DE EVANGELISCHE GEZANGEN,

VERZAMELD IN DE JAREN 1803—1805,

EN

IN GEBRUIK BIJ DE NEDERLANDSCHE HERVORMDE KERK.

HISTORISCH-LETTERKUNDIG ONDERZOEK

VAN

D^R. A. W. BRONSVELD.

KEMINK & ZOON,
OVER DEN DOM TE UTRECHT
1917.

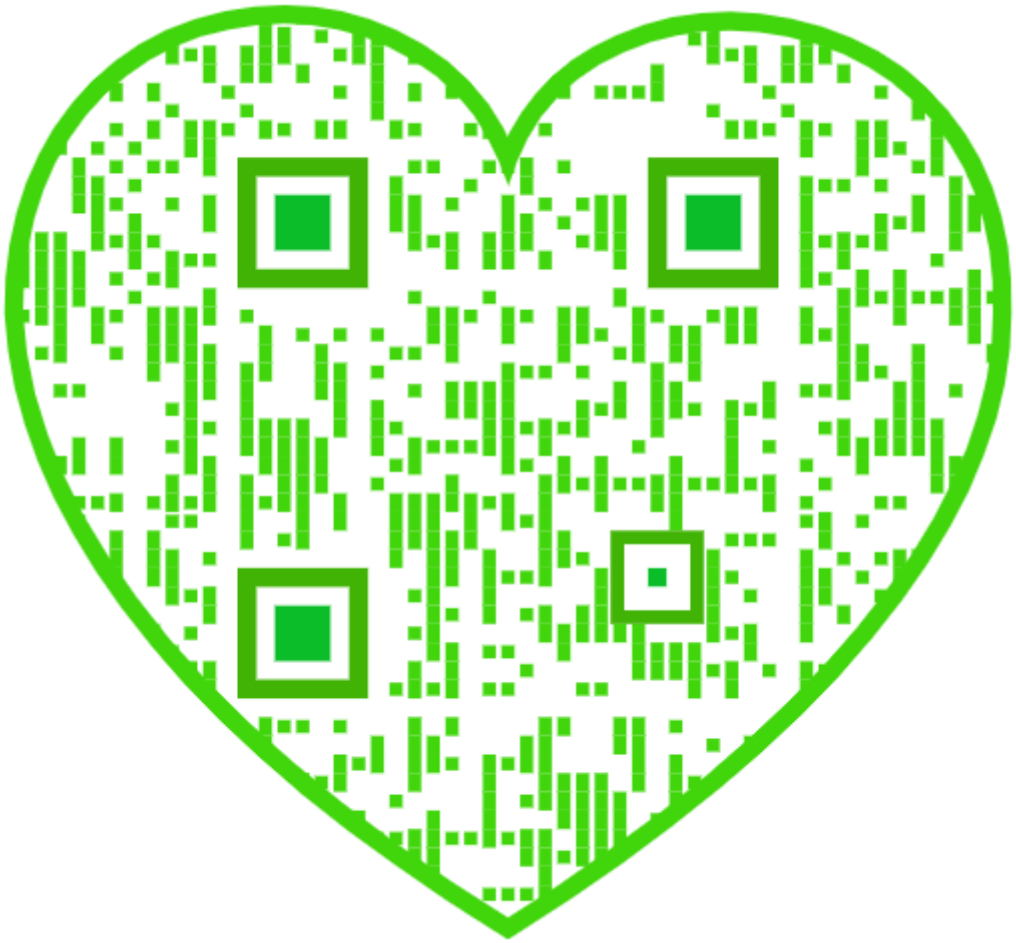

DE EVANGELISCHE GEZANGEN,

VERZAMELD IN DE JAREN 1803—1805,

EN

IN GEBRUIK BIJ DE NEDERLANDSCHE HERVORMDE KERK.

HISTORISCH-LETTERKUNDIG ONDERZOEK

VAN

DR. A. W. BRONSVELD.

KEMINK & ZOON,
OVER DEN DOM TE UTRECHT
1917.

UITGEGEVEN IN

DE GODGELEERDE BIBLIOTHEEK

OF

REEKS VAN WETENSCHAPPELIJK-THEOLOGISCHE WERKEN.

VOORREDE.

In onderscheiden Jaargangen van de „Stemmen voor Waarheid en Vrede" deelde ik de resultaten mede van mijn onderzoek naar de wordingsgeschiedenis van enkele Evangelische Gezangen. Mijn hooggeachte ambtgenoot Ds. H. H. Barger had de vriendelijkheid, de hoop uit te spreken, dat dit aangevangen werk nog eens voltooid zou worden [1]). Ik koesterde die hoop óók, maar vreesde zeer, dat zij wel niet vervuld zou worden. In 1907 dacht ik nog niet aan het nemen van mijn emeritaat, maar evenmin viel, zoo lang ik een van Utrecht's predikanten was, te denken aan een onderzoek naar den oorsprong van al onze 192 Gezangen.

Toen ik echter meende, met 1 Januari 1915 te mogen en te moeten scheiden van het ambt, sinds 1862 bekleed, verkreeg ik de beschikking over betrekkelijk veel vrij-gevallen tijd, en ik besloot den arbeid op te vatten, waarvan Ds. Barger had gesproken, en ik mocht hem ten einde brengen.

't Heeft veel zoekens en correspondeerens gekost, maar *bijna* alles wat ik zocht heb ik gevonden.

Dit zou niet het geval zijn geweest, indien ik niet van vele zijden hulp en medewerking had ondervonden. 't Is mij een bijzonder aangename taak, hier te vermelden aan wie ik groote dank verschuldigd ben. Ik denk allereerst aan het Moderamen van de Algemeene Synode der Ned. Herv. Kerk, dat de vergunning gaf om de bescheiden betreffende de samenstelling

1) Zie zijn „Ons Kerkboek", 2de druk, 1907, bl. 300.

van den Gezangenbundel, berustende in 't Synodaal Archief, tijdelijk toe te vertrouwen aan de Universiteitsbibliotheek te Utrecht. Ik kon ze dus aldáár raadplegen, zoo dikwerf ik dit verlangde. Voor de *groote* bereidwilligheid, waarmeê men die acte-stukken mij telkens weder voorlegde, ben ik ten hoogste erkentelijk.

Nooit heb ik mij te vergeefs om inlichting gewend tot den Heer Louis D. Petit, den bibliothecaris van de Maatsch. der Ned. Letterkunde te Leiden. Ditzelfde geldt van de H.H. Rijksarchivarissen te Arnhem, Middelburg, Zwolle en Groningen. Aan de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage en aan de Universiteits-bibliotheek te Amsterdam vond ik groote hulpvaardigheid. Te Utrecht werd mij toegang verleend tot de Archieven van Provinciaal Kerkbestuur en Kerkeraad. In het werk, dat U hier wordt aangeboden, zult gij gedurig namen vinden van mannen, die mij door voorlichting, toezending van officieele stukken, enz. van dienst waren. Men houde het ten goede, indien ik hier geen volledige lijst geef, maar mijn hart is jegens allen vol dank.

De Heer C. F. Gronemeyer, Emer. pred. van Amsterdam, aan wien een bijna 60-jarige vriendschap mij verbindt, liet zijn oog, dat nog niet verduisterd is, gaan over de laatste drukproeven en weerde daardoor menige feil uit deze bladzijden. Hij weet, hoe zeer ik mij aan hem verplicht gevoel.

'k Behoef niet te zeggen, dat ik met dankbaarheid en blijdschap ben vervuld, nu dit werk het licht mag zien, al ben ik niet blind voor zijn onvolkomenheden. Het staat buiten het kamp, waarin de droeve Gezangenstrijd gevoerd wordt; maar indien het den laatsten stoot geeft tot de samenstelling en *invoering* van een gezuiverden en met nieuwe liederen verrijkten Gezangen-bundel zal mij dit ten hoogste verheugen.

Utrecht,
Juni 1917.

A. W. BRONSVELD.

HOOFDSTUK I.

INLEIDING.

Dikwerf ontleent een geschrift zijn beteekenis grootendeels *niet* aan zijn innerlijke waarde, maar aan de plaats, waar wij het aantreffen, aan den kring, waarin het werd opgenomen. Dit is zeker het geval met menig gedicht, dat wij vinden in de Gezangenbundels van onze Kerkelijke Genootschappen.

Een lied, dat waardig werd gekeurd, om te worden aangeheven door de Christelijke Gemeente in haar openbare samenkomsten, geniet daardoor een groote onderscheiding. Het wordt wel niet gelijk gesteld met de Psalmen, maar toch naast hen geplaatst, en geacht iets te bevatten, waarmeê men durft naderen tot den hoogen God. Een Kerkelijk Gezangboek moet, als het *is* wat het *heet*, uitdrukken het hoogste en het diepste, het heiligste en het innigste wat menschenharten vervullen en ontroeren kan. Onze Gezangen zijn als de vleugelen, waarmeê wij ons opheffen boven het aardsche en vergankelijke, als het hart zich wil uitstorten voor 's Heeren aangezicht.

Dit moet het kenmerk zijn, waardoor het Gezangboek eener Christelijke Kerk, zich van elken anderen bundel of verzameling onderscheidt.

Sinds 1 Januari 1807 zijn in de Nederlandsche Hervormde Kerk de Evangelische Gezangen in gebruik, samen een bundel vormend van 192 liederen. Ieder weet, hoe verschillend over hen werd en wordt geoordeeld. Dit neemt evenwel niet weg,

dat zij verdienen gekend te worden door ieder die belang stelt in de geschiedenis van onze Kerk, van 't godsdienstig leven in ons vaderland, en van de Nederlandsche letterkunde.

De naam van menig auteur zou ten eenenmale zijn vergeten, indien niet één of meer van zijn gedichten onder onze Gezangen een plaats had gevonden. Wat aan het einde der 18de eeuw in onze kerkelijke kringen de heerschende toon en geest was; wat daar toen op den voorgrond stond, en het zwaarste gold: dat weerspiegelt zich in de keus en in den inhoud der Gezangen.

Laat uit letterkundig en godsdienstig oogpunt gezien menig lied ons zeer onbevredigd, er staat tegenover, dat vele Gezangverzen dichterlijke waarde hebben, en aan vele harten goed hebben gedaan. Zij hebben in donkere dagen veler moed verlevendigd; zij hebben het verslagen hart opgebeurd; zij hebben stervenden blijdschap en kracht gegeven; zij hebben onze feestelijke stemming verhoogd; zij hebben ons als getrouwe vrienden vergezeld op onzen levensweg.

Om deze redenen verdienen zij nog altijd onze belangstelling en waardeering.

Wat is nu de bedoeling, waarmede de hier volgende bladzijden tot u komen? Zij willen u bekend maken, meer dan zulks tot heden geschiedde, met de dichters van onze Gezangen; met de veranderingen, welke de tekst hunner gedichten onderging, eer hij werd opgenomen; en eindelijk wenschen wij enkele bijzonderheden meê te deelen uit de geschiedenis van meer dan een lied, dat in ons Kerkboek een plaats vond.

Door het een en het ander, daar genoemd, onderscheidt zich onze arbeid van hetgeen anderen over de Gezangen hebben geschreven, al valt hij er in enkele opzichten meê samen. Wij denken hier allereerst aan Dr. R. Bennink Janssonius' Geschiedenis van het Kerkgezang bij de Her-

vormden in Nederland [1]); dan aan het „*Rapport* aangaande de auteurs der bij de Nederlandsche Hervormde Kerk in gebruik zijnde liederen", opgesteld door Dr. B. Glasius. Men treft het aan in de Handelingen van de Algemeene Synode der Ned. Herv. Kerk, ten jare 1880, als een Bijlage van de Notulen der Zitting van 26 Juli. En in de derde plaats denken wij hier aan L. de Geer, „Ontstaan, invoering en ontvangst van den Evangelischen Gezangenbundel in de Nederduitsche Hervormde Kerk" [2]). Laat ons hier ook vermelden mogen het fraai aan ons „Kerkgezang" gewijd artikel van B. ter Haar in „Geschiedenis der Chr. Kerk in Nederland" [3]), en wat H. H. Barger schreef in zijn: „Ons Kerkboek" [4]).

Wij hebben, even als Dr. Glasius, de schriftelijke aanteekeningen kunnen raadplegen, ons nagelaten door de Commissie welke onze Gezangen samenlas, en getracht door ijverig onderzoek de gegevens te verkrijgen voor het bereiken van ons doel van noode. Meestal zijn wij geslaagd, en stellen ons voor, u, in deze Inleiding eerst kortelijk te herinneren [5]) op welke wijze de Commissie gevormd werd die de Gezangen verzamelde; dan deelen wij U eenige bijzonderheden meê uit het leven der achtbare mannen, die gecommitteerd waren; om daarna den geest te kenschetsen, die hen en hun arbeid bezielde. Dan gaan wij over tot de bespreking van elk Gezang afzonderlijk.

---

1) Amsterdam, K. H. Schadd, 2de druk, 1863.

2) Groningen bij J. B. Wolters, 1902. De titel van dit proefschrift wekt meer dan één bedenking. Zoo is 't een fout onze Kerk te noemen: Neder*duitsch*-Hervormd.

3) Amsterdam, bij G. Portielje en Zoon, 1869. Deel II, bl. 583 v.v.

4) Rotterdam, J. M. Bredée, 1907. 2de druk, bl. 73 v.v.

5) Wij spreken van „herinneren", omdat wij hier o. a. verwijzen kunnen naar Bennink Janssonius t. a. p. bl. 190 v.v.; en de Geer t. a. p. bl. 29 v.v.

In de Nederlandsche godsdienstige kringen heeft men steeds gaarne gezongen. De geschiedenis van ons geestelijk lied moet echter nog geschreven worden; wordt zij te boek gesteld, dan zal blijken welk een groot aantal bundels stichtelijke poëzie in ons vaderland gedurende de 17de en 18de eeuw het licht hebben gezien. Betrekkelijk weinige kenmerken zich door schoonheid van vorm en oorspronkelijkheid of diepte van gedachten, maar zij schenken ons een blik in het gemoedsleven van onze vaderen. Naast het wereldsch lied, dikwerf zoo dartel en zinnelijk, weerklonken de uitingen der zielen, die worstelden om vrede, of zich vroolijk en bemoedigd gevoelden door den omgang met den Heer.

Worden sinds eenigen tijd de namen van Lodenstein, Revius en Sluiter niet meer verzwegen in de geschiedenissen der Nederlandsche letterkunde — wie op ontdekkingen uitgaat zal in de herhaaldelijk herdrukte bundels niet ten eenenmale vruchteloos zoeken naar liederen, waardig door ons gekend te worden.

Maar in de kerkgebouwen der Gereformeerden werden alleen de psalmen aangeheven; althans *nagenoeg* alleen. Het geschiedde overeenkomstig de Kerkenordening door de Synode te Dordrecht vastgesteld 25 Mei 1619. Haar 69ste artikel luidde:[1]) „In de Kerken zullen alleen de 150 Psalmen Davids, de tien geboden, het Vader onze, de 12 Artikelen des Geloofs, de Lofzangen *Marie*, *Zacharie*, *Simeons* gezongen worden; 't Gezang: *O God, die onzen Vader bist*, word in de vrijheit der Kerken gestelt, om 't zelve te gebruiken of naar te laaten. Alle andere Gezangen zal men uit de Kerken weeren, en daar

1) Wij geven hier de redactie, te vinden bij C. Hooyer, Oude Kerkordeningen. Zalt-Bommel, Noman en Zoon, 1865, bl. 457.

der eenige alreeds ingevoert zijn, zal men dezelve met de gevoegelijkste middelen afstellen" [1]).

Men heeft zich in de Kerk niet *stipt* aan dit voorschrift gehouden [2]), maar van een Gezangen*bundel* naast de Psalmen, was toch geen sprake. Toen echter in 1773 de nieuwe Psalmberijming in gebruik werd genomen [3]), en men meer werk ging maken van het kerkgezang, ontwaakte levendiger dan te voren in de gemeenten het verlangen, om ook naast de Psalmen geestelijke liederen, waarin de Zaligmaker met name werd genoemd, en het *vervulde* Oude Testament zijn uitdrukking vond, te kunnen aanheffen. Van Alphen, Ahas. v. d. Berg en andere genoemde en ongenoemde schrijvers betoogden hoe gewenscht het was, om velerlei redenen, dat de christelijke gemeente in haar gezang kon uiten wat zij voor haar Hoofd en Heiland gevoelde. Men wees er o. a. op, dat de gemeente in haar evangelisch lied een prediking zou bezitten van de waarheid, en daarin een waarborg dat van de beproefde belijdenis niet zou worden afgeweken.

---

1) Men zie over deze zaak H. H. Kuyper, De Post.-Acta. Amsterdam, Höveker en Wormser, 1899, bl. 153 v.v.

2) Men zie o. a. Barger, t. a. p. bl. 73 en 74; de Geer, t. a. p. bl. 13 en 14. In de *Boekzaal* van 1838 Dl. II p. 729 v.v. geeft Ds. H. W. Haselhoff verslag van een te Groningen in 1663 verschenen Bijbel, waaraan is toegevoegd een aantal geestelijke liederen: „Zoo als die in de Nederlandsche Gereformeerde Kercken op eenige der Feestdagen gesongen werden." Meer dan een lied van Luther komt hier voor, op Kerst-, Paasch-, en Pinksterfeest te zingen. — Men zie ook wat wij vermelden bij Gezang 3.

3) Toen men met de nieuwe psalmberijming gereed was, in de 107de zitting „gaaven alle de Leden onderling te kennen, hoe het te wenschen ware, dat die met eenige Evangelische, en wel bijzonder, met Feestliederen mogten vermeerderd worden! ...." Zie Beknopte Historie der Nieuwe Psalmberijming, in 't zoogenoemde „*Kunstkeurig Psalmboek.*" Amsterdam, Wed. Loveringh en Allart 1776.

Ter Provinciale Synode van Noord-Holland in het jaar 1796 is het eerst de vraag aan de orde gesteld, of het niet gewenscht moest heeten, aan de Psalmen eenige Gezangen toe te voegen. De vergadering besloot een commissie te benoemen, die in de volgende voorjaarsvergadering een concept-plan zou indienen, deze gewichtige zaak betreffende. Tot leden dier commissie werden benoemd E. M. Engelberts pred. te Hoorn, en Abr. Rutgers pred. te Haarlem. Zij kweten zich op verdienstelijke wijze van hun taak, en 't door hen ingediende rapport vond in de kerkelijke vergadering van 25 Juli en volgende dagen van 't jaar 1797 een gunstig onthaal. Er werd dan ook besloten, de andere Provinciale Synoden uit te noodigen een paar leden aan te wijzen, die de handen aan 't werk zouden slaan en alvast beginnen met het verzamelen van kerkgezangen, die in de Hervormde Kerk zouden gebruikt kunnen worden.

De Synode van Gelderland, die kennis had gekregen van hetgeen in N.-Holland was besproken, had reeds in October 1796 besloten twee leden te benoemen, die zich met N.-Holland in contact zouden stellen. Ds. Ahas. van den Berg te Arnhem, en Ds. J. F. de Fréméry te 's-Hertogenbosch werden daartoe aangewezen [1]).

Het was wel te voorspellen, dat niet alle Synoden terstond zich bereid zouden verklaren, om te voldoen aan 't verlangen van N.-Holland. Gelderland was vol vuur, Z.-Holland achtte den tijd nog niet rijp, Overijssel was niet tegen .... doch ons plan brengt niet meê, hier over te nemen wat men kan lezen

---

1) 's-Hertogenbosch ressorteerde toen, met een gedeelte van N.-Brabant, onder de provincie Gelderland, en een ander gedeelte onder Z.-Holland. Men zie „Algemeene kaart der Nederl. Republiek verdeeld naar derzelver Kerkelijk Bestuur" door W. A. Bachiene, voorkomende in zijn *Kerkelijke Geographie*, Amsterdam, D. Onder de Linden, 1768, Dl. I, bl. 16.

bij Dr. L. de Geer [1]), die de Acta der verschillende Synoden heeft geraadpleegd, en haar consideratiën en besluiten meedeelt. Het was eerst op den 27sten September 1803, dat de afgevaardigden van al de Synodes, behalve die van Overijssel en Drenthe, die nog niet waren aangewezen, te Utrecht bijeenkwamen, en den arbeid aanvingen. Deze eerste vergadering duurde vier dagen. Den 17den April 1804 zijn de gecommitteerden wederom bijeen te Utrecht ten getale van twaalf. Dit is de zoogenaamde tweede coetus. Zij bleven samen arbeiden tot 24 Mei, en wezen een zevental leden aan, om de zaak te bevorderen. Dit zevental was te 's-Gravenhage in de Schuttersdoelen bijeen van 19 Sept. tot 13 October 1904, en van 15 Mei tot half Juni 1805. Men noemde dit den coetus contractus. Zij waren echter nog niet gereed, toen 12 Juni de Algemeene Vergadering in den Haag samenkwam, waarop al de Provinciale Synoden (ook Overijssel en Drenthe) vertegenwoordigd waren, en die den 6den September met dankzegging aan God door den praeses perpetuus, den hoogbejaarden Ah. van den Berg, kon worden gesloten.

„Den 5den Augustus", zoo lezen wij in de Notulen, „heeft de uitgever al de leden en hun echtgenooten voor zoo ver die tegenwoordig waren, uitgenoodigd tot een uitspanning en broederlijken maaltijd in Alphen; na zoo langdurige en moeielijke werkzaamheid." Men ging in de twee jachten van het Staatsbewind en van de Marine, afgestaan op verzoek van Br. Jorissen, van 6—11 uur. Men roemde „de gulle vriendschappelijke verkeering, en de hartelijke, broederlijke harmonie", bij dezen tocht gebleken. — Ook had men den 4den September in 7 koetsen zich begeven naar het paleis in 't Noordeinde, om er bij den Raadpensionaris Schimmelpenninck zijn

1) t. a. p. bl. 33 v.v.

opwachting te maken; en, zoo noodig, zijn medewerking in te roepen bij de invoering van 't Gezangboek. — Den 22sten Augustus hadden de leden een Algemeene Vergadering bijgewoond van het Haagsch Genootschap.

Er ging nog eenige tijd heen met het verrichten van alles wat tot het in gereedheid brengen van den Bundel noodig was — en op 1 Januari 1807 waren de Evangelische Gezangen algemeen verkrijgbaar en werden zij in gebruik genomen [1]).

Van de mannen, wier arbeid ons hier bezig houdt, wenschen wij nu het een en ander meê te deelen. Wij houden ons aan de orde, waarin hun namen voorkomen onder de „Verklaring gevoegd achter het authentique afschrift der Evangelische Gezangen." En dan vinden wij allereerst de beide afgevaardigden van Gelderland: Ahasuerus van den Berg en Petrus Isaäcus de Frémery.

HOOFDSTUK II.

DE GECOMMITTEERDEN.

Ahasuerus van den Berg is een der ijverigste leden en voorzitter geweest van de Commissie, die onze Evangelische Gezangen heeft bijeengebracht, en heeft zich ook in andere opzichten zeer verdienstelijk gemaakt ten aanzien van onze Kerk [2]).

---

1) Bij Royaards, Hedendaagsch Kerkregt bij de Hervormden in Nederland, Utrecht, Robert Nathan 1837, 2de Dl. bl. 164 v.v. kan men eenige der Provinciale Synodale Besluiten vermeld vinden betreffende de invoering van het Gezangboek. Te Utrecht ging dit min of meer stroef in 't werk.

2) Wij maakten hier o.a. gebruik van Dr. R. Bennink Janssonius, Gesch. van het Kerkgezang, bl. 190 v.v.; en van „Het Protestantsche

Hij werd geboren 20 Februari 1733 te Dordrecht. Op zijn vorming is groote invloed geoefend door Rutger Schutte. Hij zelf zegt daarvan [1]): „Hier [2]) gaf de gemeenzame vriendschap, waarmede hij mijne zeer waarde ouders vereerde, gelegenheid, dat ik, toen nog een klein jongsken, bij hem bekend en zijn gunsteling werd: een omstandigheid in mijn leven, waarvoor ik Gods goede voorzienigheid over mij nooit genoeg kan danken: daar zij den grond geleid heeft tot die vaderlijke vriendschap, die mij dees waardige man tot zijnen dood heeft toegedragen."

Van den Berg studeerde in de godgeleerdheid aan de Utrechtsche Academie, en was toen reeds een vriend en beoefenaar van de Nederlandsche letteren. Vroeg was hij lid van meer dan een letterkundig genootschap, en hij zag in Elikink, Schutte en Joh. Eus. Voet dichters van onsterfelijke verdienste [3]). Zoo plaatste hij vóór Voet's Stichtelijke Gedichten, 2de Deel 2de druk (1763) een door hem als student vervaardigd lofdicht, waarvan de laatste twee strofen aldus luiden:

Godvruchte ziel, die zang bemint,
Ei, luister toe! zijn lied begint,
  Hoe wordt zijn toon geprezen!
Maar hoe? hij stijgt ons uit het oog,
Waarheen, o Voet! zou 's hemels boog
  Hem zelfs genaakbaar wezen?

Vaderland, Biographisch Woordenboek", Utrecht, Kemink en Zoon. Dl. I i.v. 't Mag bevreemdend heeten, dat Glasius in zijn „Godgel. Nederland" geen artikel wijdt aan v. d. Berg.

1) Zie zijn „Aan de Lezer" (blz. XIV) vóór het 4de Deel van Schutte's „Stichtelijke Gezangen", waarvan de uitgaaf door v. d. Berg bezorgd werd.

2) Namelijk te Dordrecht, waar Schutte pred. was van 1741—45.

3) Zie over dit drietal: J. te Winkel, Ontwikkelingsgang der Nederl. Letterk. Haarlem, Erven F. Bohn 1910. Dl. III, bl. 630 en 631.

O ja! een arend tart het licht,
En durft de zon in 't aangezicht
Met heldren ooge aanschouwen:
Maar meer bestaat mijn groote Voet,
Die, bij den ongeschapen gloed,
Zich veilig durft vertrouwen.

't Sprak haast van zelf, dat v. d. Berg is gaan dweepen met Gellert en Klopstock, over wie wij later uitvoeriger zullen spreken. Bedriegen wij ons niet, dan heeft Hier. van Alphen op zijn smaak een grooten en zuiverenden invloed gehad, ook al kwam hij de liefde van Schutte voor het zoogenaamd „vergeestelijken" nooit te boven. Te Utrecht werd van den Berg zeer bevriend met een zoon van Ds. Elikink, een bloedverwant van Schutte, dien wij later ontmoeten zullen als dichter van Gezang 132.

In 1760 werd hij preparatoir geëxamineerd, maar eerst in Maart 1762 deed hij zijn intreê in zijn eerste gemeente Bruchem en Kerkwijk. Hij bleef aldaar werkzaam tot 1766, toen hij vertrok naar Barneveld, waar hij door 't lot was beroepen.

In de Acta des Kerkeraads dier Gemeente van 1 Januari 1773 lezen wij: „De Predikant Ahaz. van den Berg gaf der vergadering kennis, dat hij door de Ed. Mog. Heeren Staten dezer Provintie gecommitteerd ware, om van wege deze Provintie in 's-Hage de besognes over de verandering der rijmpsalmen te gaan bijwonen, en dat Hij van wege de Hoog Mog. Heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden beschreven was, om te dien einde in den Hage te compareren den 11 dezer maand, en voorhadde om met den Heere tot dat einde op reis te gaan den 4^{den} dezer." — Voorts berichtte hij, „dat de Ed. Mog. Heeren Gedeputeerde Staten van Veluwe gezorgt hadden, dat de dienst in zijn afwezen door 8 naburige predi-

kanten van Niekerk, Putten, Garderen, Voorthuizen, Lunteren, Scherpenzeel, Ede en Bennekom zou worden waargenomen." Terzelfder plaatse lezen wij: „Aug. 1. Op dezen dag heeft de predikant na het afloopen van het werk der Rijmpsalmen in 's-Hage wederom voor de eerste maal voor de gemeente gepreêkt" [1]).

Over 't aandeel dat van den Berg heeft gehad aan den arbeid der Psalmberijming, zie men het bekende werk van Jos. van Iperen [2]), aan welks einde Dl. II, bl. 368, men een gravure vindt, waarop v. d. Berg wordt afgebeeld, voor Prins Willem V en een aanzienlijk gehoor in het Mauritshuis proeven declameerend van de nieuwe berijming.

Den 18den October 1778 nam van den Berg, die het beroep naar Arnhem had aangenomen, afscheid van Barneveld met een leerrede over Filipp. 4:23. Hij bleef echter aan die gemeente zeer gehecht, zoo als hieruit blijkt, dat hij 22 November 1778 zijn opvolger Ds. J. Mensinga, van Franeker overgekomen, te Barneveld bevestigde met een leerrede over 1 Cor. 4:1.

In de troebele en voor de Ned. Herv. Kerk zoo gevaarvolle jaren van en na 1795 heeft van den Berg met een aantal invloedrijke predikanten, als A. Rutgers van Haarlem, P. J. de Fréméry van 's-Hertogenbosch, G. Masman van Utrecht, H. Wesselius van Huizum, W. L. Krieger van den Haag, A. Drijfhout van Middelburg e. a. zich beijverd, om in den verwarden toestand der Kerk orde te brengen, en haar belangen bij 's Lands Regeering bepleit. Jammer dat de pogingen

---

1) Deze bijzonderheden, aan de Kerkeraadsnotulen ontleend, werden ons meegedeeld door Dr. F. J. Los, toen hij nog predikant was te Barneveld.

2) Kerkelijke Historie van het Psalmgezang der Christenen. Amsterdam, Wed. Lovering en Allart, 1777.

dier wakkere mannen niet krachtiger ondersteund werden [1]).

Te Amsterdam verscheen in 1797 „Verdediging van de zaak der Hervormden betrekkelijk de kerkelijke en armengoederen der Herv. Gemeenten in Gelderland." Algemeen wordt Ds. van den Berg gehouden voor den schrijver van dit stuk. — Zijn belangstelling werd echter niet alleen getrokken door de stoffelijke belangen der Kerk, die hij lief had. Was hij een groot vriend van 't godsdienstig en 't gemeenschappelijk gezang, ook het godsdienstonderwijs ging hem zeer ter harte. Meer dan een van zijn vraagboekjes, maar vooral zijn „Bijbelsche historievragen", hebben een ongekenden opgang gemaakt, en zijn op hun terrein bijna even populair geworden als de kindergedichten van Van Alphen op het hunne. Noch Borstius, noch Hellenbroek, noch Egeling, noch Prins, noch welk schrijver van „Vraagboeken" men noemen moge, kan wat gebruik van hun geschriften betreft, in de schaduw staan van v. d. Berg. De eerste druk der Historie-vragen [2]) verscheen in 1778; de 62ste druk was niet lang geleden, en is misschien nóg in gebruik. Van Zuid-Afrika weet ik dit zeker. 't Zou der moeite waard zijn aan dit boekje een bibliografische studie te wijden, en daarbij de aandacht te vestigen op enkele wijzigingen, die het onderging. Niet alleen werd in den 55sten druk (het werd waarlijk tijd) de nieuwe spelling gebruikt, maar door v. d. Berg zelf werd (reeds in 1798) in den 18den druk een en ander veranderd. In een „Berigt" geeft hij er met deze woorden rekenschap van: „Men zal in dezen achttienden druk, op eenige weinige plaatsen, eenige kleine veranderingen kunnen opmerken. De schrijver heeft dezelve alleen gemaakt, op de begeerte van Verzorgers

---

1) Men zie Dr. S. D. van Veen, De Gereformeerde Kerk van Friesland in de jaren 1795—1804. Groningen, Wolters, 1888, bl. 82 v.v.

2) Hiervan zag een fransche vertaling het licht.

van openbare armenscholen, waarin kinderen van alle Christelijke gezindheden onderwezen worden. Niets was billijker, dan de uitdrukkingen, in dit historisch onderwijs, zooveel mogelijk, zoo interigten, dat ze aan niemand eenigszins hinderlijk kunnen voorkomen; hetwelk men vertrouwt, dat nu geschied is. Men hoopt dat deze veranderingen deze historievragen van eene nog meer uitgebreide nuttigheid maken mogen, dan ze voorheen zijn" [1]).

De Wet van 1806 was in aantocht. Wij hebben hier en daar den 3den druk met den 18den vergeleken. Ons trof o. a. de wijziging in vr. 36, waar de vraag: „Welke plechtigheden heeft Jezus ingesteld?" en 't antwoord: „Den Doop en het Avondmaal, die anders Sacramenten genoemd worden" zijn vervangen door: „Heeft Jezus ook eenige plegtigheden ingesteld? Ja; den Doop en het Avondmaal." Ons trof ook de verandering in les 37; waar 't eerst luidde: „Wat had de Heiland daar[2]) te lijden? Hij moest daar den toorn van God ontsteken tegen de zonde der menschen gevoelen; ook werd de helle toen op hem losgelaten, zoodat zijn zweet hem als groote bloeddroppels ontliep." Het antwoord luidde in 1798: „De allerbitterste benauwdheid, zoo zelfs, dat zijn zweet hem als groote bloeddroppels ontliep." — Geheel zonder beteekenis zijn deze wijzigingen niet.

Vreemd doet ons de vraag aan, waarmeê les 32 aanvangt: „Welk aanmerkelijk persoon is er onder de regeering van Herodus (lees: des) geboren?" 't Antwoord luidt: „Jezus van Nazareth, de ware Messias, de Zoon van God." De verschijning van den Engel aan de herders wordt een „zonderlinge omstandigheid" genoemd.

---

1) Men zie over deze wijziging J. H. Maronier, Korte Geschied. v. h. Godsdienstonderwijs. Purmerend, J. Muusses en Co. 1883. III, bl 50 en 51.

2) T. w. in Gethsemané.

Niettemin zijn de „Bijbelsche historievragen" jaren lang *het* vraagboekje geweest bij ons in gebruik.

Het lag voor de hand, dat de man, die zulk een groot aandeel had gehad in de totstandkoming van de verbeterde psalmberijming, verkozen werd tot lid der Commissie voor de verzameling van onze Evangelische Gezangen. In haar eerste vergadering (27 September 1803) werd hij verkozen tot haar voorzitter, en eerst in haar laatste vergadering, 6 September 1805, legde hij den presidialen hamer neêr.

Voor een aanzoek om hoogleeraar te worden te Harderwijk had hij bedankt [1]). Hij is predikant gebleven tot zijn dood. Van den Berg was op grond van zijn verdiensten als dichter benoemd tot lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Toen zij vergaderde den 7den van Hooimaand 1807, was Jona Willem te Water haar Voorzitter. Tegenwoordig waren o. a. H. van Wijn, M. Tydeman, M. Siegenbeek en J. H. van der Palm, in 't geheel 12 leden. De voorzitter herdacht de leden Kluit en Luzac, door 't springen van het buskruitschip omgekomen. En daarna wijdde hij een woord aan de nagedachtenis van v. d. Berg. „Ongeveer 40 jaar", zoo sprak hij, „heeft hij der Maatschappij tot luister verstrekt. Hij verliet deze aarde in een hartelijk geloof aan het evangelie des eeuwigen levens, een lange reeks van jaren door hem aan anderen verkondigd en aangeprezen" [2]). Den 6den Januari 1807 was v. d. Berg overleden. De leerrede door hem gereed gemaakt, met het oog op de invoering van de Gezangen op 1 Januari, heeft hij niet kunnen uitspreken. Zijn ambtgenoot Post hield op hem een belangrijke lijkrede.

---

1) Zie Bouman, Gesch. van de voormalige Geld. Hoogeschool. Utrecht, 1844 en '47. Dl. II, bl. 378 en 379.

2) Wij ontleenden deze bijzonderheden aan de Handelingen der Maatschappij.

In de Eusebius-kerk te Arnhem ligt deze wakkere en buitengewoon werkzame man begraven. Op zijn grafsteen leest men:

Ahasverus van den Berg,
geb. 20 Febr. 1732, gest. 6 Jan. 1807.

Nu ken ik langer boei of band
Aan aarde en aardsche dingen,
Daar boven is mijn vaderland
Bij al de hemellingen.

Van den Berg verdient, dat zijn leven uitvoerig wordt beschreven, maar hij zelf had verlangd, dat in „de Boekzaal" zijner slechts met weinige woorden zou worden gedacht [1]).

De *tweede* gecommitteerde voor Gelderland was Petrus Isaäcus de Fréméry.

Hij werd 8 April 1737 te Berkom geboren, gesproten uit een aanzienlijk Zuid-Nederlandsch geslacht. Twee van zijn voorvaders onderteekenden het Verbond der Edelen [2]). In 1760 proponent geworden, was hij achtereenvolgens predikant te Zuiderwoude in 1761, te Overschie in 1763, te Goes in 1773. Hij vertoefde aldaar slechts één jaar, want in 1774 nam hij het beroep aan naar 's-Hertogenbosch. Van zijn leven aldaar lezen we bij R. C. Hermans [3]): „Den 14^{den} October 1777 werd hij Hoogleeraar in de Grieksche taal honoris causa, doch na het overlijden van de Booy (rector der latijnsche school) in 1786 erlangde hij een jaarwedde van *f* 250."

---

1) Een lijst zijner geschriften vindt men in 't *Protest. Vaderland* I, bl. 425 en 426.

2) Zie J. W. te Water, Hist. v. h. Verbond en de Smeekschriften der Ned. Edelen, Dl. I, bl. 257.

3) Geschiedenis der Illustre en Latijnsche Scholen te 's-Hertogen-

Prins Frederik Hendrik had in 1630 de latijnsche, later Illustre school in den Bosch opgericht [1]). Zij is nooit tot grooten bloei gekomen; en kan beschouwd worden als een tot de Academie voorbereidende inrichting van hooger onderwijs.

De Frémery was de laatste predikant in 's-Hertogenbosch, die ook den titel van Hoogleeraar voerde. In 1788 verscheen een tweede uitgaaf van zijn boek: „Anonymi cujusdam doctissimi exegesis passionum Jesu Christi."

Tijdens het beleg van 's-Hertogenbosch van 22 Sept.—12 October 1794 is de Frémery met vele anderen gevlucht [2]).

De school is opgeheven 16 Maart 1810. Kort daarna nam de Frémery zijn emeritaat, en vestigde zich metterwoon te Utrecht, waar hij 7 December 1820 is overleden, in den ouderdom van 83 jaar en 8 maanden.

In „de Boekzaal" Jrg. 1820, bl. 793 wordt uit Utrecht van hem gezegd: „Onderscheidene reizen stichtede hij deze gemeente door zijne godsdienstige leerredenen, beijverde zich zeer in de behartiging der belangen van zendeling- en bijbelgenootschappen, was zeer naarstig in de waarneming van dezelve, deelde door zijn beminnelijk karakter in de algemeene achting, terwijl hij tevens een opwekkend voorbeeld was van godzaligheid." Hij liet een weduwe na (geb. E. J. Moorrees) en een zoon Nic. Corn. de Frémery, hoogl. in de medicijnen,

---

bosch, van haar ontstaan in den jare 1630 tot hare opheffing in den jare 1848. Amsterdam, 1852, bl. 35,

1) Men zie over haar lotgevallen Chr. Sepp, Het Godgeleerd Onderwijs in Nederland. Leiden, de Breuk en Smits, 1874. Dl. II. bl. 111 v.v.

2) Deze bijzonderheid is ontleend aan C. van Breugel, Onzijdig verhaal wegens de beleegering, enz. Amst. 1794, bl. 9. Over dat beleg zie: J. Bosscha, Neerland's Heldendaden te land. Leeuwarden, Suringar 1842, 3de Deel, 1ste stuk bl. 116. Wat toen in den Bosch voorviel behoort niet tot Neerland's „*helden*daden".

wiens lof, tegelijk met dien zijns vaders, door den Hoogl. H. Bouman verkondigd werd in een oratie uitgesproken in 1845 [1]).

Wij kunnen ons 't goed begrijpen, dat Gelderland dezen vriend van v. d. Berg mede committeerde, om een Gezangenbundel te helpen samenstellen.

Op de afgevaardigden „wegens de Synode van Gelderland" volgen die „wegens de Synode van Zuid-Holland;" het zijn „Jan Scharp, S.S. Theol. Doctor en Predikant te Rotterdam; Matthias Jorissen, Predikant in 's-Gravenhage, en Mr. Pieter Leonard van de Kasteele, Oud-Ouderling in 's-Hage."

Allereerst dus Jan Scharp!

Deze begaafde en werkzame man heeft een groot aandeel gehad in de samenstelling van den bundel onzer Evangelische Gezangen, en zou reeds daarom verdienen, dat hij hier door ons eenigszins uitvoerig wordt besproken. Maar hij verdient dit ook om andere redenen. Hij is een warm vaderlander en vriend van 't Oranjehuis geweest, een getrouw en oorspronkelijk Evangeliedienaar, een niet onverdienstelijk dichter, en een oprecht christen. Wij zullen uit zijn lang en merkwaardig leven de voornaamste feiten mededeelen, daarbij gebruik makende van zijn belangrijkste geschriften; van zijn levensschets, welke is opgesteld door W. C. de Vletter [2]); en van Ds. H. H. Barger's, Een predikant uit den Patriottentijd [3]).

Dr. Jan Scharp werd geboren op 16 Augustus 1756 te 's-Gravenhage, en is gesproten uit een niet onaanzienlijk Engelsch geslacht, waarvan een tak in 1687 uitweek naar ons land, om

---

1) *Oratio institt. acad. Comparans.* Trajecti ad Rhenum v. Terveen, 1845, pag. 45.

2) Rotterdam, Wed. Tuinzing, 1828.

3) Rotterdam, J. M. Bredée, 1906.

de vervolgingen te ontgaan van den roomschgezinden Jacobus II.

Zijn ouders waren vrome christenen, die aan hun zoon een zorgvuldige en godvruchtige opvoeding gaven, terwijl hij het voorrecht had op het Haagsch Gymnasium te worden onderwezen door meer dan een geleerd en godsdienstig leeraar.

Zijn akademische opleiding genoot hij te Leiden. Tot zijn beroemdste en meest door hem gevolgde leermeesters behoorden Ruhnkenius, Valckenaer, Schultens en van de Wijnpersse.

Scharp was nog geen 18 jaar oud, toen hij (het was op 10 Aug. 1774) te Tholen predikte over de woorden: „De liefde zij ongeveinsd, hebt een afkeer van het booze en hangt het goede aan" (Rom. 12:9). Daar ging van dezen jeugdigen prediker in den omtrek een goed gerucht uit. Toen hij dan ook, drie jaar later, tot proponent was bevorderd, werd hij uitgenoodigd te St. Annaland op het eiland Tholen op proef te komen preêken. Hij ontving het beroep, nam het aan, trad in het huwelijk, werd juist op zijn 22sten verjaardag bevestigd, en hield zijn intrede met een leerrede over de woorden: „Ontboden zijnde, ben ik zonder tegenspreken gekomen. Zoo vraag ik dan, om wat reden gij mij hebt ontboden." (Hand. 10:29).

Onder het vele, dat hij te St. Annaland te doen vond, behoorde de invoering van de nieuwe psalmberijming. In het door ons op bl. 11 reeds vermelde boek van Josua van Iperen [1]), kan men zien welk een tegenstand de nieuwe berijming vond in Zeeland, en ook te St. Annaland. De „Kerkrede", waarmeê Ds. Scharp de „nieuwe en verbeterde psalmberijming" op 16 Mei 1779 inleidde, zag datzelfde jaar het licht te Leiden bij T. Koet. Zij verscheen „met approbatie

1) Dl. II p. 437 v.v.

van de Eerwaarde Classis van Tholen en Bergen-op-den-Zoom", en is aan de Gemeente van St. Annaland opgedragen.

Reeds vroeger hadden mannen als Martinus Vitringa, Ahazuërus van den Berg, Arnoldus Rotterdam e. a. leerredenen in het licht gezonden bij gelegenheid van het in gebruik nemen van de nieuwe berijming. Scharp zegt in 't voorbericht voor zijn „Kerkrede":

„Gaarne zal ik lijden, dat men van mijne Leerrede, die waarschijnlijk de laatste over dit onderwerp is, in vergelijking van andere, oordeele, dat eerst de goede wijn opgezet is, en later de mindere; al wat ter verklaaring gezegd is, heb ik uit menschkundige schriften geleerd, en al wat tot het eigenlijk oogmerk gezegd is, is voor veelen een bekende geschiedenis, doch, indien mijne zwakke poogingen iets toebrengen, om sommige in mijne, en misschien ook in andere Gemeenten, tot wéldenkende menschen te maken, en de nog bij veelen heerschende vooroordeelen te verminderen, zal ik mij, God dankbaar, vergenoegen."

De leerrede telt 52 bladzijden. Het is een in vele opzichten merkwaardig stuk. De toon is dikwerf meer dan hoog gestemd.

Scharp spreekt in den aanhef de gemeente aldus aan: „Geliefde Christenreiën! God, de lofwaardigste, die onder de lofzangen van zijn volk woont, zij onze Psalm en ons Lied! Amen!" Na het aflezen van den tekst, (Pred. 7 : 10) die ook in *het Hebreeuwsch* is afgedrukt, richt hij zich aldus tot zijne Hoorders: „Godverloofde Christenzingers! de Eeuwig-gezegende Geest van God ontvlamme onze Eer en harten, en make ons heilig Psalmen tot eene lieflijke druif uit Canaân, en eenen blijden voorsmaak der hemelsche hallels! Amen!"

De leerrede is hier en daar met hebreeuwsch doorspekt, (bijv. op bl. 6) en de vele deelen en onderdeelen, waarin zij is gesplitst, worden met cijfers, met latijnsche, grieksche en hebreeuwsche letters aangeduid.

Het *schema* der predikatie wordt aldus geformuleerd: „Hoe dwaas zulk een mensch denkt en werkt, die verliefd op alles wat oud is, alles wat nieuw is, daarom alleen veracht en verwerpt, altoos murmureert tegen zijn' eigen' tijd, en het onmoogelijk oordeelt, dat het oude in zijne dagen zou kunnen verbeterd worden: — Op welke algemeene beschouwing wij vervolgens zullen toonen, dat niets ons moet beletten het oud en kreupel gezangboek weg te leggen, en het nieuw en beter van onzen tijd op eene Godbetamende wijze te zingen." Het proza der rede wordt veelvuldig afgewisseld met aanhalingen uit de nieuwe psalmberijming en van vaderlandsche en uitheemsche dichters [1]). Het zou niet moeilijk vallen uit deze leerrede, welke voor ons gevoel te hoogdravend is, aanhalingen te geven, welke verbazing en spot zouden verwekken, maar hoe goed Scharp reeds toen ware dingen wist te zeggen, moge blijken uit deze bladzijde:

„Maar er zijn veele dwaazen in de weereld, die, terwijl zij met de Goddelijke orde niet tevreden hun eigen werk slordig doen, altoos springen buiten hunnen kring, en, stond het in hunne magt, door het bestooken van ongenoegens, en het voeden van oneenigheden, den kans dagelijks verkeeren zouden. Ginds weet de Burger, die van Regeering niets verstaat, en niet begrijpt, hoe de punten der veêren door de kussens steken kunnen, meesterachtig te beslissen, welke wetten de goede overheid geeven, welke lasten zij verdubbelen, welke zij verminderen moest en alles te beslissen, wat ten algemeenen beste ondernomen wordt, ofschoon hij altoos zijn eigen belang alleen bedoeld. — Hier weet de toehoorder, die in zijne eigene oogen de wijsste man is, schoon hij in den godsdienst blinder is dan een mol, of ten besten, eene burgerbelijdenis verstaat, juist te bepaalen, wat een verstandig Leeraar wèl, wat hij kwaalijk gezegd heeft, hoe hij

1) Op bl. 15 komen zelfs 3 onvertaalde regels voor uit Horatius' *de arte poetica.*

leeren moet, terwijl hij in dat oordeelen alleen zijn eigen bedorven smaak (indien hij er nog een heeft) opvolgt. En met één woord voor elke voet een leest, en voor elken daad van zijn evenmensch een wet te stellen. En daarmeê zal de bemoeial zijn besluiten wettigen, — wel! men regeerde, men predikte, men leefde, zijns bedunkens, in de vorige dagen, geheel anders; en daarom hij wordt een vermenger onder degeene die naar verandering staan, een oproermaker in den burgerstaat, een dwarspaal in 't godsdienstige, een last in de samenleeving, *een verheffer van de voorige dagen, maar niet uit wijsheid.*

Te St. Annaland heeft Scharp niet lang vertoefd. Hij preêkte er 26 November 1780 zijn afscheid, en hield 10 December daaropvolgende zijn intrede te *Axel.* Hij gevoelde zich daar recht gelukkig, en werkte er met groote opgewektheid, vooral ook onder de krijgslieden, die in grooten getale binnen Axel of in de nabijheid, in garnizoen of in het legerkamp vertoefden. Vier malen werd hij uitgenoodigd tot het houden van een *veldpredikatie.* Twee van de toen door hem uitgesproken redenen zijn, op het aanhoudend verzoek van de Hoofdofficieren, die haar hadden gehoord „tot blijvend nut der krijgslieden" door den druk verkrijgbaar gesteld [1]). Ze zijn opgedragen aan den Luit.-Kol. W. Spiering. Scharp zegt in de voorrede (bl. IV) o. a. „Boeken zijn er meer dan genoeg, ik beken het, maar, in allen gevalle, deze twee veldpredikatiën zullen de beballaste weereld niet doen zinken." Zijn toehoorders behoorden tot verschillende kerkgenootschappen, wat hem niet deed besluiten tot het verzwijgen van den gekruisten en verheerlijkten Christus, of het verloochenen van zijn overtuiging als „hervormd leeraar:" (bl. V) maar ook niet op den voor-

1) 's-Gravenhage bij Jan Abr. Bouvink, 1785.

grond deed stellen, wat „onze Hervormde Kerk van andere Cristen-Genoodschappen onderscheid" [1]).

Daar is in die toespraken veel goeds, maar zij dragen geheel het overspannen, en onnatuurlijk karakter van den tijd waarin zij werden opgesteld. Wij deelen slechts de woorden mede, waarmeê de tweede „predikatie" aanvangt: „Braave en edelaartige Helden! hoog en weledele gestrenge heeren Bevelhebberen! en gij allen regtschapene soldaaten! regtehand der Staaten! staale vuist van Neerlands Leeuw! van allerlei rang, ouderdom of Godsdienst, Landsgenooten! medechristenen! vergunt mij andermaal die stille aandacht, waarmede gij mijne voorige lessen hebt aangehoord. En onze God overstorte U, in Jezus Christus, met allerlei zegen, opdat uwe Zinspreuk, door uw gedrag bevestigd, altoos blijve: *„Voor God en voor het vaderland!"* Amen!

Wij krijgen een hoogen dunk van Scharp's vlugheid van geest en groote geleerdheid, wanneer wij bedenken, dat deze tweede leerrede, met haar vele aanhalingen, door hem in den tijd van nog geen 14 dagen is gereed gemaakt. De beide veldpredikatiën, met de voluit gedrukte, en zeer lange gebeden, beslaan 97 bladzijden druks.

Zeven-en-een halfjaar bleef Scharp te Axel, waar hij op 10 Juli 1788 zijn afscheid preêkte. Zijn nieuwe standplaats was Noordwijk-Binnen. Kort vóór zijn vertrek uit Zeeland verscheen van hem een *Kerkelijke Redevoering in den veegen nood des Vaderlands* [2]). Zij is opgedragen aan Prins Willem den Vijfde, en wordt voorafgegaan door een uitvoerig voorbericht, waarin Scharp o. a. zegt, (bl. XXVII). „Ik heb de

---

1) Men lette op het gebruik, reeds toen, van de woorden *Hervormd* en *Genootschap*.

2) Middelburg, bij Willem Abrahams, 1788.

gewoonte niet mijne Predikatiën woordelijk te schrijven, of mijne Gebeden vooraf te ontwerpen, veel minder het een of ander woordelijk te lezen: — echter, wijl ik de boosheid der tijden kende, oordeelde ik het toen te moeten doen, opdat ik mij altoos mogt kunnen verantwoorden: en nu ben ik blijde, dat ik het gedaan heb."

Te Noordwijk-Binnen vertoefde Scharp slechts zeer kort. Na meer dan één beroep, onder andere dat van Deventer, te hebben afgeslagen, werd hij begeerd door Rotterdam. In Mei 1789 vertrok hij dan ook derwaarts, na afscheid te hebben genomen met de woorden: „Broeders! zijt getroost, zijt eensgezind; leeft in vrede, dan zal de God der liefde en des vredes met u zijn." (2 Cor. 13:11) [1]).

Te Rotterdam werd Scharp bevestigd door Ds. Dermout (later pred. te Amsterdam). Hij kende er slechts twee families, maar had er weldra vele vrienden, onder jeugd en ouderdom. In September hield hij een leerrede ter gedachtenisviering van de „Omkeering van zaken in het lieve Vaderland" welke op dien dag vóór twee jaar had plaats gehad. Zijn tekst was: „Die een' kuil graaft, zal er in vallen; en die een steen wentelt, op hem zal hij wederkeeren." Met een in hoofdstukken verdeeld *Bijvoegsel*, vormt deze leerrede een matig boekdeel. De tweede druk verscheen binnen eenige maanden, en werd verrijkt door een voorbericht van 48 bladzijden. Toen het jaar 1790 met een Zondag aanving hield Scharp een leerrede, welke bij Joh. Hofhout en Zoon te Rotterdam het licht zag, en aandrong op zelfonderzoek en zelfbeproeving.

Zelden heeft Rotterdam een leeraar bezeten, die zoo gaarne „tijdpreken" hield als Ds. J. Scharp, en hem in vlugheid met de pen heeft geëvenaard. Zoo verscheen in 1790 te Rotterdam bij Hofhout en Zoon „Aanspraak bij de eerste

1) Zie Barger, t. a. p. bl. 23.

gewone wekelijksche Bedestond, na het overlijden van mijn vierde zoontje, uitgesproken in de Groote Kerk" enz. In het breede voorbericht (op bl. XV) komt S. er voor uit, dat naar zijn gevoelen de vrome afgestorvenen kennis dragen van hetgeen op aarde geschiedt, en (zie bl. IX) dat vroeg gestorven kinderen, als kinderen des Verbonds en der belofte, zalig worden.

Veel arbeid is door hem besteed aan een „Godgeleerd-Historische Verhandeling over de gevoelens, de gronden, het gewigtige voor de eeuwigheid en burgermaatschappijen, den voortgang, en den tegenstand der hedendaagsche, zoogenaamde verlichting en Godsdienstbestrijding: zijnde eene *voorbereidende leerreden*, behelzende de grondslagen ter uitvoering van het godvruchtig plan eeniger Leden van de Hervormde Gemeente te Rotterdam, om, in zes jaarlijksche kerkredenen, de Leerstellingen van het Protestantsch zamenstelzel te verdedigen tegen deszelfs hedendaagsche Bestrijderen."

Deze „merkwaardige Leerrede", zoo als zij door Prof. Doedes wordt genoemd in zijn *Collectie van Rariora* (bl. 103), werd in drie op elkander volgende godsdienstoefeningen, die van Zondag 4 Nov., Dinsdag 6 Nov. en Donderdag 8 Nov. 1792 door Scharp uitgesproken. Haar tekst is Efeze 4 : 14. Men zou haar kunnen noemen een apologetische voorlezing, doch met al die omslachtigheid en ook wel al het opgeschroefde, dat toen den stijl van Scharp en van velen zijner tijdgenooten kenmerkte.

Toch willen wij er hier een gedeelte van overnemen [1]), opdat onze lezers er zich van overtuigen kunnen, dat de man, die zulk een groot aandeel heeft gehad aan de samenstelling van den bundel der Evangelische Gezangen, ganschelijk geen vriend was van eigengerechtigheid of pelagianisme:

Zwakke zoon van Adam! diep onmagtige Zondaar! herhaal uwe

1) Te weten: bl. 285 en '86.

proeven, gebruik al de Godsdienststelzels, die ooit het Vernuft bedagt; maar nergens treft gij een God-betaamend middel om u te *verzoenen*, een genoegzame kracht om u te *verbeteren*, of eene proefhoudende verzeekering om u te *vertroosten*. *Dan* eerst en dan ook alléén gevoelt men de waarde en de waarheid van het Euangelie Gods. Nu vergelijkt men zijne *behoeften* met de *heilorde* van dat Euangelie en men vindt ze allen voldaan: daar vindt de arme zondaar en het zwakke schepsel eenen godlijken, almagtigen Verlosser: de schuldige doemeling een verzoenend Golgotha: de boeteling ontfermende genade: de onwaardige eene eeuwige gerechtigheid, en de onvermoogende tot het goede meer dan overvloedige krachten in de werkingen des Heiligen Geestes, die boven bidden en denken doet: terwijl verzoende Vaderliefde en nooit-wankelende trouw de ziel met vertroostingen doorstroomen, die jammer noch dood verijdelen kan bij elk, die gelooft in den naam des Zoons Gods.

Geliefden! wilt gij dan eene onverwinbare *sterkte* voor uw geloof en eene *solide* overtuiging van de *waarheid* des Christendoms: oefent dan uzelven tot Godzaligheid. Onze Bestrijders roemen (hunnes ondanks) de *Zeedenkunde* der Godsdienst, dit zij u genoeg: als de *Zeedenleer* goed is dan moeten de *Leerstukken* waarachtig zijn: want om *haar* te beoefenen wijzen *deze* alleen de krachten en de middelen. Tracht dan nooit te scheiden wat door God is zaamgevoegd. Geloof bestaat niet zonder deugd, omdat dankbaar geloof het hart reinigt: maar ook Deugd zonder geloof is onmogelijk, omdat de arme zondaar zijne kracht alléén bij den Geest, en zijne bemoediging in den rantsoeneerenden dood van Christus vindt."

De leerrede of verhandeling zag, verrijkt met zeer vele aanteekeningen, het licht in 1793 te Rotterdam bij Joh. Hofhout en Zoon, en was aangegroeid tot een boekdeel in 8°. van 295 blz.

Ons bestek brengt niet meê, al de in druk verschenen geschriften van Scharp hier ter sprake te brengen. Hij stond steeds gereed, om met zijn proza en poëzie zijn vijanden te bestrijden, zijn vrienden te dienen.

Wij vermelden hier dus alleen zijn voornaamste pennevruchten. Hiertoe behoort een geschrift, welks titel luidde: „De naam Jesus, eene uitgegootene olie. Of uitlegging van Hoogl. Sal. 1:3 (Kerstpreek). Door Joächim Müllner. Met volkoome uitlating van de letter R.... Op een vrijen trant uit het Hoogd. Vertaald.... door J. Scharp, pred. te Rotterdam, Nic. Cornel. 1795". Bedriegen wij ons niet, dan is van deze leerrede een 5de druk verschenen. De *vierde* verscheen in 1846 [1]). De vertaling van deze „preek zonder R." heeft aan Scharp veel moeite gekost. Hij heeft haar zich getroost, denkende: „Wie weet, of niet de een of ander, die niet gewoon is Leerredenen te lezen, noch aan het belang te denken, dat een arm zondaar aan Jezus' dood en verzoening heeft, deze *kerstpreek* lezen zal, alleen om de taalkundige *singulariteit*, en misschien (gave het God!) begeerig gemaakt worden naar de verlossing die in Christus Jezus is De vrije genade werkt soms door middelen, die wij menschen *toevallig* noemen." Veel belangstelling wekten ook zijn in 1796 verschenen „Historische Brieven over den zich noemenden Frederik Gerard Meyer, geëxecuteerd den 26sten Mei 1796. Behelzende deszelfs karakter, zeldzame levensgeschiedenis, gesprekken, brieven, gevoelens en dood. Doormengd met vele wetenswaardigheden, betreffende de Godgeleerdheid, Regtsgeleerdheid en Wijsbegeerte." Van dit werk zagen drie uitgaven het licht.

In datzelfde jaar 1796 kwam Scharp in een ernstigen strijd met de Regeering [2]). Het Provinciaal Bestuur van Holland riep in Juni de leeraars op, om op straffe van ambtsverlies een belofte af te leggen, dat zij „nimmer met woorden of daden

---

1) Zie Doedes, t. a. p. bl. 103.

2) De stukken, deze zaak betreffende, vindt men in „Deductie van Jan Scharp", en het vervolg daarop, resp. uitgegeven 1797 en '98 te Rotterdam bij Hofhout en Zoon.

zouden medewerken ter herstelling van het vernietigd Aristocratisch en Erfstadhouderlijk Bestuur." Zijn ambtgenooten hadden tegen 't doen van die belofte geen bezwaar, maar Scharp wilde eer hij er toe overging, een verklaring afleggen, waarin hij uitsprak in welken zin hij de belofte deed. De Raad der Gemeente nam daarmeê geen genoegen, en Scharp werd uit zijn betrekking als predikant te Rotterdam door het Provinciaal Comité van Holland ontslagen. Allerlei pogingen door ambtgenooten, gemeente-leden, ja zelfs door Roomsch-Katholieken en Israëlieten in 't werk gesteld, om de Heeren in den Haag tot andere gedachten te brengen, mochten niet baten. En zie, daar komt geheel onverwacht tot Scharp een beroep naar Loga in O. Friesland, dat hij besloot aan te nemen. In Juli 1798 werd hij er door Ds. Snethlage, pred. te Leer, bevestigd.

In Januari verleende de Pruissische Universiteit van Duisburg hem den titel van Doctor in de godgeleerdheid, welke hulde hij beantwoordde door een latijnsch geschrift uit te geven van niet minder dan 346 bladzijden. Doch aan 't einde van datzelfde jaar werd de ban opgeheven, en onder luid gejubel van leeraar en gemeente aanvaardde Scharp weêr zijn arbeid in het geliefde Rotterdam.

Een waar kunststuk (of 't een kunst*werk* was durven wij niet beslissen) verrichtte Scharp, toen hij in 1801 op 't Kerstfeest in de Schotsche Kerk een leerrede uitsprak, waarin alles, tot zelfs de aanbeveling van de collecte, op rijm was gesteld. In minder dan een week was hij er meê gereed [1]).

Wij willen hier niet met stilzwijgen voorbijgaan dat hij een bijschrift heeft vervaardigd op de afbeelding van „zijne Doorluchtige Hoogheid *Willem George Frederik*, Prins van Oranje

1) Zij zag in 1802 het licht bij J. P. v. Ginkel.

en Nassau, Keizerlijk Koninklijk Generaal en Veldtuigmeester. Overleden te Padua 6 Januari 1799 in den ouderdom van vijf-en-twintig jaren." Het is dezelfde, wiens gebeente in 1896 uit Padua werd overgebracht naar den familie-grafkelder te Delft.

Het kan ons niet verwonderen, dat Scharp, die zoo veel meer kon arbeiden dan anderen, en die zoo menig blijk gegeven had van belezenheid, geleerdheid, dichterlijk vernuft, en liefde voor het gemeente-gezang, door de Synode van Z.-Holland werd gekozen, om plaats te nemen in den kring van Gecommitteerden ter samenstelling van een bundel *Evangelische Gezangen.*

Hij is ook in dit hem aanbevolen werk getrouw en overvloedig geweest, en mocht de voldoening smaken, dat van zijn hand zijn opgenomen Gez. 5, 38, 39, 52, 61, 78, 123 en 155 in hun *geheel*, en Gez. 72, 125 en 163 *gedeeltelijk* van hem afkomstig. Wij weten dit uit een aanteekening van zijn hand, welke voorkomt op bl. 106 van zijn *Afscheid van de Openbare predikdienst.* Ook nam hij met Lotze het scribaat waar in de vergaderingen der gecommitteerden.

Wij deelen hier nu nog kortelijk het belangrijkste mede uit Scharp's laatste levensperiode. Hij nam deel aan het wetenschappelijk en letterkundig leven van de stad zijner woning; als bestuurslid van de Afdeeling der Hollandsche Maatschappij, en van de Maatschappij *Verscheidenheid en Overeenstemming*, hield hij meer dan eens toespraken in proza en poëzie. Bij een dier gelegenheden sprak Tollens aldus hem toe:

Dierb're Scharp! de ziel en 't leven
Van ons heilig dichterkoor!
Pronksteen van ons Kunst-Trezoor!
Gun ons loof en bloem te weven
U den krans om 't hoofd te geven,
Schoon U eed'ler kroon behoor!

Dat Scharp niet kon zwijgen bij den terugkeer van Oranje tot land en regeering, spreekt als van zelf, even als het in den aard van 's mans karakter lag, merkwaardige gedenkdagen in zijn ambtelijk en huiselijk leven met zijn gemeente te vieren. De Souvereine Vorst schonk hem in 1814 het ridderkruis der Orde van den Nederlandschen Leeuw, en Scharp schreef een jaar later zijn *Gedenkzuil van den Nederlandschen krijgsroem in Juni* 1815.

Het *Nederl. Bijbelgenootschap*, het *Nederl. Zendelingsgenootschap* en het toen nog niet neutrale *Tot Nut van 't Algemeen* werden krachtig door Scharp gesteund. Tot 1826 heeft hij het leeraarsambt te Rotterdam bekleed. Toen nam hij afscheid met een rede over: *Ziet, ik sterf, maar God zal met ulieden wezen* (Gen. 48 : 21) [1]). Gedachten des doods hielden hem voortdurend bezig. Tot het laatste toe beleed hij, dat hij stierf „alleen op dat eeuwig Evangelie, dat hij vrijmoedig gepredikt had," en in de onwrikbare hope, „dat ook *ik*", zoo schreef hij, „door en om Jezus Christus, mijnen eenigen Heiland en Zaligmaker, zoo zekerlijk uit vrije erbarming, de eeuwige zaligheid verkrijgen zal, als Gij voor mij gestorven zijt. Rustig en vroolijk ga ik sterven, Goddelijke, God-geofferde, door God verheerlijkte Redder van de menschen, Verzoener van de zonden, Gever van het eeuwige leven, Voleindiger van mijn geloof, mijn Heer en mijn God!" — Zoo kon hij op zijn sterfbed betuigen wat hij eenmaal zong:

Jezus neemt de zondaars aan,
Mij ook heeft hij aangenomen. —

Op den 2den Maart 1828 ontsliep Scharp. Het aantal van

---

1) De rede zag het licht te Rotterdam, bij J. van Baalen. Zij beslaat aldaar 115 bladzijden.

zijn in druk verschenen geschriften, meerder of minder uitvoerig, in proza en poëzie, gaat de honderd te boven.

Onder een van Scharp's portretten lezen wij dit bijschrift van Bilderdijk [1]):

Weldenkend *Rotterdam*, eerbiedig in dees trekken,
Den leeraar dien ge oprecht en naar verdienste mint,
Die schitterend vernuft met kunde en smaak verbindt,
En door belang noch vrees zijn boezem liet bevlekken.
Hij, trots den felsten storm op Kerk en Staatsbewind,
Hield Christus zoenleer vast, en bleef Oranjes vrind.

De *tweede* gecommitteerde voor Zuid-Holland was Matthias Jorissen, van wien geen Gezangen zijn opgenomen, maar die toch een ijverig aandeel aan hun bijeenbrenging nam, en zijn aandacht inzonderheid gewijd heeft aan de zangwijzen [2]).

Hij werd uit een achtbaar geslacht [3]) geboren 26 October 1739 te Wezel, en reeds vroeg had hij lust om predikant te worden. Hij geraakte echter in twijfel, of dit Gods wil en weg was. De theologische studie deed in hem gemoedsbezwaren rijzen, en hij stortte zijn hart uit voor zijn neef, den vromen mysticus Gerh. Tersteegen [4]). Deze zeide tot hem: „Hoe

---

1) Zie: K. J. R. van Harderwijk, Naamlijst enz. Rotterdam 1850, bl. 106.

2) Men zie over hem Glasius, Godg. Nederland. 's-Hertogenbosch, Gebr. Muller, 1853, i.v. M. Jorissen; E. E. Koch, Gesch. d. Kirchenliedes u. Kirchen-Gesanges. Stuttgart, Besser, 1869, 3de druk. 6de Dl. bl. 525–26.

3) Waarschijnlijk was hij een jongere broeder van Johanna Jorissen, de vrouw van Ds. Hoefman, wiens leven werd beschreven door H. W. Sepmeyer in Deel VII van *Nieuwe Bijdragen*, enz. Amsterdam, ten Brink en de Vries, 1916, bl. 5 v.v. In 1744 vertrok een andere M. Jorissen, pred. te Geldermalsen, naar Wezel.

4) Zie over hem o. a. M. Goebel, Gesch. d. Christl. Lebens. Co-

meer gij tegen de godgeleerde studie opziet, hoe meer ik ze u zou aanraden. Slechts wie eerst door genade een goed schaap werd, mag ook, als God het wil een goed herder worden."

Zoo ging Jorissen dan studeeren; eerst te Duisburg en daarna te Utrecht. Na volbrachte studie keerde hij naar zijn vaderland terug. Hij werd daar opgenomen onder de candidaten tot het predikambt, en trad in verschillende plaatsen op. Hij verkeerde gedurig in de omgeving van Tersteegen en ontmoette daar leerlingen van Oetinger en van Bengel, als Collenbusch, Hasencamp en Henke [1]), die op hem een grooten invloed uitoefenden. De 28ste Februari 1768 bracht een keerpunt in zijn leven.

De toenmalige Regiments-Commandant van Wezel, Freiherr von Gaudy, had een spotschrift uitgegeven onder den titel: „Apostolisch zend- en vermaanschrijven over de noodzakelijkheid van het fijne christendom"; ook had hij een sledevaart georganiseerd, waarbij Christus belachelijk werd gemaakt. Met heilige verontwaardiging protesteerde Jorissen tegen dat bedrijf, in een leerrede, welke hij den 28sten Febr. 1768 uitsprak. De magistraat koos voor den Vrijheer von Gaudy partij, en verlangde, dat Jorissen zijn woord herroepen zou. Hij weigerde, en vertrok naar ons land. Toen het bleek, dat hij wel in staat was in de Nederlandsche taal te preêken, werd hij beroepen in „de beide Havezathen" (Kerk- en Kapel-Avezaath) bij Tiel. Er was door den kerkeraad [2]) eerst een 12-tal, daarna

---

blenz. Bedeker, 1860. 3de Dl. bl. 289 v.v. Zijn geschriften zagen in 6 deelen het licht te Stuttgart bij Steinkopf. (Zonder jaartal). Meermalen vertoefde hij eenigen tijd te Amsterdam, waar toen ook een koopman Jorissen woonde.

1) Over Henke, zie Sepmeyer, t. a. p. bl. 19.

2) Ds. Hermanides te Kerk-Avezaath had de vriendelijkheid de Kerkeraads-Acta zijner Gemeente, op mijn verzoek, te raadplegen.

een 6-tal, vervolgens een 3-tal geformeerd. Op 5 Maart 1769 preêkte Jorissen, proponent te Duisburg, op beroep, waarop de beroeping volgde. Hij deed 18 Juni 1769 zijn intreê. Den 18den April 1779 preêkte hij afscheid, en vertrok naar Hasselt. Aldaar werd hij in 1782 beroepen als predikant bij de Nederduitsche Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage om er in de Hoogduitsche taal te prediken, met uitzondering van de vacatuurbeurten waarin hij zich van het Hollandsch moest bedienen [1]).

Daar de reeds uit de 16de eeuw afkomstige psalmberijming van Lobwasser zoo veel te wenschen overliet [2]) en Jorissen toch gaarne ook in zijn duitsche gemeente de psalmen in een goede overzetting woû hooren aanheffen, zette hij zich tot een nieuwe vertaling, welke in 1798 te Wezel het licht zag onder den titel: „Neue Bereimung der Psalmen, bestimmt für die reformirten deutschen Gemeinden im 's-Gravenhaag und Amsterdam". Niet alleen in ons land werd zij in gebruik genomen, maar ook in de Rijnstreek, in Elberfeld en elders in Duitschland, waar men psalmen zingt [3]). In enkele bloemlezingen en Gezangboeken zijn psalmen naar de vertaling van Jorissen opgenomen, die de berijming van Lobwasser geheel verdrongen heeft.

---

1) Zie Glasius t. a. p.

2) In 1573 verscheen H. A. Lobwasser's Der Psalter des Königlichen Propheten Davids, enz. Het was een vertaling naar Marot en Beza, en zij kon op dezelfde wijzen als de fransche psalmen gezongen worden. Men zou tusschen deze berijming en die van Dathenus, en beider geschiedenis een parallel kunnen trekken. — Zie Koch t. a. p. Dl. II p. 395 v.v. en Félix Bovet, Hist. du Psautier. Neuchatel et Paris, 1872. p. 73 v.v. Een portret van Lobwasser vindt men in 't rijkgeïllustreerde werk: Fr. Baum, Kirchengesch. f. d. Evang. Haus. Zweite Auflage. München, Beck'sche Buchh. 1889, bl. 473.

3) Zie Bovet t. a. p. bl. 85.

De bekende Pastor Dr. Kraft van Elberfeld noemt haar „een schat voor alle gemeenten, die haar in gebruik hebben genomen" [1]).

Uit familiepapieren blijkt, dat Jorissen zeer bevriend was met Lavater, en correspondeerde met bisschop Sailer, terwijl onder onze landgenooten tot zijn vrienden behoorden van Alphen, Petrus Nieuwland en J. Clarisse. Er is maar één roep over de wijze, waarop hij in de residentie zijn ambt vervulde, en over den ernst en de lieflijkheid van zijn wandel. Men eerde hem als een apostolisch man. In 1819, op 80-jarigen leeftijd, legde hij zijn bediening neder; hij overleed 18 Januari 1823. Een zijner zonen was Ds. S. G. Jorissen, de bekende Utrechtsche predikant [2]), vader van Prof. Theod. Jorissen, den begaafden vaderlandschen geschiedschrijver.

De Zuid-Hollandsche Synode deed een goede keuze, toen zij Matthias Jorissen benoemde in de Commissie voor de samenstelling van onzen Gezangen-bundel.

De *derde* door Zuid-Holland gecommitteerde was van de Kasteele.

Pieter Leonard van de Kasteele, die een zeer levendig aandeel heeft genomen aan de samenstelling van den bundel onzer Gezangen, de dichter van Gez. 22 en menig ander Gezang, werd geboren te 's-Gravenhage 13 Augustus 1748 [3]).

---

1) Zie nog over Jorissen's Psalmvertaling (Mr. H. J. Koenen) *De Olijftak.* Rotterdam, 1839. Dl. IV bl. 17 v.v.

2) Hij deelde in de Boekzaal van 1840 Dl. I bl. 342 een latijnsch epigram meê van zijn vader *In Jesuitas*, waarin een hevige afkeer spreekt van de „Societas Jesu".

3) Men zie over hem: Dichtwerken van Mr. P. L. van de Kasteele, verzameld door Mr. J. C. v. d. Kasteele. 2 Deelen. 's-Gravenhage, K. Führi 1844 en '45; aan 't eerste Deel gaat een levensbeschrijving vooraf. C. Rogge, Gesch. d. Staatsregeling, Amsterdam, Joh. Alcot 1799

Zijn vader was aldaar Raad in de Vroedschap. Op een kostschool te Delft ontving hij lager onderwijs, en werd er voorbereid voor de Akademie. In 1764 werd hij student te Utrecht, en volgde daar zoowel theologische als juridische colleges. Hij had een ruimen vriendenkring, maar zijn intimi waren Hiër. v. Alphen en Jan Both Hendriksen. Een zeer ernstige ziekte van laatstgenoemde bracht een omkeer te weeg in het gemoedsleven dezer drie jonge mannen, die voortaan God en Christus wilden dienen en toebehooren. Als een eerste uiting daarvan gaven v. Alphen en v. d. Kasteele (zonder hun naam te noemen) een bundel gedichten uit in 1771, geheeten: „Proeve van stichtelijke mengelpoëzie."

Na zijn promotie vestigde van de Kasteele zich te 's-Gravenhage als advokaat; hij nam deel aan de verbetering van onze Psalmberijming (1773) in de kwaliteit van amanuensis der Heeren van Lynden en Hoog, aan wie door de Staten-Generaal was opgedragen, de Regeering des lands bij dezen kerkelijken arbeid te vertegenwoordigen. Bij de aanvaarding van die taak werd v. d. Kasteele door Ah. van den Berg aldus toegesproken: „Vooral zij het mij geoorloofd, U in het bijzonder aan te spreken, Weledele van de Kasteele! Plaatsen de Godverheerlijkende zangreien in Nederland uwen braven naam op de lijst van die lofwaardige Dichters, die hunne welgesnaarde lier aan God en zijn dienst, aan Christus en zijn Evangelie hebben toegewijd; en zult gij met de Boddaerts, de Voets, de Schuttes en de Elikinks bij het godvruchtig nageslacht op veeler tongen leven", [1]) enz. In 1780 verloor v. d. Kasteele

---

passim, en vooral bl. 308 v.v J. te Winkel t. a. p. IV bl. 28 v.v. G. Kalff t. a. p. VI bl. 94 v.v. Dr. H. T. Colenbrander, De Bataafsche Republiek. Amst. Meulenhoff en Co. 1908, passim. Op bl. 99 komt aldaar een portret voor van v. d. Kasteele.

1) Zie Jos. van Iperen, t. a. p. Dl. I, bl. 356.

zijn echtgenoote, met wie hij in 1777 was gehuwd, en in 1782 verwisselde hij den Haag als woonplaats met Haarlem, waar hij was benoemd als Raad en Pensionaris. Voortaan was hij betrokken in den politieken strijd, die toen ons volk verdeelde. Hij koos de partij der Patriotten, wat een einde maakte aan zijn vriendschap met van Alphen, die een vurig Oranje-gezinde was. Wij geven hier geen verhaal van het niet gering aandeel, dat hij heeft gehad in de regeering van ons land in de jaren 1787—1810. Laat ons alleen vermelden, dat hij van verschillende Besturen en Commissies lid is geweest, en steeds blijk heeft gegeven van „gematigdheid." Ook is hij in 1798 mede opgetreden in 't belang der Nederl. Hervormde Kerk, welker leeraren men van allen geldelijken steun uit de Staatskas berooven wilde. Bij al zijn staatkundige beslommeringen heeft v. d. Kasteele tijd en lust gehad om deel te nemen aan de samenstelling van onze Evangelische Gezangen. Met hart en ziel was hij gehecht aan de leer van onze Kerk. Hij stierf den 7den April 1810. Afscheid nemend op zijn sterfbed van de zijnen, zeide hij: „Ik heb u allen wel zeer lief, maar Jezus toch veel meer."

Door Noord-Holland werden gecommitteerd Engelberts pred. te Hoorn, en A. Rutgers pred. te Haarlem.

Engelbertus Matheus Engelberts [1]), uit een predikantengeslacht gesproten, is geboren 3 December 1731; studeerde te Leiden in de theologie, en werd in 1756 pred. te Kolhorn. Zijn eerste standplaats verwisselde hij in 1763 met Hoorn [2]). Hij ontving aldaar een benoeming tot hoogleeraar

1) Men zie over hem: Glasius Godg. Ned. i.v.; Frederiks Biogr. Woordenboek i.v. — Het *Protest. Vaderland* i.v., en de aldaar opgegeven literatuur.

2) Voordat hij beroepen werd, waren zes predikanten uitgenoodigd,

te Harderwijk en te Amsterdam, welke hij afwees. Een levendig belang werd door hem gesteld in de oprichting van diaconiescholen. Den 30sten October 1777 kon hij meedeelen aan den kerkeraad, dat hij een stads- en diaconieschool met een aanspraak en gebed had geopend, en dat „een aanmerkelijke menigte kinderen van allerleye gezindheden, maar voornamelijk van de Gereformeerde van hetzelve een vlijtig gebruik maken." Ook gaf hij zich veel moeite voor de verbetering van het Kerkgezang, waartoe de nieuwe psalmberijming en de plaatsing van een nieuw orgel aanleiding gaven. Tweemalen 's weeks werd den „liefhebberen" gelegenheid gegeven zich te oefenen in het zingen op heele en halve noten [1]).

Om zijn patriottische denkbeelden is hij in 1787 uit zijn ambt ontzet, doch „na het voorlezen van een schriftelijke verklaring van den predikstoel is hij in zijn dienst door de Oranjegezinden hersteld" [2]). Hij overleed 28 Maart 1807. Reeds in 1798 had hij zijn bediening neergelegd.

Engelberts was een geleerd en kunstzinnig man. De illustraties, die in zijn werken voorkomen, heeft hij zelf geteekend. Ook verstond hij de etskunst. Zijn fraai kabinet van schilderijen „uit de oude school" is in 1808 te Amsterdam in het Trippenhuis verkocht, en heeft een aanzienlijke som opgebracht.

---

zich te Hoorn te doen hooren; zij verklaarden zich daartoe niet bereid. Toen is Engelberts beroepen, zonder dat men van hem verlangde, dat hij op beroep zou preêken. De wijze van beroepen was zeer omslachtig, daar bij elke handeling des Kerkeraads de Magistraat moest gehoord worden.

1) Dr. W. C. L. Bronsveld te Hoorn heeft voor mij gekopieerd wat de Hoornsche Kerkeraadsnotulen behelzen omtrent Ds. Engelberts. Het een en ander is daaraan door mij ontleend; de notulen zijn omtrent dezen leeraar echter zeer sober.

2) In datzelfde jaar weigerde de Kerkeraad attestatie te geven aan patriotten; in 1795 werden uitsluitend patriotten tot diaken benoemd.

Hij was lid van de Holl. Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde, en van het Hoornsche Genootschap: „Magna molimur parvi". Zoo als wij reeds vermeldden, gaf hij met Ds. A. Rutgers den stoot tot de vorming van de Commissie, die onze Gezangen verzameld heeft.

Engelberts heeft blijken van groote geleerdheid gegeven in zijn werk: „De aloude staat en geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden", Amsterdam 1784—99. 4 Dln. Met v. Wijn e. a. werkte hij aan de „Bijvoegsels en aanmerkingen op „de Vaderl. historie van Jan Wagenaar." G. Brandt's Leven van M. A. de Ruyter gaf hij op nieuw uit in 5 Dln. Amsterdam, 1794.

Wij willen hier iets mededeelen over zijn stichtelijk werk: „Bespiegelingen over de vier Getijden des jaars", verschenen te Amsterdam bij Yntema en Tieboel 1764—69. Het boek is keurig uitgegeven, met gravures van Vinkeles, die inderdaad het werk versieren [1]). Het eerst verscheen „Proeve van Bespiegelingen in den Winter." De schrijver bekent in het „Voorberigt", dat zijn werk zal doen denken aan Hervey, wiens „Stichtelijke Gesprekken van Theron en Aspasia" toen door zoo velen bewonderd werden. Ook heeft het bekend gedicht „De Jaargetijden" van Thompson, dat in Nederlandsch proza werd vertaald door Lublink de Jonge, een diepen indruk op hem heeft gemaakt.

De „Bespiegeling" van den zomer, bl. 62 en 63, doet ons zien, dat Engelberts met het mikroskoop de natuur bespiedde, en de „raderdiertjes" brengen hem in een soort verrukking en opgetogen bewondering van de wijsheid Gods, welke hij niet

---

1) Ds. Eggink te Velzen, gehuwd met een van Engelberts' nakomelingen, had de vriendelijkheid mij een ex. van dit werk ter inzage af te staan.

moede wordt te prijzen. Uit dit zijn werk blijkt zijn groote belezenheid en algemeene ontwikkeling evenzeer als zijn godsdienstig gemoed.

In zijn „Bespiegelingen" komen enkele gedichten voor, welke wij, naar alle waarschijnlijkheid aan hem mogen toeschrijven. Een er van luidt aldus:

De glans, waarvoor de nacht van 't ongeloof moet zwichten;
De opregte Leidsman tot het ongeveinsd berouw;
De Trooster, die Gods volk in droefheid troosten zou,
De Geest der waarheid, die den zondaar voor wil lichten.

Hij, die in 't christlijk hart zijn tempel op zal rigten,
Die heilbevorderaar, naar 's Heilands woord getrouw,
Verschijnt vol majesteit in 't geestlijk kerkgebouw,
Om d' eerste zielen van 't genaderijk te stichten.

Ontzachelijke wind! zielreinigende Geest!
o Wondervuur! Gij maakt op Isrels Pinksterfeest
Geringe Vissers tot verheeve boetgezanten.
Hou moed Apostelschaar, hoe 't dwaas vernuft ook smaal,
Gij zult door 's Almagts hulp gesterkt, in zegepraal
Vorst Jezus kruisbanier op Zatans muuren planten.

Dit is zeker geen onverdienstlijk sonnet.

Zoo als men weet, is in 't midden der 18de eeuw het aantal groot geweest van wijsgeeren en godgeleerden, die, teleologisch, in de schepping, tot welker geheimen men meer dan vroeger begon door te dringen, de wijsheid, macht en grootheid trachtten aan te wijzen van God. Bekend is de „Catechismus der Natuur" van J. F. Martinet, en talloos het aantal werken, die de kennis van boomen, visschen, steenen en allerlei natuurproducten en verschijnselen aanwendden tot een stichtelijk of apologetisch doel.

Engelberts schrijft niet als een geleerde, maar als een belangstellend en godsdienstig waarnemer der natuur, die hem gedurig stof geeft tot „dankbaarheid, tot verootmoediging, tot praktische levenslessen, en tot grootmaking van den Drieëenigen God, tot bevordering van het hoogste belang en den waaren roem van het Vaderland." (Voorberigt voor „den Winter"). Hij beperkt zich daarbij niet tot hetgeen de zoogenaamde „natuurlijke theologie" ons leert, maar spreekt o. a. van „het dierbaar bloed des gekruisten Offerlams" („Winter" bl. 103) [1]).

Er bestond te Hoorn ook een letterkundig Genootschap onder de zinspreuk: *Magna molimur parvi*, dat gedichten uitgaf, maar dat, naar 't schijnt, geen sporen heeft achtergelaten.

Engelberts heeft meer dan één lied ter opneming onder de Gezangen ingezonden; als „Zucht tot Jezus"; „Opwekking tot liefde jegens God"; „Jezus het voorbeeld van menschenliefde"; „Oogstlied"; „In Watersnood"; „In droogte"; „Na regen"; „Op den Vrede". Alleen Gez. 173 vond genade; het is geheel gesteld in den toon van zijn hierboven genoemde „Bespiegelingen".

Deze vielen zóó in den smaak, dat in Lublink's-vertaling van Thompson „een en andere bladzijde" van Engelberts ingevoegd werd, zonder dat zulks wordt vermeld. Hij beklaagt zich over dit plegen van plagiaat in 't voorbericht voor „de Herfst". Wij treffen in zijn werk vele aanhalingen aan van dichters, „tot eenige sieraad en aangenaame verandering voor den leezer." Zoo citeert hij Vondel, Poot, de Decker, Westerbaen, Vollenhove, de Maere, L. W. v. Merken,

---

1) De leer des Evangelies naar de H. Schriften bl. 24 v.v. wordt op vele plaatsen door E. aangeprezen. Zie bijv. „de Lente" bl. 24 v.v.

Hoogvliet, Voet, C. Bruin, B. de Bosch, Schim, Wellekens, Mej. v. d. Wilp, e. a.

De *tweede* gecommitteerde vanwege N.-Holland was Ds. Rutgers, die, gelijk wij hierboven herinnerden, met Ds. Engelberts de bijeenbrenging van Evangelische Gezangen in de Kerk aanhangig heeft gemaakt.

Abraham Rutgers was de zoon van Paulus Rutgers, die als predikant te Utrecht overleed in 1801. Hij werd geboren te Aalsmeer 4 September 1751; studeerde te Utrecht onder de professoren Bonnet en Segaar, en was achtereenvolgens predikant te Doorn, Oude-Tonge, Oostzaan en Amersfoort. Van 1779—1809 diende hij als leeraar de gemeente Haarlem.

Hij was met van den Berg werkzaam in 't belang der Ned. Herv. Kerk, (zie hier boven, bl. 11) en behoorde tot de commissie, onder Koning Lodewijk Napoleon uitgenoodigd, om een reglement voor de Ned. Herv. Kerk te ontwerpen [1]). Hij werd zelfs benoemd tot secretaris dier commissie.

Met meer dan een geschrift, in proza en poëzie, is Ds. A. Rutgers opgetreden. Zoo gaf hij in 1804 de leerrede uit, waarin hij zijn 25-jarigen dienst te Haarlem herdacht. De tekst is 2 Cor. 3 : 12, en het thema: „De hope van een evangeliedienaar de grondslag zijner vrijmoedigheid in het spreken." Het stuk beslaat 63 bladzijden, maar „het een en ander is bij de openlijke uitgave wat meer ontwikkeld." In 1809 gaf hij een leerrede uit: „ter gelegenheid van den jongstleden watervloed." De tekst is Amos 9 : 5.

Den stijl van Rutgers kunnen wij niet fraai vinden; hij is breed, te rijk aan *epitheta ornantia*, herinnerend aan v. Loo

1) Zie C. Hooyer, t. a. p. bl. 490.

en dergelijken. In den toon is meer deftigheid dan innigheid, en ofschoon Gods genade in Christus, zijn „Pardon", zoo als Rutgers het noemde, niet verzwegen wordt — de oude terminologie is vervangen door uitdrukkingen als: „de grootste ingenomenheid met God"; „de gevoelige verhechting aan den kostbaren verlossingsweg"; „Gods hoog en verheven doel in het daarstellen van het Evangelie"; „verschuiling in de kruisverdiensten van den Verlosser", enz. Over Rutgers als vertaler van duitsche liederen zie men hetgeen wij vermelden bij Gez. 17. Hier noemen wij zijn: „Lijkzangen met een toegift ter bevordering van zielenruste." De bundel bevat vier gedichten: 1°. Een „bij het overlijden van Paulus Rutgers, pred. te Utrecht, gest. 21 December 1801, oud ruim 80 jaar en sinds 1762 aldaar in dienst; 2°. „Het graf", een troostdicht aan zijn vrouw, na 't sterven van zijn oudsten zoon Paulus, stud. te Utrecht, en overleden in 1802, bijna 20 jaar oud; 3°. „Ruste" is een toegift op de beide vorige; en 4°. een gedicht, dat tot opschrift heeft: „Amen". Hiervan luidt het slot-couplet:

Zoo sterk' die rijkste van uw naamen
Ons op de reis naar 't vaderland!
Zoo zeggen we altijd dankend Amen!
Wat lot we ontfangen van uw hand.
Ja! Amen! op uw zegeningen!
Ja! Amen! hoe uw liefde ons leid!
Ja! Amen! zelfs op tuchtigingen!
Ja! Amen! tot in eeuwigheid! [1])

1) 't Levensbericht van A. Rutgers voorkomend in v. d. Aa's Biografisch Woordenboek is niet zeer nauwkeurig. Zoo vermeldt het ten onrechte dat R. pred. is geweest te Hoorn (l. Doorn); dat Gez. 17 is vert. uit het Duitsch van Ul. von Sales enz.

„Wegens Zeeland" werden gecommitteerd Ds. Bruining, pred. te Veere en Petrus Janssen, pred. te Bergen op Zoom.

Herman Adriaan Bruining, de vervaardiger van Gez. 180, is geboren 15 November 1738 te Rotterdam, waar zijn vader pred. was. Hij studeerde te Utrecht, en was daar een der eerste gewone leden van „Dulces ante omnia musae." „Opgeregt in het jaar 1759 door eenige jongelingen, welke zig te dier tijd op de Utrechtsche Hoogeschool in de Godgeleerdheid en Regtskunde oefenden. De voornaamste aandrijvers tot den loffelijken arbeid, die men der Taal- en Dichtkunde wijdde, waren de Heeren Hendrik Arnold Kreet, en Adriaan Kluit.

„Het gezelschap werd een tijd lang gaande gehouden door zes gewone leden.

„De gewone leden werden, na eenige jaren, tot buitengewone, en deze vervolgens tot *honoraire* leden verkozen; en het getal der gewone werd telkens aangevuld uit Studenten der hooge school.

„De leden hebben 't geluk gehad, dat ons gezelschap, min of meer, den grond heeft helpen leggen tot de beroemde Leidsche Maatschappij van Taal- en dichtkunde.

„Het gewoon en eigenlijk werk is ondertusschen altijd door de jonge liefhebberen en gewone leden verrigt."

Van 't genootschap verscheen in 1775 te Utrecht bij Paddenburg en van Schoonhoven en Comp. „Proeve van Oudheid-, Taal- en Dichtkunde." Daaraan ontleenden wij het bovenstaande.

Tot de toenmalige leden behoorden Meinerd Tydeman, Ahas. v. d. Berg, Gisb. Bonnet, Hier. van Alphen, P. L. v. d. Kasteele, Petr. Hofstede, Petrus Paulus e. a.

Voor ruim $^2/_3$ deel is de inhoud gewijd aan onderwerpen van taal- en geschiedkundigen aard. Vooral Meinerd Tydeman treedt hier op.

Onder de „proeven van Dichtoefening" komt hier voor het

„Danklied van Mozes, na Israëls uittogt uit Egypte, gevolgd naar het Latijn van den Heer Petrus Francius" door H. A. Bruining, en „Dichtkundige bespiegeling van 's Heilands opstandinge door denzelfden." Beide verzen treffen wij ook aan in zijn dichtbundel.

J. van Nuyssenburg, pred. te Geertruidenberg, plaatste een albumblad voor Ah. v. d. Berg, en G. J. Nahuys een bijschrift „Op de Beeltenis van Duc d'Alb", die „'t opperhoofd der moordenaren, dat helsche monster, menschenbeul" enz. wordt genoemd.

In 1782 verscheen een tweede Proeve. Nu is Ds. Bruining *Eere*-lid, even als Ah. v. d. Berg, v. Alphen, v. d. Kasteele, Abr. Rutgers, Feith, J. Hinlopen. Tot de *buitengewone* leden behoorden toen J. P. Kleyn, J. U. Stud.; W. A. Ockerse, Pred. te Baarn, Jacobus Bellami, Theol. Stud.

In 1764 werd Bruining pred. te Kolhorn; in 1767 te Workum; en in 1773 te Veere, waar hij 17 Januari 1811 overleed. Hij was lid van de Maatschappij der Ned. Letterkunde, en stelde levendig belang in den bloei onzer letteren.

In 1794 verscheen van hem te Veere bij C. M. van de Graaf „Proeve van Bijbel- en Mengelpoëzie." In 't Voorbericht deelt de schrijver meê, dat verscheiden van deze dichtstukken hun ontstaan verschuldigd waren aan zijn betrekking tot het in 1759 opgerichte genootschap *Dulces ante omnia Musae.* In 1790 smolt het samen met „Vlijt is voedster der wetenschappen",; in 1794 heette het: „Tot vlijt vereenigd." De verzen van Bruining zijn grootendeels aan bijbelsche stoffen ontleend, als „Klacht van Jakob over Jozef's dood"; „Lofzang der drie jongelingen in den oven", op verzoek van J. van Iperen [1]) gebracht op de bekende zangwijze van den CIIIden

1) Zie zijn „Kerkelijke Historie van het Psalmgezang", Dl. I, bl. 36. 't Bestaat uit achttien zesregelige verzen. Men vindt dit „Gezang" onder de „Apocriefen", achter den Staten-bijbel.

Psalm; „Maria Magdalena bij het graf van Jezus"; „Jezus driemaal door Petrus verloochend" (11 bladzijden). Bij de promotie van Meinerd Tydeman dichtte Bruining een vers geheeten: „De naarstigheid door de wijsheid gekroond." Wij willen niet beweren, dat deze verzen slecht zijn; ze zondigen niet tegen maat en rijm, maar zij grijpen niet aan, zij gaan ons voorbij, en waar er kracht in wordt gelegd, is dat vaak „Kraftsprache." Wij denken aan regels als deze:

Aan een Godloochenaar.

Haast zult gij door de hand, die gij noch kent, noch eert,
In 's afgronds zwavelpoel te deerlijk nederzinken,
Waar gij den beker van Gods grimmigheid zult drinken
Zoo wordt u Gods bestaan door uw verderf geleerd.

En wat dunkt u van

Afbeelding van een schijnvriend?

Ik schat bijna mijn tijd, mijn pen en dit papier
Te kostlijk voor uw beeld, afschuwlijk monsterdier!
Weg, leelijk monster, weg! vaar naar den afgrond henen,
Bij Satan en zijn rot ....

Bruining heeft echter ook proza-werken nagelaten. Wij willen als een proeve daarvan iets mededeelen over de in 1787 te Veere bij C. M. van de Graaf verschenen „Twee Biddagsleerredenen, uitgesproken [1]) door H. A. Bruining, medebedienaar des Evangeliums te Vere." Zij handelen over: „De onvruchtbare vijgeboom, ter uitroeyinge veroordeeld, doch nog voor een jaar verbeden" (Luc. 13:6—9), en „De onvermijdelijke ondergang eener tegen zig zelve verdeelde maatschappij"

1) Respectievelijk in 1786 en 87.

(Matth. 12:25). De twee leerredenen beslaan samen 104 bladzijden druks, en kenmerken zich dus niet door beknoptheid. De verklaring van de teksten, vooral die van de gelijkenis van den onvruchtbaren vijgeboom, is zeer breed; en ofschoon zij niet pronkt met geleerdheid, doet zij soms meer denken aan een verhandeling dan aan een leerrede. De vergelijking van Nederland met Israël; de verwijzing naar Gods *bijzondere* zorg voor ons land en volk; ons loffelijk en gezegend voorheen — ons zondig en droevig heden; de bedreiging met oordeelen; de vermaning tot bekeering: al deze in bijna elke biddagspreek voorkomende gedachten worden ook hier aangetroffen.

De tweede leerrede is vol zinspelingen op den politieken toestand. 't Was het kritieke jaar 1787. De schildering van den staat, waarin toen ons land verkeerde, komt treffend overeen met hetgeen wij bijv. vinden bij Groen van Prinsterer [1]) en Prof. Blok [2]). Ds. Bruining *noemt* nergens den Prins, maar dat hij Oranje-gezind was, weten wij uit zijn verhouding tot de bekende *Nederl. Bibliotheek*, het orgaan van P. Hofstede en Joh. Habbema [3]); en het blijkt ook uit een volzin, voorkomende op bl. 103 van zijn Biddags-leerredenen, waar hij zegt: „Och mogt het *Patriotismus* in de enge beteekenis van dat Woord, elk in zijn kring aanvuren"

Ds. Bruining overleed 7 Januari 1811. Zijn portret prijkt nog op het stadhuis te Veere.

---

1) Handboek der Gesch. van het Vaderland, 5de druk, Amst. Höveker en Zoon, 1876, bl. 591 v.v.

2) Gesch. v. h. Nederl. Volk, Dl. VI, Groningen, Wolters, 1904, bl. 424 v.v.

3) Zie H. Bouman, De Godgeleerdheid en hare beoefenaars enz. bl. 71; Glasius, Godg. Nederl. i.v. Habbema en Hofstede; J. P. de Bie, Het leven en de werken van Petrus Hofstede. Rotterdam, D. A. Daamen, 1899, bl. 468 v.v.

Laat ons hier nog enkele regelen overnemen uit zijn Dichtbundel: (bl. 8).

Het is uw pligt naar 't hoogst geluk te streven,
Dit groote werk heeft God u opgeleit;
Het hoogst geluk bestaat in 't zoet genot
Van nooit verliesbre schatten,
Wier juiste prijs geen sterfling kan bevatten,
Het hoogst geluk bestaat alleen in God.
Waar heen! houd stand! bedenk toch wat gevaar
De zondaar heeft te duchten.
Hij kan den toorn der Godheid niet ontvluchten,
Zijn staat, zijn lot is onbeschrijflijk naar.
Niet minder dan een nooit verzachte pijn
Een vreeslijk vuur dat zonder eind zal branden,
Zal 't schriklijk deel des stouten zondaars zijn.
— — — — — — — — — — — — — — —
Och, sla een oog van goedheid op mij neêr,
Ik ben bedekt met zonden,
Maar wasch m' in 't bloed van Jezus dierbre wonden,
'k Ben gansch melaatsch! zijt mij genadig, Heer.

In hooggestemde lofliederen worden de Utrechtsche Hoogleeraren van Irhoven en Bonnet geprezen.

Onder zijn portret staan deze regels van Dr. Jacob Johan Andriese:

Dit 's Bruining, die op de Evangeliefluit
Zoo lieflijk streelt het oor der Veerenaren,
Die heilheraut voor Jezus dierbre Bruid,
Men hoor hem, ook bij 't klinken zijner snaren,
Hij volgt van ver het onnavolgbaar schoon
Van Davids harp op dichterlijken toon [1]).

1) In 't „Prot. Vaderland" Dl. I is een artikel aan hem gewijd.

De *tweede* van wege Zeeland gecommitteerde was Petrus Janssen, te Loenen op de Veluwe geboren in 1749, uit een predikanten-familie [1]).

In 1773 werd hij proponent, en in 1774 benoemd tot adjunct van Abdias Velingius, die toen ter tijd predikant te Bergen-op-Zoom was [2]). Zijn benoeming geschiedde door het *collegium qualificatum* [3]) dat op 13 October 1773 uit een grostal van 25 personen, van wie Petrus Janssen de eenige proponent was, een 12-tal en 6-tal formeerde; den 18den October werd een 3-tal gemaakt, waaruit met eenparige stemmen benoemd werd „de WelEerw. Heer Petrus Janssen." Reeds den 25sten October kon worden meegedeeld, dat hij de beroeping „in des Heeren Vreese, met veel gulheid des herten, aannam, onder een biddend opzien tot den Heere, om alle nodige genadens, ter bekwaammakinge van dit gewichtige Werk, en nadrukkelijke zegenbeede over deze Wel Edele en Wel Eerw. Vergaderinge, der zelver Perzoonen en Familiën."

Op 21 December werd de proponent Janssen door de Classis geëxamineerd; hij gaf daarbij „zulke doorslaande blijken van groote bekwaamheden, dat zijn WelEerw. met eenparige stemmen tot Adjunct-Pred. aan de gemeente van B. op den Zoom was toegewezen." Den 6den Januari 1774 werd hij door Ds. Velingius bevestigd met een leerrede over 1 Kon. 19 : 16 't laatste gedeelte, en deed zijn intrede „met de woorden van Paulus 2 Kor. 3 : 5 't laa(t)ste gedeelte."

---

1) Zie over hem v. d. Aa, Biograf. Woordenboek, i.v.

2) Zie over dezen begaafden man met zijn romantischen levensloop, Glasius, Godg, Nederl. i.v.

3) Deze en volgende bijzonderheden ontleenen wij aan het Resolutieboek van Bergen op Zoom's Kerkeraad, waarvan de inzage mij mogelijk werd gemaakt door de vriendelijke bemiddeling van Dr. H. A. v. d. Meulen, Em. pred.

Het leven van Ds. Janssen was niet zoo rijk aan wisselingen als dat van Velingius, want 22 Juni 1777 werd hij vast predikant te Bergen op Zoom, en bleef dat tot 1814, toen hij zijn emeritaat nam. Hij heeft echter moeielijke jaren doorleefd. Van de vrijheid en gelijkheid, welke overal geproclameerd werd, hebben de Roomsch-katholieken een eigenaardig gebruik gemaakt. De inkomsten der Hervormden werden besnoeid; het tractement van den derden predikant werd ingetrokken; de Groote Kerk werd voor den roomschen eeredienst opgeëischt, enz. Wij zien de gemeente hand over hand achteruit gaan. Ds. Janssen bleef wakker op zijn post. De niet altijd wakkere diakenen durfde hij weerstaan; en tegen de onbehoorlijk groote kwantiteit spaanschen wijn, welke jaarlijks voor 't Avondmaal werd gerequireerd, bracht hij reeds in 1802 bezwaar in. De hoeveelheid werd eerst in 1810 gereduceerd van 88 flesschen tot een anker. Van Ds. Janssen's afwezigheid, om de vergadering der Gezangen-Commissie bij te wonen, wordt niet gewaagd. Wel komt in de Acta van 6 Juli 1809 een scherpe resolutie voor van de Christelijke Synode van Zeeland, waarin wordt aangedrongen, op straffe van suspensie, op het *doen* zingen en *mede*-zingen door de Kerkeraden van de Evangelische Gezangen.

Het prediken werd in 't laatst van 1811 Ds. P. Janssen zoo goed als onmogelijk „door aanhoudende ongesteldheid." Wel nam hij nog andere werkzaamheden waar, doch 11 Juli 1814 werd hij, op zijn verzoek, op de meest eervolle wijze door den Kerkeraad ontslagen.

In de Acta des Kerkeraads lezen wij deze „Aantekening:" „Op den 4den July dezes jaars [1]) is alhier in den ouderdom van ruim 69 jaren overleden Ds. Petrus Janssen, weleer oudste Leeraar en naderhand Emeritus Predikant dezer Gemeente",

1) 1818.

bij welk sterfgeval de beide dienstdoende Leeraren op den volgenden dag de gemeente, met gepaste vermaningen, hebben bepaald."

Wij gaan thans iets mededeelen aangaande de mannen, die werden gecommitteerd vanwege de Utrechtsche Synode. Het waren G. Masman pred. te Utrecht; J. A. Lotze, pred. te Maartensdijk, en B. Taay, pred. te Rhenen.

Gerhardus Masman was geboren te Meppel in 1749[1]), en achtereenvolgens pred. te Ommeren, Sprang, Giessen-Nieuwkerk, Delfshaven, Haarlem en Utrecht. Laatstgenoemde gemeente had hem reeds vroeger, in 1788, op een nominatie geplaatst, maar beriep hem 11 December 1791, toen er een vacature was ontstaan door 't vertrek van Ds. L. W. Krieger naar 's-Gravenhage. Een beroep ging toen ter tijde niet zoo gemakkelijk als thans. Twee predikanten, een ouderling en de boekhouder der diaconie waren gecommitteerd door den kerkeraad, om bij de groot-achtbare vroedschap audiëntie te vragen, en te verzoeken om handopening. Binnen gelaten bij de Edel Achtbaren spraken de Heeren een zegenwensch uit, die minzaam werd beantwoord, en overhandigden het verzoek des Kerkeraads. Burgemeester en vroedschap „permitteerden, om conform de kerkenorde" een beroep uit te brengen[2]). Op Zondagavond 11 December „quartier over 7 uuren" werd uit het geformeerde drietal „gedispicieert" Ds. Masman. Den volgenden dag werd deze „dispectie[3]) ter approbatie aan de Ed. Groot Agtb. Vroedschap ingelevert" door een commissie uit den Kerkeraad. Viertien dagen liet de approbatie op zich

1) Zie Bennink Janssonius t. a. p. bl. 208.

2) Wij ontleenen deze en volgende bijzonderheden aan de Acta des Kerkeraads.

3) Wij zouden zeggen: „Toezegging".

wachten. Toen zij eindelijk was ingekomen, werd ('t was inmiddels 27 Dec. geworden) Ds. Masman formeel „beroepen"; maar ook dit *beroep* moest ten stadhuize geapprobeerd worden. Eerst na hiervan kennis te hebben genomen, kon Ds. Masman besluiten het beroep aan te zullen nemen, wanneer al de vereischte stukken waren ingediend. Hiertoe behoorde ook de classicale approbatie. Op den 2den paaschdag van 't jaar 1792 werd Ds. Masman door Prof. Bachiene bevestigd, en deed hij zijn intrede. In de Acta van 16 April lezen wij: „Stond binnen de WelEerw. Heer G. Masman, heden over 8 dagen door Prof. Bachiene alhier in den Heiligen Dienst bevestigt, welke na hartelijke zegenbede, verzogt in deeze vergadering als lid te mogen zitting nemen, overleverende zijne kerkelijke dimissie van den Kerkeraad van Haarlem, welke gelezen en loffelijk bevonden zijnde, is aan Zijn Wel Eerw. na hartelijke heilbede zijn verzoek toegestaan, en in deze E. vergadering verwelkomt. Zijn WelEerw. heeft daarop de formulieren van Eenigheid onderteekend en sessie genomen." Reeds in Februari 1793 ontving Ds. Masman een beroep naar 's-Gravenhage; op dringend verzoek en tot genoegen van den kerkeraad werd dit beroep niet aangenomen.

Er lagen, toen Ds. Masman te Utrecht kwam, reeds woelige dagen achter den rug, waarin de Kerkeraad niet vreemd bleef aan de hevige staatkundige troebelen en wisselingen, welke in de hoofdstad van het Sticht voorvielen. Wij denken hier vooral aan de jaren 1787 en '88, maar daaraan niet alleen. Te lang kunnen wij hierbij niet stilstaan. Slechts één episode willen wij vermelden, omdat Ds. Masman van nabij daarin betrokken was. Op Dinsdag 10 Maart 1795 waren de Regenten der diaconiescholen vergaderd, toen onverwachts binnentraden drie Heeren „leden van het Committé van publicq onderwijs"; die „zonder eenige gewoone pligtpleging de openstaande stoelen occupeerden", en overreikten een resolutie van „de provisioneele municipaliteit" der

stad. De praeses, Ds. Masman, las die resolutie voor, en de H.H. eischten op grond daarvan „stem en sessie" in de vergadering. Bij monde van den voorzitter werd verklaard, dat men afhankelijk was van den kerkeraad, en zonder hem gehoord te hebben deze „gansch ongewoone Commissie" niet kon toelaten. Daarop werd verlangd, dat de vergadering uiteen zou gaan; de praeses zeide, dat dit de zaak der vergadering was. Boos verlieten de Heeren van het „Committé" de bijeenkomst. Terwijl haar leden zich bezighielden met het opstellen van een relaas van het gebeurde, kwamen de genoemde Heeren terug „thans geadsisteert met den provisioneelen secretaris van de municipaliteit, van Olst, den deurwaarder Heijlidij en een fransch officier, die daarna aan de vergadering bleek een escorte van gewapende manschappen aan de deur der huisinge geposteert te hebben."

Wij nemen hier nu verder het relaas woordelijk over: „De Heer Essenius weder het woord voerende, zeide, dat zij aan de municipaliteit hadden gecommuniceert, op welke indigne wijze zij Heeren in de vergadering waren behandelt door hun sessie en stem in dezelve te weigeren, dat zij daarvoor de vergadering verantwoordelijk hadden gesteld; vervolgens zeggende met verheffing van stem: zie nu de gevolgen, wendende zig tot den deurwaarder, zeide: *leest* en tot de regenten: *hoort.*

„De deurwaarder Heijlidij las daarop aan de vergadering voor een extract-resolutie van de municipaliteit hoofdzakelijk inhoudende: dat de municipaliteit ten hoogste was geïndigneert over de behandeling aan hunne gecommitteerden aangedaan, waardoor niet alleen dezelve municipaliteit, maar zelfs de majesteit des volks was beledigt, waarom de municipaliteit aan de regenten gelastte en ordonneerde terstont uyt een te gaan, terwijl de vergadering verder zoude worden gecontinueert met adsistentie van Ds. Kok, welke bij die resolutie

expresselijk verzogt wert sessie te houden, en de vergadering verder bijtewonen.

„Na die gedaane insinuatie heeft de Hr. Praeses verzogt copie te mogen hebben van die resolutie, om dezelve ter kennisse van de Committenten van dit college te brengen, hetwelk egter terstond door den Hr. Essenius afgeslagen is, met herhaling van de voorsz. last om-hoe-eer-hoe-beter de kamer te ontruimen, uytgenomen Ds. Kok, welke andermaal door de Hr. Essenius verzogt werd aldaar te blijven."

Nadat het notulenboek nog was afgeëischt zijn de Regenten „door het escorte der militaire wacht uytgegaan."

Dit geschiedde den 10den Maart; den volgenden dag kwam bij den kerkeraad in „Extract uit de Resolutiën van de Provisionele Municipaliteit der stad Utrecht: Woensdag den 11 Maart 1795: Gehoort het voorstel in deezen door Commissarissen tot het Publicq onderwijs nopens de conduites van den predicant Gerardus Masman, „Is geresolveert denselven Gerardus Masman als Predicant der Gereformeerde Nederduitsche Gemeente in 't waarneemen van dien dienst Provisioneel te surcheeren, zonder dat hij zal vermogen eenige kerkelijke diensten of die daaraan dependerende zijn, van nu af aan waar te nemen en exerceren. En dit alles ongepraejudicieert zodanige nadere Resolutiën als gemelde Provisionele Municipaliteit aangaande zijn Persoon of bediening zullen vermeenen te moeten nemen. En zal hem Ds. Masman hiervan bij extract kennisse gegeven worden, ten einde zig hier zorgvuldig te gedragen." — Nadat dit stuk was voorgelezen, heeft Ds. Masman de vergadering verlaten. — Den 13den Maart werd een relaas van het gebeurde voorgelezen, en verklaard, dat de Regenten „overeenkomstig hun pligt en regelmaat hadden gehandeld." Eerst den 14den Augustus is Ds. Masman weder hersteld in zijn bediening. Wij leeren hem uit dit incident kennen als een man van karakter, maar het leert ons ook, hoe afhankelijk toen de kerk was van den Magistraat.

Bij het doorlezen van de Acta des kerkeraads trekt het onze aandacht, dat Ds. Masman gedurig in belangrijke commissies zitting heeft [1]), maar ook steeds zijn zelfstandigheid handhaaft. 't Verwondert ons niet, dat men hem afvaardigde om deel uit te maken van de Commissie voor de Gezangen. Hij heeft haar eerste zitting in de Groote Domkamer te Utrecht op 27 September 1803, als *pastor loci* geopend. Nog 7 jaar nadat de Gezangen-bundel was verzameld, heeft Ds. Masman Utrecht's Gemeente gediend. In 1801 had hij een zestal kinderpreeken uitgegeven, die een *zesden* druk beleefden [2]). Ook heeft hij mede zorg gedragen voor de uitgaaf van 't Dagboek van Mej. v. Lier, waaraan Gez. 28 ontleend is. Hij overleed in 1812. Zijn opengevallen plaats (de 12de) werd niet vervuld. Zijn Koninklijke Hoogheid, de Souvereine Vorst, hief bij besluit van 8 April 1814 die plaats op.

Utrecht's *tweede* afgevaardigde was Johannes Anthony Lotze, predikant te Maartensdijk [3]). Ons bestek brengt niet meê, dat wij hier al de bijzonderheden meedeelen van zijn langdurig en aan wisselingen rijke leven. Hij werd in 1770 te

---

1) Meer curieus dan gewichtig was het volgende geval: In de verg. van den Bijzonderen Kerkeraad van 12 Mei 1800 kwam Gerrit Uitermark zijn beklag doen, dat zijn echtgenoote door luid spreken en „onbehoorlijke gebaarden" opschudding in de godsdienstoefeningen veroorzaakte, en vroeg wat daar tegen te doen viel. De Kerkeraad besloot Ds. Masman uit te noodigen, de hulp in te gaan roepen van den President van den Raad van rechtspleging, om zich deze zaak aan te trekken.

2) J. Hartog, Gesch. d. Predikkunde. Amst. Schadd, 1865, bl. 335.

3) Zie over hem: Glasius, Godg. Nederland i.v. aan wien grootendeels is ontleend het aan L. gewijd artikel in v. d. Aa's, Biogr. Woordenboek; Bouman, Gesch. d. Geld. Hoogeschool II, bl. 583—92. Dezelfde, de Godgeleerdheid, enz. *passim;* Chr. Sepp, Proeve eener pragmatische gesch. enz. Haarlem, Erven Bohn, 1860, *passim.*

Amsterdam geboren, ontving zijn eerste opleiding buiten 's lands, studeerde in de theologie te Leiden, en had daar reeds naam als iemand van uitgebreide belezenheid. In 1791 werd hij te Maartensdijk beroepen. Den vrijen tijd, dien de geestelijke verzorging van de kleine gemeente hem liet (zij telde toen 550 zielen), wijdde Ds. Lotze aan de beoefening der godgeleerde wetenschap, waarvan de vruchten bleken in zijn verhandelingen, ingediend bij en bekroond door het Haagsch „Genootschap tot verdediging van den chr. godsdienst tegen deszelfs hedendaagsche bestrijderen." In 1798, in 1801, in 1802 en in 1804 verwierf Lotze het eere-metaal. Uit al die verhandelingen blijkt de groote geleerdheid van den schrijver. Wat op theologisch gebied in Duitschland, Engeland en Nederland na 1750 is geschreven, toont hij gelezen te hebben, en hij wendt zijn kennis aan, om de aanvallen tegen het historisch christendom gericht af te weren.

Wij deelen, om Lotze's theologisch standpunt te leeren kennen, hier iets meê uit zijn verhandeling over „De waare en eeuwige Godheid van den persoon des Heiligen Geestes." Zij is ingediend onder het motto: „*Rien n'est beau que le vrai, le vrai seul est aimable, Boileau*", zag in 1805 het licht, en beslaat 191 bladzijden. Lotze legt er den nadruk op, dat hij zijn gevoelens betreffende den H. G. alleen put uit de H. Schriften, buiten welke men niets van een H. G. weet, en daarom geeft hij zich eerst rekenschap van de regelen, welke hij bij 't gebruik van de uitspraken van Jezus en de Apostelen gevolgd heeft. Hij komt tot de slotsom, „dat de H. G. onderscheiden is van den Vader en den Zoon; dat Hij niet is een *eigenschap*, *hoedanigheid*, *magt*, *kracht* of *werking* van *God*, maar even als Vader en Zoon *bestaat*", en wel „als *verstandig*, *willend* en *vrij werkende*, en dat deze persoonlijke Geest der *goddelijke* natuur deelachtig is." Het woord drieeenheid of drievuldigheid wordt door Lotze niet gebruikt, wat

wel gebeurt in de verhandelingen van Corstius en Beusekamp, wier prijsvragen over de Godheid van den H. Geest met zilver werden bekroond [1]). Uit het stichtelijk woord, dat L. aan het slot doet hooren, nemen wij deze woorden over: „De uiterstens van het lichtzinnig ongeloof en van de valsche godsdienstigheid moet gij even zorgvuldig mijden, zult gij immer gelukkig slagen in het afwerken van uwe taak. En als gij, dien met ijver behartigend, de kracht der tegenwerkende zinnelijkheid gevoelt, dan zult gij, bij eene zorgvuldige aankweking van dat gevoel, en van uwe daardoor gevoerd wordende afhanglijke werkzaamheid, de kracht van den *Geest* zo ontwaren, dat gij dan betuigen kunt sterk te zijn als gij zwak zijt."

Dit is een geheel andere taal dan men aantreft bij de oude gereformeerde schrijvers. Het bevindelijke, het innige is geweken. Wel moeten wij hulde brengen aan Lotze's methode van exegetizeeren, en hierom is zijn verhandeling, naar ons gevoelen, nog der kennisneming waardig. Een enkele reis citeert hij Calvijn, (naar een aanhaling bij Beza en Lampe), maar doorgaans beroept hij zich op Ernesti, Doederlein, Storr, Rosenmüller, Griesbach, Mosheim en hun tijdgenooten en geestverwanten [2]).

Lotze was te Maartensdijk bevestigd door van Nuys Klinkenberg, pred. en hoogl. te Amsterdam, met een leerrede over 1 Tim. 4 : 12, 13. Zijn intreê-tekst was Efez. 4 : 15. Uit de acta van den kerkeraad, die Lotze met zijn nette hand

---

1) Zie „Uittreksels" uit hun verhandelingen, achter die van Lotze.

2) J. Clarisse heeft in „Recensent ook der recensenten" I p. 657 v.v. een verhandeling van Lotze beoordeeld, en met de stukken aangewezen, dat hij plagiaat had gepleegd. Dit is niet de eenige keer geweest, dat hij zich aan dit kwaad schuldig heeft gemaakt. Zie Bouman, De godgeleerdheid, enz. bl. 259.

schreef[1]), blijkt, dat men in zijn gemeente den druk der tijden zwaar heeft gevoeld, en in een waarlijk treffend stuk, dat in de notulen bewaard is, wekte hij zijn gemeente op tot verootmoediging en gebed. Van afwezigheid, om de vergaderingen van de Gezangen-commissie bij te wonen, wordt geen gewag gemaakt. Den 25sten November 1804 maakte Lotze bekend, dat hij benoemd was tot hoogleeraar te Franeker, en 8 Januari 1805 nam hij afscheid. De kerkeraad ontsloeg hem met een eervol getuigenis. De Provinciale Synode van Utrecht heeft Lotze waarschijnlijk mede benoemd tot gecommitteerde voor het bijeenbrengen van Gezangen, vooral op grond van zijn groote geleerdheid. Hij is haar eerste secretaris geweest, en heeft dikwerf gedichten ingediend, uit Amsterdam afkomstig, waar hij kennelijk vele relaties had.

Te Franeker is Lotze gewikkeld in een hevigen strijd met zijn collega Regenbogen, waarvan wij de bijzonderheden hier niet verhalen. De tijdsomstandigheden verhinderden, dat in dezen strijd ruimer kring betrokken werd. Na de opheffing van de Franeker Hoogeschool[2]) beleefde Lotze een kommervollen tijd. Zijn professoraat te Harderwijk was eveneens van korten duur, en 15 December 1832 is hij, na zijn roem als geleerde vrij wel overleefd te hebben, gestorven.

De *derde* gecommitteerde wegens de Synode van Utrecht was Ds. Taay predikant te Rhenen, aangaande wien wij thans het een en ander mededeelen.

Barend Taay[3]) werd geboren te Tiel in 1751; in 1774

---

1) De pred. v. Maartensdijk, Ds. Doornveld, stelde ons in de gelegenheid ze in te zien,

2) Zie W. B. S. Boeles, Friesland's Hoogeschool. Dl. I. Leeuwarden, 1878, bl. 163.

3) Zie over hem: Bennink Janssonius t. a. p. bl. 208. Voorts werd ik omtrent hem ingelicht door Ds. H. v. d, Hagt te Rotterdam,

werd hij predikant te Zuidzande; van 1775—85 was hij predikant te Ingen; van 1785—1790 te Zoelen, vanwaar hij vertrok naar Berkel. In 1793 werd hij benoemd tot veldpredikant; zijn dienst werd tijdens zijn afwezigheid waargenomen door de predikanten „van den Oosterring, ook wel genaamd Delftland." In Juni werd hij beroepen tot predikant te Breda. Of hij toen nog veldprediker was, is niet bekend. Hij is als *gewoon* predikant 21 Juni 1794 en de twee volgende Zondagen aan de Gemeente van Breda voorgesteld, en als zoodanig ook te Rhenen beroepen.

Op den 10den Maart 1795 is de Kerkeraad van Rhenen bijeen, bijgewoond door twee Consulenten, en twee „Commissarissen politicq", daartoe aangewezen door de municipaliteit der stad. Nadat het besluit is voorgelezen, waarbij de stadsregeering handopening verleent tot het beroep, en een viertal predikanten is geformeerd, wordt hierover de approbatie der municipaliteit gevraagd. Als zij is verleend, wordt, 16 Maart 1795, Ds. Taay pred. te Breda met algemeene stemmen beroepen. „Zittens de vergadering" wordt deze beroeping door de Heeren van 't stadshuis goedgekeurd. De koster bracht de kennisgeving van 't beroep over, dat werd aangenomen. Den 31sten Mei deed Ds. Taay zijn intrede te Rhenen, en den 15den Juni nam hij zitting in den Kerkeraad, en „is van de broeders liefderijk de hand der broederschap toegereykt."

Ds. Taay is, zooals blijkt uit de Acta, een ijverig man geweest, maar ook te Rhenen zien wij den burgerlijken magistraat telkens ingrijpen in het bestuur der Kerk. Den 7den Mei 1795

---

die mij verwees naar „de Rotterdammer Kerkbode" van 5 October 1889; en Ds. B. Gijzel te Rhenen had de groote vriendelijkheid uit de kerkeraadsnotulen zijner Gemeente voor mij over te schrijven wat mij met het oog op Ds. Taay van dienst kon zijn. Ook Ds. F. J. J. Loeff te Breda diende mij van inlichtingen.

moest de „verandering van de helft des kerkeraads" plaats hebben, „moetende dit jaar de verkiezing geschieden uit de provisioneele municipaliteit." Tot ouderling wordt gekozen: „Jacobus Sandbrink, *bij continuatie.*" Dat is niet naar den zin der municipaliteit. Bij den Kerkeraad komt dan ook een bezwaarschrift in:

„*Pro civitate.*

„Vrijheid. Gelijkheid.

„Extract uit de resolutiën van de provisioneele municipaliteit der stad Rhenen" enz. In deze resolutie protesteert de municipaliteit tegen de continuatie van den municipaal Sandbrink als ouderling; immers strekt dit tot „decline van de verdere leden van de municipaliteit, also er zoo veele leden dewelke niet minder eligibel zijn werden voorbijgegaan en door die noodelooze continuatiën elk een occasie gegeven om te denken, dat de Kerkeraad van oordeel is, dat de verdere leden van de municipaliteit onbevoegd of onbekwaam zijn dezen post te kunnen bekleeden." De municipaliteit verbiedt daarop dat Sandbrink ouderling wordt, en gelast, dat de Kerkeraad nog dienzelfden dag, (een Zaterdag) zal vergaderen, en een ander lid der municipaliteit zal verkiezen tot ouderling. Met meerderheid van stemmen besloot de kerkelijke vergadering aan dezen last te voldoen.

Onder deze omstandigheden kwam Ds. Taay te Rhenen. — Toen de regeering der stad een opgaaf verlangde van het aantal leden der gemeente, ging Ds. Taay met zijn Kerkeraad aan de huizen rond, om het zielen-aantal op te nemen, ('t was in 1798), en het bleek 1718 te bedragen. Dat hij letterkundige gaven had, heeft hij niet getoond, althans niet door geschriften in proza of poëzie. Hij had 't dus zeker voornamelijk aan zijn pastoralen ijver te danken, dat hij door de Synode van Utrecht werd gecommitteerd, om meê de Gezangen te verzamelen.

Op de Classicale vergadering, 3 Mei 1804 te Rhenen gehouden, werd het presidium waargenomen door zijn collega van Campen, zoo als de notulen ons berichten, „loco Ds. Taay zijnde te Utrecht in de kerkelijke commissie tot het verzamelen der heylige liederen."

Uit de notulen van de Algemeene Vergadering der Commissie te 's-Gravenhage weten wij, dat Ds. Taay in een der laatste zittingen nog een voorstel deed, dat echter niet werd aangenomen.

Laat mij nog iets meedeelen uit de laatste levensjaren van Ds. Taay. In 1816 is hij praeses van het Classicaal Bestuur van Wijk; in 1817 wordt de eerste Kerkvisitatie volgens de Kerkorde van 1816 gehouden, en Ds. Taay mag in de Kerkeraadsnotulen aanteekenen, dat „door Gods goedertierendheid" alles in orde is bevonden. Op de vergadering des Kerkeraads van 24 April 1818 is hij wegens ziekte afwezig [1]), en in de daarop volgende verg. van 7 Juni is zijn verzoek om emeritaat ingekomen. Hem wordt een „zeer loffelijk getuigschrift" gegeven. Op 26 Juli deelt Ds. v. Beuningen den kerkeraad meê, dat Ds. T. van „Z. M. onzen geliefden Koning appointement heeft bekomen, en derhalve emeritus is verklaard salvo honore et stipendio."

Op 4 Januari 1819 verschijnt Ds. van Doesburg om Ds. T. van zijn betrekking los te maken. Hij zelf is echter niet tegenwoordig, maar uit zijn naam werd de Kerkeraad door Ds. v. Beuningen bedankt voor alle de bewijzen van hoogachting en genegenheid hem gedurende den tijd zijner bediening gegeven. De Kerkeraad biedt hem daarop het honorair lidmaatschap aan

---

1) Hij heeft echter, als lid van 't Provinciaal Kerkbestuur van Utrecht, in dat jaar nog meê deelgenomen aan 't proponents-examen van N. C. Kist. (Zie Kist en Moll, Kerk. Archief II, bl. 455).

der vergadering met advizeerende en concludeerende stem, „uit aanmerking zijner verdiensten en uit hoogachting voor en dankbaarheid aan ZWEw. voor de zoo vele jaren getrouwe waarneming zijner bediening."

Uit het hier meêgedeelde blijkt dus wel, dat Ds. Taay een volijverig en geacht predikant is geweest, niet onwaardig om Utrecht te vertegenwoordigen in de Gezangen-commissie.

Door Friesland werden gecommitteerd Ds. Adriani pred. in Aengwirden, en Ds. van Weemen, pred. te Leeuwarden.

Marcus Jan Adriani[1]), lid van een geslacht dat zoo menig evangeliedienaar aan de Kerk geschonken heeft, werd 28 Februari 1771 te Oterdum geboren, waar zijn vader predikant was. Daar hij vroeg zijn moeder verloor, werd zijn opvoeding toevertrouwd aan zijn grootvader Busch, een vermaard geneesheer te Groningen. Hij werd op 15-jarigen leeftijd student, en legde zich onder Prof. Schroeder vooral toe op de Semitische talen, maar volgde ook de lessen van Chevalier en Abresch. In 1792 vertrok hij naar Leiden, om zijn theologische studiën aldaar voort te zetten, maar vooral ook om de college's bij te wonen van Prof. Pestel „over het natuurrecht en aanverwante wetenschappen."

Meer dan één beroep in Gelderland en Holland werd hem in 1793 aangeboden, maar hij gaf de voorkeur aan het friesche Aengwirden, waar hij den 10den Augustus van dat jaar zijn intrede deed. Twee dagen na zijn intrede trad hij in 't huwelijk met Alagonda van der Tuuk, een naam voerende, in de predikanten-wereld door velen en met roem gedragen. Vijftien jaar bleef Adriani arbeiden in zijn eerste gemeente, en menig beroep

---

1) Zie over hem: Boekzaal der Geleerde Wereld 1846, Dl. I bl. 383 v.v. H. Bouman, De Godgeleerdheid en hare beoefenaars, bl. 119. S. D. van Veen, t. a. p. passim. — Het *Protest. Vaderland* i. v.

sloeg hij af, maar 3 December 1809 nam hij van Aengwirden afscheid en vertrok naar Oude Pekela. Daar heeft hij 36 jaren den evangeliedienst waargenomen. Vele en eenparig zijn de getuigenissen door Ringbroeders en gemeenteleden afgelegd omtrent den ijver, de opgewektheid, den ernst, waarmeê hij 51 jaar „Christus en Dien gekruist" verkondigd heeft. — Ds. Adriani heeft zich bovendien zeer veel moeite gegeven voor den bloei van 't lager onderwijs in zijn omgeving. Hij is bijna 40 jaar schoolopziener geweest, en als een bewijs, hoe hij als zoodanig gewaardeerd werd, kan gelden, dat hij, toen hij aftrad, werd benoemd tot ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw.

Hij was lid of eere-lid van onderscheiden geleerde Genootschappen, en tweemaal werd een prijsvraag van hem door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen met goud bekroond. Van 1816—'45 was hij Scriba van het Classikaal Bestuur van Winschoten, in welke kwaliteit hij talloos velen aan zich verplichtte door zijn ervaring, kennis en hulpvaardigheid. Een half jaar vóór zijn dood maakte lichaamszwakte het hem onmogelijk te prediken; de Ring nam den dienst voor hem waar, en algemeen geacht en geëerd daalde hij 5 December ten grave.

In 1802 werd Ds. Adriani met Ds. v. Weemen en Ds. Manger door de Friesche Kerkelijke Commissie gecommitteerd om meê te werken aan de verzameling van de Gezangen. Ds. Manger vertrok echter kort daarop naar Haarlem [1]), en op 27 September 1803 was, in de eerste te Utrecht gehouden vergadering, Ds. v. Weemen aanwezig; op de tweede vergadering verscheen Ds. Adriani, want de Kerkelijke Commissie vond twee afge-

1) Men zie over hem S. D. van Veen t. a. p. bl. 187—190, en „Stemmen v. Waarheid en Vrede." Jaarg. 1914, bl. 366 en '67.

vaardigden te duur. Hij ontving *f* 50 vergoeding voor reiskosten, en *f* 6 verblijfkosten per dag.

Ook de volgende vergaderingen zijn door Ds. Adriani bijgewoond, en zijn schoonzoon, Prof. H. Bouman, zegt daarvan [1]): „Was vroeger zijn scherpziende blik niet vruchteloos op zwakke plaatsen, die daarin verbetering behoefden, gevestigd, inzonderheid toen aan hetgeen gekozen was de laatste hand voor de pers gelegd moest worden, kwam zijne gemeenzaamheid met het toen nog nieuwe taalstelsel, dat men volgen wilde, der Commissie zeer ter stade. De nauwkeurige man beklaagde zich somwijlen, dat zij, die nevens hem met de genoemde zorg belast waren, niet alles, wat huns inziens eenige verbetering behoefde, door het veranderen van woorden of letters en het plaatsen van scheidsteekenen, naar wensch hadden kunnen verhelpen."

Ds. Adriani bekleedt dus, al is van hem geen lied opgenomen, in de rij der Gecommitteerden een eervolle plaats.

Zijn mede-gecommitteerde Bernardus van Weemen was te 's-Gravenhage geboren 13 November 1761, en achtereenvolgens predikant te Akersloot (1788—89), te Oosterland (1789—93) en te Leeuwarden. Uit hetgeen wij mededeelen bij de bespreking van Gez. 19 kan men zien, dat Ds. v. Weemen levendig belang stelde in het gezang der gemeente, en daaraan is het zeker toe te schrijven, dat hij werd gecommitteerd om meê de Gezangen te verzamelen. Hij was dan ook, zooals wij zagen, op de eerste samenkomst te Utrecht aanwezig, en bracht van het verhandelde verslag uit. Was te Utrecht de wensch te kennen gegeven, dat op de volgende vergadering zoo wel Ds. Adriani als Ds. van Weemen aanwezig

1) t. a. p. bl. 119.

zouden zijn, de Kerkelijke Commissie had daartegen meer dan een bezwaar, en liet het „aan de onderlinge vriendelijke schikking" der Heeren over, wie gaan zou. 't Werd goedgevonden, dat Ds. Adriani de Commissie zou waarnemen, die dan ook op de tweede verg. te Utrecht zitting nam. Op de Algemeene Verg. te 's-Gravenhage was Ds. v. Weemen tegenwoordig, en de bekende „Verklaring" is mede door hem onderteekend. Uit zijn verder leven valt niets bijzonders te vermelden. De notulen van den Leeuwarder Kerkeraad bevatten aangaande hem geen bijzonderheden [1]); en de „Boekzaal" gaf van hem geen levensbericht, toen hij 27 September 1808 te Leeuwarden was overleden.

Namens *Overijssel* is de „Verklaring" alleen onderteekend door Mr. Rhijnvis Feith [2]), Oud-Ouderling te Zwolle.

Het is bekend, dat de naam van Rhijnvis Feith reeds sinds lang bij zeer vele beoefenaars van onze vaderlandsche letterkunde een glimlach op doet komen. Zijn ziekelijke gevoeligheid; zijn dweepen met maneschijn en rozengeur; zijn tallooze

---

1) Ds. P. de Buck te Leeuwarden had de vriendelijkheid de Kerkeraads-Acta voor mij te raadplegen.

2) Zie over hem: J. te Winkel, De ontwikkelingsgang der Ned. Letterk. Dl. IV, bl. 44 v.v. G. Kalff, Gesch. d. Ned. Letterk. Dl. IV passim. Dr. H. J. G. ten Bruggenkate: Mr. Rhijnvis Feith, H. Veenman, Wageningen, 1911. Dr. J. v. d. Valk in „Ons Tijdschrift", Jrg. 1914, n°. van December. Dr. G. W. Bijvanck, „Gids" van Januari 1915. W. Kloos, Ned. Bibl. n°. 202—204. J. Prinsen, Handboek enz. 's-Grav. Nijhoff, 1914, bl. 488 v.v. — Dicht- en Prozaïsche werken van Mr. R. Feith, Rotterdam, J. Immerzeel Jr. 1824, met een Levensberigt van N. G. van Kampen. Het is déze uitgaaf, welke wij bedoelen als wij in 't vervolg verwijzen naar Feith's Werken. — Vermelding verdient nog wat Mr. H. J. Koenen schreef over Feith in De Olijftak II, bl. 520 v.v., en A. G. van Hamel in de Mei-aflevering van *Onze Eeuw*, Jaarg. 1916.

zinspelingen op een kerkhof; zijn geliefkoosde tegenstelling tusschen serafijnen en wormen; zijn sentimenteele zangen en zuchten over wreed gescheiden lievelingen, die hun pad met tranen weeken, en de bleeke, stille, kuische maan aanroepen om te schijnen over het lange gras der graven, terwijl zij luisteren naar het treurig lied van den nachtegaal, dat vol weemoed heenklinkt door de stilte van den laten avond: dat alles heeft reeds sinds lang velen afkeerig gemaakt van den man met den zonderlingen voornaam, en zijn voor een realistisch geslacht ongenietbare verzuchtingen.

Maar er is in dat oordeel en die veroordeeling overdrijving en onbillijkheid, en men begint dat te erkennen. Inderdaad heeft Feith o. a. met van Alphen en Bilderdijk veel gedaan tot verbetering van den letterkundigen smaak in ons vaderland, en verzen nagelaten van groote verdienste en blijvende waarde. Wij hebben er slechts aan te herinneren, dat van onze Evangelische Gezangen er 30 afkomstig zijn van Feith, en daaronder zijn er, die de Gemeente gaarne zingt en zal blijven zingen. Wij noemen slechts: Gez. 130 beginnend met „Diep, o God, in 't stof gebogen" en in vs. 6 luidend: „Jezus uw verzoenend sterven"; Gez. 160 met de aanvangregels: „Uren, dagen, maanden, jaren"; Gez. 187 beginnend met „Hoe zacht zien wij de vromen".

Wij weten wel, dat volstrekt niet al zijn Gezangen, in 1805 opgenomen, een plaats zouden vinden in een bundel, dien wij tháns samen zouden stellen — maar 't is onbillijk te vergeten, dat zijn gedichten vóór meer dan een eeuw werden vervaardigd, en dat ook hij een kind was van zijn tijd.

Zijn geestelijke liederen kenmerken zich over 't algemeen door gemakkelijke versificatie. En hij hechtte er veel aan, dat zij geen denkbeelden bevatten, strijdig met de leer van de Ned. Herv. Kerk. Toen hij dan ook in 1804 uitgaf: „Proeve van eenige Gezangen" onderwierp hij zijn werk aan de Ker-

kelijke visitatie, en verwierf de approbatie van Leiden's Godgeleerde faculteit; zoo deed hij ook met het tweede, een jaar later verschenen deel. Inderdaad, Feith was niet onrechtzinnig, en de hoofddogmen van de Ned. Herv. Kerk worden in zijn liederen niet gemist en niet verminkt.

In „De Vrije Kerk" 20ste Jaarg. Leiden 1894, zegt echter J. A. G. de Waal: „Gereformeerd was Feith dus niet, daar hij nog steeds geloofde aan de verbetering van een mensch zonder de werking des Heiligen Geestes." Is dit wel waar? In het „Dagboek mijner goede werken", 2de uitg. bl. 308 lezen wij: „O, als die dag eens daar is, als ik voor Uwen Regterstoel staan zal, dat ik ook dan, arm en naakt in mij zelven, in Jezus Christus gevonden worde, niet hebbende mijne regtvaardigheid, die uit de wet is, maar die door het geloof in Christus is, namelijk de regtvaardigheid die uit God is door het geloove."

T. a. p. bl. 511 lezen wij: „Hoe vreeselijk die dag des gerigts ook zijn moge, de Rigter is mijn Vriend, mijn Bruidegom, mijn Goël. Waar Hij is, zal ik zijn, want Zijne geregtigheid is de mijne." Is dit niet goed-gereformeerd?

Maar zijn gedichten zijn over 't algemeen niet wat men zou kunnen noemen *innig*. Niet zelden heeft het *leerend*, en meermalen het moralizeerend en bespiegelend element de overhand. Zijn Gezangen behooren dan ook tot degenen, die het meest aanstoot hebben gegeven. Wij herinneren slechts aan Gez. 53 met den aanhef:

Mijn God, wat ooit in mij verdoov',
Dat ik altijd aan U geloov',
Aan deugd en eeuwig leven ....

Ook hebben velen zich geërgerd aan de uitdrukking „Adam's dankbre zonen" van Gez. 48. Ten onrechte, naar wij meenen,

maar wij kunnen ons ook in vele van zijn liederen niet recht vinden.

Feith werd 7 Februari 1753 geboren uit een oud en aanzienlijk geslacht. Reeds in 1770 is hij te Harderwijk in de rechten gepromoveerd, en 10 jaar daarna werd hij burgemeester te Zwolle [1]). Later bekleedde hij de waardigheid van adjunct-ontvanger van „Convoyen en Licentiën." Hij leefde vele jaren ambteloos, meestal op zijn geliefd buitengoed Boschwijk bij Zwolle; en overleed 8 Februari 1823.

Hij was een man van groote kennis en veelzijdige ontwikkeling, een warm vriend van ons vaderland en de Hervormde Kerk, en na 1813 ook vriend van 't huis van Oranje; godsdienstig, verdraagzaam en gastvrij; een voorbeeldig echtgenoot en vader; een trouw vriend; een man niet van een genialen aanleg zoo als zijn „kunstbroeder" Bilderdijk, maar wel een man van vele talenten, onder wiens nakomelingen er ook nu nog leven, die trouwe en treffelijke diensten bewijzen aan Kerk en Staat [1]).

Zijn zwakke gezondheid verhinderde hem, vele vergaderingen der Gezangen-Commissie bij te wonen, maar hij stelde in haar arbeid levendig belang, en nam er vooral schriftelijk een werkzaam deel aan; zijn mede-leden waren door zijn tegenwoordigheid altijd vereerd, ook al ontzagen zij zich niet zijn ingezonden gedichten te onderwerpen aan een vaak zeer scherpe kritiek.

Vanwege Groningen (Stad en Lande) werd afgevaardigd Theodorus Lubbers [2]). Hij was geboren in 1731, werd

---

1) Over zijn betrekkingen met Overijssel's hoofdstad en zijn privaat leven, zie men W. A. Elberts, Hist. wandelingen. Zwolle 2de dr. passim.

2) Men zie over hem Glasius, Godg. Nederland i.v. Mr. W. B.

op 14-jarigen leeftijd student te Groningen, en vertoefde aldaar negen jaren. Hij was achtereenvolgens predikant te Breede (1755), Noorddijk (1756), Scheemda (1766) en Groningen (1768). Hij werd door Stad en Lande benoemd tot lid der Commissie voor de nieuwe Psalmberijming (1773), en in 1776 trad hij op als hoogleeraar. Werken van aanbelang heeft hij niet nagelaten. Hij gaf onderwijs in de dogmatiek, en behandelde op zijn lessen meermalen den Heidelbergschen Catechismus; ook doceerde hij Kerkgeschiedenis. Aan de vergadering van de Gezangen-Commissie in 1803 heeft hij wegens lichaamszwakte geen deel kunnen nemen; ook niet aan de volgende vergaderingen, want 6 Juli 1804 is „de minzame en brave man" [1]) overleden.

In de plaats van Theod. Lubbers werd benoemd tot lid der Gezangen-Commissie Herman Muntinghe [2]). Wanneer wij hier een hoofdstuk schreven van de geschiedenis onzer theologie bij den aanvang der 19de eeuw, zouden wij menige bladzijde aan Muntinghe moeten wijden, want hij is een zeer bekwaam en invloedrijk godgeleerde en leermeester geweest. Thans moeten wij ons bepalen tot het geven van een kort bericht van zijn leven, en van een karakteristiek van zijn theologisch standpunt, zooals dat uit zijn voornaamste werken gekend wordt.

S. Boeles, Levensschetsen der Groninger Hoogleeraren, zijnde Bijlage tot Dr. W. J. A. Jonckbloet, Gedenkboek der Hoogeschool te Groningen, Wolters, Groningen, 1864, bl. 98.

1) Woorden van Mr. Boeles.

2) Men zie over hem Glasius, Godg. Nederl. i.v. Mr. Boeles, t.a.p. bl. 106. Sepp, Proeve, bl. 102 v.v. H. Bouman, De Godgeleerdheid enz., passim. Dr. J. Huizinga, in: Gedenkboek ter gelegenheid van het derde eeuwfeest der Universiteit te Groningen, Noordhoff, 1914 bl. 38 v.v.

Herman Muntinghe is uit een deftig geslacht gesproten, dat aan Groningen's Hoogeschool niet onbekend was. In 1738 promoveerde Petrus Muntinghe *more majorum* tot doctor in de Rechten, in tegenwoordigheid van Prins Willem IV en zijne Gemalin. Deze Petr. Muntinghe was de vader van Herman en werd later Drost van Wedde en Westerwoldingeland. Herman Muntinghe werd 27 Augustus 1752 geboren, en bezocht het gymnasium te Groningen, waar een oom burgemeester was. Evenals Prof. Lubbers werd hij op 14-jarigen leeftijd student. Hij werd gevormd tot exegeet door Prof. Abresch, en in de kennis der semitische talen onderwezen door Prof. Schroeder, wiens *Institutiones* het eerste boek was, dat den schrijver van deze regelen en velen vóór hem inleidde in de kennis van de hebreeuwsche taal. Muntinghe was „niet vlug maar vlijtig", niet geniaal maar degelijk, en hij heeft zijn leermeesters overtroffen in geleerdheid en in gave van zijn kennis meê te deelen.

In 1775 werd hij pred. te Buitenpost, vanwaar hij in 1777 vertrok naar Zeerijp; hij vertoefde er tot 1780, toen hij naar Harderwijk verhuisde, waar hij was benoemd tot hoogleeraar in de leerstellige godgeleerdheid en kerkgeschiedenis; later werden er nog de semitische talen aan gevoegd.

In 1792 zag van hem het licht „De Psalmen, uit het hebreeuwsch vertaald met taalkundige aanmerkingen", met een „aanhangsel van kritische en taalkundige aanmerkingen." Opmerkelijk is, dat in de nederl. vertaling van Fr. Strauss' „Helon's Bedevaart" [1]) de veelvuldige aanhalingen uit de Psalmen geschieden naar de vertaling van Muntinghe. Hij voltooide H. A. Schultens' vertaling van 't boek Job, en gaf ook een uitlegging van

---

1) De vert. is van Mevr. Kleyn-Ockerse, en in 1820 verschenen met een voorrede van J. H. van der Palm.

de Spreuken van Salomo. In 1795 werd hij verkozen tot hoogleeraar in de Oostersche talen en Hebreeuwsche letterkunde te Leiden; hij aanvaardde echter de benoeming niet. Uit hetgeen bij die gelegenheid voorviel leiden wij af, dat Muntinghe bekend stond als *niet*-behoorende tot de Oranjegezinde partij [1]). In 1798 verwisselde hij Harderwijk met Groningen, waar hij tot zijn dood geleefd en gearbeid heeft. — Hij heeft zich den grootsten naam gemaakt, en grooten invloed geoefend door twee werken, waarvan het eerste heet: „Geschiedenis der menschheid naar den Bijbel." Het eerste deel zag het licht in 1801 [2]); het elfde deel in 1819. Men zou dit werk een geschiedenis der beschaving kunnen noemen, aan de hand van de bijbelsche geschiedverhalen des Ouden Testaments. Met groote geleerdheid wijst de schrijver aan, hoe hetgeen wij weten van de zeden en gewoonten der Israëlieten en andere volken geheel overeenkomt met hetgeen de Bijbel daarvan zegt; hoe Gods bovennatuurlijke openbaring zich aan de mate van beschaving der menschheid aansluit; en hoe God haar aanhoudend opvoedt en tot hooger trap van ontwikkeling voert. Uit de aanmerkingen blijkt, dat Muntinghe in zijn exegese zich ganschelijk niet binden laat door de overgeleverde opvattingen, maar zuiver historisch-literarisch te werk gaat.

Zijn tweede nog altijd der kennisneming waardig boek is zijn dogmatiek *(Pars theologiae Christianae theoretica)*, waarvan de eerste druk verscheen in 1801. Het is hier de plaats niet, om te wijzen op het verschil tusschen deze dogmatiek en haar voorgangsters uit den bloeitijd der orthodoxie. Wil men haar karakter aangegeven zien, — wij nemen hier over wat wij

---

1) Zie M. Siegenbeek, Geschied. der Leidsche Hoogeschool, Dl. I, bl. 345.

2) Te Amsterdam bij Johannes Allart.

lezen in Ypey en Dermout, Gesch. der Nederl. Herv. Kerk, (Dl. IV, bl. 272): „Voor het overige was hij een beoefenaar van de eklektische wijsbegeerte, waarvan evenwel in dit zijn systeem door hem geen ander gebruik werd gemaakt, dan om de overeenkomst van uit den Bijbel bewezene waarheden met de gezonde rede aan te toonen. De aard der behandeling bragt dus van zelve mede, dat dit systema volkomen vrij was van schoolsche spitsvindigheden, en moeilijk te verstane theologische spraakvormen. Er straalt daarenboven, bovenal bij het beoordeelen der gevoelens van andersdenkenden, eene onpartijdigheid in door, hoedanige men tot nog toe in de schriften van deze soort bij geenen nederlandschen hervormden theoloog waargenomen had. Bij het scherpste zelfonderzoek, waartoe de Voorzienigheid den grooten man[1]) met een schrander oordeel bedeeld had, was hij in staat de waarheden des geloofs uit de zuivere bronnen van het Evangelie te scheppen." Muntinghe's zachtmoedigheid en vriendelijkheid in den omgang waren spreekwoordelijk, en over geheel zijn optreden lag dat goedmoedige, dat optimisme verspreid, hetwelk een nawerking was van Rousseau's invloed. Zijn preeken maakten een verbazenden opgang. Van uren ver kwamen de boeren om den man te hooren, die zoo treffend Gods grootheid uit de natuur aanwijzen kon. Het leven van Muntinghe te Groningen levert overvloedige bewijzen op van het vertrouwen, dat zoo wel de Keizerlijke Fransche Regeering, als later de Souvereine Vorst en de Koninklijke Regeering hem geschonken hebben. Zoo werd hij lid van 't Koninklijk Instituut, en was hij een der eerste Ridders in de orde van den Nederl. Leeuw. In 1822

1) Dr. Huizinga t. a. p. wijst er op, hoe gul men in die dagen was met het uitreiken van 't brevet „groot." Het begint onder ons weêr in zwang te komen.

werd hij ontheven van de verplichting tot het geven van onderwijs, en 24 April 1824 overleed hij. Een gedenksteen in de Martini-kerk te Groningen wijst de plek aan, waar hij begraven werd. Zijn echtgenoote was Judith Francina Drijfhout, zuster van Johanna Petronella Drijfhout, de dichteres van Gez. 86. Muntinghe is als hoogleeraar opgevolgd door Th. A. Clarisse, en was een oom van Prof. P. Hofstede de Groot. Hij is een werkzaam lid der Gezangen-commissie geweest, en men kan zich wel voorstellen van welken geest zijn adviezen waren.

De *tweede* Groninger gecommitteerde was Ds. Rutgers.

Johannes Rutgers [1]) werd 19 October 1758 te Leeuwarden geboren. Hij was een broeder van Abraham Rutgers, en studeerde ook te Utrecht, waar zijn vader het evangelie bediende. In 1781 proponent geworden, werd hij in datzelfde jaar predikant te Ootmarsum; in 1787 vertrok hij naar Heusden; in 1795 naar Kampen, en in 1798 nam hij het beroep aan naar Groningen. In 1799 trad hij aldaar in 't huwelijk met een dochter van den beroemden Hoogleeraar S. J. Brugmans.

Zijn vijf zonen werden allen theoloog. Een hunner was de Leidsche Hoogl. Ant. Rutgers, die van der Palm is opgevolgd. Ds. Johannes Rutgers zond zijn jongste drie zonen tot hun opleiding naar drie verschillende plaatsen; t. w. één naar Assen, waar toen de in zijn tijd beroemde Dr. Nassau rector was; een naar Neuwied, waar een school is der Broedergemeente; en een werd toevertrouwd aan Ds. Riedel te Noordlaren.

---

1) Over hem zie men: Bennink Janssonius t. a. p. bl. 108. Voorts verplichtte mij de Heer H. Rutgers, kleinzoon van Joh. Rutgers, thans als emer. pred. woonachtig te Groningen, door eenige berichten aangaande zijn grootvader; ook de Heer C. H. van Fenama gaf mij inlichtingen.

Ds. Johannes Rutgers was een man van vooruitstrevende richting. Kenmerkend is een portret van hem, waarop hij voorkomt met den opengeslagen, toen pas verschenen Bijbel van van der Palm vóór zich. Men was te Groningen zeer ingenomen met zijn niet te lange, heldere en stichtelijke preeken, en beminde hem om zijn zachtmoedigen aard. In een gedicht, bij zijn overlijden vervaardigd, wordt hij om zijn vele deugden en verdiensten als prediker, als herder, en als christen allerhartelijkst geprezen.

Voor zoo ver mij bekend is, heeft hij geen geschriften nagelaten, maar hij is lang schoolopziener geweest.

Groningen vaardigde dus een waardig man af, toen J. Rutgers werd benoemd in de Gezangen-commissie. Hij overleed 14 April 1834. Zijn dood werd in de Opregte Haarlemsche Courant aldus aangekondigd: „Heden nacht ontsliep zacht en in het vast vertrouwen eens beteren voor hem bereiden levens, mijn hartelijk geliefde Echtgenoot Johannes Rutgers, in het 76ste jaars zijns werkzamen levens, na een gelukkig huwelijk van bijna 35 jaren. Hij was voor mij en onze kinderen een liefderijksten Echtgenoot en Vader en voor de Gemeente zijns Heeren, op verschillende plaatsen gedurende bijna 53 jaren, ten uitgebreidsten zegen. Wij gevoelen ons versterkt door het zien op de heerlijke vreugde, voor hem bereid door zijnen Heer, in wien hij geloofde, met wien hij leefde, en voor wien hij werkzaam was. J. Brugmans, Wed. J. Rutgers." —

Toen hij overleed had hij zijn emeritaat gevraagd, maar nog niet ontvangen. Uit de Boekzaal van 1834 bl. 676 blijkt, dat Ds. Rutgers te Kampen toen nog in de herinnering voortleefde als een prediker, die „misschien door niemand werd overtroffen in de kunst om met weinige woorden veel en zóó te zeggen, dat elk hem begreep." Ook te Heusden werd zijn verscheiden herdacht door Ds. C. W. Pape.

De laatste onderteekenaar der Verklaring, gecommitteerd wegens de Synode van Drenthe, is Ds. Gerardus Smit, pred. te Meppel, die slechts de laatste vergaderingen heeft bijgewoond. Hij is geboren [1]) te Bonda in 1768; was predikant te Solwert en Marsum, en kwam 6 November 1796 te Meppel, waar hij van 1805—1807 de eenige leeraar was. Het notulenboek des Kerkeraads van 1816 vermeldt van hem:

„De WelEerw. Heer G. Smit, oudste en Carspels-predikant, benevens schoolopziener in dit district, den 14 Dec. des vorigen jaars op reis gegaan zijnde, om de vacatuurbeurt op het Hoogeveen te vervullen, en teffens in den omtrek de Scholen te bezoeken, heeft op reis zooveel koude gevat, dat ZEerw. van een bezetting op de borst overvallen zijnde, zeer onverhoeds is overleden 23 Dec. 1815, nalatende eene diepbedroefde weduwe en vijf kinderen." Op 29 Dec. is hij „op het Choor der Kerk" begraven [2]).

HOOFDSTUK III.

KARAKTER VAN DEN GEZANGENBUNDEL.

Wanneer wij de rij der Gecommitteerden overzien, dan kunnen wij verklaren, dat allen uitmuntten door achtbaarheid, en door gehechtheid aan de Ned. Herv. Kerk; dat de meesten zich onderscheidden door kennis en ontwikkeling, en dat het sommigen hunner niet ontbrak aan dichterlijke gaven. Wat voorts allen gemeen hadden, was hun instemming met de belijdenis

1) Zie Bennink Janssonius t. a. p. bl. 218.

2) Deze mededeeling ontleen ik aan het „Meppelsch Predikbeurtenblad" van 1913 mij ter inzage verstrekt door Dr. P. D. Marang.

onzer Kerk. In het woord, dat „Aan de Nederduitsche [1]) Hervormde Gemeenten" namens hen allen gericht werd, en te vinden in onze Kerkboeken vóór de Gezangen, lezen wij: „Wij bieden aan onze Geloofsgenooten dit Evangelisch Gezangboek, te hunnen dienste vervaardigd, met zooveel te grooter gerustheid aan, als zij zullen zien, dat wij geen andere gezangen hebben geplaatst, dan die met de belijdenis der Nederlandsche Hervormde Kerk, uitgedrukt in hare formulieren, overeenkomen.... Ja, wij meenden met grond te mogen vertrouwen, dat onze liederen, aldus vervaardigd, onder Gods zegen van groot nut zouden kunnen wezen om de zuiverheid der leer, midden in den stroom van velerlei gevaarlijke nieuwigheden, in onze gemeenten te bewaren; gelijk de oude en latere kerkgeschiedenis, zoowel als de ondervinding van den tegenwoordigen tijd, leeren, dat zulke liederen daartoe altijd van groote nuttigheid geweest zijn."

Er ligt een zekere ironie in, hier de Gezangen te hooren aanbevelen als een soort orthodox bolwerk tegen ongereformeerde „nieuwigheden." Hoe velen hebben er juist het tegenovergestelde in gezien en beweerd, dat ons Gezangboek even goed door Remonstranten als door hun tegenstanders kan gebruikt worden.

't Was echter Ahas. v. d. Berg en zijn mede-committenten met hun rechtzinnige belijdenis volle ernst. In de door allen onderteekende „Verklaring gevoegd achter het authentique Afschrift der Evangelische Gezangen" lezen wij dan ook de betuiging „dat wij met alle nauwkeurigheid hebben toegezien,

---

1) Dat „Neder*duitsch*" is hier het vereischte woord. Tegenover de Fransche, Zwitsersche, Schotsche Gereformeerde Kerken spreken wij van de Neder*landsche* Herv. Kerk; tegenover de *Waalsche* Gemeenten gebruiken wij 't woord Neder*duitsch*.

dat daarin niets mogte voorkomen, eenigszins strijdig met de aangenomene leer der Nederlandsche Hervormde Kerk, zooals die naar Gods Woord, in den Heidelbergschen Catechismus, de Belijdenis des geloofs, en de Canones van het Synode Nationaal, te Dordrecht in de jaren 1618 en 1619 gehouden, vervat is; gelijk wij ook in gemoede verklaren, dat in dezelve niets gevonden wordt, in het allerminst afwijkende van de bovengemelde Formulieren van eenigheid" [1]).

Ahas. v. d. Berg heeft nog op zijn sterfbed die verklaring herhaald.

Er is dan ook niet een der hervormde leerstukken, dat in de Gezangen gemist wordt. Wij achten het niet noodig dit met vele woorden te staven. De Godheid van den Zoon en den H. Geest wordt gedurig uitgesproken; de uitverkiezing, en de diepte van 's menschen val en ellende worden met nadruk beleden; aan het verzoenend lijden en sterven van den Heiland wordt dezelfde beteekenis en waarde gehecht als de belijdenis der Kerk dit doet. De noodzakelijkheid der wedergeboorte en 's menschen onvermogen om zich zelf te verlossen; de erfzonde; de onmisbaarheid van 't geloof in Jezus Christus en van Gods genade, om goede werken voort te brengen wordt niet verzwegen; op 't beslissend karakter van het oordeel, dat ten laatsten dage door den Rechter over levenden en dooden zal worden uitgesproken, wordt met nadruk

---

1) In de eerste vergadering der Commissie te Utrecht, werd in een rapport, gesteld door de Fremery, aanbevolen „dat men zich van uitdrukkingen bediene, die in de formulieren van enigheid vooral in de Heidelb. Catechismus gevonden worden, en vaak de waarheid zo zeer bondig te verstaan geven. Koele en afgetrokkene bespiegelingen hebbe men evenzeer na te laten, als men aan overdrevene (zo genaamde sentimentele) uitdrukkingen moet weigeren. Onderlinge doch niet langwijlige opwekkingen ten goede behoeft men ook niet af te keuren."

gewezen. De sacramenten worden niet herleid tot bloote plechtigheden. De opstanding uit het graf wordt gedurig vermeld, zelfs vrij realistisch voorgesteld. Ieder, die eenigszins met de Gezangen bekend is, zal lezende hetgeen wij daar schreven, zich versregels en geheele verzen herinneren, die onze woorden waar maken.

Hoe geheel anders luidt het oordeel in 1834 uitgesproken in het geschrift van Jacobus Klok, „De Evangelische Gezangen getoetst, gewogen en te licht bevonden." Ds. H. de Cock schreef er een voorrede bij, waarin hij den Gezangenbundel noemde: „Strijdig met Gods Woord; een Gode onbehagend getier, een te zamengeflanste Alcoran, waarin de tot zaligheid noodige waarheid, uit blindheid of trouwloosheid is verzwegen, een geheel van 192 Sirenische minneliederen, geschikt om de Hervormden, al zingende, van de zaligmakende leer af te trekken, en een valsche leugenleer in te voeren." Velen vereenigen zich met dat oordeel, al wordt het door den een met minder heftigheid uitgesproken dan door den ander.

Hoe moet men 't nu verklaren, dat over de verhouding van de Gezangen tot de officiëele belijdenis der Kerk door velen zoo geheel anders wordt geoordeeld dan door de mannen zelven, door wie onze bundel is samengesteld?

Wanneer wij hier spreken van „verklaren", bedoelen wij niet verdedigen of goedkeuren — maar wat is 't geval? De leden van de Gezangen-Commissie leefden in een tijd, waarin voor bijna allen, die aan de overgeleverde leer der Kerk vasthielden, het zwaartepunt niet lag in hetgeen daarvoor in vroeger tijden had gegolden. Zij waren allen kinderen van de tweede helft der achttiende eeuw, en we weten, hoe de strijd tegen het openbaringskarakter van den bijbel, tegen de wonderen, tegen de kerkleer betreffende voldoening en verzoening, ook in ons land velen had vervreemd van het overgeleverd geloof. Al wat door engelsche en fransche deïsten,

door rationalisten en atheïsten werd geschreven, werd in ons land vertaald en gelezen.

Wat daartegenover gesteld werd, droeg een zeer verstandelijk karakter. Wel was 't niet ongereformeerd, om te spreken van een natuurlijke of redelijke godskennis. Niet alleen Salomo van Til in zijn Handboek (Compendium) van de natuurlijke en geopenbaarde theologie [1]), maar bijna alle gereformeerde godgeleerden leerden, dat natuur en geweten ons een denkbeeld geven van God, hetwelk, vergeleken met de geopenbaarde en bovennatuurlijke theologie, schraal (*tenuis*) is en ontoereikend, maar er niet meê strijdt. Nu is men in den loop der 18de eeuw er toe gekomen, om hoe langer hoe meer gewicht te hechten aan het licht van natuur en rede. Wat men geloofde werd daaraan getoetst; het moest redematig, klaar, en verlicht wezen. Vooral hechtte men er aan, het geloof aan Gods bestaan, en de „voortreffelijkheid" van de christelijke zedeleer nadrukkelijk in het licht te stellen. De geopenbaarde godskennis, de overgeleverde dogmatiek geraakte daardoor op den achtergrond. Men liet het geloof aan de onmisbaarheid van Jezus' verzoenend lijden en sterven niet los — maar Jezus „reine leer" en zijn voorbeeldig leven werden met meer nadruk verkondigd en bezongen dan zijn werk als Middelaar. Dat gaf aan prediking en leerboeken een overwegend verstandelijk en nuchter karakter. En men vindt daarvan ook de uitingen in de Evangelische Gezangen. 't Is met de werkelijkheid in strijd, te beweren, dat zij onrechtzinnig zijn. Zelfs de anselmiaansche satisfactie-leer zoekt gij er niet vergeefs (zie Gez. 125 : 5) maar er klinkt ons ook een andere toon tegen dan die een vroeger geslacht deed hooren. Wij denken hier vooral aan de Gezangen, waarin onze plichten worden bezongen en aanbe-

1) De latijnsche uitgaaf is van 1706; de nederl. van 1712.

volen, en aan de „gelegenheids"gedichten. Wij ontmoeten hier een andere terminologie, bijv. in Gez. 177:

Mogt voorvaderlijke deugd
In de Nederlandsche jeugd
Met den godsdienst weer herleven!

Het oud-testamentisch karakter, de diepe, volle toon der psalmen wordt zelden aangeslagen, en de voorheen zoo geliefde parallel tusschen Nederland en Israel wordt hier gemist.

Vergelijkt men echter onze Gezangen met andere bundels in ons land omtrent denzelfden tijd verschenen, dan valt die vergelijking uit ten gunste van onze Evangelische Gezangen. Vooral bij de Doopsgezinden is het nuchtere moralizeerende element sterk overheerschend. Dr. W. J. Kühler voert als een proeve daarvan aan[1]) den zoogenaamden „Kleinen Bundel" der Doopsgezinden, waar van de „Geregtigheid" gezegd wordt:

Wees elk ten voorbeeld in uw wandel!
Staa af van allen slinkschen handel,
Het zij in voor- of tegenspoed!
Wees trouw, menschlievend en rechtvaardig!
Zo maakt gij u elks achting waardig,
En houd een onbesmet gemoed.

Het is de toon van ons Gezang 78 „De ware christen, de beste burger", waarvan het 2de en 5de vers luiden:

Zich zijner roeping steeds bewust
Werkt hij in eigen kring met lust;
Hij streeft naar grootheid, geld of goed,
Nooit hooger dan hij streven moet.

---

1) Zie zijn: Het Socinianisme in Nederland, Leiden, A. W. Sijthoff's Uitgevers Maatschappij, 1912, bl. 285 en 286.

Hij geeft gewillig schot en lot,
Hij bidt voor 't heil des lands tot God;
Getrouw, gehoorzaam aan 't gebied,
Schendt hij zijn heilig' eeden niet....

Dit klinkt wel zeer nuchter en prozaïsch, maar, in zijn geheel genomen, is onze Gezangen-bundel niet gesteld in dezen moralizeerenden geest, en is dit zeker veel minder dan menige gelijktijdige verzameling.

Wij denken hier ook aan Duitschland. Wanneer wij van de Gezangboeken, aldaar in dien tijd samengesteld, kennis nemen, komt ons de kille adem van het gelijkvloersche, kille rationalisme overal tegen. Bekend is het, hoe men in een Avondzang, in den regel:

Nun ruht die ganze Welt,

het „ganze" heeft veranderd in „halbe", daar slechts de helft van onzen aardbol tegelijk van het zonlicht verstoken is. Het is plichten-leer, voor en na, dor of sentimenteel. En nu heeft vooral Ahas. van den Berg van *die* Gezangboeken zijn studie gemaakt, en er ook den invloed van ondervonden. Het is waar, dat hij evenals v. d. Kasteele, Rutgers en geheel de Utrechtsche kring waarin hij gevormd was, hoog wegliep met Gellert, Klopstock en Lavater; en dat hij J. A. Cramer vurig bewonderde; — maar deze talentvolle mannen, die óók het geloof der Kerk beleden, hadden eigenaardigheden, welke aan hun belijdenis een zekeren bijsmaak gaven. Het nuchtere van den een, het gezwollene van den ander; het oppervlakkige van dezen, het fantastische van genen streed dikwerf met den goeden smaak, en meermalen met den eenvoud en den ernst van het Evangelie. Innigheid, warmte, diepte van geestelijk leven wordt hoogst zelden bij hen aangetroffen.

Het valt dan ook zeer te betreuren, dat bij de samenstelling van onzen Gezangen-bundel bijna geen gebruik is gemaakt van den duitschen liederen-schat, die dagteekent van vóór 1750. Meer dan één van onze Gezangen kan worden aangeheven op de melodie van prachtige duitsche liederen, maar hun *tekst* liet men rusten. Gez. 156 zingt men op de wijs van „Ein feste Burg", maar 't is er geen vertaling van. Van Luther treft gij in onze Gezangen niet één lied aan; ook niet van Gerhard, ook niet van Joachim Neander [1]), van Lampe, van Tersteegen, en van zoo vele voortreffelijke dichters, in wier schaduw Sturm, Münter, J. A. Schlegel, en ook Gellert en Cramer niet staan kunnen.

In den „Vervolgbundel op de Evang. Gezangen" is dit onrecht *eenigzins* hersteld, maar wat zouden wij op veel ruimer schaal winst kunnen doen met hetgeen God aan andere Kerken dan de onze geschonken heeft!

Zal de tijd eenmaal komen, waarin die wensch vervuld zal worden? Tot heden is in de Ned. Herv. Kerk nagelaten, wat men bijv. in Duitschland, en ook in andere kerkgenootschappen ten onzent niet verzuimd heeft. Men heeft er het Kerkelijk Gezangboek voortdurend herzien; de verouderde, de min gelukkige, de onbruikbaar-geworden liederen er uit verwijderd, en er andere voor in de plaats gesteld. De Synodes en de Besturen van verschillende protestantsche Kerken hebben gemeend, dat zij winste moesten doen met de dichterlijke uitingen van het ontwaakte geloofsleven der Gemeente, nadat de heerschappij van het dorre rationalisme, en het koele supranaturalisme was vervangen door een bezielde, diepere en van mystiek niet afkeerige opvatting van het Evan-

---

1) Wel de melodie van zijn „Sieh, hier bin ich, Ehren-König (Gez. 109).

gelie [1]). Godsdienstige kringen vormen zich nu zelf verzamelingen van liederen, waarin dikwerf hetgeen men gevoelt voor den Heer op gelukkiger wijze is uitgedrukt dan in het officiëele Gezangen-boek. Het spreekt toch wel van zelf, dat sinds 1800 het leven der Gemeente niet heeft stil gestaan; dat men vervreemd is van menige toen heerschende denkwijze en manier van zich uit te drukken. Wanneer wij daarover nadenken, dan komt het ons bijna onverklaarbaar voor, dat onze Kerk niet gekomen is tot een nieuwe, herziene uitgaaf van haar Gezangboek.

Natuurlijk is het onze bedoeling niet, onze Gezangen in kleinachting te brengen. 't Is wel opmerkelijk, dat er zoo vele liederen onder voorkomen, die, ofschoon meer dan een eeuw oud, toch nog uitdrukken wat wij belijden en gevoelen, en die daardoor bewijzen klassiek te zijn. In een verjongde uitgave van onze Gezangen zullen zij zeker hun plaats vinden.

Wij hopen, dat de hier volgende bespreking van elk hunner afzonderlijk er toe zal bijdragen, om onze Evangelische Gezangen billijker te leeren beoordeelen dan dikwerf geschiedt; om beter nog dan tot heden het goede te waardeeren, dat wij daarin ontvangen hebben; en de verschijning te verhaasten van een nieuwen Gezangen-bundel.

HOOFDSTUK IV.

GESCHIEDENIS DER GEZANGEN.

GEZANG I.

De Synode der Waalsche Kerken in ons land, te Zwolle vergaderd in de maand September van het jaar 1797, besloot

---

1) Zie hierover E. E. Koch, t. a. p. Dl. VII, passim.

„met zeer groote meerderheid tot de invoering van Gezangen." Zóó lezen wij in de Handelingen dier kerkelijke vergadering. (Art. 64).

In Juni 1798 bijeen te Gorcum [1]), ging de Synode een stap verder, en benoemde een commissie tot het doen van een keuze der Gezangen, welke men in gebruik wilde nemen. Tot de leden dier commissie behoorden o. a. Sébaldus Rau, J. Teissèdre l'Ange, David Jacob van Lennep, en P. D. Huet. (Art. 66 van de Handelingen dier Synode) [2]).

Op de Synode, te Leiden gehouden in 1801, werd de verzameling, die door de commissie was aangeboden, goedgekeurd, en in April 1802 werd de Voorrede gearresteerd waarmeê de verschijning van den Bundel werd ingeleid [3]).

In die „Cantiques pour le culte public" luidt n°. 65 aldus:

Alléluja! louange à Dieu!
Chrétiens! célébrons en tout lieu
Son nom et sa puissance!
Bénissons ce Dieu créateur,
Chantons son règne et sa grandeur,
Exaltons sa clémence!

Alléluja! Fils éternel!
Sauveur de l'homme criminel!
Reçois notre humble hommage!
Pénétré de charité
Ton peuple, par toi racheté,
Te bénit d'âge en âge.

1) De Waalsche Synode vergaderde toen twee malen 's jaars.

2) Zie Bourlier, Bulletin (Comm. de l'histoire des Eglises Wallones) La Haye, 1906, Martinus Nijhoff, p. 129.

3) Zij zag in 1803 het licht bij Blussé en Zoon te Dordrecht. Den 22sten Mei 1813 werd van dezen bundel te Vlissingen het eerste gebruik gemaakt. Te 's-Gravenhage geschiedde dit het eerst in 1816.

Alléluja! céleste Esprit!
De notre coeur humble et contrit,
Reçois les voeux sincères!
A toi seul il est consacré,
Fais, Seigneur, qu'il soit pénétré
De tes vives lumières.

Alléluja! Dieu trois fois saint!
Que ton auguste Nom soit craint
Par tout ce qui respire!
Règne sur ton peuple à jamais:
Fais que tout l'univers en paix
Adore ton empire!

Wie met dit lied het eerste van de Evangelische Gezangen vergelijkt, ontdekt terstond de groote overeenkomst. De maat is dezelfde, en ook de melodie. Even groot is het aantal coupletten, en zoowel in 't fransche als in 't nederduitsche lied wordt achtereenvolgens de naam aangeroepen van den Vader, den Zoon en den H. Geest, en ten slotte de driemaal Heilige geloofd.

Toch is ook n°. 65 der Cantiques niet oorspronkelijk. Er bestaat een duitsch Gezang, dat wij hier overnemen, en dat aldus luidt:

Halleluja, Lob, Preis und Ehr.
Sey unserm Gott je mehr und mehr,
Für alle seine Werke!
Von Ewigkeit zu Ewigkeit
Sey in uns allen ihm bereit
Dank, Weisheit, Kraft und Stärke!
Klinget, singet,
Heilig, heilig, freylich, freylich, heilig ist Gott,
Unser Gott, der Herr Zebaoth.

Halleluja, Preis, Ehr und Macht
Sey auch dem Gotteslamm gebracht
In dem wir sind erwählet,
Der uns mit seinem Blut erkauft,
Damit besprenget und getauft
Und sich mit uns vermählet!
Heilig, selig
Ist die Freundschaft und Gemeinschaft, die wir haben
Und darinnen uns erlaben.

Halleluja, Gott heil'ger Geist
Sey ewiglich von uns gepreist,
Durch den wir neugeboren,
Der uns mit Glaube ausgeziert,
Dem Brautigam uns zugeführt,
Den Hochzeitstag erkoren.
Eya, ey da,
Da ist Freude, da ist Weide, da ist Manna
Und ein ewig Hosianna.

Halleluja, Lob, Preis und Ehr
Sey unserm Gott je mehr und mehr
Und seinem grossen Namen;
Stimmt an mit aller Himmelsschaar,
Und singet nun und immerdar
Mit Freuden Amen, Amen.
Klinget, singet:
Heilig, heilig, freylich, freylich, heilig ist Gott,
Unser Gott, der Herr Zebaoth!

Dit lied, op de wijs van het welbekende: „Wie schön leuchtet der Morgenstern" (Evangelisch Gezang n°. 178 en 181) heeft kennelijk zoowel den dichter van n°. 65 der Can-

tiques [1]), als van n°. 1 der Evangelische Gezangen voor den geest gestaan. Wij gaven het naar de lezing van Rambach (Anthologie, Christl. Gesänge, IV Band., p. 86).

Over Bartholomeüs Crasselius, aan wien dit lied door velen wordt toegeschreven, en die een niet onbelangwekkend man is geweest, deelen wij hier eenige bijzonderheden mede.

De laatste jaren der 17de en de eerste jaren der 18de eeuw zijn voor de duitsche kerken, welke uit de Hervorming waren voortgekomen, zeer onrustig geweest door den strijd *voor* en *tegen* het *piëtisme*. Over zijn oorsprong en voornaamste stichters, Spener en Francke kunnen wij hier niet in bijzonderheden treden, evenmin als wij hier *uitvoerig* kunnen beschrijven wat het piëtisme eigenlijk was en wilde. Wij zeggen er alleen van, dat de piëtisten hier en in Duitschland aangedrongen hebben op bekeering, op godzaligheid, op de praktijk des christendoms in het leven, in de prediking, in de godgeleerdheid, zoodat zij, zonder af te wijken van de belijdenis der Kerk, in de voorstelling van de overgeleverde leer verschilden van de orthodoxen. Zij hechtten grooter waarde aan geestelijk leven dan aan rechtzinnigheid, en zochten dat leven door particuliere bijeenkomsten (*collegia pietatis*) te bevorderen en te louteren. Deze beweging, welke ook in Nederland zich krachtig vertoond heeft, heeft zich over geheel Duitschland uitgebreid, en fel was de kamp tusschen de twee genoemde partijen [2]).

---

1) Zoo als blijkt uit het bekende *Tableau des auteurs et des sources*, opgemaakt door de H.H. Mounier en Perk in 1876, is de Heer P. D. Huet, Waalsch predikant te Amsterdam, de dichter van dit lied.

2) Men zie over het piëtisme, behalve de Handboeken van de Gesch. der Chr. Kerk: A. Ritschl, Geschichte des Piëtismus, Bonn, Marcus, 1880; Heppe, Gesch. d. Piët. u. Mystic. in der reformirten Kirche; Leiden 1879. Dr. P. J. Proost, Jod. v. Lodenstein, Amst. J. Brandt en Zoon, 1880; Wilh. Goeters, Die Vorbereitung des Piëtismus in

Aan dien strijd werd ook deelgenomen door Bartholomeus Crasselius [1]). Hij was den 21sten Februari 1677 geboren te Wernsdorf in Saksen, werd predikant in 1701 te Nidda, en in 1708 te Dusseldorp.

Hij was een beslist en vurig piëtist. Dit blijkt hieruit, dat hij, ofschoon behoorende tot de Luthersche kerk, zich zeer verheugde in het opgewekt geestelijk leven, dat hij vond bij de gereformeerden van zijn omgeving. Ook vertaalde hij op bekende evangelische wijzen de psalmen van David in zijn: „Der singende und lobende David. Hallelujah." Gelijk men weet, worden de psalmen door de Lutherschen niet in hun godsdienstoefening gezongen.

Maar niet alleen David's psalmen, ook een lied van onzen Nederlandschen dichter en piëtist Lodenstein heeft Crasselius in het Duitsch overgebracht, en wel n°. 62 onzer Evangelische Gezangen. Weinig heeft hij zeker vermoed, dat ongeveer een eeuw later een van zijn gedichten zou worden opgenomen in ónzen Gezangenbundel.

Hij zond te Dusseldorp in 't jaar 1710 een vers in 't licht van niet minder dan 36 zesregelige coupletten, waaronder er zijn van groote verdienste, en die allen een echt-christelijken geest ademen. Hij dringt zeer ernstig aan op bekeering en op een rein leven, dat zich moet paren met een zuivere leer.

In een strijd tusschen de synode en de regeering trad Crasselius zóó heftig op, dat hij vier weken werd geschorst, en toen hij zich aan die uitspraak niet wilde onderwerpen, werd

---

der Ref. Kirche der Niederlande. Utrecht, 1911. Dr. J. C. Kromsigt verdedigt in zijn Acad. Proefschrift over W. Schortinghuis (Groningen, Wolters, 1904) o. a. de stelling: „Het piëtisme is de voortzetting van het anabaptisme."

1) Over hem zie men o. a. Max. Goebel, t. a. p. Bd. II, p. 642 v.v.

hij beboet en gevangen gezet. In 1718 werd hij, indien hij zich op den kansel niet matigde, bedreigd met inhouding van zijn traktement.

Als een proeve van de sterke kleuren, welke hij gebruikte om de dorre en wereldsche predikers van zijn tijd af te schilderen, nemen wij hier een strofe over uit zijn: „Hell-Posaunende Zionistische Wächterstimmen":

Die vermess'nen Buben denken
Hier auf einen vollen Bauch,
Und bei ihren bösen Ränken
Haben sie die Schrift im Brauch.
Ueber solche sind sie Meister,
Zerren sie nach ihrem Sinn,
Bleiben dabei immerhin
Eingefleischte böse Geister,
Schickt euch klüglich in die Zeit,
Meidet solche Geistlichkeit.

Wij betreuren de heftigheid, welke, toen ter tijde vooral, den kerkelijken en godsdienstigen strijd kenmerkte en ontsierde [1]),

---

1) Ook in ons Vaderland werd de staat der „ge*de*formeerde" kerk met de sterkste kleuren afgeschilderd. In mijn bezit is een band gedichten van verschillende dichters, allen behoorende tot de school en richting van Lodenstein. Hij bevat 1° Dichtkundige Zielezangen, opgezongen door Ph. van Sorgen en verscheide andere Zanglievers. Utrecht bij J. van Poolsum, 136 bl.; het Aanhangsel telt 179 pagina's. Dan volgt: *Eedische Verlustingen* door Joh. Kloek, Herder der gemeente Christi tot Ede. Ik bezit den 7den druk; maar de *eerste* verscheen in 1676, de *tweede* zag in 1684 het licht, en de *derde* in 1694. Op de Verlustingen volgt nog een Aanhangsel (alles bij J. v. Poolsum te Utrecht). Als een tegenhanger van Crasselius' uitval diene een drietal coupletten

maar kunnen tot onze blijdschap mededeelen, dat Crasselius ons ook uitingen heeft nagelaten van een gezindheid des harten zooals wij haar mogen verwachten bij een waarlijk bekeerd mensch. Hij stierf 10 November 1724 te Dusseldorp, en werd begraven in de kerk rechts van 't altaar. Op zijn grafsteen is zijn wapen afgebeeld, en daaromheen staat: „Een goede herder is mijn goddelijke banier."

Van de *„Cantiques pour le culte public"* zag in 1804 een „nederduitsche" vertaling het licht bij Blussé en Zoon te Dordrecht. Daar luidt n°. 65 aldus:

---

uit van Sorgen's „Meditatie over de levenlooze en doode Staat der Algemeene Kerk":

o Dorre zielenlaver,
o Groote Doodengraver,
  Wiens vaandel is het kruis,
U Kerk (mag ik 't zoo noemen)
Of zonder te verbloemen,
  'k Zeg eer een knekelhuis.

— — — — — —
Maar dat is te beweenen,
Dat deze stapel beenen,
  Segt datze levend is,
Gezond en wel te passe.
o Stof, o gruis, o asse,
  Gij ziet de waarheid mis.

— — — — — — —
Of blaas eens op die schonken,
En strooid een handvol vonken
  Op 't Kerkhof van u Kerk:
Want al die bleeke dooden,
Die hebben geest van nooden,
  Ey, Jesus toond U sterk."

Halleluja! loof God alom,
En dat door u, o christendom!
Zijn naam worde aangebeden!
Men eer' des Scheppers mogendheid,
Men zing' zijn kracht, zijn majesteit,
Zijn goedertierenheden!

Halleluja! Gods Zoon, wiens bloed,
Het zondig menschdom heeft behoed!
Hoor ons U eer bewijzen!
Vervuld van Uwe liefde-wet,
Zal steeds Uw volk, door u gered,
Eeuw uit, eeuw in, U prijzen!

Halleluja! gij, Hemelgeest,
Dien ons gemoed aanbiddend vreest!
Dees hulde, u toegezongen,
Wordt, onverdeeld, aan u gewijd:
Geef, Heer! dat onze ziel altijd,
Zij van uw licht doordrongen!

Halleluja! dat Uw gebod,
o Eeuwig, driemaal heilig God!
Door ieder zij geprezen!
Uw volk vereere Uw hoog gebied,
En 't groot heelal, daar 't rust geniet,
Aanbidde uw magtig Wezen.

Ons Gezang I heeft met *den tekst* van dit lied weinig overeenkomst, maar is een hier en daar gewijzigde gedicht, dat wij vinden in Ah. van den Berg's: „Proeve van Geestelijke Oden en Liederen" [1]), en dat aldus luidt:

Halleluja! lof zij den Heer!
Loof God, den Vader, geef Hem eer,
Den Schepper aller dingen;
Den roem van zijne Majesteit,
Ontferming, magt en heerlijkheid,
Moet al het schepsel zingen.

Halleluja! lof zij den Zoon,
Gedaald uit 's hemels hoogen troon,
Ten zoen voor stervelingen.
Hem, die voor onze zonden stierf,
En 't leven door zijn dood verwierf,
Moet al het schepsel zingen.

Halleluja! Den Geest zij eer!
Als in zijn tempel, daalt hij neêr,
In 't hart van stervelingen;
Die hij vertroost en leert en leidt,
En voor den hemel toebereidt;
Al 't schepsel moet hem zingen!

Halleluja! lof, eer en prijs,
Zij u, o God, op englenwijs,
Op aard van stervelingen.
God! driemaal heilig, wees geëerd!
Alom, waar gij als God regeert,
Moet elk uw grootheid zingen.

Dat de klemtoon in 't woord Hallelujah! in dit gedicht valt op de tweede lettergreep, wekte bij de leden der Commissie eerst bedenking. Door v. d. Berg en Lotze werd het advies

1) Utrecht, Joh. v. Schoonhoven, 1805. IV^{de} deel, bl. 39.

ingewonnen van de Hoogleeraren Rau en Muntinghe; zij hadden geen bezwaren. Dit Gezang is dus van Ah. van den Berg, die 't vrij bewerkte naar het duitsch van Crasselius, en het metrum overnam van n°. 65 der *Cantiques.*

GEZANG II.

Het kan niemand verwonderen, dat het lied der Engelen, aangeheven bij de geboorte van den Heer Jezus, in de christelijke kerk weerklank heeft gevonden, en de grondtoon is geweest van menig Gezang. De welbekende woorden: „Eere zij God in den hooge!" *(Gloria in excelsis)* stemmen onwillekeurig tot een lied, en reeds in de allereerste tijden der kerk vinden wij een Morgenzang, die van het „Eere zij God!" uitgaande, zich richt tot den Vader, den Zoon en den H. Geest. De in 368 gestorven hymnendichter Hilarius van Poitiers was het waarschijnlijk, die den zoogenaamden *hymnus angelicus* in 't latijn vertaalde, welke bij elk hooggetijde in de roomsch-katholieke kerk wordt aangeheven [1]). Toen de kerkhervorming aanving, en ook onder haar aanhangers de behoefte aan het geestelijk lied zich duidelijk deed gevoelen, is een Gezang, dat aanving met de woorden: „Den hoogen God alleen zij eer" en voorts den Vader, den Zoon en den H. Geest verheerlijkte, een der eerste uitingen geweest van den nieuwen geest, die was ontwaakt in de Christenheid.

Reeds in 1526, in een boekske, dat heette: „Eyn gantz schone und seer nutte ghesang Boek" (het zoogenaamde *Speratusbüchlein*)

---

1) Zie J. J. Rambach, Anthologie Chr. Gesänge. I. Altona, 1817. bl. 40 v.v. — B ter Haar, Invloed des Christendoms op de Poëzij, Leiden, du Mortier en Zoon, 1843, bl. 271. — Wackernagel, das deutsche Kirchenlied, Leipzig, Teubner, 1864, I. p. 11.

komt een plat- (of neder-)duitsch lied voor, dat, in hetzelfde dialekt gevonden wordt in een liederenboek te Rostock verschenen in 1531. Een *hoog*duitsche lezing ervan zag reeds in 1539 het licht, welke weldra in alle duitsche Gezangboeken was te vinden, en behoort tot de meest bekende geestelijke liederen in Duitschland [1]).

Vrij algemeen wordt als de vervaardiger genoemd Nicolaus von Hofe, gewoonlijk Decius genoemd [2]) (van decere). Hij werd in 1519 proost aan 't adelijk stift Stetenburg, doch gat die betrekking prijs in 1522, daar hij de gevoelens van Luther omhelsd had. Hij begaf zich naar Brunswijk, waar hij de ambtgenoot was van Crusius, en maakte veel werk van 't muziekaal element in den cultus der gemeente. In 1523 verhuisde hij naar Stettin, en hielp er met den invloedrijken Paulus van Rhode de overwinning verzekeren der evangelischen. Hij overleed 21 Maart 1541 zóó plotseling, dat men aan vergiftiging heeft gedacht. Het lied, dat hij, in aansluiting aan het oude *Gloria in Excelsis* in het nederduitsch dichtte, luidde aldus [3]):

Das Gloria in excelsis deo.

Aleyne Godt yn der hoege sij eere
und danck vor syne gnade,
Darumme dat nu und vort nicht meer
uns roeren mach eyn schade,
Eyn wol geuallent Godt an uns hath,
nu is groth vrede aen underlaeth [4]),
alle veyde nu hefft ein ende.

1) N°. 163 en 188 der Evangelische Gezangen hebben dezelfde melodie.
2) Zie over hem Koch, t. a. p. I. bl. 419. — Rambach, t. a. p. bl. 62. — „Allg. Deutsche Biographie", i.v.
3) Wackernagel, t. a. p. III. bl. 565.
4) Zonder ophouden (*ohn' Unterlass*).

Wy lauen, prysen, anbeten dy
vor dyne eere, wy dy dancken
Dath du, Godt vader, ewichlijck
regerest aen alle wancken,
Gantz ungemeten is dyne macht
vort geschuth wat dyn wylle hefft gedacht,
wol uns des fijnen heren.

O Jesu Christ, söne eyngeboren
dynes hemmelschen vaders,
Vorsoener der de weren vorlaren
du styller unseres haders,
Lam Godes, hillige here und groeth,
nym an de bede van unser noeth,
vorbarme dy unsser, Amen [1]).

O hillige geist, du groeteste guth,
du alder heilsammeste troister,
vor duvels gewalt vortan behuth
de Jesus Christus vorloesede.
Dorch grote marter und bitteren doth,
affwende alle unsen jamer und noeth,
dar tho wy uns vorlaten [2]).

Van dit lied, dat geen genade vond in de oogen van Luther, is ons Gezang een vrije bewerking. Wij hebben haar te danken aan Mej. van de Velde, geb. Helmcke, en willen u thans

---

1) In een andere betere redactie luidt het laatste woord niet Amen, maar „armen."

2) Men zie den *hoog*duitschen tekst o. a. bij Joh. Zahn, Evang. Kirchenl. buch, Nördlingen, Beck. 1884, bl. 5.

eenige bijzonderheden mededeelen over het leven en de persoonlijkheid dezer dichteres, van wie in onzen Gezangen-bundel meer dan één lied is opgenomen [1]).

Johanna Elisabeth Helmcke werd te Amsterdam geboren, 4 November 1762. Zij genoot een streng-godsdienstige opvoeding, en toonde reeds vroeg bij een helder verstand, veel lust in het lezen van ernstige boeken. Haar moeder zag haar liever een deugdzame huisvrouw worden, en kon niet inzien „waartoe al die geleerdheid noodig was bij het besturen van een gezin", maar haar vader droeg zorg voor hare vorming naar den geest. Zoo werd zij wel geen „geleerde", maar toch een ontwikkelde vrouw. Godsdienstonderwijs ontving zij van de predikanten Perizonius en Th. A. Clarisse (vader van Joannes Clarisse), en na het afleggen van hare belijdenis bezocht zij de lidmaten-katechizatie van den niet onvermaarden Ds. de Haas. Haar boezemvriendin in dien tijd was Maria Petronella Woesthoven. Deze was een zuster van Bilderdijk's eerste vrouw, Catharina Rebekka Woesthoven, en is evenals haar zuster gescheiden van haar man, Samuel Elter geheeten. Zij bezat groote dichterlijke talenten, maar haar echtscheiding maakte een einde aan haar omgang met Mej. Helmcke en haar familie.

In 1783 trad Mej. Helmcke in den echt met Willem van de Velde. Hij had groot gezag bij de toen nog bloeiende Dichtgenootschappen, en we zullen van hem nog later spreken, daar hij de dichter is van meer dan één Gezang. Toen Mej. Helmcke met hem huwde, was hij weduwnaar met twee kinderen, een zoon en een dochter. De zoon was krankzinnig en stierf

---

1) Wij danken veel van 't hier meegedeelde aan een artikel van Dr. B. ter Haar, voorkomende in het „Christelijk Maandschrift", uitgegeven door de Amsterd. predikanten, Jaarg. 1845, bl. 19 v.v.

op 18-jarigen leeftijd. Dit wierp natuurlijk een groote schaduw op het huwelijksleven van Mej. v. d. Velde, maar zij heeft den kranke met voorbeeldige trouw verzorgd. In 1785 en '87 schonk zij zelve aan een kind het leven, doch in 1790 werden beide kinderen in twee dagen haar door den dood ontrukt, en op één dag begraven. Zij ging toen heen door donkere diepten van een droefheid, welke eerst week, toen zij in 1792 weder een zoon ontving. Wat mede veel had bijgedragen om haar zwaarmoedigheid te doen wijken was het geschenk van een orgel, dat zij ontving van haar man. Zij oefende zich vlijtig in de muziek, zong gaarne gedichten van Lodenstein, en andere geestelijke liederen, en voelde daardoor de liefde weêr opwaken voor de poëzie, welke zij vóór haar huwelijk niet ongelukkig beoefend had.

In de Doopsgezinde bundels, in 't laatst der 18de eeuw uitgegeven, komen dan ook eenige liederen van Mej. v. d. Velde voor.

Daar zij nog steeds lijdende was aan zwakte van zenuwen, kocht haar man het zoogenaamde *Genneper Huis* te Gennep, waar zijn vrouw de zomermaanden doorbracht, en gaarne ook de vrienden ontving van haar zoon, in de jaren, waarin hij studeerde in de godgeleerdheid. Die zoon werd in 1816 predikant, en het buitentje te Gennep werd niet meer bezocht door zijn moeder, die liever woonde in zijn nabijheid. Toen Ds. v. d. Velde in 1827 zijn vader en zijn echtgenoote verloor, is zijn moeder bij hem te Zutfen, (zijn toenmalige standplaats) komen inwonen, en nam zij de zorg op zich voor zijn kinderen. Zij bleef de huisgenoot van haar zoon, ook toen hij een tweede huwelijk had gesloten, en deelde in het lief en leed, dat hem trof, totdat zij 10 October 1844 plotseling in haar 82ste levensjaar is ontslapen. Zij hield zich door lectuur steeds op de hoogte van hetgeen er op kerkelijk en godgeleerd gebied voorviel, en om den geest te doen kennen, die deze vrouw be-

zielde, ook in haar hoogen ouderdom, toen zij door waterzucht zeer lijdende was, deelen wij hier het volgende meê uit een brief aan haar broeder op zijn geboortedag: „En nu voorts, lieve Broeder! uw hoogbejaarde en ook juist dezen dag, zeer pijnlijke zuster zal u eenvoudig zeggen, wat haar het hoofd doet boven houden, al is de moed ook dikwijls tot tranen gezakt. O, gij weet het zelf ook wel: het is het vasthouden, volstandig vasthouden aan mijn éénigen Heiland en Zaligmaker, en hetgeen ons aangaande Hem in het dierbaar Evangelie is geopenbaard, waarvan zijn lijden en sterven het middelpunt is, en hiertoe doet mij Gezang 130, vooral het 6de vers, dikwijls veel dienst. Om dat geloof moet ik dagelijks bidden. Is dat geloof levend bij ons, zoodat het dood en graf en wereld overwint: zeg mij toch, wat zou dan kunnen ontbreken: en waar zoude een toestand zijn waarin wij geen onderwijs, geen raad, geen licht zouden vinden? Wij hebben door dat geloof in den algenoegzamen, alwijzen en liefderijken God eenen vader, die in al onze behoeften, van welken aard ook, volkomen voorzien kan en wil; die zijn eigen Zoon niet gespaard heeft, maar Hem voor ons allen heeft overgegeven, opdat wij aan zijn deugdenbeeld zouden gelijkvormig worden. Dat geloof leert ons streven naar ware reinheid des harten en heiligheid der ziel, omdat God heilig is. Dat geloof geeft ons kracht en moed om te strijden tegen de ons inwonende zonden. Ik weet wel, dat wij het hier niet tot de volmaaktheid brengen zullen, maar bij den uitroep: „Ik ellendig mensch! wie zal mij verlossen uit het lichaam dezes doods?" mogen wij toch ook blijmoedig zeggen: „Ik dank God door Jezus Christus, mijnen Heer!" Ja, dat geloof geeft ons geduldig het lijden te dragen, en schenkt kinderlijke onderwerping aan God en een blijmoedig uitzicht in de zalige eeuwigheid, waar ons eene heerlijkheid wacht, waartegen al het lijden dezes tegenwoordigen tijds niet gewaardeerd kan worden."

Wat dunkt u, is dit niet ootmoedig en echt Christelijk gesproken?

Het verheugt ons, dat wij zulk een getuigenis hebben van de dichteres van meer dan een onzer Gezangen, want zij krijgen daardoor voor ons nog meerdere beteekenis, als afkomstig van eene discipelin des Heeren, die wist in Wien zij geloofde.

Wij willen thans iets mededeelen van Mej. v. d. Velde's dichterlijken arbeid [1]). Zij heeft in betrekking gestaan tot twee letterkundige Genootschappen. 't Eene is het *Amsterdamsch Dicht- en letterkundig Genootschap*, waarvan „het ontwerp" was gemaakt 20 October 1783 door G. Brender à Brandis en Bern. Bosch. Met vier leden vermeerderd, schreef het reeds in 1784 een prijsvraag uit over: „De waare Christen." De innerlijke waarde van des Genootschaps gouden medaille was 30 ducaten. Er kwamen 19 antwoorden in. Een tweede prijsvraag werd uitgeschreven over „Gewetensdwang" De Heer Jan Jordens verwierf een tweeden zilveren penning. Petronella Moens, de blinde dichteres, toen 22 jaar oud, zag haar gedicht met goud bekroond. Mej. Elter-Woesthoven bezong den „Lof der Vaderlandsche Zeevaart" (bekroond), en „Saul's priestermoord".

In 1786 werden W. van de Velde en zijn vrouw lid van dit Genootschap, tot welks leden van verdiensten o. a. behoorden Feith, Dan. Wijttenbach, v. Alphen, Pieter Vreede, Broërius Broes, en Ahas. v. d. Berg. — In de werken van dit Genootschap (Dl. I bl. 294 v.v.) komt een gedicht voor van Mej. v. d. Velde, geheeten: „Het juichend Israël bij de opvoering der Arke". Het bestaat uit 7 Zangen, die (zie 2 Sam. 6, en

1) B. ter Haar, geeft t. a. p. bl. 52 een volledige lijst van al haar „poëtische voortbrengselen."

1 Kron. 15) aan Israël in den mond gelegd worden, toen de ark terugkeerde uit haar ballingschap. De verzen zijn vloeiend, en van oud-testamentische uitspraken is dikwerf een gelukkig gebruik gemaakt.

Meerder medewerking verleende Mej. v. d. Velde aan 't Genootschap: *„Hierna volmaakter"*, waarvan haar man bestuurs-lid was. In het 2de Deel der Werken van dat Genootschap komen onderscheiden bijdragen voor van hare hand. Haar versificatie is meestal gemakkelijk en zangerig. Dit is bijv. 't geval in „Jezus gekruist" [1]):

Ons is 't heil! – ja! wij vervangen
Uwe zangen; [2])
't Feestlied rijst bij 't zoenaltaar.
Menschen, zondaars juichen, knielen,
Duizend zielen
Zingen 't eeuwig jubeljaar.

Ja, zoo moest mijn *Goël* sneven,
Mij ten leven,
Hij heeft aan Gods recht voldaan.
'k Zie den draak zijn macht ontnomen,
't Heil volkomen,
God ziet mij als Vader aan.

Van langeren adem is Mej. v. d. Velde's „Lof der naarstigheid", een prijsvers, dat 16 bladzijden beslaat [3]). 't Is geheel gestemd op dien pathetischen toon, die toen gaarne gehoord

1) t. a. p. bl. 23.
2) Nam. het lied der Engelen.
3) t. a. p. bl. 127 v.v.

werd, en verheft de naarstigheid haast als onmisbaar ter zaligheid. „Ik zou", zoo is het slot:

Ik zou voor uw vernieuwde jeugd
o Neerland! frissche lauren vlechten,
'k Zou vol gevoel, verrukt van vreugd,
Zelf die aan uwen schedel hechten, —
Maar zagt .... wat zou mijn staamlend lied!
Ik blijf de naarstigheid verheffen;
Al woonde ze onder 't wreedst gebied,
Ook daar doet zij haar schoon beseffen.
Uw luistervolle glans straalt heel de schepping door,
o Beeld des Eeuwigen! o vreugd van 't englenchoor.

Beter behaagt ons haar lied, voorkomend in den zoogen. „Grooten Bundel" der Doopsgezinden, en dat in ónzen „Vervolgbundel is opgenomen, als N°. 262 („Deze wereld gaat voorbij").

De Gezangen-Commissie was eerst niet ingenomen met Mej. v. d. Velde's „Den hoogen God alleen zij eer!" Men noemde het een herhaling van het *Trisagion*, (Driemaal heilig!) reeds in Gez. I voorkomend. Ook had men bezwaar tegen de ongeregelde opvolging der denkbeelden in vs. 2. Alleen Scharp en Adriani namen het in bescherming. In elk geval „zou er veel aan te doen zijn." Dit is dan ook geschied. Dit kan o. a. hieruit blijken, dat de eerste helft van vs. 3 oorspronkelijk luidde:

o Jezus Christus! Zoon van God!
Hersteller van ons zalig lot!
o Eeuwige eerstgeboornen!
Gij daaldet neer uit 's Vaders schoot,
En wierd door lijden, vloek en dood,
De redder der verloornen.

Vs. 4 (eerste helft) luidde oorspronkelijk aldus:

o Heil'ge Geest, u looven wij,
Die ons der zonden slavernij
  En Jezus leerdet kennen;
Die ons herschept naar 't godlijk beeld
Ons vormt, om steeds en onverdeeld
  Aan Jezus dienst te wennen.

Bij Mej. v. d. Velde is vs. 5:

Zingt heemlen! 't driemaal heilig lied,
Zingt God, wiens eeuwgen glans gij ziet,
  Op de allerhoogste toonen,
Zingt God, o aarde! o groot heelal!
Die is, die was, en wezen zal,
  En onder ons wil woonen.

Het zijn vooral A. Rutgers en van den Berg aan wie de finaal-aangenomen redactie te danken is.

GEZANG III.

Is het *tweede* der Evangelische Gezangen een vrije bewerking van een zeer oud christelijk lied, in het *derde* hebben wij een getrouwe vertolking van een gedicht, dat óók zeer vroeg ontstaan, en in de geheele Christelijke Kerk verbreid en geliefd is. Het wordt gewoonlijk aangeduid met de twee woorden, waarmeê het in 't Latijn aanvangt, t. w. *Te Deum.*

Langen tijd is geloofd, en nog dikwerf hoort men zeggen, dat dit lied is vervaardigd bij gelegenheid van den doop van den kerkvader Augustinus in 't jaar 387. De overlevering zegt, dat bij die plechtige gelegenheid de bisschop van Milaan, Ambrosius, die den doop toediende, in geestverrukking uitriep: *Te Deum laudamus*, (U, o God, loven wij); dat Augustinus

daarop antwoordde: *„Te Dominum confitemur"*, (U, o Heer, belijden wij), en dat beide mannen, elkander beantwoordende, als door goddelijke ingeving dit Gezang vervaardigd hebben. Daarom heet het „Te Deum" dikwerf het *„Ambrosiaansche lofgezang"*.

Nauwkeurig onderzoek heeft echter aan het licht gebracht, dat deze overlevering geen geschiedenis is. Wel vinden wij haar vermeld in een kroniek van Dacius, die in 533 stierf als bisschop te Milaan, — maar het handschrift dier kroniek is onbetrouwbaar, en de kroniek niet afkomstig van bisschop Dacius, doch van een onbekenden vervaardiger uit de *elfde* eeuw, en op den naam van Dacius gesteld.

Wij kunnen hier niet in bijzonderheden treden, en de gronden opgeven, die hebben geleid tot het ontkennen van de geloofwaardigheid der bedoelde overlevering, maar vermelden alleen, dat zij van ouden datum is, en dat zij bijv. in de achtste eeuw door velen werd geloofd; maar nog in de zesde eeuw werden ook anderen genoemd, die het *Te Deum* zouden hebben vervaardigd [1]).

Kan het echter als waarschijnlijk worden aangenomen, dat alleen *Ambrosius* ons Gezang zal gedicht hebben, zonder behulp van Augustinus? Het is algemeen bekend, dat hij een begaafd dichter en een groot voorstander was van het kerkgezang. Hij ontdekte, hoe de Arianen, die hij onvermoeid bestreed, op het volk grooten indruk maakten door hun geestelijke liederen, die niet statig maar in levendigen rhythmus, en in aansluiting aan de maat (prosodie) der woorden werden gezongen [2]).

---

1) Men kan hierover raadplegen: Daniel, Thesaurus Hymnologicus, Halle, Anton, 1841, II. p. 276 v.v.

2) Zie H. A. Köstlin. Gesch. der Musik, 5de druk, Berlijn, von Reuther u. Reichard, 1899, bl. 78—80.

Wat men in 't Oosten (vooral in Syrië) had en deed, werd nu door Ambrosius overgebracht naar Milaan. Hij zorgde er voor, dat er liederen vervaardigd en gezongen werden, waarin de H. Drieëenheid werd beleden, en de orthodoxe geloofsbelijdenis dagelijks, zoo als hij zelf het uitdrukt „door den mond van 't geheele volk uitgesproken werd."

Die gewoonte, om psalmen en geestelijke liederen rythmisch en in beurtzangen ten gehoore te brengen, vond alom grooten bijval, tot ver buiten Milaan; van daar, dat men sprak van *Ambrosiaansch gezang*, en weldra elk lied in dien tijd en in dien kring ontstaan, toeschreef aan Ambrosius zelf.

Wackernagel in zijn werk „das Deutsche Kirchenlied" (Dl. I, p. 13 v.v.) geeft als gezangen van Ambrosius afkomstig, zonder ze echter alle als echt te erkennen, 26 liederen. Ebert [1]), neemt er slechts *vier* aan als authentiek, en daaronder behoort *niet* het „*Te Deum*"; evenzoo Teuffel [2]).

Men zou kunnen vragen: hoe is toch die overlevering ontstaan, dat de bisschop Ambrosius en Augustinus samen dit lied zouden vervaardigd hebben? Dit zal wel moeielijk zijn te ontdekken. Eenige aanleiding tot haar geboorte vinden wij echter in Augustinus' *Confessiones* (Boek IX Hoofdstuk 6 aan 't einde) [3]). Hij zegt daar, dat de woorden van de kerkelijke lofzangen en liederen in zijn ooren invloeiden en dat Gods

1) Men zie zijn voortreffelijk boek, Gesch. d. christlich-lateinischen Literatur. Leipzig, Vogel, 1874. Dl. I, p. 171.

2) Gesch. der Römischen Literatur. 4de druk. Leipzig, Teubner, 1882, bl. 1025.

In Ed. Hobein's, Buch der Hymnen, Halle, 1870, komen 13 liederen voor, die worden toegekend aan Ambrosius, waaronder ook het *Te Deum*.

3) Voces illae influebant auribus meis, et eliquabatur veritas tua in cor meum; et exaestuabat inde affectus pietatis, et currebant lacrymae, et bene mihi erat cum eis. —

waarheid er door werd ingegoten in zijn hart. „De indruk der vroomheid bruiste er door in mij op, en mijn tranen stroomden en het werd mij er wèl bij te moede." Deze woorden voorkomende aan het slot van het hoofdstuk, waarin hij zijn doop verhaalt, zijn waarschijnlijk het aanknoopingspunt van 't verhaal, dat hij bij zijn doop *zelf* met Ambrosius het *Te Deum* aanhief.

Kunnen wij dit lied niet met zekerheid aan Ambrosius toekennen, toch wordt hierdoor zijn innerlijke waarde niet verminderd, noch zijn hooge ouderdom betwist.

Er is een zeer oud grieksch morgenlied, dat wij hier niet kunnen overnemen, maar dat men vinden kan bij Daniel [1]) waarin zóóveel uitdrukkingen voorkomen, die wij terugvinden in het *Te Deum*, dat wij hier wel aan een vertaling of bewerking uit het grieksch in het latijn *moeten* denken. Reeds *Rambach* had dit vermoeden geuit, en het voor meer dan een vermoeden gehouden [2]).

Toen zij eenmaal bestond, is zij weldra verspreid, gebruikt en geliefd geworden. Onder den naam van *Cantus Triumphalis* (zegelied) deed het zelf een zegetocht door de kerk [3]). De heilige Benedictus schreef in zijn kloosterregels het zingen van dit lied voor [4]).

Weldra werd het gezongen bij alle feestelijke gelegenheden, als bij de kroning van vorsten, bij de wijding van bisschoppen, op geboorte-dagen van Pausen, bij de inwijding van kerken, enz. Talloos vele zijn de gelegenheden, de historische oogen-

---

1) t. a. p. bl. 289.
2) Anthologie I p. 88 en 89.
3) Zie Barger, t. a. p. bl. 83 en 84.
4) Zie F. Pijper, De kloosters. 's-Gravenhage, Mart. Nijhoff, 1917, bl. 112.

blikken, waarin het *Te Deum* aangeheven werd. Toen Karel de Groote paus Leo weêr had hersteld op den pauselijken stoel, en de paus de mis bediend had, „hieven", zoo zegt een oud verhaal, „de heilige bisschoppen met al de aanwezige geestelijken en keizer Karel zelf, en met hen heel het vrome christenvolk het lied „Te Deum" aan." Toen Karel de Kale gekroond werd, weerklonk het bevel: „Laat ons eenparig God danken, zingende: „Te Deum laudamus". Toen Albert III, hertog van Saksen, op zijn reis naar 't H. Land voor 't eerst de kust van Palestina in 't oog kreeg, hebben met hem allen die hem vergezelden, met blij gemoed en blijde stem het lied gezongen van Ambrosius, wat zij herhaalden toen zij, het beloofde land doorreisd hebbende, dankbaar gestemd de ankers lichten en de terugreis aanvaarden mochten. Ook in het leven van de H. Elisabeth komt een oogenblik voor, waarin het *Te Deum* haar troostte in haar droefenissen.

Het kan geen verwondering baren, dat een kerklied, zoo machtig en zoo geliefd, ook uit de taal der kerk in de volkstaal werd overgebracht [1]). Een der oudste gedenkstukken van de duitsche taal is eene overzetting van het *Te Deum* in het frankisch, uitgegeven door J. Grimm, (Hymnorum Veteris Ecclesiae XXVI. Göttingen 1839).

Na de Hervorming heeft men zich eerst beholpen met een proza-vertaling; maar in een luthersch gezangboek van 1529, te Wittenberg verschenen, kwam een dichterlijke overzetting voor van Luther zelf. Zij vond algemeenen bijval, en het

Herr Gott, dich loben wir,
Herr Gott, wir danken dir,

is een der bekendste en machtigste duitsche kerkgezangen.

1) Zie B. ter Haar, t. a. p. bl. 272 v.v.

Ja, in zulk een eere stond het bij luthersche christenen, dat men in de latijnsche woorden van het *Te Deum:* tIbI CherVbIm et Seraphim InCessabILI VoCe proCLaMant, juist het jaartal MDXVII, het jaar der Hervorming, vond.

Luther zelf zeide van ons lied: „Wij behoorden ten allen tijde ons te verblijden, dansen, springen en zingen het *Te Deum laudamus:* maar wij zijn vaak zoo bekommerd, treurig en bedroefd, dat wij het danken en loven geheel vergeten. — Zijt gij treurig en wil de droefheid de overhand nemen, zoo zeg: „Ik moet Christus een lied spelen en zingen, hetzij het „Te Deum laudamus", of een ander."

In de Engelsche kerk wordt, zooals blijkt uit het Common-Prayer-Book, elken morgen door den voorganger in het engelsch het *Te Deum* opgezegd of gezongen.

Na den aanvang der Hervorming deed het *Te Deum*, om het zoo uit te drukken, zijn intocht in ons land bij den dood van Jan de Bakker, op 25 September 1525. Bij Gerard Brandt[1]) lezen wij, dat de martelaar voorbij zijn gevangenis geleid, hun die daar achter bleven luide toeriep, goeden moed te houden, welke woorden werden beantwoord met een vroolijk geroep, gejuich en handgeklap. „Met eene vereerden sij sijn martelaerschap met kerkelijke gesangen; sij zongen: *Te Deum Laudamus.* U, o Godt, loven wij" enz. — Is het niet aandoenlijk en hartverheffend dat te lezen? [2])

---

1) Hist. d. Ref. I p. 95. — Dit voorval wordt op treffende wijze verhaald door Mevr. Bosboom—Toussaint in „Het Huis Lauernesse".

2) Zoo als men weet, zijn 1 Juli 1523 te Brussel de Zuid-Nederlanders Vos en van den Eschen levend verbrand. Op den brandstapel zongen zij elkander het *Te Deum laudamus* toe, totdat de vlammen hun stemmen verstikten Zie over deze martelaren: Deel VIII van de *Bibl. Reform. Neerlandica* van Dr. Cramer en Dr. Pijper, den Haag, Mart. Nijhoff, bl. 1—114. Over dit feit zie men ook Dr. J. W. Pont,

Toen Willem van Zuylen van Nijevelt in 1540 te Antwerpen zijn „Souter Liedekens" uitgaf „ter eere Gods", gaf hij achter de psalmen een plaats aan een berijming van eenige dichterlijke stukken uit het O. en N. Testament, van het „Vader ons", van het „Credo" (de XII artikelen) en van den „lofsanck *Augustini en Ambrosii.*" *Te Deum laudamus. Na die wijze, Christe qui es lux* [1]).

De aanhef van deze vertaling is aldus:

Dy God wy loven al ghemeyn
Beliden v een Heere reyn,
Het gassche aertrijck voorwaer
Prijst als osen eeuwige vaer.

en het laatste vers luidt:

Laat ons v goetheyt comen by
Gelijck wy dat betrouwen — dy,
Ick heb mijn hoop op v geraemt
Dus laet my eewich onbeschaemt.

Geschied. van het Lutheranisme in de Nederlanden tot 1618, Haarlem, 1911, bl. 28 v.v. — Dr. Pont deelt, t. a. p. 248, ook een parodie meê op het „Ambrosiaansche lied", waarin Luther gehekeld wordt. De eerste regel van die satyre luidt:

Te Lutherum damnamus, te haereticum confitemur,

en de laatste:

In te, Luther, qui sperabit confundetur in eternum.

1) Over de *Souterliedekens*, zie men o. a. D. F. Scheurleer, De Souterliedekens. Leiden 1898, en Wackernagel „Lieder der Niederl. Reformirten", Frankf. 1867, bl. 3 v.v.

Voor zoover wij weten, is deze Nederlandsche overzetting van van Zuylen de oudste, welke hier in druk verscheen na de Hervorming.

Het is zeer verklaarbaar, dat dit klassieke lied (waaraan P. Busch een boek wijdde, geheeten: Theologische und Historische Betrachtungen des Te Deum laudamus, Hannover 1735), vooral veel bijval vond bij de lutherschen in ons Vaderland, daar het reeds zoo vroeg door den Hervormer Luther vertaald was.

Wij kunnen hier geen volledige geschiedenis geven van de verschillende luthersche overzettingen van het *Te Deum*. Laat ons alleen vermelden, dat reeds in 1579 bij de Lutherschen liederen in gebruik waren, waartoe ook behoorde „Den lofsanck Ambrosiï ende Augustini: *Te Deum laudamus*" [1]).

Het *Te Deum* heeft zich gehandhaafd in de nederlandsche luthersche Gezangboeken. Door den ijver van J. van Duisberg verscheen in 1687 „De CL psalmen Davids in nederduytse sangversen, oude en nieuwe rymen" enz. Het werk was kerkelijk goedgekeurd en bestemd voor de christelijke gemeente, toegedaan „de onveranderde Augsburgsche Geloofsbelijdenis". Wij bezitten er een uitgave van uit den jare 1701, achter een keurig met platen van Luijken versierde nederlandsche vertaling des bijbels.

In dezen bundel voor kerkelijk gebruik heet n°. 74 „De heerlijke lofzang *Te Deum laudamus* door Dr. L. verduytscht."

Als een proeve van deze bewerking des *Te Deum's* deelen wij hier onder elkander mede het 1ste vers in het hoogduitsch van Luther, en het nederduitsch van van Duisberg:

---

1) Men kan hierover raadplegen J. van Iperen in zijn Kerkelijke historie van het Psalmgezang (I. p. 150—53); Schultz Jacoby in zijn met F. J. Domela Nieuwenhuis uitgegeven „Bijdragen", N°. IV, p. 1 v.v. en Dr. Pont, t. a. p. bl. 267 v.v.

Herr Gott, dich loben wir
Herr Gott, wir danken dir,
Dich Vater in Ewigkeit
Ehrt die Welt, weit und breit,
All' Engel und Himmels Heer
Und was dienet deiner Ehr,
Auch Cherubim und Seraphim
Singen immer mit hoher Stimm;
Heilig ist unser Gott *(bis)*
Heilig ist unser Gott,
Der Herre Zebaoth.

Heer God, U loven wy!
Heer God, wy danken Dy!
U, Vader in der Eeuwigheyd,
Eert de wereld wyd ende breyd,
D'Engelen in den Hemel, Heer,
Die dienen U met grooter eer,
Ook Cherubim en Seraphim,
Die singen all'luyde niet min,
Heylig is onse God! *(bis)*
Heylig is onse God,
De Heere Zebaoth.

Voor dezelfde Gemeente, „toegedaan de onveranderde Augsburgsche Geloofsbelijdenis", verscheen in 1778 met een kerkelijke approbatie „het boek der psalmen benevens christelijke gezangen." In dien bundel, waarvan meer dan één uitgaaf tegelijkertijd het licht zag, komt een vertaling voor van Luther's *Herr Gott dich loben wir*, onder n°. 140. Aldus luidt aldaar de eerste strofe:

Wij looven U, o Heer!
Uw naam zij eeuwig eer!

Wij danken U van 's harten grond,
Uw glorie opent ons den mond:
Uw groote magt, Uw heerlijkheid
Is door al 't schepsel uitgebreid!
Uw lof klinkt steeds den hemel door
In 't lied van 't Serafijnenkoor:
Gij zijt een heilig God *(bis)*
Gij zijt een heilig God —
't Eer' all' Uw hoog gebod!

Reeds uit deze proeve blijkt, dat deze vertaling in kracht achterstaat bij de vorige. En evenzeer moet van achteruitgang worden getuigd, als wij opslaan n°. 330 van de „Christelijke Gezangen voor de Evangelisch-Luthersche Gemeenten in het koninkrijk der Nederlanden", kerkelijk goedgekeurd in 1850. Ook van deze bewerking deelen wij het eerste vers mede:

Wij loven U, o Opperheer!
Uw grooten naam zij eeuwig eer
Van al wat leeft gezongen!
Wij danken U, uit 's harten grond,
Uw grootheid opent aller mond;
U prijzen alle tongen,
Vader, Vader!
Die ons 't leven hebt gegeven,
Liefdrijk Wezen,
Eeuwig zij Uw naam geprezen!

Uit Luther's „Herr Gott dich loben wir", is hier het merg tamelijk wel verdwenen. —

Zijn de Gereformeerden gelukkiger geweest?

Het heeft den mannen, die aan de Ned. Herv. Kerk haar oudste „kerkorden" gegeven hebben, toegeschenen, dat in de samenkomsten der gemeenten alleen de psalmen van Datheen

mochten gezongen worden. Alleen werd, doch niet door allen, naast de psalmen gedoogd de vertaling van enkele lofzangen in de H. S. voorkomende, benevens het Onze Vader, de Wet der X Geboden, de XII artikelen, en het gedicht van Jan Utenhove: „o God, die du onze Vader bist" [1]). De Nationale Synode van Middelburg (1581) vond dit echter niet goed, maar bepaalde in art. 51: „De Psalmen Davids alleen zullen in de kerken gezongen worden, latende de gezangen, die men niet vindt in de heilige Schriften."

Wat de Synode van Dordrecht bepaalde, werd door ons reeds vermeld [2]); ook wezen wij er op, dat men zich niet stipt aan dit Synodale voorschrift gehouden heeft.

In een uitgave van de Psalmen bij Paulus van Ravensteijn, van het jaar 1669 treffen wij achter de Psalmen aan, behalve hetgeen de Synode goed vond: een Avontgebedt *(Christe qui lux es et Dies),* waaraan later nog zijn toegevoegd een Morgengezang, een *tweede* berijming der XII Artikelen en andere „Gezangen." Opmerkelijk is, dat achter „David's Psalmen nieuw'lijk op Rijmmaat gesteld", van welk werk de eerste druk verscheen in 1684 en de *derde* in 1696, een aanhangsel voorkomt van liederen voor de christelijke feesten, op het lijden des Heeren, op Doop en Avondmaal en een tweetal zielzuchten tot God en het eeuwige leven. — Hieruit blijkt, hoe toen reeds in de Kerk de behoefte gevoeld werd aan christelijke liederen.

Maar noch bij Utenhove, noch bij Petrus Dathenus, noch bij Marnix, noch in eenig gereformeerd kerkboek ons bekend, treft men een vertaling aan van het *Te Deum.* Had de heer

1) Zie over dit gedicht Dr. Pijper, Jan Utenhove. 's-Gravenhage; M. Nijhoff 1891, p. 29.

2) Zie hierboven bl. 4,

van Nyevelt het opgenomen — men vond zulks later niet oorbaar. Eerst nadat de „Evangelische Gezangen" in de Ned. Herv. Kerk werden ingevoerd, heeft het *Te Deum* weerklonken in gereformeerde bedehuizen [1]).

Ons Gezang III komt voor in het „Bijvoegsel" tot Ahas.

---

1) In particuliere samenkomsten werd het *Te Deum* gaarne gezongen, zooals o. a. blijkt uit de verschijning van „Het *Te Deum laudamus*, voor de viool, orgel en clavier, met 't Latijn en Neerduits", à 12 stuivers verkrijgbaar te Amsterdam bij A. Olofsen, die ook de uitgever was van een „Nut en dienstig Zangboekje."

In „Veelderhande Schriftuirlycke Liedekens, gemaekt uyt het Oude ende Nieuwe Testament (Groningen Berent Taetsma, 1700) komt een lied voor, dat aan het *Te Deum* is ontleend. Het bestaat slechts uit vijf coupletten:

Godt onsen Heer U loven wij,
En dancken U met moede blij,
Want U genade en goetheyt,
Duurt nu en in de eeuwigheydt.

Uwen heyligen name, Heer,
Singen wy lof, prijs ende eer,
Heyligh, heyligh, heyligh Gy zijt,
Gy onsen Godt, gebenedijt.

Soo langh wy hier zijn in dit dal,
Sullen wy met vrolijck geschal,
Met der Englen en Christenschaar
U loven, prijzen allegaar. — enz.

In het tweede Deel der Gedichten van 't Genootschap: „Hierna Volmaakter", bl. 60, komt een vertaling voor van het Te Deum, naar een fransche vertaling vrij gevolgd, door P. Heman. Het laatste vs. luidt:

o Dierbre Heiland, die de liefde zelve zijt,
Ontferm U over ons; scheldt al ons misdrijf kwijt,
Versterk ons in 't geloof; doe op uw heil ons hoopen,
Ja, Heer! Gij zijt en blijft, hoe 't ook moog tegenloopen,
De Rotssteen van ons hart: ja, alles moog bezwijken,
Uw trouw staat eeuwig pal; nooit zult ge van ons wijken.

van den Berg's reeds vermelde „Proeve van geestelijke liederen", Dl. IV, bl. 125. Hij deelt in de „Voorrede" bl. XV mede, dat hij deze vertaling heeft vervaardigd in 't jaar 1805.

Zij is, enkele weinige verschillen in de spelling [„Gij *koft* ons met uw bloed"; „Blijft ons, uw *ervenis*"] uitgezonderd, geheel dezelfde als die van Gezang 3.

Wat zullen wij van die vertaling zeggen? Zij vond geen genade bij het „Zang- en Dichtlievend Genootschap", dat kort na de invoering der Gezangen uitgaf: „Beoordeeling met verbeteringen van allen de Evangelische Gezangen, naar de lere des Bijbels en der Hervormde Godsdienst" [1]). Dit werk, dat dus niet doet denken aan stuurlieden aan wal, maar aan mannen die zelve de riemen ter hand namen, en gingen roeien náást hen wier arbeid zij afkeurden, bevat ook van Gezang 3 een gewijzigde lezing; èn de verklaring, dat die veranderingen meer zijn gemaakt „ter wegneming der spraakwending en nog andere redenen, die wij liefst hier niet willen noemen."

Wij begrijpen inderdaad de reden van de hier voorgestelde veranderingen niet, en vinden zelfs meer dan eene het tegendeel van een verbetering.

Het Genootschap stelt voor, vers 1 aldus te lezen:

O God, U loven wij, verheffend al te zaam
De grootheid van uw magt, den luister van uw naam;
De Seraf's, 't Englenheir, de Vorsten op hun tronen,
Elk moet voor U, o God, den diepsten eerbied tonen.
Den hemel, d' aard' en zee, o God der legerscharen!
Dees moeten uwen roem, uw grootheid openbaren.

Wij vinden de vertaling van v. d. Berg, (die er volgens het

1) Gedrukt voor rekening van 't Genootschap en te bekomen bij onderscheiden boekhandelaren in ons land en Oost-Friesland.

oordeel van zijn mede-leden der Commissie, veel moeite aan had besteed) ons Gezang 3 veel beter, en zij zou nog meer aan 't oorspronkelijke herinneren, indien de lange regels in tweeën werden gesplitst:

Wij loven U, o God!
Wij prijzen uwen naam;
U, Eeuwig Vader, U,
Verheft al 't schepsel saam.

Dr. R. Bennink Janssonius heeft in zijn „Gezangen der Katholieke Kerk" [1]) geen plaats aan het *Te Deum* ingeruimd; maar Bilderdijk heeft er een vertolking van gegeven, die meer omschrijving dan een overzetting is. Zij komt voor in zijn Dichtwerken [2]), en zie hier 't begin:

U, Algoede, geven we eer!
U belijden we onzen Heer,
Aller oorsprong, eeuwig Vader,
Looft dees' wanklende aardsche bol,
Looft heel 't schepslendom te gader,
Van verrukten eerbied vol.

Geheel anders klinkt de vertaling van J. J. L. ten Kate, welke aldus aanheft [3]):

God, Gij zijt het, dien wij loven!
U belijden we als den Heer!
Al wat adem heeft op aarde,
Eeuw'ge Vader, geeft U eer!

---

1) Arnhem, van der Wiel, 1857,
2) Uitgave Kruseman, 1857, Dl. V, bl. 323. Zij dagteekent van 1824.
3) Luther's Harp. Drie en twintig uitgelezen liederen van Doctor Maarten Luther. Arnhem, Swaan, 1853. N°. XVIII.

Al uw Englen, alle machten,
alle krachten van 't Heelal,
Cherubijnen, Serafijnen
menglen U hun lofgeschal,
Onvermoeid en onvermoeibaar
golven uit hun zalig choor,
Duizendmaal tien duizend stemmen
als één stem de ruimte door:
Heilig! heilig! nog eens heilig!
Zijt Gij, Heere Zebaoth!
Aard en hemel vloeien over
van uw heerlijkheid, o God!

Wij vinden deze overbrenging wel vloeiend en welluidend, maar er is te veel in van Ten Kate.

Tot lof van dit aloude lied, dat in den goeden zin des woords „katholiek" mag heeten, zullen wij nu niet meer aanvoeren; wij meenen echter genoeg gezegd te hebben, om te bewijzen, dat het in geen verzameling van christelijke liederen ontbreken mag.

Men had te 's-Gravenhage ook nog wel andere oude liederen willen opnemen, als het *Veni Creator Spiritus* en *Agnus Dei*, maar de tijd er toe had ontbroken. (Zie Notulen, Tweede Haagsche Coetus p. 40, 42, 45).

GEZANG IV.

Dit Gezang is vertaald uit het Hoogduitsch van J. A. Cramer. Daar acht Evang. Gezangen overzettingen zijn van liederen van dienzelfden dichter, en hij een niet onvermaard man is geweest, willen wij hier in 't kort zijn merkwaardigen levensloop verhalen [1]).

1) Men kan over hem raadplegen een artikel van A. Michelsen in

Joh. Andr. Cramer werd geboren 27 Januari 1723 te Jöhstadt in Saksen. Juist toen hij in 1742 student zou worden, stierf zijn vader, een braaf maar onbemiddeld predikant. Met een ledigen buidel, doch vol moed *wandelde* hij naar Leipzig, en kon toen voor een jaar op een inkomen rekenen van 80 Thaler. Hij leefde zeer zuinig, en zocht door vertalen en les geven het noodigste te verdienen. Vroeg ontwaakte bij hem de liefde voor de dichtkunst; hij richtte in 1744 met eenige vrienden een letterkundig tijdschrift op, de „Bremer Beiträge" geheeten, dat zich weldra ook in de medewerking van den gevierden Klopstock verheugen mocht, en waarvan wij meermalen gewagen zullen. In 1748 werd hij predikant van een landelijke gemeente. Hij won er door zijn beminnelijk karakter aller harten, en verwierf zich aanspraak op aller dankbaarheid. Toen het dorp eens gevaar liep van overstroomd te worden, luidde hij zelf de alarmklok. Door een vertaling van Bossuet's Algemeene Geschiedenis in VII deelen, en van Chrysostomus' geschriften in X deelen verkreeg hij naam, en reeds in 1750 werd hij beroepen te Quedlinburg.

Hij bleef er tot 1754, toen hij duitsch hofprediker werd te Kopenhagen. Door zijn kanselredenen verwierf hij er den naam van „tweede Chrysostomus." Algemeen was de toegenegenheid, welke hem werd toegedragen. In 1765 werd hij hoogleeraar in Denemarken's hoofdstad, en in 1767 ontving hij den doctorstitel. Vele weldadige inrichtingen riep hij in 't leven, en verkreeg daardoor den bijnaam van „Eyegode", d. i. „door-en-door goede." Dat hij echter ook een krachtig man, een man van karakter was, is gebleken toen hij tegen de hand-over-hand toenemende lichtzinnigheid van het Deensche hof met den moed

---

„Herzog's Real-Encycl." 2. Men zie verder Koch, t. a. p. VI, p. 334 v.v.; en voorts alle Handboeken voor duitsche kerk- en literatuurgeschiedenis.

van een Chrysostomus getuigde. Hij werd van zijn ambt ontzet, en uit het land verbannen. In 1770 vinden wij hem als superintendent te Lubeck; maar toen in Denemarken zijn grootste tegenstander, de bekende minister Struensee, gevallen en ter dood gebracht was, heeft de Koning van Denemarken het onrecht, Cramer aangedaan, hersteld door hem in 1774 te benoemen tot eersten professor der theologie aan de Universiteit te Kiel. In 1784 werd hij van die Universiteit Kanselier, en in zijn ouderdom zag hij twee zonen als ambtgenooten naast zich optreden. Zijn laatste ziekte was zeer smartelijk, maar zijn hart was vol liefde ook jegens zijn vijanden, en vol vertrouwen op God. Een week vóór zijn dood, wees hij den dag aan, die in zijn krankheid de crisis brengen zou — wat dan ook geschied is. In den nacht van 11—12 Juni 1788 is hij ontslapen.

Kenmerkend zijn de woorden, welke hij sprak op zijn sterfbed: „Ik zeg het niet als een godgeleerde, die op zijn ziekbed nederligt, dien God ieder oogenblik voor zich kan dagen, maar als een wijsgeerig theoloog, dat geen ander stelsel mij zooveel gronden tot gerustheid schonk als het luthersche stelsel der schuldvergeving door Christus, en ik wenschte wel, dat ik de levendigheid van dat gevoel, dat ik nu smaak, en vaak gesmaakt heb, aan eenige godgeleerden, die daarover zoo twijfelend en onzeker spreken, meê kon deelen."

De grootste verdienste van Cramer als letterkundige bestaat in het dichten van *Oden* en *Liederen*. Niet minder dan 400 geestelijke gezangen heeft hij nagelaten, van welke er velen in de kerkelijke Gezangboeken van zijn tijd zijn opgenomen. Zoo bevatte het Wurtembergsche Gezangboek, dat in 1791 verscheen, 59 liederen van Cramer; en in het door hem zelf samengesteld „Allgemeines Gesangbuch" voor Sleeswijk-Holstein (1780) dat 914 nommers telde, treffen wij er niet minder dan 244 aan, die uit zijn pen gevloeid waren.

Cramer. die zich al vroeg heeft los gemaakt van den stijven, pedanten dichttrant van Gottsched, is later een bewonderaar zoowel als een navolger geworden van Klopstock en van Gellert. In Klopstock bewonderde hij het verhevene, het hoog-lyrische, en in Gellert het onderwijzende, het moraliseerende en nuchtere. Wij hebben dan ook van hem gedichten, die een hooge vlucht zoeken en neiging betoonen tot het gezwollene, het klinkende, het najagen van effect, — en andere, die zeer dicht naderen tot het proza, en door gerektheid en alledaagsche gedachten eer vervelen dan boeien.

Het oordeel over Cramer als dichter is zeer uiteenloopend. Wie ongunstig denkt over Gellert, kan met hem ook niet ingenomen zijn. Dit is bijv. het geval met Vilmar, die in zijn *Gesch. der deutschen National Litteratur*, (bl. 336 en 337 van den 20sten druk) over Gellert aldus zich uitlaat: „Ofschoon zijn liederen geen spoor vertoonen van het oude evangelische kerklied, heeft men ze zelfs tot kerkliederen verheven. Het zijn in den vollen zin des woords geestelijke liederen der doceerende, onderwijzende en terechtwijzende school van Gottsched, *leer*liederen voor het volk, maar geen christelijke rouw- en vreugdeliederen *uit* het volk, die, met geringe uitzonderingen, ook daarom nooit in het volk gedrongen zijn, of dringen zullen; liederen, die in plaats van uit het volle hart zich los te wringen, met een kilheid, die bevriezen doet, den *twijfel* bezingen; die in plaats van Gods daden te prijzen, bijna uitsluitend over het worstelen en streven des menschen, over goede voornemens en hun slechte vervulling handelen, en in het beste geval zich verheffen tot een gebed. Zij wijzen met nadruk op het begin van het slechtere, zij zijn de voorbode van het *verval* van het kerklied." Veel zachter oordeelt Hagenbach [1])

1) Vorlesungen über Wesen u. Gesch. d. Reformation. Dl. 5, derde druk. Leipzig, 1856, p. 340.

en ook voor zijn gevoelen, waarop wij nog terugkomen, valt iets te zeggen.

Cramer was een verdienstelijk godgeleerde. Zijn verhandelingen over de Psalmen, in onze taal overgezet door den hoogl. Theod. Lubbers [1]), zijn vóór eenige jaren opnieuw verschenen bij Bertelsmann te Gütersloh, en o. a. door Tholuck met warmte aanbevolen. Cramer noemde zich op zijn sterfbed, „een wijsgeerig theoloog." Nu, zijn wijsbegeerte was evenmin diep als verheven. Te Lubeck vervaardigde hij een Catechismus, die officiëel is ingevoerd geworden, en niet alleen te Lubeck eenigen tijd werd gebruikt. Hoe vangt dit leerboek aan? Vraag I met antwoord luidt aldus: „Wenschen de menschen niet altijd blij en gelukkig te zijn? Wij menschen wenschen allen altijd blij en gelukkig te zijn."

Met het Christendom van Dr. Cramer is vrij scherp de spot gedreven door Lessing, in den 49sten van zijn „Brieven over de nieuwste literatuur" [2]). Hij zegt daar o. a. „Weet gij dan niet, dat tegenwoordig een goed christen geheel iets anders begint te zijn, dan hij was vóór dertig, vijftig jaar? De orthodoxie is een bespotting geworden; men stelt zich tevreden met een goedhartige quintessens, die men uit het Christendom getrokken heeft, en vermijdt alle verdenking van vrijgeesterij, indien men slechts over den godsdienst in het algemeen recht enthusiast weet uit te weiden. Beweert gij, bijv. *dat men zonder godsdienst geen rechtschapen mensch kan zijn*, men zal u voorts over alle geloofsartikelen laten denken en spreken, zooals het u goeddunkt. Zijt gij wijs genoeg, om u in het geheel over deze zaak niet uit te laten, en alle geschillen dienaangaande met vrome bescheidenheid ter zijde te stellen:

---

1) Verschenen te Groningen bij Hajo Spandaw, 1768.

2) Zie Lessing's Werke. Leipzig, Reclam. Dl. 5, bl. 269.

o, zoo zijt gij een volmaakt christen, een godgeleerde zoo volkomen onberispelijk, als de fijnere godsdienstige wereld er slechts een verlangen kan."

Van Cramer's Oden zegt Lessing in den 51sten brief[1]: „De Heer Cramer is een der voortreffelijkste verzenmakers [versificateurs]; als zoodanig erkennen wij hem beiden. Dat echter zijn dichterlijk genie, wanneer men hem inderdaad dichterlijk genie kan toekennen, zeer eenvormig is, dat hebben wij beiden dikwerf betreurd.

„Wie een of twee van zijn zoogenaamde Oden gelezen heeft, heeft ze nagenoeg alle gelezen. In alle vinden wij veel dichterlijke taal, en de meest benijdenswaardige gemakkelijkheid in het rijm, maar allen ontbreekt ook het fraaie, zich schuilhoudende plan, dat ook de kleinste ode van Pindarus en Horatius tot zulk een treffelijk geheel maakt. Zijn vuur is, indien ik het zoo mag uitdrukken, een koud vuur, dat met zijn aantal uitroepings- en vraagteekens *alleen in de oogen schittert.*"

Over dat „schitterende" gispte hem ook zijn vriend Gellert, die reeds in 1754 hem schreef: „Om den wille van de wereld wenschte ik wel, dat gij wat minder verheven waart. Wat U licht valt in uw dichterlijke hoogte, is niet altijd licht voor de wereld, en voor de wereld is het toch, dat gij dicht." In andere gedichten heeft Cramer met bewustheid er zich op toegelegd „meer te verlichten dan te verwarmen."

Vrij algemeen zal men thans wel het oordeel van Koch t. a. p. onderschrijven, dat het zijn Oden „meer of minder deels aan de innerlijke kracht van ware godzaligheid en geloovige

---

1) t. a. p. bl. 274. Van Klopstock's Oden zegt Lessing aldaar ook: Herrn Klopstock's Lieder sind alle so voller Empfindung, dass man oft gar nichts dabei empfindet.

onmiddellijkheid (*Unmittelbarkeit*), deels aan den eenvoud van den echten kerkstijl ontbreekt. Zelfs heeft hij als redacteur van een Gezangboek, van de oude Kerkliederen de oude kernachtige, pittige bijbeltaal weggevijld."

Alb. Knapp zegt echter in zijn *Evang. Liederschatz*, dat Cramer veel voortreffelijks heeft geleverd, en nam onderscheidene van zijn gedichten op.

Bij vele Nederlandsche dichters stond Cramer in 't laatst der 18de, en in 't begin der 19de eeuw hoog aangeschreven. Feith in de Voorrede van zijn Gezangen is vol lof voor Gellert en de „verhevenheid" van Cramer. Door van de Kasteele en van Alphen in hun „Proeve van Geestelijke oden en liederen" (Utrecht, Schoonhoven 1772) wordt (zie Voorrede III) Cramer na Klopstock geroemd om „stoutheid en nauwkeurigheid." In dien bundel komen zes vertalingen van Cramer voor.

Zijn „wijsgeerig christendom" viel in den smaak van velen onzer landgenooten, die, ofschoon de orthodoxe geloofsleer vasthoudende, toch in hun wijze van denken een rationalistisch bestanddeel hadden opgenomen, waarvan Lessing de gevolgen helder doorzag, en in zijn hierboven door ons aangehaalde woorden in het licht stelde.

Doch genoeg over den dichter van het lied, waarvan wij in n°. 4 onzer Ev. Gezangen een vertolking hebben. Die vertolking danken wij aan Ambrosius Justus Zubli. Deze dichter, geboren 4 October 1751 te Berbice, heeft deelgenomen aan de omwenteling in ons vaderland aan 't einde der 18de eeuw. Zijn beeldtenis (een silhouet) kan men vinden in C. Rogge, Gesch. d. Staatsregeling voor het bataafsche volk [1]). Zubli behoorde tot de „Representanten voor de Nationale Vergaderingen en wel tot diegenen, die de Commissie tot de constitutie uitge-

1) Amsterdam, Allart, 1799.

maakt hebben." Hij vertegenwoordigde het „district van 't Ye n°. 5." Rogge noemt hem onder de welsprekendste leden der vergadering, die (zie t. a. p. bl. 308) met de Mist, van de Kasteele, van Maanen e. a. zich er *voor* verklaarden, „dat de Staat in de behoeften van den publieken Eeredienst zou voorzien." Onder de argumenten door deze Heeren aangevoerd, vinden wij vermeld: „De Godsdienst is de bron van zedenlijkheid; zonder die zedenlijkheid kon volstrekt geen maatschappij bestaan; zij was de steun der wetten en van orde, de grondslag van welvaart en volksgeluk." Door de predikanten te bezoldigen „bond men hen aan den Staat, en verhoedde vele gevaarlijke gevolgen voor de rust en orde van de maatschappij; die wellicht uit *hiërarchie* en *dweepzucht* zouden geboren worden, wanneer men de kerkelijken geheel onafhankelijk stelde", enz. Rogge verzekert ons, dat „alle deze gronden met eene overredende welsprekendheid werden aangedrongen."

Zubli is 9 October 1820 te Vlaardingen, waar hij ontvanger was, overleden. Hij was een vruchtbaar dichter; o. a. vertaalde hij Shakespere's Hamlet (naar de bewerking van Ducis), en vermeldde daarbij, met ingenomenheid, dat „all' wat onnatuurlijk, ongelooflijk en derhalve aanstotelijk is, van het tooneel verbannen dient te worden in naam van het gezond verstand; gezuiverd volgens die beginselen kon het stuk hem wel voldoen, temeer daar het nu kon strekken ter voortplanting van deugd en goede zeden." Hij schreef ook een tooneelspel naar het Fransch gevolgd: „Gessner, of het Zwitsersche landmeisje." In 1798 zag van hem het licht: „Lierzang aan het Bataafsche volk" [1]).

---

1) Men zie over hem: Frederiks en v. d. Brandeler, Biografisch Woordenboek, a. v. en G. Kalff, Gesch. d. Nederl. Letterkunde, Dl. VI, bl. 458 en 460.

In 1817 verscheen van Zubli „Nederland verlost in 1813" [1]); het is een hooggestemd, om niet te zeggen gezwollen „heldendicht" in drie Zangen. Vreemd doet het aan, den voormaligen burger-representant den Souvereinen Vorst te hooren toeroepen: [2])

Ik groet U welkom Vorst! aan uw aloude stranden!
Ach, waarom zien wij niet uw Vader met U landen,
Berusten we in 't bestuur der Oppermajesteit,
Hij pronkt met de eerekroon der blijde onsterflijkheid.

In 1821 zag het licht te 's-Gravenhage bij de Wed. J. Allart en Comp. „Nagelaten poëzie van Ambrosius Justus Zubli." 't Was zijn voornemen geweest, het lijden van Christus in eenige afdeelingen te bezingen, doch hij mocht dat plan niet volvoeren. Alleen de eerste drie Zangen, behelzende: „De opwekking van Lazarus en derzelver gevolgen"; „Jezus plegtige intrede binnen Jeruzalem", en zijne „laatste reize derwaarts", kwamen gereed. J. de Jong, die zich met de uitgaaf belast heeft, voegde er enkele gedichten van Zubli bij, die met het hoofdonderwerp meerder of minder verband hielden. En zoo werd het een bundel van 194 bladzijden, waarvan naar ons gevoelen de dichterlijke waarde zeer gering is.

Het lied van Cramer, door Zubli vertaald, komt het eerst voor in zijn „Andachten, Gebeten, Betrachtungen und Liedern über Gott, seine Eigenschaften und Wirken" (1764). Van de 22 Liederen, die in dezen bundel voorkomen, nam Cramer er slechts 14 over in zijn „*Sämmtliche Gedichte*" [3]). Daartoe behoorde ook het lied aanvangende: *Der Herr ist Gott, und keiner mehr* [4]).

1) Rotterdam bij Melchior Wijt.
2) t. a. p. bl. 51.
3) Carlsruhe, C. G. Schmeder, 1783.
4) t. a. p. bl. 31.

In de „Stemmen voor Waarheid en Vrede" [1]) verklaarde Dr. J. D. Bierens de Haan, dat hij met dit lied weinig was ingenomen. Hij noemde het „patriotten-poëzie." Vooral tegen vs. 5 en 6 had hij ernstige bezwaren. Wij nemen ze hier over:

Ist er nicht nah? Ist er nicht fern?
Weiss er nicht aller Wege?
Wo ist die Nacht, da sich dem Herrn
Ein Mensch verbergen möge?
Wolkt keine Schatten um euch her,
Gedanken selbst erkennet Er
In ihrer ersten Bildung.

Wer schützt den Weltbau ohne Dich,
O Herr, vor seinem Falle?
Allgegenwärtig breitet sich
Dein Fittig über Alle!
Du bist voll Freundlichkeit, voll Huld,
Barmherzig, gnädig, voll Geduld,
Ein Vater, ein Verschoner!

Wij vinden dit nog zóó kwaad niet, maar geven gaarne toe, dat wij enkele verzen uit dit Gezang zouden kunnen missen. Wij nemen enkele regels over, die gewijzigd werden.

vs. 1 reg. 6 luidde oorspronkelijk:

De Heer heeft geen natuurgenoot;

vs. 2 reg. 3 en 4:

Zijn naam is een geheimenis
Voor Englenbrein en menschenreden;

---

1) Jaarg. 1892. Een gunstig oordeel over dit lied en zijn melodie velde E. J. Potgieter in *de Gids* van 1859, Dl. II, bl. 405.

vs. 3 reg. 1—4:

Een licht omhult Gods glorietroon
  En dekt Hem voor des schepsels oogen,
De Cherubijn, dat licht gewoon,
  Zingt daar zijn heilig alvermogen.

vs. 5 reg. 5—7.

De duisternis is bij Hem licht,
Vergeefsch in 't duister kwaad verricht,
  Hij kent het toch van verre.

vs. 8 luidde:

U zij dan, hoogste Majesteit,
  Alleen de lof, en dank en eer,
D'aanbidding tot in eeuwigheid!
  Dat elk zich voor uw troon verneere.
Want Gij zijt God, en niemand meer,
Wie is, als aller schepsel Heer,
  Zoo heerlijk, zoo volkomen.

GEZANG V.

Dit Gezang is van J. Scharp. Er is weinig in veranderd.

Oorspronkelijk luidde in vs. 1 reg. 4:

Beperken haren Maker niet;

en reg. 7:

Maar 't licht waarmeê Gij zijt omgeven.

In vs. 2 luidden reg. 1 en 2:

Zelfs Gij kunt onzen God niet kennen,
  Verheven Geesten in zijn hof;

en in vs. 4 luidde regel 2:

Zijn eigen Zoon aan 't kruis verliet.

Vergeleken met menig ander gedicht van Scharp, is Gez. 5 kalm en sober. Wel verraadt het den tijd van zijn oorsprong. Uitdrukkingen als „geesten van het hemelhof", „de zoon van 't stof", „bedwelmd door uwe grootheid", en de vermelding van „een worm, een made" behooren zoo geheel in de toenmaals bloeiende letterkunde.

GEZANG VI.

Dit lied is door Ahas. van den Berg vertaald uit het Hoogduitsch van Dr. Balthasar Münter. Hij was een begaafd en merkwaardig man; niet alleen van den Berg, maar ook Feith en Bilderdijk hebben van zijn gedichten er enkele in onze taal overgebracht, en meer dan één van de Evang. Gezangen is oorspronkelijk van hem.

Wij geven hier eerst een korte schets van zijn leven [1]).

Balthasar Münter werd te Lubeck geboren 24 Maart 1735. Toen hij 12 jaar was, verloor zijn vader zijn groot vermogen, en had zijn zoon de hulp van anderen noodig, om zijn studiën te kunnen voortzetten. Hij vergold dit door buitengewonen vlijt en verwierf reeds als gymnasiast naam door een „Ode tot lof der Godheid." Te Jena studeerde hij in de godgeleerdheid, en werd aldaar in 1757 privaat-docent in de filosofie. Er waren dagen, dat hij 8 uren college gaf. Grooten opgang

1) Zie Koch, t. a. p., VI, p. 348 v.v. Over zijn zoon, F. C. K. H. Münter, vindt men enkele bijzonderheden bij B. ter Haar, De Historiographie der Kerkgeschiedenis. C. v. d. Post, 1873, Dl. II, p. 75.

maakte hij in de vrijmetselaarsloge „de Hoop" door eenige redevoeringen over „de plichten van hen die hopen." De roep, die van hem uitging als redenaar, deed zijn vrienden bij hem aandringen om predikant te worden. Hij besloot dan ook de academische loopbaan vaarwel te zeggen, en predikte van 1760—65 te Gotha met ongewonen opgang. Hij verlangde echter naar een rustiger gemeente, en werd superintendent te Tonna, doch eenmaal in de maand predikte hij steeds te Gotha. Van uren ver kwam men hem hooren. Hij was echter niet lang werkzaam te Tonna, daar hij beroepen werd als eerste predikant aan de duitsche St. Petri-kirche te Kopenhagen. Daar heeft hij tot zijn dood gearbeid.

Hij drong vooral aan op het praktische in den godsdienst, en wilde „door de aanwijzing hiervan, dat de nadenkende en naar zedelijke volkomenheid strevende mensch nergens zulk eene bevrediging vindt als in het Evangelie van Jezus, zijn toehoorders het christendom als een goddelijke openbaring dierbaar en heilig maken." Hij gaf zich ook veel moeite voor de verbreiding van werken van J. J. Hess, Zollikofer, Jerusalem en andere moralizeerende supranaturalisten. Zeer veel gelezen werd de door hem geschreven bekeeringsgeschiedenis van den deenschen minister Struensee, dien hij bijstond op het schavot (1772). Zij is ook in 't Nederlandsch vertaald. Hij toonde ook een warm hart te hebben voor armen en voor verbeterde armenzorg.

Hij was gehuwd met de om haar vroomheid bekende Jonkvr. von Wangenheim, en zijn woning was een plaats, waar geleerden, kunstenaars en letterkundigen elkander vaak en gaarne ontmoetten. Tot hun getal behoorden ook Klopstock en J. A. Cramer.

De groote fransche revolutie waarvan hij eerst, even als Lavater, veel goeds verwachtte, stelde ook hem bitter teleur. Hij was algemeen geacht om zijn bescheidenheid, en onbe-

grensde welwillendheid, en is 5 October 1793 in vrede ontslapen [1]).

Als *dichter van geestelijke liederen* kan hij wel in éénen adem genoemd worden met Cramer, ofschoon hij meer subjektief is. Zijn stelregel was: „Poëzie moet de taal des gevoels en der ervaring zijn."

Bij al hun verdiensten, vooral wat den vorm betreft, ontbreekt aan zijn liederen zeer vaak wat men gewoon is het „specifiek-christelijke" te noemen.

Hij gaf in 1772 uit „Erste Sammlung geistlicher Lieder", opgedragen aan Klopstock en Cramer. Hiervan verscheen in 1773 een tweede druk met melodiën, vervaardigd door beroemde componisten (J. C. F. Bach, C. Th. E. Bach e. a.). De tweede bundel van zijn geestelijke liederen verscheen in 1774. Uit den eersten bundel vooral zijn er vele opgenomen in Gezangboeken. — Zoo verscheen in 1803 te Zurich de *vijfde* druk van een „Christliches Gesangbuch oder Sammlung auserlesener Psalmen und Geistlicher Lieder"; in 1807 te St. Gallen: „Sammlung geistlicher Lieder im Gebrauche bei dem öffentlichen Gottesdienste in den Evangelischen Gemeinden"; in 1811 „Neues Gesangbuch zum gottesdienstlichen Gebrauch in der Grafschaft Ravensberg"; — en in deze drie bundels komen verscheidene liederen voor van Münter. Albert Knapp heeft er meer dan één opgenomen in zijn *Evangelischer Liederschatz.* In nieuwere bundels, die een meer „positief christelijk" karakter dragen, komen ze niet, of slechts spaarzamelijk voor. Misschien

---

1) Sanft wie er gewandelt hat
Endet sich sein Erdenpfad,
Und im Schlummer hingeschieden
Ruhet er in Gottes Frieden.

(Woorden van zijne dochter Friederika).

is dat niet geheel billijk. Bilderdijk heeft meer dan één van Münter's gedichten vertaald, zooals ons later blijken zal.

Doch laten wij nu de verdiensten van Münter en zijn godgeleerd standpunt rusten, om ons te bepalen bij het lied, waarvan het 6de onzer Gezangen een vertolking is in verkorte uitgaaf.

Wij plaatsen hier naast elkander het hoogduitsch van Münter[1]) en de vertaling van van den Berg, voorkomende in zijn „Proeve van geestelijke liederen" [2]).

Unendlicher, den keine Zeit
Umschliesst mit ihren Schranken!
Beim Anblick deiner Ewigkeit
Vergeh'n mir die Gedanken!
Ich sinne nach bewundrungsvoll,
Und weiss nicht wie ich's fassen (soll:
Du bist und bleibest ewig.

Noch ward von keiner Sonne (Licht
Durch ihre Welt verbreitet;
Die Himmel jauchzten dir noch (nicht,
Durch deine Macht bereitet:
Noch war das Trockne nicht, kein (Meer
Strömt' an der Berge Gründen her:
Du aber warst schon ewig.

Oneindig wezen, dat geen tijd
Omvat in zijne perken,
Te denken dat Gij eeuwig zijt
Doet mij mijn zwakheid merken!
Ik peins mijzelf geheel aan 't end;
Maar vat nooit, hoe ik 't keer of (wend,
Uw eeuwig zijn en blijven!

Geen jonge zon schoot nog haar (licht
Op hare wereldklooten,
Men hoorde 't Englenlofgedicht
Uw roem nog niet vergrooten;
Het drooge was nog niet, geen (meir
Dreef nog op 't vlakke heen en (weer
En toen reeds waart Gij eeuwig!

1) Zie *Erste Sammlung*, p. 107.
2) Utrecht, Joh. v. Schoonhoven, 1804. Dl. III, p. 41.

Vom Ewigheit her sahest du
Die künftge Welt entstehen,
Und maassest ihre Zeit ihr zu,
Und sahst sie untergehen,
Von Engel bis zum Wurm herab
Wogst jedem du sein Schicksal ab
Und nanntest ihn mit Namen.

Längst stehet deine Schöpfung da
Von dir bisher erhalten;
Bald ist sie ihrem Ende nah,
Sie eilet zu veralten,
Denn ihrer Jahre werden viel,
Und du bestimmtest ihr ein Ziel
Voll Weisheit und voll Güte

Ja, du bist ewig, stirbest nie
Bleibst ewig meiner Seele,
Der Fels, den sterbend ich für sie
Zur sichern Zuflucht wähle,
Denn deine Gnad' und Wahr-
(heit ist
So ewig als du Selber bist;
Heil mir, dass ich dir traue!

Mein Leib ist sterblich, nicht mein
(Geist
Den will ich dir vertrauen!
Dein Wort das Wahrheit ist, ver-
(spricht:
Er soll dein Antlitz schauen,
Mein Fleisch ruht auch nach
(kurzer Zeit;
Am Erndtetag der Ewigkeit
Wirst du es auferwecken.

Gij zaagt reeds van alle eeuwigheid
't Aanstaand heelal verschijnen;
Hebt dat zijn during toegeleid
En zaagt het weêr verdwijnen;
Van d'Engel tot den worm in 't zand,
Bepaaldet Ge ieders lot en stand
En noemde 't al bij name!

Uw wereld duurt reeds eeuwen voort
Door U steeds onderhouden,
Haast komt haar einde, naar uw
(woord,
Ze is lang al aan 't verouden,
Want groot is 't jaartal, dat ze telt,
En Gij hebt haar een eind gesteld
Met goedheid en met wijsheid.

Ja eeuwig blijft Ge 't geen Gij zijt,
Wat heb ik dan te vreezen?
Gij zult, in nood en dood, altijd
Mijn rots, mijn toevlucht wezen!
Uw trouw en Uw erbarmenis
Is eeuwig als Uw Wezen is:
Heil mij, die daarop hope!

Mijn vleesch is sterflijk, niet mijn
(geest,
Dien zal ik U vertrouwen!
o Troost, daar Gij mij zelf op
(weest,
Mijn geest zal U aanschouwen!
Mijn vleesch rust ook slechts voor
(een poos,
Dan zal het bij U eindeloos,
Volmaakt gelukkig, leven.

Ob Alles um mich her vergeht
Soll ich nicht mit vergehen!
Vor deinem Thron, der ewig steht,
Soll ich gleich ewig stehen!
Du giebst an allem deinem Heil,
Gott, deinen Auserwählten Theil,
Auch mir, auch mir mit ihnen!

Der Seligen Unsterblichkeit,
Die du mir dort wirst schenken,
Lehr mich in diezer kurzen Zeit
o Gott, mit Ernst gedenken,
Sie sey mein Trost, mein höch-
(stes Gut,
Sie stärke mich mit Kraft und
(Muth,
Gerecht vor dir zu leben!

Schoon alles om mij heen vergaat,
Ik heb dat niet te vreezen!
Voor Uwen troon die eeuwig staat,
Zal ik ook eeuwig wezen!
Gij hebt uwe algenoegzaamheid
Uw volk voor eeuwig toegezeid,
Ook mij, ook mij — voor eeuwig!

o God, die mij d'onsterflijkheid
Hier boven eens wilt schenken!
Houd mij voor Uwe komst bereid!
Laat mij die steeds gedenken!
Die zij mijn troost, mijn dier-
(baarst goed!
Die sterke mij met kracht en
(moed,
Om tot Uwe eer te leven!

De vertaling van van den Berg is niet onberispelijk. „Ik peins mij zelf geheel aan 't end"; — „geen meir Dreef nog op 't vlakke, ginds en weer"; „Hebt dat zijn during toegeleid"; „Dan zal ik dankbaar voor U staan": deze en nog andere regels munten niet uit door schoonheid.

Wanneer wij dan ook met deze vertaling ons Gezang 6 vergelijken, zullen wij ontdekken, dat het niet weinig verschilt van de lezing, welke wij bij van den Berg vinden, maar 't is toch niet geworden wat men noemt een fraai lied. Die „wereldbollen" in vs. 2, met dat *rollend* lofgedicht van Englenzangen; dat „meir, heen en weer drijvend op het vlakke" in hetzelfde vs.; dan die „Engel en die worm in 't zand" in vs. 3: zie het treft ons niet meer, terwijl „de onsterflijkheid", hier in de plaats van 't eeuwig leven gesteld, ons voorkomt geen christelijke voorstelling te zijn.

GEZANG VII.

Onder de Evangelische Gezangen zijn er weinige zoo bekend en geliefd als het lied, aanvangende: „Op bergen en in dalen."

In de Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen (Eerste Stuk, 1806, bl. 649) wordt van dit Gezang gezegd: „Zeker, die in staat is zulk een stukje te maken, mocht zijn' handen wel van het papier houden; maar wat zal men zeggen van lieden, die zulk een stukje aan een volk ter openbare eeredienst geven?" [1]). Met dit oordeel heeft zich ons „volk" niet vereenigd. Het lied is vertaald door Ahas. van den Berg uit het Hoogduitsch [2]).

Dr. J. A. Cramer schreef een lied, aanvangende:

Der Herr ist in der Höhe,
Auch in der Tiefe ist der Herr [3]).

Het bestaat uit 7 coupletten, waarvan Albert Knapp er in zijn bekende verzameling 6 overnam. Maar reeds vroeger was het aan een omwerking en bekorting onderworpen geworden door Christoph Christian Sturm, over wien wij later uitvoeriger spreken zullen. Wij vermelden nu alleen, dat hij in 1781 uitgaf: Gesangbuch für Gartenfreunde und Liebhaber der Natur, Hamburg. In dezen bundel, uit twee Deelen be-

---

1) Op de genoemde plaats (bl. 648 en 649) wordt ook een zeer sterk afkeurend oordeel uitgesproken over 't taal- en dichkundig gehalte der Gezangen. Er wordt zelfs beweerd, dat het Gezangboek „in betrekking tot onzen tijd en den tegenwoordigen staat der fraaie letteren vrij wat graden minder (is) dan Dathenus' Psalmberijming voor zijn tijd was." 't Is sterk.

2) Proeve van Geestelijke Oden en liederen, II, bl. 105.

3) Sämmtl. Gedichte, I, bl. 124.

staande, komen 190 liederen voor, waarvan ongeveer de helft van andere dichters dan van Sturm afkomstig was. Hiertoe behoort nu ook een bewerking van Cramer's „Der Herr ist in der Höhe" en *zij* is door v. d. Berg vertaald. Er komt bijna geen woord in voor, dat men ook niet bij Cramer vindt; maar er hadden omzettingen in plaats, en het 7-tal verzen is herleid tot een 4-tal.

Wij plaatsen hier het hoogduitsch naast het nederlandsch:

Der Herr ist in den Höhen,
Auch in den Tiefen ist der Herr!
Wo Menschen zu ihm flehen
Wo ihn die Engel schaun ist er.
Wo ich nur in Gedanken
Mich denk ist er mir nah;
Ist frei von allen Schranken
In jedem Raume da.

Allgegenwärtig schauet
Sein allumfassend Aug'umher,
Und wer nur ihm vertrauet,
Den schützet, den versorget er.
Er hört das Schreyn der Raben,
Hat für die ganze Welt,
Hat für den Wurm selbst Gaben
Und Schmuck für Thal und Feld.

Des Erdgewürms Gewimmel,
Und was im Meere webt,
Was unter seinem Himmel
Und was im Himmel lebt.
Ihr alle seine Werke,
Empfindet Tag und Nacht
Die Nähe seiner Stärke,
Die Güte seiner Macht.

Op bergen en in dalen,
En overal, is God,
Waar wij ook immer dwalen,
Of zitten, daar is God.
Waar mijn gedachten zweven
En zwerven daar is God,
Omlaag en hoog verheven,
In alle ruim is God.

Zijn trouwe vaderoogen
Zien alles van nabij,
Die steunt op zijn vermogen,
Dien dekt, dien zegent Hij.
Hij hoort de jonge raven,
Hij heeft voor 't groot heelal,
Heeft zelfs voor wormen gaven,
En bloemen voor het dal.

Gij, aardrijks woest gewemel,
Gij, die in 't water zweeft,
Of onder zijnen hemel,
Of in zijn hemel, leeft;
Gij alle zijne werken
Ontdekt, bij dag en nacht,
In 't voeden, hoeden, sterken,
De goedheid zijner magt.

Sagt, Frommen, mir zu Rechten,
Zur Linken hier ist Gott!
In meines Kummers Nächten,
Und wo ich seufz' ist Gott;
Wo keinen Freund ich habe,
Wo niemand hilft ist Gott!
Im Sturm, im Tod, im Grabe,
Und überall ist Gott.

Roemt, vromen: aan mijn linke
En rechtehand is God!
Waar 'k machtloos nederzinke
En bitter zucht, is God.
Waar trouwe vriendenhanden
Niet redden, daar is God!
In dood en doodsche banden,
In alle ruim is God!!

Men kan aan de vertaling van van den Berg vele verdiensten niet ontzeggen, maar zal moeten toestemmen dat de veranderingen, welke er in zijn aangebracht, bijna alle verbeteringen zijn.

GEZANG VIII.

In Bilderdijk's Nieuwe Mengelingen I, bl. 65 [1]), komt een gedicht voor, waarvan het eerste vers aldus luidt:

Aan God.

Psalm XC: 1.

O God, eer 't aardrijk was gegrond,
Eer Ge al wat eenmaal niet bestond,
  Uit niets beriept in 't wezen;
Eer de aanvang was van plaats of tijd,
Waart Ge alles wat Gy heden zijt,
  Oneindig, nooit volprezen!

Er staat onder 't laatste vers: „1804. Na Munters Hoogduitsch." — Wij nemen hier het oorspronkelijke over, om u

1) Zie Dichtwerken, Kruseman, Dl. V, p. 17.

in staat te stellen de waarde van Bilderdijk's vertaling zelf te kunnen beoordeelen [1]):

So wie du bist, so warst du schon
Gott, ehe du von deinem Thron
  Geschöpfe, die nicht waren,
Beriefst zu seyn, um deine Macht,
  Und Güte zu erfahren.

Du wirst auch seyn, so wie du bist
Wenn längst die Erde nicht mehr ist,
  Wenn längst schon Ewigkeiten
Uns Kämpfer krönen, die wir hier
  Um deinen Himmel streiten!

Von Ewigkeit zu Ewigkeit
Kann deines Seyns Unendlichkeit
  Sich selbst nicht ungleich werden.
Bedarf auch nie, sich gleich zu seyn,
  Der Himmel und der Erde.

Gott, mit dir unveränderlich,
Wird auch das Wort der Wahrheit sich
  Beschützen und erhalten;
Wenn alle Welten, die du schufst
  Wie ein Gewand veralten.

Ob Felsen weichen, Berg' ins Thal
Sich stürzen, dass von ihrem Fall,
  Die Erde weit erzittert,
Bleibt deiner Liebe Bund mit mir,
  Doch ewig unerschüttert.

1) Men treft het aan als n°. 50 in Münter's Erste Sammlung Geistlicher Lieder. Zweite Auflage. Leipzig in der Dyckischen Buchhandlung, 1773.

Was zagt denn meine Seel' in mir?
Was klag' ich ängstlich, dass ich hier
Kein dauernd Gut geniesse,
Und dass in Unbeständigkeit
Diess Leben mir verfliesse?

Was klag' ich, der dein Wort noch hat,
Den Trost, dass meine Missethat,
Mich einst gewiss nicht richte,
Und dass mein Erbtheil ewig sei,
Vor deinem Angesichte?

Was klag' ich? Liebest du mich doch,
Mit aller deiner Liebe noch,
Und willst mich ewig lieben!
Hast selber meinen Namen dir,
In deine Hand geschrieben!

Ja, ich bin Gottes, Gott ist mein,
Und ewig, ewig wird ers sein:
Von ihm kann nichts mich scheiden.
Die Welt vergeht mit ihrer Lust;
Nicht Gott und seine Freuden.

In 1804 vertoefde Bilderdijk te Brunswijk, waar volgens da Costa [1]) de geestelijke kennis van den dichter zoo veel dieper werd. Van daar zond hij zonder zijn naam te noemen bij de Gezangen-Commissie eenige liederen in, waarvan bovenvermeld „Aan God" er een is [2]).

---

1) De mensch en dichter Willem Bilderdijk. Haarlem, A. C. Kruseman, 1859, bl. 131.

2) Men vindt de overige in Bilderdijk's Dichtwerken, Uitg. Kruseman, Dl. V, bl. 17; VI, bl. 202—205; XIII, bl. 205.

Nu had men te 's-Gravenhage reeds een lied aangenomen, door v. d. Berg vertaald [1]) uit het Hoogduitsch van Cramer, in wiens *Sämmtl. Gedichte* I, bl. 37 wij een gedicht vinden, dat op meer dan één plaats woordelijk met het vs. van Münter overeenstemt, dat Bilderdijk vertaalde. Wij kunnen 't niet verklaren, hoe Münter aan zijn vrienden Klopstock en Cramer, een bundel opdroeg van zijn gedichten, waarvan er één zoo sterk geleek op een vers van laatstgenoemde. En omgekeerd kunnen wij 't ons niet verklaren, hoe Cramer zulk een vrijmoedig gebruik zou gemaakt hebben van een gedicht, dat Münter vervaardigd had. In den tweeden Haagschen Coetus, den 2den Mei 1805, is men hierdoor ook een weinig in onzekerheid gebracht, en wist men eigenlijk niet of van den Berg's arbeid moest genoemd worden naar Münter, of naar Cramer. Toen evenwel het gedicht van Bilderdijk was ingekomen, legde men den arbeid van v. d. Berg ter zijde, wien 't evenwel werd opgedragen Bilderdijk's kopie „bedaard te examineeren." Er zijn dan ook wijzigingen aangebracht, waarvan wij de voornaamste hier aangeven:

In vs. 4 luidt reg. 6 bij Bilderdijk:

Ze is in U zelv' besloten.

In vs. 5 luidt reg. 4 bij Bilderdijk:

Gij blijft en 't God'lijk waarheidswoord.

Het 6de vs. luidt bij Bilderdijk:

Dat berg en hemelkruin bezwijk',
De strandrots van zijn wortel wijk',
En aarde en zee verschrikken:

---

1) Zie Oden en liederen, I, bl. 54.

O God, uw eeuwig zoenverbond
Rust op onwankelbarer grond,
En niets zal dit verwrikken.

Bij Bilderdijk is de 2de helft van vs. 7.

Wat treure ik om een broos genot,
Als waar' mij van geen duurzaam lot
Verzekering gegeven!

Het 9de en 10de vs. luiden bij Bilderdijk:

Gewis, mijn misdrijf is geboet,
Gij hebt mijn zoen in Jezus' bloed
Bevredigd aangenomen,
Mijn naam geschreven in uw hand,
En ik 't verzeekrend onderpand
Van uw genâ bekomen.

Ja, God behoor ik! Hem, mijn God!
Hij, schikker van mijn aardsche lot,
Van Hem zal niets mij scheiden.
Der wareld lust vergaat met haar,
Maar God is onveranderbaar!
Zijn heil wil ik verbeiden!

Uit de inzending van dit en de andere gedichten mag men afleiden, dat Bilderdijk niet was tegen het gebruik van Gezangen bij de openbare godsdienstoefeningen. — Wij achten 't, met het oog op de overvloedige desbetreffende literatuur, overbodig hier een levensschets van hem te geven.

GEZANG IX.

Ook dit Gezang is, even als Gezang 6 en 8, een vertaling van een lied van Münter. Het komt voor op bl. 150 van zijn

reeds genoemde *Erste Sämmlung Geistlicher Lieder*, en luidt aldus:

Wo sind die Weisen, die mich lehren
Wie unser Gott allwissend ist?
Wer kann mir Forschendem erklären,
Wo sein Verstand beginnt und schliesst?
Wohnt nicht der Herr in einem Lichte,
In welchem Menschen ihn nicht sehn?
Wer kennet ihn von Angesichte?
Wer kann nur, wie er heisst, verstehn?

Könnt' ich, wie Gott, die Sterne zählen
Der Erde Staub, den Sand am Meer,
Und die Gedanken aller Seelen
Von ihrem ersten Ursprung her;
So wär' ich weiser, als auf Erden
Ein Mensch ist, als am Strom des Lichts
Vielleicht selbst Engel jemals werden:
Doch gegen Gott wüsst' ich doch nichts!

Nichts gegen ihn, der sich durchschauet,
Die Tiefe der Unendlichkeit,
Und jede Welt, die er gebauet,
Und jeden Punkt der Ewigkeit!
O, du, der alles weiss und nennet,
Was ist und werden soll und war:
Wie bist du jedem, der dich kennet,
Unendlich gross und wunderbar!

Ja, dich bewundern, dir vertrauen,
Ist meines Geistes erste Pflicht!
Mit Ehrfurcht darf ich nach dir schauen:
Doch dich begreifen kann ich nicht.

Gott, nach dem Licht, in dem du wohnest,
Forsch ich mit heiliger Begier:
Du siehst es gnädig, und belohnest
Mit Weisheit meinen Durst nach dir.

Die Weisheit warnet mich vor Sünden,
Vor Selbstbetrug und Heuchelei,
Ich denke stets: Gott kann mich finden
Wie tief verborgen ich auch sey.
Kein Weltmeer kann vor ihn mich decken,
Kein falscher Schein betrüget ihn,
Mir folgten seines Zornes Schrecken,
Könnt' ich gleich aus der Welt entfliehn.

Wer kennet seines Herzens Tiefen?
Wer darf, o Gott, sich selber traun?
Alwissender, du wollst mich prüfen,
Du wollest ganz mein Herz durchschaun!
Erblickst du mich auf bösen Wegen
So führe mich auf deine Bahn,
Und lass mich einst am Ziel den Seegen
Der Frömmigkeit von dir empfahn!

De vertaling is van Ah. v. d. Berg [1]). Er is niet veel in veranderd. In den laatsten regel van vs. 3 werd „Uw groot verstand" vervangen door: „God! uw verstand"; in vs. 4 kwam in plaats van „Is 't eerst wat mij *uw wet* gebiedt" — „Is 't eerst dat mij *mijn hart* gebiedt." De *eerste* twee regels van vs. 5 luiden bij v. d. Berg:

Die wijsheid waarschuwt mij voor 't kwade
Voor zelfsbedrog en huichlarij;

1) Zie Proeve v. Oden en liederen, I, bl. 22.

en de *laatste* twee:

Hij zou mij zelfs ten leidsman strekken
Schoon ik dit wereldrond ontvloog.

Van vs. 6 luiden bij v. d. Berg de laatste twee regels:

En laat mij in het eind den zegen
Van deugd en godsvrucht niet ontstaan.

Het woord „ontstaan" komt hier voor in de beteekenis van ontgaan, derven, die o. a. nog voortleeft in „ontstentenis". De melodie van Gezang 9 is bij ons bekend en geliefd, omdat zij ook behoort bij onzen Avondzang, Gez. 180. Zij is die van het duitsche lied: „O süsser Stand, o selig Leben, Das aus der wahren Einfalt quillt." Ten onrechte zegt Bennink Janssonius [1]), dat dit lied is van Gottfried Arnold; 't is van J. J. Winckler, en opgenomen o. a. in Freylinghausen's Geistreiches Gesangbuch, Halle, 1771, n°. 711; en in Knapp's Liederschatz, n°. 2221. Wie de componist is, schijnt onbekend te wezen.

GEZANG X.

Dit Gezang is van Mr. Rhijnvis Feith, en heet een vertaling van een gedicht van J. J. Rambach, dat voorkomt in het Bremer Geref. Gezangboek van 1801. Het is ons niet gelukt, een exemplaar van dit werk machtig te worden. Maar in 1801 verscheen te Halle een *Sämmlung neuer geistlicher Lieder* (de 1ste uitgaaf was van 1790) waarin n°. 24 aldus luidt:

Herr, deine Almacht reicht so weit
Als selbst dein Wesen reichet;

1) t. a. p. bl. 313.

Nichts ist, das deiner Herrlichkeit
Und deinen Thaten gleichet;
Es ist kein Ding so gross und schwer,
Das dir zu thun unmöglich wär.

Du sprichst, und auf dein mächtig Wort
Fällt alles Dir zu Füssen;
Du führest deinen Anschlag fort
Bei allen Hindernissen;
Du winkst: so stehet eilend da
Was noch zuvor kein Auge sah.

Du hast dein grosses Schöpfungswerk
Allmächtig ausgeführet;
Es bleibet stets dein Augenmerk,
Und wird durch Dich regieret;
Noch immerhin besteht die Welt
Weil dein allmächtig Wort sie hält.

Die Menge vieler Wunder zeigt,
Dass Schöpfer, dein Vermögen
Weit über die Gesetze steigt,
Die die Natur bewegen;
Du bleibst ihr Herr, und ihren Lauf
Hebst du nach deiner Willkür auf.

Wer deiner Gnade folgsam wird,
Sein Herz zum Guten neiget,
Und, wenn er sich von dir verirrt,
Vor Dir sich innig beuget:
o Dem vergiebst Du Sünde und Schuld
Mit allmachtsvoller Gnade und Huld.

Was für ein Wunder deiner Macht
Wird unser Auge sehen!
Wenn nach der langen Grabesnacht
Die Todten auferstehen;
Wenn Du von unserm Staub den Rest
Zu neuen Körpern werden lässt.

Allmächt'ger, mein erstaunter Geist
Wirft sich vor Dir danieder,
Die Ohnmacht, wie Du selber weisst,
Umgiebt noch meine Glieder;
Mach mich zum Zeugen deiner Kraft,
Die aus dem Tode Leben schafft.

o Zünd in mir den Glauben an,
Der deiner Macht vertrauet,
Der stark und mächtig werden kann,
Wenn er auf Dich nur schauet,
Gieb, dass ich traue deiner Kraft,
Die alles kann, und alles schafft.

Vergelijkt men nu hiermeê ons Gezang 10, dan zal men zulk een groote overeenkomst tusschen deze beide liederen vinden, dat men ons Gezang een *vrije* bewerking kan noemen van Rambach's gedicht. Wij willen daarom iets uit het leven van dezen merkwaardigen man mededeelen [1]).

Johan Jacob Rambach werd 24 Februari 1693 geboren te Halle, zoo als men weet, een der hoofdzetels van het piëtisme. Zijn vader was schrijnwerker, en zonder middelen. Ofschoon hij zeer vlug in 't leeren en reeds leerling van 't

1) Literatuur over hem vindt men opgegeven bij Koch t. a. p. Dl. IV, bl. 521, en bij Palmer in Herzog's R. E.² i.v.

gymnasium was, bewoog hem de gedachte, dat hij zijn ouders niet in zorgen mocht brengen door te gaan studeeren, om alle studieplannen te laten varen, en schrijnwerker te worden. Door een ongeval, dat hem trof, werd hij voor dit ambacht ongeschikt, en hij ging weêr naar 't gymnasium. In 1712 werd hij student, en wel in de theologie. Hij trok de aandacht van den beroemden Prof. Michaëlis, die hem in kennis bracht met den grooten bijbelvriend v. Canstein. Hij was Michaëlis behulpzaam bij het bewerken van de uitgaaf van een hebreeuwschen bijbel. Van een zware krankheid hersteld, zette hij zijn studie voort te Jena, waar hij een huisgenoot was van Prof. Buddeus. Te Jena begon hij na gepromoveerd te zijn college's te geven, die grooten bijval vonden. In 1726 werd hij buitengewoon, en in 1727 gewoon hoogleeraar te Halle. Zeer talrijk was de schare studenten, die zijn lessen volgde. Hij was afkeerig van theologische spitsvindigheden, evenzeer als van overdreven, ziekelijke gemoedelijkheid. Ofschoon hij piëtist was had de wijsbegeerte van Wolff op hem merkbaar invloed uitgeoefend, en kenmerkte hem een zekere nuchterheid en klaarheid.

In 1730 nam hij een benoeming aan tot hoogleeraar en eersten superintendent te Giessen. Hij ondervond hier veel tegenstand en miskenning, doch de kracht om dat alles gelaten te dragen vond hij in 't gebed. Zij, die hem wel eens hoorden bidden, werden steeds getroffen door de innigheid en het vuur, waarmeê hij zijn hart voor God uitstortte. In zijn onderwijs en prediking hield hij zich liefst aan de H. Schrift; en over den Verlosser sprak hij met een hartelijkheid, die deed denken aan den discipel, die aan 's Heeren borst had gelegen. — Hij is in de kracht zijns levens door God weggenomen; naar zijn begeeren is hij tot het laatste toe gebleven bij zijn volle verstand, en schepte hij troost uit liederen van hem-zelf en van anderen. Toen zijn vriend Fresenius hem vroeg, of hij den voor hem gestorven Heiland in zijn hart had, en zich gestadig aan Hem

vasthield, antwoordde Rambach: „*Omnino ita est*" (Voorzeker: zóó is het). Hij stierf 19 April 1735, in den ouderdom van 42 jaar. — Zijn lijfspreuk was: *In Jesu requies.* Op last van den Keurvorst van Hessen-Darmstadt stelde hij een „*Kirchen-Gesangbuch*" samen, bestaande uit 500 liederen (1733), twee jaren later gevolgd door een „*Geistreiches Haus-Gesangbuch*" waarin 700, gedeeltelijk nieuwe Gezangen voorkwamen. Hij dichtte zelf 176 liederen, waarvan er sommige nog in verschillende kerken gezongen worden. Daartoe behoort ook het lied, aanvangende met de woorden: „Herr, deine Almacht reicht so weit", en dat Feith de stof bood voor ons Gezang 10.

't Is niet zonder moeite en na eerst door den tweeden Coetus verworpen te zijn, door de voltallige vergadering opgenomen onder onze Gezangen. Vermoedelijk had Feith het omgewerkt, maar wij kunnen dat niet beoordeelen, daar de oorspronkelijke redactie niet bewaard is gebleven. Gez. 10 is niet populair geworden, en in Gezangboeken van andere Kerkgenootschappen bijna niet overgenomen.

De melodie behoort bij een lied van Joachim Neander.

GEZANG XI.

Dit Gezang is, na door den tweeden Haagschen Coetus, op 22 Mei 1905, te zijn afgekeurd, omdat het meer een bede was *om*, dan een loflied *op* Gods heiligheid, door de Algemeene Vergadering met algemeene stemmen aangenomen. Het is van Feith, en komt voor in zijn „Proeve van eenige Gezangen" [1]).

---

1) Zie „Werken", Dl. IX, bl. 171.

't Is een vertaling uit het Hoogduitsch van Johann Christian Zimmermann [1]). Hij werd geboren 12 Augustus 1702, studeerde te Leipzig, en werd in 1738 hofkapelaan te Hannover. In 1743 werd hij superintendent te Ultzen, en stierf aldaar 28 Mei 1783. Hij was een vereerder van Gottsched, die om zijn stijve, dorre opvatting van de poëzie, en zijn schoolsch pedantisme, het mikpunt was der bespotting en bestrijding van Lessing, Goethe en alle vrienden van natuur en waarheid. Zimmermann werd door het Consistorie van Hannover belast met de samenstelling van een nieuw Gezangboek, waarin bestaande liederen, niet wat hun inhoud, maar wat hun vorm betreft, zouden worden gecorrigeerd naar de regelen van Gottsched. Zeer stipt heeft Zimmermann zich aan die opdracht niet gehouden — maar wij willen daarbij hier niet stilstaan. 't Was de tijd, waarin men aan de oude kernachtige liederen zóó veel te schaven vond, en zóó veel dat streed met de heerschende, „redelijke" begrippen, dat met het wijzigen van den vorm, de inhoud ook niet altijd ongerept bleef. Zimmermann heeft het ook nog beleefd, dat in zijn liederverzameling veranderingen werden aangebracht, omdat men ze, uit dogmatisch oogpunt bezien, te ouderwetsch vond.

In 't Gezangboek, door hem samengesteld, komen 7 liederen voor van hem zelf; een er van is 't origineel van Gezang 11 [2]).

In de vertaling van Feith zijn nog al vele veranderingen gebracht. Zoo luidt bij hem vs. 2:

Gij zijt rein in werk en wezen,
Reiner dan het zonnelicht!

---

1) Zie Koch, t. a. p. Dl. V, bl. 566 v.v.; Allg. Deutsche Biographie, i.v.

2) Men vindt het bij Freylinghausen t. a. p. Anhang n°. 43, en bij Knapp t. a. p. n°. 43.

Englen tot uw troon gerezen,
Dekken daar hun aangezicht!
Wij zijn nietig, onrein stof
Diep ontzonken aan uw lof,
Vol van zonden, vol van vlekken,
Die ons ganschelijk bedekken.

Bij Feith luidt de tweede helft van vs. 3:

Neem U dan toch onzer aan,
Die op onze donkre baan
Uit ons zelven niets vermogen
Dan wat kwaad is in uw oogen.

In vs. 4 komt de herhaling van den 2^{den} regel bij Feith niet voor, en de laatste twee regels luiden bij hem:

En de krachten die ons schoren
Gaan door zinlijkheid verloren.

Het vijfde vs. bij Feith is weggelaten. — In 't vijfde vs. van ons Gezang (bij Feith het 6de) is: „Wasch ons toch, o hoogste goed", veranderd in: „Wasch ons diep onrein gemoed."

Aan den voet van deze bladzijde vindt gij het 2de vs. van Zimmerman's lied, om het te kunnen vergelijken met de vertaling van Feith [1]).

---

1) Heilig ist dein ganzes Wesen
Und kein Böses ist an dir;
Ewig bist du so gewesen
Und so bleibst du für und für;
Was dein Wille wählt und thut,
Ist unsträflich, recht und gut,
Und mit deines Armes Stärke
Wirkst du stets volkommne Werke.

GEZANG XII.

Dit Gezang is een vertaling van een gedicht van Gellert. Daar dit met verscheidene van onze Gezangen het geval is, willen wij hier iets mededeelen omtrent den man, die 't verdient, dat zijn naam nog altijd met eere genoemd wordt [1]).

Christian Furchtegott Gellert werd 4 Juli 1715 geboren op een dorp in 't Saksische Ertsgebergte. Zijn ouders hadden dertien kinderen. De vader van dit groot gezin was predikant, en moest leven van een zeer klein inkomen. Zijn gemeente was zoo arm, dat de pastorie, bij gebrek aan middelen tot volledig onderhoud, met 15 van buiten-af aangebrachte palen voor instorten bewaard werd. Van dit getal, even groot als 't aantal kinderen en kleinkinderen, heeft Gellert gebruik gemaakt op zijn 13de jaar in een gedicht op den geboorte-dag zijns vaders, waarin hij de 15 huisgenooten, als zoo vele „stutten" sprekend invoerde. Als knaap moest hij reeds de inkomsten van 't gezin helpen vermeerderen door akte-stukken over te schrijven. Een gevolg van gebrek aan

---

1) Wij noemen hier eenige literatuur over Gellert. Aan de uitgaaf van al zijn geschriften (Leipzig 1774) voegde J. A. Cramer een levensbericht toe, waarvan in 1775 te Utrecht bij Schoonhoven een Nederl. vertaling het licht zag; F. Nauman, Gellertbuch, Dresden 1854; K. R. Hagenbach, Herzog Real-Enc.^{2} i.v.; Dezelfde, t. a. p. bl. 339 v.v.; A. F. C. Vilmar, Gesch. d. Deutschen Nationalliteratur, 20ste druk, 1881, bl. 335 v.v.; R. Koenig, Deutsche Literatur-Geschichte, 29ste druk, Leipzig, Velhagen u. Klasing, 1903, Dl. I, bl. 325 v.v.; Koch, t. a. p. Dl. VI, bl. 263; Dr. J. A. Rust, in Stemmen v. Waarheid en Vrede, 1915, bl. 1077 v.v.; Gellert's Gedichte. Geistliche Oden u. Lieder, Berlin, Weidmann, 1859. — Over Nederlandsche vertalingen van Gellert's liederen, zie men wat C. D. Meyer schreef in: Stemmen uit de Luth. Kerk in Nederland, 4de Jaarg. 1898, bl. 205 v.v.; en J. E. Grave, C. F. Gellert's Geestelijke Gezangen en Liederen in het Nederlandsch vertaald. Amst. 1774.

beweging wasde slechte gezondheid, waaronder Gellert levenslang geleden heeft.

Op de vorstenschool te Meissen werd hij voorbereid voor de Universiteit, en in 1734 werd hij student te Leipzig. Zijn meer dan karige inkomsten en zijn zwakke gezondheid dwongen hem tot een zeer stil leven, dat echter verhelderd werd door de vriendschap van enkele begaafde studiegenooten. Het bleek echter, toen hij candidaat was, dat het hem aan vrijmoedigheid en kracht ontbrak, om predikant te worden. Als gouverneur, eerst van een paar adelijke jongelieden, en later van een neef werd hij in staat gesteld zijn studiën voort te zetten.

Met zijn vrienden Gärtner, Cramer, Rabener, Zachariä e. a. grondvestte hij in 1744 een tijdschrift, dat onder den naam van „Bremer Beiträge" groote bekendheid verwierf [1]).

In 1745 trad hij op als privaat-docent, en in 1751 werd hij buitengewoon hoogleeraar. Zijn lessen, vooral die over de zedekunde, vonden grooten bijval onder de studenten, gelijk zijn fabelen en vertellingen hem onder 't volk een zeldzaam-voorkomende bekendheid en liefde verwierven. Hij werd niet alleen door zijn geschriften maar ook door zijn brieven, en om zijn ongeveinsde vroomheid en zijn trouwhartigheid een raadsman van menschen uit allerlei stand, van vorsten en boeren, van krijgslieden en van burgers. Zijn eenvoudige maar reine verschijning, zijn ernstig en hartelijk woord hield of bracht menig jongeling van 't verkeerde terug. Zelfs de jeugdige Göthe kwam onder de bekoring van zijn optreden. Zeer veel treffende ontmoetingen, vele ervaringen van Gods hulp, veel bewijzen van zijn goedhartigheid, en van achting en liefde hem door tallooze menschen op allerlei wijze gegeven, maken zijn levensgeschiedenis ook nu nog belangwekkend.

---

1) Zie o. a. Koenig, t. a. p. Dl. I, bl. 320 v.v.

Gellert is 13 December 1769 gestorven, diep beweend, men kan haast zeggen door heel het duitsche volk, dat hem achtte en eerde. Het is nog niet lang geleden, dat te Leipzig een schoon gedenkteeken voor hem gesticht werd.

Het is hier niet de plaats, om over de *letterkundige* verdiensten van Gellert uit te weiden. In de boeken door ons genoemd en in elke geschiedenis der duitsche literatuur wordt over hem gesproken.

Wel willen wij iets zeggen over de waarde, welke wij toe moeten kennen aan zijn geestelijke liederen. Het oordeel er over is, gelijk wij reeds vermeld hebben, zeer uiteenloopend. De meerderheid van zijn tijdgenooten was er buitengewoon sterk meê ingenomen. Ook in ons land werd hij door mannen als v. Alphen, v. d. Kasteele, J. Hinlopen en v. d. Berg bewonderd, vereerd, vertaald, nagevolgd.

Over 't algemeen is de buitensporige bewondering van Gellert als dichter van geestelijke liederen wel gedaald, al stelt men ze niet zoo laag als Vilmar. Men is 't er echter vrij wel over eens, dat zijn gezangen meerendeels te moralizeerend zijn, niet diep, niet geestelijk en innig zooals de gedichten van Gerhard en Tersteegen; maar hoe waar dit wezen moge: met Koenig zeggen we: „Wij vieren geen Kerstfeest zonder Gellert's lied te zingen: „Dit is de dag, dien God ons schenkt." En meer dan één Gezang, ook in onzen Bundel, wordt nog steeds gaarne aangeheven.

Het oorspronkelijke van Gezang 12 kan men o. a. vinden in Weidmann's uitgaaf van Gellert's Gedichte, bl. 96; bij A. Knapp t. a. p. n°. 67. — Men zie ook K. von Raumers's Gesch. d. Pädagogik, Dl. 3, bl. 376.

In v. d. Berg's Proeve van geestelijke Liederen en Oden, Dl. II, bl. 100, komt van dit lied een vertaling voor, onder den titel: „De goede God." Er is nog al een en ander in gewijzigd. Vs. 1 luidt bij van den Berg:

Wat is Gods goedheid waard geprezen!
Heet hij een mensch, dien zij niet treft?
Hoe snood ondankbaar moet hij wezen,
Die 't hart niet dankvol tot Hem heft?
Neen, breed zijn weldaan uit te meten,
Zij steeds mijn plicht, mijn werk, mijn lied:
De Heer heeft nimmer mij vergeten:
Vergeet, mijn ziel, den Heer ook niet!

In vs. 2 reg. 4 lezen we bij v. d. Berg:

Hij, bij wiens heil mijn ziele leeft.

In vs. 3 reg. 1 en 2:

Zie uit, mijn ziel, naar 't ander leven,
Uw toebeschorene ervenis.

De tweede helft van vs. 4 luidt bij v. d. Berg:

Zijn wil staat mij in 't hart geschreven,
Zijn woord leert mij dien duidelijk:
'k Moet eerst aan God mijn liefde geven,
Dan, als mij zelf, aan mijns gelijk [1]).

Het 6de vs. luidt bij v. d. Berg:

Dat elk van uwe liefdemerken,
Mij, Heer, toch steeds voor de oogen zij,
Om 't goede in mijne ziel te sterken! —
Dat ik U al mijn leven wij!

---

1) Gellert heeft hier:

Sein Will ist mir ins Herz geschrieben;
Sein Wort bestärkt ihn ewiglich,
Gott soll ich über alles lieben,
Und meinen Nächtsten gleich als mich.

Zij leide mij in blijde dagen,
Zij trooste mij in tijd van nood,
En leere mij met vreugd verdragen
Het aaklig denkbeeld van den dood!

De aangebrachte wijzigingen mogen gelukkig worden genoemd.

GEZANG XIII.

In van den Berg's Proeve v. Geestelijke Oden en liederen 4de Dl., bl. 7, komt het volgend lied voor:

Van het Vertrouwen.

Ja, stel dit woord op berg en rots,
Met eeuwig schrift ten toon,
En ieder, in wiens oog het val,
Die leze wat hij sprak.

Verbrijzeld worden zal de rots;
Instorten 't hoogst gebergt:
Maar mijn genaverbond met U,
O vroomen, staat steeds vast.

Treed heen door gloeiend vuur en vlam,
Door waterstroom en meir,
En 't vuur verzengt u zelfs geen draad,
En 't water raakt u niet.

Stap stout het ijslijk schrikdal in
Der schaduwe des doods:
Zelfs daar hebt gij geen grond van vrees,
Ik treed er aan uw zij.

Schoon 't alles 't onderst boven raakt,
't Gebergt verkeert in zee,
En de aard zich uit haar plaats verzet,
Ik zal uw toevlucht zijn.

Dit leze elk in wiens oog het val,
En worde vroom en goed,
Want eeuwig en onwankelbaar
Is Gods genaverbond.

Ja zijn verbond blijft onbeweegd,
Veel meer dan berg en rots,
En beidt hij eens, zoo beidt hij toch
Nooit over zijnen tijd.

Er komen in dit rijmlooze gedicht vele zwakke regels voor; en wie het vergelijkt met ons Gezang 13, zal moeten toestemmen, dat het van veel onvolkomenheden door Lotze, van de Kasteele en Scharp bevrijd werd. Van den Berg volgt soms woordelijk het ook rijmloos vers van Cramer, dat aldus luidt [1]):

O grabts mit Flammenschrift in Erz
Und hängt die Tafel auf,
Und wer vor ihr vorüber geht
Der lese, was er sprach!

Zertrümmert werden soll der Fels,
Hinstürzen das Gebirg;
Nur meiner Gnade Bund mit euch,
Ihr Frommen, stehet fest!

1) Sammlung der besten deutschen prosaischen Schriftsteller u. Dichter. 15er Theil. Carlsruhe, 1783, bl. 105.

Durch Feuerflammen wandelt ihr,
Durch Wasserström' und Meer',
Und euch verletzet keine Glut,
Und euch bedeckt kein Meer.

Das lese, wer vorübergeht,
Und werde gut und fromm!
Denn ewig und unwandelbar
Ist seiner Gnade Bund!

Sein Bund steht fest und unbewegt,
Mehr als Gebirg und Fels,
Verzeucht er auch, verzeucht er doch
Nicht über seine Zeit.

In Wildschut's Proeve v. Herziening der Evangelische Gezangen (Amst. Brandt en Zoon, 1865) komt ook een gewijzigde lezing voor van Gezang 13. Zij staat beneden den gebruikelijken tekst. Zoo luidt bij W. vs. 1:

God sprak: men stell' 't Orakelwoord
In schrift op zuil en rots,
En ieder, die dat schrift verstaat,
Leez' deze woorden Gods.

Aan de melodie heeft dit Gezang het zeker grootendeels te danken, dat het nog al eens gezongen wordt. Ook is 't laatste vers populair. Ik vond het echter niet in eenig duitsch Gezangboek.

GEZANG XIV.

Dit Gezang is van Feith. Het komt voor in zijn Dicht- en prozaïsche werken, Dl. IX, bl. 31—33, en ons Gezang 14 komt er bijna woordelijk meê overeen.

Regel 11 van vs. 4 luidt bij Feith:

Gegrond op 't bloed van uwen Zoon.

Bij Feith luiden reg. 7, 8 en 9 van vs. 5:

Dan zien we in Jezus, onzen Heer,
Op uw genade en liefde neer,
Die alles wil vergeven.

Ook is in vs. 6 reg. 4 „Hoe schittert ons" enz. veranderd in: „Hoe blinkt ons dan".

GEZANG XV.

Van de dichters, wier namen zijn verbonden aan onze Evangelische Gezangen, is, naar ons gevoelen, ook nú nog niemand meer populair dan Hiëronymus van Alphen. De Genestet heeft er toe bijgedragen, dat zelfs zijn voornaam allen menschen bekend is. Er was een tijd, dat men den naam van v. Alphen niet noemde, of hoorde noemen zonder te denken aan deftigheid en onnatuurlijkheid. Men doet het nu niet meer.

In de jongst-verloopen jaren is in bijzondere mate de aandacht op hem gevestigd. Er werd in 't licht gesteld, dat hij een eervolle plaats verdient in de geschiedenis van onze letterkunde, en dat hij een grooten en gunstigen invloed heeft uitgeoefend op den onder ons heerschenden smaak voor hetgeen fraai en dichterlijk mag heeten. Van Alphen is een man geweest van groote geleerdheid, van veelzijdige bekwaamheid, en van niet gewone dichterlijke gaven.

Dit alles ging gepaard met ongeveinsde vroomheid. Hij was uit overtuiging de belijdenis toegedaan van de Hervormde Kerk. Hij schreef eens: „Ik ben niet gewoon te vragen: wat leeren mij de Dordrechtsche Vaders? wat zeggen onze familieleden? wat schrijven de regtzinnige Leeraars of Godgeleerden onzer

Kerk? Ik heb veel meer tijd besteed, om den Bijbel te lezen, te overdenken, en met mijn rede en ondervinding te vergelijken dan met het lezen van Godgeleerde werken en stelsels." Hoe grondig hij onderzocht had, kan blijken o. a. uit zijn geschrift: „De Gronden mijner Geloofsbelijdenis", 5de druk, Utrecht, 1844.

Ons bestek brengt niet meê, dat wij hier een breede schets geven van v. Alphen's leven, en van zijn beteekenis als geleerde, als letterkundige, als staatsman, als regent. Wij geven hier slechts een kort overzicht van zijn leven.

Hiëronymus van Alphen werd 8 Augustus 1746 te Gouda geboren, uit een deftig geslacht. Hij studeerde in de rechten te Utrecht en te Leiden, en vestigde zich na volbrachte studie als advokaat te Utrecht. Met P. L. van de Kasteele, een zijner intiemste vrienden, gaf hij in 1771 een dichtbundel uit, geheeten: „Proeve van Stigtelijke Mengelpoëzy", waarop wij later terugkomen, omdat zij van beteekenis is voor de geschiedenis van onze Gezangen.

Van 1780—87 was v. Alphen Procureur-Generaal bij den Hove Provinciaal 's Lands van Utrecht; hij legde die betrekking neder, omdat zij hem verplichtte geestverwanten op staatkundig gebied (hij was zeer Oranje-gezind) te vervolgen. Tot 1793 was hij Raad en Pensionaris der stad Leiden, en van 1793—95 Thesaurier-Generaal der Unie. De nieuwe staat van zaken, welke in '95 intrad, en waarmeê hij zich in 't geheel niet vereenigen kon, deed hem besluiten zich terug te trekken. Hij bracht zijn leven verder door als ambteloos burger op de buitenplaats Oostbroek aan den Loosduinschen weg, waar hij tot zijn dood vertoefde. Hij bleef levendig belangstellen in het wèlzijn van de Hervormde Kerk; dit blijkt o. a. uit zijn geschrift [1]): „De Rechten der Gereformeerde Gemeenten en der-

1) Utrecht, Wed. J. v. Terveen, 1796.

zelver leeraars op de kerken- en geestelijke goederen van hun bezeten, en verdedigd door een vriend van Godsdienst en Vaderland tegen de Proeve van betoog enz. door E. V. V. G." [1]). Met v. Alphen waren in 't belang der Kerk werkzaam en waakzaam Wyckerheld Bisdom, A. C. van der Kemp, H. van Stralen, e. a.

Bij meer dan één gelegenheid sprak van Alphen den wensch uit, dat in de Herv. Kerk op de nieuwe voortreffelijke psalmberijming de invoering volgen mocht van een bundel Gezangen. Als een sprekend bewijs van zijn belangstelling in deze zaak kan de uitgaaf dienen van zijn: „Proeve van liederen en gezangen voor de openbare godsdienst" [2]). Het 15de Gezang is 't eerste der uit deze Proeve overgenomen liederen. De invoering van de Evangelische Gezangen heeft van Alphen niet beleefd. Den 4den Juni 1802 werd hij getroffen door een beroerte, waarvan hij niet volkomen hersteld is. Zijn geest was doorgaans helder, maar zijn christelijke hoop niet altijd even vast en levend. Toch is hij niet heengegaan zonder zijn geloof met een rustig en eerbiedig „Amen" beleden te hebben. Den 2den April 1803 is hij overleden, tot den dood ingewijd door zijn vriend Ds. Matthias Jorissen, die in zijn *Erinnerungen an H. van Alphen* ook eenige bijzonderheden heeft meegedeeld omtrent de laatste maanden en dagen van zijn leven [3]).

---

1) Onder deze initialen had B. van Rees in 't licht gezonden: Proeve van betoog, dat het den Gereformeerden mogelijk en raadzaam zij, om hunne leeraars zelven te salarieeren, en in de verdere kosten hunner openbare godsdienstoefeningen te voorzien, door E(en) V(riend) V(an) G(odsdienst).

2) 's-Gravenhage, Thierry en Mensing, 1801 en 1802.

3) Wil men met v. Alphen nader kennis maken, men leze: allereerst zijn Werken, *ook zijn proza-werken;* voorts de breedvoerige lofrede op hem van Mr. M. Tydeman (geplaatst in *Mnemosyne*, 1829); de twee „Redevoeringen" over hem van J. Clarisse, afz. uitgegeven, Rotterdam, 1836; Mr. J. I. D. Nepveu, Dichtwerken van Mr. H. v. Alphen,

In de Algemeene Vergadering der Gezangen-Commissie (zitting van 2 Aug. 1805) werd aan v. Alphen's vertrouwden vriend, het commissie-lid Jorissen, opgedragen, eens rond te zien onder zijn gedichten, of er nog niet iets bruikbaars onder aangetroffen werd. Toen kwam ter tafel v. Alphen's Gedicht: „*De Schepping*. Een psalm, een lied op den sabbathdag" [1]). Het bestaat uit 12 verzen, waarvan er 8 zijn opgenomen in Gez. 15. Aan al de 4 weggelaten strofen kunnen wij hier geen plaats geven, maar men zal, 't wel natuurlijk vinden, dat men de volgende regels wegliet:

Ja, in de doornen van verdriet
Miskennen wij den Vader niet,
De distel tiert op aarde.
Dit Achor heeft, zoo lang het staat,
Ontluisterd door het zonden-kwaad
Voor ons geen kinder-waarde.

Wel mag 't eenige verwondering baren, dat men de wormen, rupsen, mieren, vliegen en muggen toeliet, [zie vs. 7] maar geen plaats gaf aan de volgende verzen:

Al wat de schepping goed en groot
Omvat in haren rijken schoot,
Al wat men schoon kan noemen,

---

volledig verzameld en met een levensberigt van den dichter voorzien. Utrecht, v. Terveen, 2de druk 1857; Dr. H. Pomes, Over v. Alphen's Kindergedichtjes, Rotterdam, Brusse, 1908; Dr. A. C. S. de Koe, v. Alphen's literair-aesthetische theoriën, Utrecht, Oosthoek, 1910; J. P. Hasebroek, Een dichteralbum van vóór 100 jaar, Amsterdam, Höveker en Zoon, 1881, bl. 277 v.v.; J. te Winkel, t. a p. Dl. IV, bl. 16 v.v. en andere nieuwe werken over de geschiedenis onzer letterkunde.

1) Zie Dichtwerken, Dl. II, bl. 136.

Kocht Jezus met Zijn zweet en bloed;
Wij mogen, in Zijn overvloed,
Naar 't regt, als broeders, roemen;
Hij is ons tot geregtigheid,
Wij zullen, door Zijn Geest geleid,
Eens nevens Hem regeeren.
Dan zullen wij, in 's Vaders huis,
Ontheven van verdriet en kruis,
In Hem den Schepper eeren.

De schepping leidt ons, dag aan dag,
Tot reiner eerbied; meer ontzag;
Meer ootmoed; meer verlangen.
Genade wijst den weg ons aan,
Om in 't vertrouwen vast te staan,
Door Jezus aan te hangen.
o Heer! ontsluit ons hart en oor,
Dan dringen deze stemmen door;
Doen hel en zonde zwijgen,
Dan spoort ons oog Gods gangen na,
Dan leert natuur, van Golgotha
Ons Nebo's kruin bestijgen.

Meer dan één verandering werd in den tekst van v. Alphen gebracht, die echter niet van groote beteekenis is. Zoo luiden bij van Alphen, reg. 4—6 van vs. 7:

Dat stremt ons onze kleinheid niet,
Om Hem de zorgen van verdriet
Op rekening te zetten.

en in vs. 8 luidden reg. 4 en 5:

Waar 't Lam de hemelfakkel is
Dáár zal eerst, zonder hindernis, enz.

GEZANG XVI.

Gellert's „Gott ist mein Lied", waarvan Gezang 16 een overzetting is, behoort tot de meest bekende geestelijke liederen. 't Werd vertaald door Ah. van den Berg [1]). Er zijn weinig Gezangboeken in Duitschland, waarin het niet voorkomt, en men zal 't ook vinden in bijna alle bloemlezingen van geestelijke poëzie [2]).

De vertaling van v. d. Berg is niet onverdienstelijk, al blijft zij soms beneden het oorspronkelijke. Zoo zegt Gellert in vs. 2:

> Und er gebeut: so fallen durch sein Schelden
> Die Himmel wieder in ihr Nichts;

en v. d. Berg heeft:

> En hij beveelt, en uit zijn stand en orden
> Keert alles tot zijn niet straks weêr.

Lezen wij bij Gellert:

> Er wog mir dar
> Was er mir geben wollte;
> Schrieb auf sein Buch, wie lang ich leben sollte,
> Da ich noch unbereitet war.

Bij v. d. Berg lezen wij:

> Hij heeft bepaald
> Wat Hij mij geven zoude,
> Schreef in zijn boek hoe lang ik leven zoude
> Eer de aarde ooit werd door 't licht bestraald.

---

1) „Proeve" Dl. II, bl. 107.

2) Knapp, t. a. p. n°. 5; J. P. Lange, Deutsches Kirchenliederbuch, Zurich, 1842, bl. 14; *Deutsches Evang.-Gesangbuch*, Berlin, E. Mittler u. Sohn, 1915, n°. 259.

Het laatste vs. bij Gellert luidt:

Ist Gott mein Schutz,
Will Gott mein Retter werden;
So frag ich nichts nach Himmel und nach Erden
Und biete selbst der Hölle Trutz.

Veel matter klinkt het bij v. d. Berg:

Zoo God mij hoedt,
Mijn schut en hulp wil wezen,
Zoo heb ik niets in 't groot heelal te vreezen,
Zoo juich ik, schoon zelfs de afgrond woedt.

De Commissie heeft in v. d. Berg's werk menige verandering gebracht. Bij hem luidde vs. 10:

't Zijn alles Gods geschenken,
Heer, laat mijn hart steeds dankbaar aan U denken,
Uw lof in mijne kele zijn.

wat zeker niet fraai is; evenmin als vs. 14 dat luidt:

Geen mensch [1]) of hair
Valt zonder uwen wille,
Mijn hart zij des, in die vertroosting stille,
Dat uwe hand mij 't leven spaar.

De laatste regel van het laatste vs. is ook niet fraai; dat: „Wat woede d'afgrond om mij spilt", kan er eigenlijk niet meê door.

De heer Wildschut, (van wiens „verbeteringen" wij voortaan

---

1) „Mensch" moet hier „musch" wezen. Gellert heeft:

Kein Sperling fällt.

niet meer gewagen zullen), maakt het niet beter met zijn: „Wiens magtig woord de storm en baren stilt."

De wijs, welke wij gebruiken is van J. Th. Kirnberger, maar verschillende toonkunstenaren hebben bij dit lied een melodie gemaakt. 't Is ook meer dan eens in onze taal overgebracht [1]).

GEZANG XVII.

In de christelijke Gemeente zijn, betrekkelijker wijs gesproken, weinig menschen, die den aanhef niet kennen van het lied: „Wie maar den goeden God laat zorgen." Doch niet allen hebben, naar wij vermoeden, den oorspronkelijken duitschen tekst, waarvan dit lied een vertaling is, in bezit of bij de hand. Wij beginnen daarom, met dezen hier uit te schrijven:

Wer nur den lieben Gott lässt walten,
Und hoffet auf ihn allezeit,
Den wird er wunderbar erhalten
In allem Kreuz und Traurigkeit.
Wer Gott, dem Allerhöchsten, traut,
Der hat auf keinen Sand gebaut.

Was helfen uns die schweren Sorgen?
Was hilft uns unser Weh' und Ach?
Was hilft es, dass wir alle Morgen
Beseufzen unser Ungemach?
Wir machen unser Kreuz und Leid
Nur grösser durch die Traurigkeit.

1) Zie C. D. Meyer, t. a. p. bl. 206.

Man halte nur ein wenig stille,
Und sei doch in sich selbst vergnügt,
Wie unsres Vaters gnäd'ger Wille
Wie sein Alwissentheit es fügt;
Gott, der uns sich hat auserwählt,
Der weiss auch gar wohl, was uns fehlt.

Er kennt die rechten Freudenstunden,
Er weiss wohl, wann es nützlich sei;
Wenn er uns nur hat treu erfunden
Und merket keine Heuchelei;
So kommt Gott, eh' wir's uns versehn,
Und lässet uns viel Gut's geschehn.

Denk nicht in deiner Drangsalshitze,
Dass du von Gott verlassen seyst,
Und dass *der* Gott im Schoosse sitze,
Der sich mit stetem Glücke speis't,
Die Folgezeit verändert viel
Und setzet Jeglichem sein Ziel.

Es sind ja Gott sehr leichte Sachen,
Und ist dem Höchsten Alles gleich,
Den Reichen klein und arm zu machen,
Den Armen aber gross und reich:
Gott ist der rechte Wundermann,
Der bald erhöhn, bald stürzen kann.

Sing, bet und geh auf Gottes Wegen,
Verricht' das Deine nur getreu,
Und trau des Himmels reichem Segen,
So wird er bei dir werden neu;
Denn, welker seine Zuversicht
Auf Gott setzt, den verlässt er nicht.

Wanneer men dit lied vergelijkt met ons Gezang 17, ziet men, dat vs. 4 van 't oorspronkelijke ontbreekt. Wel is een vertaling van vs. 4 ter tafel geweest. Zij was van Scharp, en luidde aldus:

Hij kent de rechte vreugdestonden,
Hij weet best, wat ons nuttig zij;
Heeft Hij ons maar getrouw bevonden,
Oprecht en zonder huichlarij;
Dan redt Hij dikwijls ongedacht,
En hoort en helpt ons onverwacht.

Zij had zeer goed een plaats kunnen vinden.

Ook mist ons Gezang op meer dan één plaats veel van 't naïeve, dat het duitsche origineel kenmerkt. Vooral vs. 5 staat ver beneden het oorspronkelijke. Zoo vinden wij de regels

Gott ist der rechte Wundermann,
Der bald erhöh'n, bald stürzen kann,

in 't nederlandsch niet terug.

Toch is Gezang 17 een van onze meest geliefde Gezangen; vooral vs. 1, 3 en 6 zijn zeer populair geworden.

Laat ons van den dichter hier het een en ander mededeelen. Hij heet Georg Neumark[1]). Den 16den Maart van 't jaar 1621 werd hij geboren, en ving zijn levensloop aan, die rijk is geweest aan allerlei wisselingen. Het lied „Wer nur den lieben Gott lässt walten" is door hem vervaardigd te Kiel in 1641. Vele en velerlei teleurstellingen hadden hem in de jaren van zijn jeugd en jongelingschap getroffen. In 't genoemde jaar

1) Zie Koch, t. a. p., Dl. III, bl. 410 v.v. — In „de Gids" van 1859 Dl. II, bl. 403 schrijft Potgieter dit Gezang toe aan Luther. In Mevr. Bosboom-Toussaint's Brieven aan Potgieter, (uitg. door J. Bosboom, Rotterdam, Bolle 1914, bl. 107), komt dezelfde vergissing voor.

te Kiel aangekomen, trok de predikant Ds. Becker zich zijner aan, en beloofde, voor hem om te zien naar een plaats als huisonderwijzer. Maar week aan week verliep, en Neumark's kleine geldvoorraad was bijna opgeteerd. Vaak smeekte hij des nachts op zijn knieën, dat God hem toch niet verzocht zou laten worden boven zijn vermogen. En ziet, geheel onverwacht viel een plaats open, die op voorspraak van Ds. Becker aan Neumark werd toevertrouwd. Weldra werd hij opgenomen in de familie Henning, en reeds den eersten dag van zijn verblijf in haar midden dichtte hij, „zijn lieven God ter eere, en om de goddelijke barmhartigheid voor deze betoonde onverwachte genade recht hartelijk („herzinniglich") dank te zeggen" het lied: „Wer nur den lieben Gott lässt walten".

De melodie vervaardigde hij terzelfder tijd. Zóó is dit lied ontstaan.

Een bekende legende luidt anders, maar zij is geen geschiedenis.

Wij achten het niet noodig, den verderen levensloop van Neumark hier te verhalen. In de vele wederwaardigheden, welke hem troffen, bleef hij getrouw aan het lied zijner jonkheid; steeds liet hij „Gott in Allem walten." Hij overleed den 18den Juli van 't jaar 1681.

De melodie van zijn lied vindt men terug in een cantate van Bach, en in Mendelssohn Bartholdy's oratorium „Paulus". Lang na zijn dood trof men zijn portret nog aan in vele evangelische woningen [1]).

Thans willen wij meedeelen, hoe onze vertaling is ontstaan.

In 1804 verscheen te Haarlem bij J. L. Augustini een geschrift geheeten: „Liederen voor den huiselijken godsdienst. Op choraal-melodiën bij de Protestantsche gemeenten in Duitsch-

1) Zie König, t. a. p. Dl. II, bl. 275.

land in gebruik. Onder de zinspreuk: Psallite Christo." — In 1805 verscheen een tweede stukje, dat, als het eerste, uitgegeven werd „naar kerkenorde."

Aan het eerste stukje gaat een „Voorbericht" vooraf, waarin de schrijver er zich over beklaagt, dat in ons land, zoo wel in blijde als in droeve dagen, zoo weinig de naam des Heeren met gezang wordt aangeroepen en groot gemaakt. Zoo zegt hij o. a.:

„Vooral in de huisgezinnen moest door groot en klein meer werk worden gemaakt van het godsdienstig gezang, dat aan de huiselijke godsdienstoefening kracht en verheffing bijzet. Maar ons volk is tot zingen niet zoo geneigd en niet zoo te vinden als het Duitsche; wat voor een deel moet verklaard worden uit het gebrek aan geschikte liederen en uit de weinig gepaste wijzen, waarbij men vele liederen dichtte. Men kan allen lof brengen aan ons statig koraal-gezang, maar ook de figuraal-muziek heeft veel, waardoor zij zich aanbeveelt. En hoe rijk zijn ook in dit opzicht niet de Duitschers!"

Tot klachten wil evenwel de schrijver zich niet bepalen. „Een klein gezelschap vereenigde zich, en beminnaars van Dicht- en Zangkunde boden elkander over en weder de behulpzame hand, om de beste Duitsche melodiën uit een grooten voorraad die voorhanden is, uit te kippen en in orde te stellen." Daarbij werden dan gepaste liederen bezorgd; en de drukker gaf toestemming, geheel of gedeeltelijk eenige Liederen over te nemen uit het bij hem uitgegeven „U. von Salis, Beeldengalerij der Heimweekranken" [1]).

Men hoopte, dat dit stukje het begin zou wezen van een huiselijk Gezangboek. Het voorbericht slüit met de mede-

---

1) Dit is met 7 liederen het geval. Van von Salis' werk bezitten wij den tweeden verbeterden druk. Harlingen, A. F. de Ruyter, 1823.

deeling van eenige muziekale wenken, en met het bericht, dat tegelijker tijd een „Choraalboekje" verschenen was, dezelfde melodiën bevattende, „gezet voor Drie stemmen, en tevens voor het Orgel of Pianoforte". Het eerste stukje bevat 24, en het tweede een gelijk getal liederen. Voor zoover ons bekend is, zijn deze twee stukjes door geen derde gevolgd.

Onder de melodiën, waarbij hier Gezangen zijn gedicht vermelden wij: „Nun danket Alle Gott; Wie schön leuchtet der Morgenstern;" enz.

In het eerste stukje van deze Liederen voor den huiselijken godsdienst, luidt n°. VI aldus:

Tegen zorgvuldigheid.

Wie slechts den hoogen God laat zorgen
En op Hem hoopt in 't bangst gevaar,
Is bij Hem veilig en geborgen;
Hij redt Hem Godlijk wonderbaar.
Wie zich den Vader toevertrouwt,
Zijn hoop is op een rots gebouwd.

Wat baat het twijfelmoedig vreezen?
't Kleinmoedig zuchten wee! en ach!
Vergeefsch zal al mijn kermen wezen,
Al weent mijn oog den ganschen dag,
Vaak ligt in 't geen ons treuren doet,
Voor ons de kiem van 't hoogste goed.

Zet dan vertrouwlijk op Gods wegen
De reize voorwaards, blij te moe,
Zoo stroomt u steeds vernieuwde zegen,
Dan zichtbaar, dan onmerkbaar toe,

Blijft slechts getrouw, de Godheid spreidt
Op den Geloofsweg zaligheid [1]).

Nu is 't van algemeene bekendheid, dat Ds. A. Rutgers de dichter is van de „Liederen voor den godsdienst", die uit von Salis zijn overgenomen, en dus is ook dit lied door hem vervaardigd.

In den tekst door hem ingezonden, zijn echter zeer vele veranderingen gemaakt, zoo als door Dr. Glasius, t. a. p. bl. 10 en 11 wordt meegedeeld.

Gez. 17 is velen tot troost en sterkte geweest. Wij nemen hier, als een bewijs, iets over uit Dr. L. Heldring's „O. G. Heldring's Leven en arbeid" [2]).

Mijn laatste studiejaar liep ten einde. Ik verliet de academie met een schitterend getuigschrift in alle vakken. Zoo had ik mijn doel bereikt, de gewenschte wraak genomen, maar ook met veel inspanning. Door tweejarig nachtbraken en gejaagde studie om het begeerde te erlangen, had ik te veel van mijn lichaam gevergd. De sterke inspanning werd overspanning en eindelijk eene kwijnende zenuwziekte, waaraan ik langen tijd heb geleden. Alleen bezield met de gedachte door studie uittemunten, nog in den vollen dorst der wetenschap, kwam thans het woord van den Heer tot mij: tot hiertoe en niet verder!" De eeuwige Liefde, wier gedachten hooger

---

1) Een andere redactie te 's-Gravenhage t. a. p. luidde:

Treedt vrolijk voorwaarts op Gods wegen,
Uw plicht wordt maar getrouw volbracht,
God schenkt u dag aan dag zijn zegen,
Hoe meer gij biddend dien verwacht.
Wie zich geloovig aan dien Heer,
Vertrouwt, verlaat Hij nimmermeer.

De eindredactie, in Gez. 17, is wel de beste.

2) 2de Uitgaaf, Leiden, E. J. Brill, bl. 29.

zijn dan de onze, wilde niet dat ik op dien weg zoude voortgaan. Midden uit alles moest ik een half jaar rusten; het laatste boek had ik te Utrecht gesloten in Maart 1826, en eerst in September beproefde ik weer te lezen. Ik zal die dagen nooit vergeten. Grootendeels bracht ik ze door bij mijn grootvader te Pfalzdorf, in gezelschap van een vroegeren speelmakker, Stoffel, nu knecht bij mijn grootvader. Op aanraden van Dr. Rademacher was ik dagelijks met hem op het veld aan het arbeiden. Welk een verschil tusschen den goeden Stoffel en mij! Ik kon alles betoogen wat hij geloofde, maar hoezeer ik het wenschte, zoo krachtig, oprecht en blijmoedig gelooven als hij, dat kon ik niet. Diep was ik getroffen, toen hij korten tijd daarna over het ijs gaande verdronk, en ik in hem een dierbaren vriend verloor, die mij geleerd had, dat een rein hart meer beteekent dan alle wetenschap. Ik had bij hem gevonden, wat mij juist door de wetenschap ontbrak; deze had mij misleid, mij noch wijs, noch gelukkig gemaakt, mij den eeuwigen vrede niet aangebracht, waar in hij was heengegaan, mij het geloof ontnomen, dat hij behouden had.

Soms nam de goede dokter mij mede naar zijne kranken; hij was een vroom man, met wien ik menig ziekbed bezocht. Alweder vond ik ook daar bij stervenden en omstanders hetzelfde als bij mijn Stoffel: een stil, louter gemoed en een rein hart, dat zich in een onwrikbaar geloof richtte op het Vaderhuis daarboven, waar vele woningen zijn. Vanwaar toch, klaagde ik hem, dat zij allen hebben wat mij ontbreekt? „Bedenk toch" zeide hij, „dat niet de wetenschap den mensch „tot God brengt, maar alleen een hart, waarin de vreeze Gods „woont; om God zelf te leeren kennen moet de mensch, in wien het „evenbeeld Gods door de zonde verwoest en bevlekt is, het oor„spronkelijk beeld zoeken, door in eigen hart waarheid en reinheid „aan te kweeken". Hij opende toen mijne oogen voor den weg tot den strijd om een rein hart, in welken strijd ik niets anders kende, dan die weinige woorden van Gez. 17:

Wie maar den goeden God laat zorgen,
  En op Hem hoopt in 't bangst gevaar,
Is bij Hem veilig en geborgen,
  Dien redt Hij godlijk, wonderbaar."

Ook nu nog wordt Gez. 17 vaak en gaarne gezongen. 't Is *waar* bevonden door duizenden:

„Wie op den hoogen God vertrouwt,
Heeft zeker op geen zand gebouwd" [1]).

GEZANG XVIII.

In Ah. van den Berg's „Proeve", Dl. III, bl. 108 komt het volgende gedicht voor:

Gerustheid in God.

Wil, groote God! in mijne lofgezangen,
Den diepen dank van eenen worm ontvangen,
Dien Gij, zoo hoog, zoo groot in mogendheid,
Hoe klein hij is, gelijk een vader, leidt.

Uw alziend oog aanschouwt mij in genade,
Het slaat mij steeds alom naauwkeurig gade;
Terwijl uw gunst, waardoor al 't schepsel leeft,
Mij leven, vrede en vreugde en alles geeft.

Voor mijnen voet baant Gij mij effen wegen,
Die Gij bestrooit met heil en milden zegen;
Des leidt Gij mij, wat eer! met eigen hand,
Vermakelijk naar 't hemelsch vaderland.

---

1) Koch, t. a. p. Dl. VIII, bl. 140 deelt onderscheiden voorbeelden meê van bemoediging en troost, geput uit Neumark's lied. — Men kan over dit Gezang nog raadplegen: B. ter Haar, Christ. Maandschrift, Jrg. 1845, en W. Francken in Licht, liefde, leven, Jrg. 1854.

Nooit hindert mij de kleinste zielesmarte;
De flauwste wensch ontstaat nooit in mijn harte,
Dien Gij, zoo 't maar uw wijze liefde duldt,
Niet straks geneest, of liefderijk vervult.

Gij ziet de kracht der vleeschelijke lusten,
Die meenigmaal mijn hart zoo zeer ontrusten,
Maar ziet het ook, hoe zeer dat kwaad mij spijt,
En met wat ernst mijn ziel er tegen strijdt,

Gij ziet mijn lust, om naar uw wil te leven,
En vlug langs 't pad van uw geboon te streven;
En vindt Gij, dat mijn gang daarop vertraagt,
Zoo voel ik 't hart door uwe kracht geschraagd.

Leidt Gij mij eens in ongeval of lijden.
Of geeft Ge mij een zwaren strijd te strijden,
Gij meet mijn strijd steeds af naar mijne kracht,
En 't wordt mijn heil, 't geen ik mijn rampspoed dacht.

't Bepaald getal van mijne levensjaren
Zult Gij mij, tot één uur toe, trou bewaren;
Dat weet ik wis, dat nimmer ongeval
Of menschenhand mijn dagen korten zal.

Zoo ziet Gij mij! Zoo blijft Gij voor mij waken!
Met zoo veel trou bezorgt Gij al mijn zaken!
Zoo leidt Gij mij, tot aan, tot in den dood,
En dan — wat wordt mijn heil dan! — o hoe groot!

Uit een vergelijking met Gez. 18 ziet men, hoe veel mingelukkige uitdrukkingen bij v. d. Berg zijn weggenomen. Uit vs. 1 reg. 2 verdween die „worm"; uit vs. 3 reg. 4, „vermakelijk"; uit vs. 6 reg. 2, dat „vlugge" streven; uit vs. 9 reg. 2

dat „bezorgen van onze zaken". Bij v. d. Berg vinden wij aan 't slot vs. 1 nog eens herhaald. Men heeft dat in den Haag niet noodig gevonden.

GEZANG XIX.

In 1802 zag bij P. Brandsma, boekverkooper te Leeuwarden, het licht: „Iets tot stichting door B. van Weemen, Leeraar bij de Hervormde Gemeente van J. C. te Leeuwarden" [1]). In een opdracht aan de „Zeer geliefde Leeuwardsche Gemeente" zegt de Schrijver, dat hij nu en dan „door enige dichtregels, getracht had haar te stichten en enige meerdere levendigheid aan onze openbare godsdienstige oefeningen bij te zetten."

„Ik weet", zoo zegt hij, „dat ik mijn oogmerk enigzints bereikt heb — en dank er God voor. Ik vond mij opgewekt deze eenvoudige opstellen (!) nader onder uw oog te brengen — niet, omdat ik uwe bewondering daarover verwacht als over kunststukken, waarvoor ik ze zelf niet houde; maar om u, onder toebede van Gods zegen, nog enige stichting te bezorgen. Onze onderlinge, liefderijke betrekking, hoop ik, zal daartoe enigzints medewerken."

Het boeksken telt 32 bladzijden, en bevat vier „Kerstzangen", twee „Paaschzangen", een „Nieuwjaarszang", een „Slotvers op eene Leerrede over Lucas 5 : 1—11", en een „Slotzang op eene Leerrede over Philippensen 1 : 22b." Aan dit laatste vers is Gezang 19 ontleend, met vele bekortingen en niet weinig veranderingen.

Bij van Weemen telt het gedicht 12 coupletten; ons Gezang heeft slechts 9 verzen. Wij nemen hier die coupletten over, welke gewijzigd in 't Gezang voorkomen:

---

1) Over v. Weemen — zie hiervóór, bl. 62—63.

Gij, groote God! die ons het leven,
Ten rechten tijdstip hebt gegeven
Door Uwe magt en menschenmin;
Gij telt nauwkeurig alle d' uren,
Zo lang w' op aarde moeten duren;
Daar is 't bestier der wijsheid in!

Geen een van allen menschenkind'ren
Zal Uwen vrije-Raad verhind'ren,
Men leeft — men sterft naar Uw besluit;
Uw invloed doet ons ademhalen,
Maar, moeten wij ten grave dalen,
Dan bluscht Gij 's levens lamp weêr uit.

Niet slechts de maat der levensjaren,
Maar ook der rampen en gevaren,
Heeft Uwe hand ons afgedeeld;
Dan, wen het leed ons zo lang griefde,
Als 't aan Uw hoge Wijsheid bliefde,
Heeft Uwe hand ons weêr geheeld.

Gij schenkt ons zo veel zegeningen,
Gij plaatst een ieder in die kringen,
Waarin hij zorgen — werken moet.
Gij hebt, o albestierend Koning;
Den oord bestemd van onze woning —
Gij deedt het — Gij schikt alles goed!

Gij, die regeert, zult steeds regeren,
O Vorsten-Koning, Heer der heren!
Uw Rijk duurt tot in eeuwigheid!
Niets kan iets aan Uw magt ontwringen,
Gij blijft de Meester aller dingen —
En al Uw doen blijft Majesteit!

Naar U moet al, wat leeft zich schikken;
Zelfs komen nimmer d' oogenblikken,
  Waarop Gij naar ons plan regeert;
Woudt Gij naar al ons wenschen horen,
Wij waren zelv' gewis verloren,
  Al 't goed' en schoon was — omgekeerd.

In Uwe hand zijn onze tijden;
Geef Gij dan zegen, vreugd en lijden,
  Schik alles naar Uw wijzen Raad!
Wij willen U geen wetten schrijven,
Maar nederig aan U verblijven,
  Het slot, dat ons te wachten staat!

Ons weiflend hart durft niet begeren,
Om onze dagen te vermeeren,
  Het haakt ook naar geen raschen dood,
Het spoedig sterven mogt ons baten,
Maar voor hen, die wij achterlaten,
  Was ook welligt de schaâ te groot.

Wil dan, om Uwen Eengeboren,
Slechts dezen onzen wensch verhoren:
  „Leer Gij ons onzen levenstijd
Besteden, om U lof te geven,
Om naar die heiligheid te streven,
  Waarvan Gij-zelf het voorbeeld zijt."

Er is, zoo als men uit het bovenstaande zien kan, in Den Haag veel gewijzigd in van Weemen's arbeid. 't Gezang werd aangenomen in de Algemeene Vergadering van 1805. De melodie is dezelfde als van een gedicht van Lavater.

GEZANG XX.

In Nepveu's uitgaaf van v. Alphen's Dichtwerken, Dl. II, bl. 141, komt een vers voor, aanvangend met deze woorden:

Mijn geest verheugt zich, dat bij God
't Bestier is van mijn weg en lot;
Dat Hij mij vreugd of ongeval,
Naar mijn behoefte zenden zal.

Met wijzigingen en bekortigingen is hieruit ontstaan ons Gezang 20. Het enkelv. eerste persoon is overal veranderd in de pluralis; vs. 2 en 3 zijn overigens niet gewijzigd, maar in vs. 4 luiden bij v. Alphen de laatste twee regels:

Hij weet, wanneer in ons gemoed
Een roos of doren voordeel doet.

Dan volgen (bij v. Alphen):

'k Neem dan vertrouwlijk, wat Hij geeft,
Daar die verwachting in mij leeft:
Dat elke last, mij opgeleid,
Een bron zal zijn van zaligheid.

Ik wandel gaarne bij het licht
Van Zijn vertroostend aangezigt,
'k Gevoel 't met vreugde, als Zijne kracht
In mijne zwakheid wordt volbragt.

Maar is mijn ziel van licht beroofd;
Van vreugde ontledigd; afgesloofd;
Dan blijf ik zien, in dat gemis,
Op Hem, die licht en leven is.

Die dragen wil en redden zal,
Wien nooit de wolf één schaap ontstal,
Heeft zijne liefde en trouw verpand
Voor onze komst in 't vaderland.

Vs. 7 in Gez. 20 is woordelijk aan v. Alphen ontleend, doch dan volgt bij hem:

Als wij de doodsvallei betreên,
Laat ons de beste vriend alleen,
Maar Jezus draagt ons in Zijn schoot
Tot aan, en over, graf en dood.

De tijd komt stil, maar zeker, aan,
Als ik mijn grafplaats in zal gaan,
Bereid u voor dien stond, mijn geest!
Opdat ge dan niet ijdel vreest.

Maar ach! hoe houd ik mij gereed?
'k Heb hals-sieraad noch staatsiekleed!
Hoe ga ik Jezus in 't gemoet,
En val Hem waardiglijk te voet?

In Zijnen mantel ingehuld,
Heb ik een deksel voor mijn schuld;
En 't kleed van Zijne heiligheid
Is mij tot sieraad toebereid.

Ach! niets van ons! maar 't al van Hem!
Zoo komt men in Jerusalem!
Zoo treedt men needrig — onbevreesd
Gods tempel in — bij 't eeuwig feest.

In de plaats van dit alles hebben wij in Gezang 20 het 8ste vers van v. Alphen. Het laatste vers is niet van hem, maar van de verzamelaars.

GEZANG XXI.

Dit lied hebben wij te danken aan Jodocus van Lodenstein, een der merkwaardigste vaderlandsche predikanten uit de 17de eeuw. Hij was gesproten uit een aanzienlijk geslacht; leerling van Gisb. Voetius; twee jaren lang als student huisgenoot van Coccejus te Franeker; geestverwant van Willem Teellinck en overtuigd piëtist, van onverdachte vroomheid met ascetische neigingen; bedroefd en toornend over den geesteloozen staat, de „doodigheid" van Neerland's „Sion"; tot op zekere hoogte Labadist, maar trouw gebleven aan de Kerk; onvermoeid katecheet; ijverig en begaafd prediker; met zijn gansche hart deelnemend aan het lijden en strijden der Utrechtsche Gemeente; — en bij dit alles een vruchtbaar schrijver, en niet onbegaafd dichter. Terecht is van hem gezegd, dat hij een belangrijke figuur is in de geschiedenis onzer Vaderlandsche Kerk.

Over hem is dan ook door velen op zulk een wijze geschreven [1]), dat het ons niet moeielijk valt ons een helder

---

1) Wij verwijzen naar M. Goebel, Gesch. d. Chr. Lebens, Coblenz, 1852, Dl. II, bl. 160 v.v.; de dissertatie van Dr. P. J. Proost, Amst., J. Brandt en Zoon, 1880; A. Ritschl, Gesch. d. Pietismus in der reform. Kirche, I, bl. 152 v.v; Dr. A. C. Duker, Gisb. Voetius, Leiden, E. J. Brill, 1914, Dl. III, passim; J. van Lodensteyn, Geestelijke Opwekker .... aangedrongen door het leven en sterven van dien grooten zelfverloochenaar J. v. Lodenstein door Everardus van der Hooght, Nieuwe uitgaaf, Nijkerk, Malga, 1857; Dr. A. W. Bronsveld, Bloemlezing uit de Gedichten van Jod. v. Lodenstein, Rotterdam, Tassemeyer, 1867; S. Gorter, „Gids" van 1869.

Voorts wordt thans (wat voorheen niet gebeurde) in meer dan één Geschiedenis van onze letterkunde van Lodenstein gewag gemaakt, en in menige bloemlezing een gedicht van hem opgenomen. Zie J. Jac. Thomson, Religieuse Poëzie, Zwolle, J. Ploegsma, 1916, bl. 122 v.v.

beeld van hem te vormen. Verwijzende naar de aan den voet der vorige bladzijde aangegeven literatuur, deelen wij hier slechts de hoofdzaken mede uit v. Lodenstein's leven, en vermelden meer uitvoerig de omstandigheden, waarin hij verkeerde, toen hij het lied dichtte, waaraan Gezang 21 is ontleend.

Jodocus van Lodenstein werd uit een regenten-geslacht te Delft geboren, 19 Februari 1620. Hij studeerde in de theologie onder Voetius te Utrecht, en onder Coccejus te Franeker. In 1644 werd hij predikant te Zoetermeer, waar hij arbeidde tot 1650, toen hij leeraar werd der Gemeente Sluis in Vlaanderen. Van 1652 tot zijn dood bediende hij het evangelie te Utrecht. Hij had daar een grooten en merkwaardigen kring van vrienden, tot wie o. a. Voetius, Anna Maria van Schuurman en J. van den Bogaard behoorden, met wie hij op vaste tijden samenkwam. In de zomermaanden kwam het „gezelschap" wel eens samen in een zomerhuis; het stond in een tuin, die behoorde bij van Lodenstein's huis, ter plaatse ongeveer, waar nu de Parkstraat aanvangt. Over de scheuring, die door het optreden van de Labadie in dezen kring ontstond, hebben wij hier niet te spreken, maar zij heeft van Lodenstein hartelijk leed gedaan. Hij vond het zeer af te keuren, dat men de kerk eerst in brand hielp steken, en haar dan ontvluchtte in plaats van den brand te blusschen [1]).

Den 13den Juni 1672 werd de stad Utrecht overgegeven aan den franschen Markies de Rochefort. Tot November 1673 was de oude veste „het tooneel van de schrikkelijkste gewelddadig-

1) „Daar zijn een deel Vromen, die scheyden zig af, en loopen weg, maar dit is niet welgedaan, want zy hadden met my, en andere meer, het huys aan brand gestoken, soo moesten zy het mede helpen blussen, en soeken het ontstelde hersteld te krijgen." Zie Proost, t. a. p. bl. 196.

heden" [1]), maar toen werd besloten, dat de fransche bezetting de stad zou verlaten na haar aan brand en plundering te hebben prijsgegeven. Dit onheil werd echter afgekocht voor de som van vijf tonnen gouds. Den 6den November werden veertien der aanzienlijkste burgers ontboden bij den Gouverneur. Ds. van Lodenstein was een hunner. Zij werden gevangen gehouden als gijzelaars. Den volgenden morgen werden zij over Arnhem en Doetinchem, onder sterk geleide, en onder velerlei ontbering en strenge koude gebracht naar de vesting Rees in „'t land van Cleef", waar zij opgesloten werden, terwijl het getal gijzelaars nog met zes werd vermeerderd. Met twaalf van zijn lotgenooten deelde v. Lodenstein een kleine slaapkamer, waarin de bedden op den vloer waren gespreid, en slechts bij uitzondering kreeg hij gelegenheid te verwisselen van ondergoed [2]).

Het was in die benarde omstandigheden, dat v. Lodenstein natuurlijk met onuitsprekelijken weemoed dacht aan Utrecht, en vooral aan den omgang met zijn vrienden. Voor opstand tegen God werd hij echter bewaard. Hij berustte gelaten in den wil en den raad van God; en hij hoopte, dat men zulks ook te Utrecht doen zou.

Het was nu op het fort Nieuw-Rees, dat hij schreef: „Eenige Aandachten, over sommige van 's Heeren Gods Eygenschappen enz. Den Autheur voorgekomen geduyrende sijn verblijv in Ostagie in 't land van Cleev." Deze „Aandachten" vormen samen een klein bundeltje „Reesche Liederen". Men vindt ze in v. Lodenstein's Uytspanningen van bl. 78—90 [3]).

---

1) Men zie Proost, t. a. p. bl. 38. — Dr. Duker, Dl. III, bl. 295 v.v.

2) Lodenstein had te Rees een grooten invloed op den predikant Zeller, dien hij bewoog tot een *levend* geloof in Christus. Een dochter van Ds. Zeller was de moeder van F. A. Lampe.

3) Wij gebruiken den 5den druk, 1695; de vroegere uitgaven schijnen verloren te zijn geraakt.

Het bundeltje bestaat uit vier liederen, geheeten: I. Hertsterckte in Jehova; II. idem; III. Verheven Herte van een Christen, die Gode leeft; IV. 't Oneyndig licht woonende in de Donckerheyt. Ze zijn resp. gedagteekend 28 Dec. 1673; 4, 11 en 25 Jan. 1674.

De hoofdgedachte in deze vier liederen is, dat het den mensch, die „niets" is, voegt zich te buigen voor Gods wil en besluiten, en niet te vragen naar het „waarom" van hetgeen de Almachtige en Alwijze doet.

Als my des Heeren wijsheyd geeft
Te sien de reden van Haar wegen,
Ben ick haar danckbaar en beleeft
Prijs die, maar spreeckse nimmer tegen.

Maar als het Haar oock niet en lust,
Dan prijs ick blind'ling al Haar dade',
En vind my (dunckt my) meer gerust,
Dan als ick na de Reden rade.

Den Hemel wercke wat Hij wil,
Dewijl Hy d' Eeuwige Besluyten
Uytvoert, en 't Schepsel swijge stil,
En sluyte Reede en Wijsheyd buyten.

Ey! Prijsen! Prijsen is mijn plicht,
Niet vragen wat er goed of quaad is,
Wat kan het anders sijn als Licht,
't Geen d' uytvoer van den eeuw'gen Raad is.

Deze regels zijn ontleend aan het vierde der Reesche Liederen, en men ziet, dat hier dezelfde toon ons tegenklinkt als in de eerste twee, waaraan Gezang 21 en 68 ontleend zijn. We nemen hier die verzen uit van Lodenstein's gedichten over,

die wij, min of meer gewijzigd, in ons Gezang terugvinden, aan welks bewerking A. Rutgers, Ah. van den Berg, M. Jorissen en J. A. Lotze hun krachten gewijd hebben [1]).

Maar en is niet 's Hemels Oog,
Off wy laag sijn even Hoog?
Sitten wy in treurig duyster,
  Nog behoudt dat eeuwig Licht
Al sijn glansch, end al sijn luyster,
  Weerdig al ons Loff en Dicht.

Wis den Hemel is het all —
Weerdig, en wy niet met al.
Mag die maar in Glory blincken,
  Doe Hy dan vry dat Hy doet,
Of wy drijven, of wy sincken,
  Wat Hy doet is even *goed.*

Wy sijn niet dan voor den Heer,
En ons Heyl is in sijn Eer.
En sijn eer in al sijn wercken:
  Als Hy ons dan sincken doet,
Kunnen wy sijn lof maar stercken,
  Wat Hij doet is even goed.

Wijsheyd sonder eynd' of paal
Sijn sijn wegen altemaal:
Sijn sy suerheyd, sijnse soetheyd,
  Laat ons altijd swijgen stil,
Want de wesentlijcke *Goedheyd*
  Maakt het goed, met dat Sy 't wil.

1) Zie Proost, t. a. p. bl. 117, noot.

Quaad! segt somtijds ons gevoel,
End' ons wijsheyt mist haar doel:
Maar soo wy de reden sagen
  Waarom 't dus den Hemel koos,
Bleeck, ons wijsheyd was te traag, en
  All' ons sinnen sinneloos.

Vaack wy meenen 's Heeren Eer
Was op and're wijs veel meer,
Dan op deze, te verbreiden;
  En wy feylen in den vond,
Omdat anders als wy seyden
  In sijn *Raad* geschreven stond.

Ondoorgrondelijcken *Raad*!
Daar maar enckel wijsheyd staat;
On-naspeurelijcke Vonden!
  On-berispelijck Besluyt!
On-bereickelycke Gronden!
  On-uyt-sprekelijck Beduyd!

Raad, waar door den Hemel staat,
En der aarden wigt, en maat
Over-kunnig uytgevonden
  Over-konstig is gestelt,
En verordent sijn de stonden,
  En de sterren all' getelt.

Raad, waar na den Hemel sweeft,
En sich voegt wat is, of leeft,
Die de raderen en snecken [1])
  Van dit magtig uyrwerck drijft;
En besorgt, dat geen gebreck en
  Sy, of yets te rugge blijft.

1) *Snek* en *snekrad*, het rad, waarop men den ketting van een afgeloopen horloge opwindt. (v. Dale's Woordenboek, i.v.).

Raad, ons Min soo weerdig, wis
Als de Goedheyd selver is.
Wie soud' oyt, om eygen voordeel
Wenschen, dat dien Keten brack?
Of dat schatten, in sijn oordeel,
Ligter dan sijn ongemack?

Nutter ging dit gantsche Rond,
Dan een mijt [1]) daar van, te grond,
Daar (dunckt my) verliest sig alle
Vryheydt, Vrienden, Rijckdom, Staat;
Laat het sincken, laat het valle',
Als maar desen *Raad* bestaat.

Uit een vergelijking van ons Gezang met het gedicht van van Lodenstein kan men zien, dat het geen geringen arbeid moet gekost hebben, om zoo veel mogelijk van het oorspronkelijke over te nemen in een lied, dat door een zoo veel later levend geslacht zou gezongen worden.

Tot in 't voorjaar van 1674 heeft de gijzeling van Lodenstein geduurd. Op den 2den Februari van dat jaar werden tien wagens vol geld uit Utrecht naar Arnhem gebracht, en aan de Franschen overgeleverd; toen werden de gijzelaars vrijgelaten. Nog drie jaren levens werden aan van Lodenstein vergund. Hij overleefde Voetius, die 1 Nov. 1676 overleed; zijn' vriend Essenius, die 18 Mei 1677 den geest gaf; en hij zelf stierf den 6den Augustus van datzelfde jaar. Langdurig was zijn ziekbed; hij leed aan het water, en kon niet veel spreken. Toen de dood naderde, zeide hij: „Is dit sterven? Zoo sterv ik wel gemakkelijk." Zijn laatste woorden waren: „Ik ben zeer vol van gedachten." Zijn lijk is bijgezet in het koor der Oude Kerk te Delft.

1) Eigenlijk een klein muntstukje.

GEZANG XXII.

In 1771 verscheen te Utrecht een bundeltje Gedichten „Proeve van Stichtelijke Mengelpoëzij." De schrijvers maakten zich niet bekend, doch onder sommige gedichten stond een M. en onder andere een S. Toen deze proeve veel bijval vond, gaven de auteurs in 1772 een tweede stukje, waarop weldra een derde volgde. In 1773 zagen de drie stukjes te Utrecht bij de Wed. J. C. van Terveen het licht onder den titel: „Stigtelyke Mengelpoëzy van Hieronymus van Alphen en Pieter Leonard van de Kasteele." In deze uitgaaf, welke herhaaldelijk herdrukt werd [1]), en waarin 24 gedichten uit de „Proeve" waren overgenomen, kwamen de letters M. en S. onder de gedichten niet meer voor, zoodat men er naar raden moest van wien zij waren. Maar aan wien deden de M. en de S. denken, die in de eerste uitgaaf voorkwamen? Men heeft eerst gegist, dat de M. beduidde „Magister", en v. Alphen aanwees, die reeds was gepromoveerd, terwijl de S. beteekenen moest „Student", en sloeg op van de Kasteele, die toen nog studeerde.

De Heer Mr. Nepveu was dan ook van dit gevoelen, toen hij den eersten druk bezorgde van v. Alphen's Dichtwerken. Maar reeds ongeveer 1825 had een zoon van v. d. Kasteele aan Prof. H. M. Tydeman meegedeeld, dat juist het omgekeerde het geval was, en de gedichten met M. onderteekend waren van v. d. Kasteele, en die met S. van v. Alphen [2]). In de Kunst- en Letterbode van 18 Maart 1842, N°. 11, heeft een kleinzoon van v. d. Kasteele het zoo goed als evident gemaakt, dat de S. en de M. doelen op de aanvangletters van

---

1) Wij bezitten de 7de uitgaaf, van 1804; de 8ste druk verscheen in 1840.

2) Men zie Tydeman's Lofrede op v. Alphen, bl. 15.

den titel: Stigtelijke-*M*engelpoezy, en dat de S. van Alphen aanwijst als den oudsten (en daarom het eerst genoemd), en de M. v. d. Kasteele als den jongsten. Van 24 liederen uit de „Proeve" weten wij dus, dat er 11 zijn van v. Alphen en 13 van v. d. Kasteele. Van de overige gedichten weten wij dat de vertalingen van Gellert, in den bundel voorkomende, van v. d. Kasteele zijn, *ook Gezang* 22, en ook het Gedicht op de Zee [1]). In den tekst van ons Gezang is alleen „Wenscht terug 't geen hij eens zag", gekomen voor „En verlangt naar 't geen hij zag" [2]).

Van v. d. Kasteele's gedichten werd door zijn tijdgenooten vooral bewonderd zijn gedicht op *de Sneeuw*. Hij vertaalde vele van Klopstock's Oden, en Ossian's zangen. Ook had hij een begin gemaakt met een epos, „Henoch."

GEZANG XXIII.

In 't Negende Deel van Feith's Dicht- en prozaïsche werken komt op bl. 154 een gedicht voor geheeten: „Bij onmatige zorgen voor de toekomst." Het is ons Gez. 23, met enkele veranderingen. Zoo luidt de laatste regel van vs. 2 bij Feith:

En met Gods weg durft twisten.

In vs. 3 lezen wij bij Feith:

Oog Mozes slechts, oog Jozef na,
Staar Jezus aan op Golgotha,
En leer Gods weg aanbidden!

De laatste regel van vs. 4 is bij Feith:

Op haar slechts drijft gij veilig.

---

1) Zie, Dichtwerken van v. d. Kasteele, door Mr. I. C. v. d. Kasteele, Dl. I, bl. 11.

2) Zie, „Proeve" enz. bl. 314.

In vs. 5 luiden thans in sommige uitgaven de laatste twee regels:

En eens wordt *hier* het duister licht
Wat d' uitkomst hier moog' wezen.

Dit is natuurlijk een fout. Feith heeft:

En eens wordt *u* het duister licht, enz.

De laatste regel van vs. 6 luidt bij Feith:

Uw liefde omvat ze beide.

Bij Feith eindigt vs. 7 aldus:

Ach! zoudt gij met dien dierbren Zoon
Mijn Vader! van uw liefdetroon
Niet alles aan mij schenken?

Hel achtste vs. luidt bij Feith:

Maar Vader! daar wij om U heen
Slechts vlekloos licht aanschouwen,
Kan 't onbevlekt gewisse alleen
Op U in nood vertrouwen.
Och, geef dat mijn onrein gemoed,
Gereinigd door mijns Heilands bloed,
Steeds naar zijn voorschrift handle!

De aanhef van vs. 9 bij Feith luidt:

Dan sluimren in uw vaderschoot
Mijne angsten, al mijn zorgen, enz.

De meeste veranderingen in den tekst van Feith aangebracht, zijn verbeteringen.

Boven 't lied van Feith staat: Op de wijze: *Nun freut euch lieben* enz. Zoo als men weet, is dit de eerste regel van een

lied van Luther. Boven Gezang 23 staat: Wijze: *Wenn mein Stündlein vorhanden ist*, — het lied van Nic. Herman, waarvan ons Gez. 184 een verdienstelijke reproductie is.

GEZANG XXIV.

De dichter van dit Gezang is Johannes Petrus Kleyn[1]). Hij werd geboren 4 Juni 1760 te Hooge-Zwaluwe, en werd in 1781 student te Utrecht. Hij studeerde eerst in de godgeleerdheid, later in de rechten, waarin hij promoveerde. Kort na zijn promotie gehuwd met de begaafde Antoinette Ockerse, vestigde hij zich op het buitengoed, dat hij van zijn ouders — zijn vader was rentmeester der domeinen van Prins Willem V op de Hooge en Lage Zwaluwe in N.-Brabant — geërfd had. Hij was een vurig Oranjeman, maar daarom zeer gehaat bij de Patriotten, die in 1793 zijn huis in brand staken, en het bosch, waardoor de deftige woning omringd was, omhakten. Kleyn vluchtte te voet, daar er geen rijtuig was. In 't schip, waarin zijn huisraad was geladen, werd een gat geboord, zoodat ook zijn fraaie boekverzameling bedorven of erg beschadigd werd. In 1794 vestigde hij zich metterwoon te Wageningen, waar hij lid werd der Regeering, maar reeds in 1795 werd hij benoemd tot Raadsheer in den Hove-provinciaal van Gelderland. Te Arnhem vond hij o. a. zijn vriend Ah. v. d. Berg. Hij overleed 20 Febr. 1805.

Kleyn verkeerde in den kring van jonge mannen, die in zijn

---

1) Over Kleyn en den letterkundigen kring, waartoe hij behoorde, zie men „Een Dichter-Album van vóór honderd jaren door J. P. Hasebroek", Amsterdam, Höveker en Zoon, 1890. Ds. Hasebroek was een kleinzoon van Kleyn en droeg zijn voornamen. Voorts zie men: J. te Winkel, t. a. p. Dl. IV, bl. 72 v.v.; en voorts de rijke literatuur over Bellamy, den vriend van Kleyn.

studententijd blaakten van ijver voor onze Vaderlandsche letterkunde, maar daarbij een buitensporige vereering hadden voor Klopstock. Zij waren nagenoeg allen lid van 't Genootschap „Dulces ante omnia Musae", en hielpen meê den grond leggen tot de Maatschappij der Ned. letterkunde. Wij noemen Hier. v. Alphen, v. d. Kasteele, Bellamy, M. Tydeman, P. Hofstede, P. Paulus, A. Rutgers, A. v. d. Berg, A. Kluyt, J. Hinlopen en H. A. Bruining. De meesten van dien kring komen wij in den loop van dit ons onderzoek tegen.

Van dit Genootschap verscheen in 1775 te Utrecht bij v. Paddenburg en v. Schoonhoven en Comp. „Proeve van Oudheid-, Taal- en Dichtkunde", waarin bijdragen voorkomen o. a. van H. A. Bruining[1]). In 1782 zag een tweede „Proeve" het licht, waarin meer dan één bijdrage voorkomt van Kleyn; o. a. een „Lofzang naar het Hoogduitsch van den Heer E. C. von Kleist." Het valt moeielijk te zeggen, waar het verhevene overgaat in wat gezwollen en overspannen heeten moet. Welk van deze epitheta past op regels als deze:

Gij Leeuwen, huilt in 't woud, al brullend tot Zijn eer!
Zingt Hem, gij vooglen, zingt!
Uw spitse zij 't altaar, gij klippen, die hij trof,
Uw damp zij wierookgeur!

Ik wil, in 't duistre bosch, me alleen tot uwen roem,
Met U verlustigen
En zugten om uw gunst, en naar den Hemel zien,
Die door de takken schijnt.

'k Wil dwalen langs het strand der donderende zee,
In ieder baar U zien,
En hooren U in storm, en in het veld-tapijt
U steeds bewonderen.

1) Zie hierboven bl. 42 v.v.

Ik wil verrukt op klippen klimmen, en U door
Gescheurde wolken zien,
En zoeken U, des daags, tot dat de stille nagt
Me in heilge droomen wiegt.

Van Kleyn is ook het gedicht: „De intrede van een zalige in den hemel." Het vangt met deze verzen aan:

Hoe treurig trilt de Zephir
Door 't lange gras al zugtend
Voorbij dit aaklig graf!
De stille maan schijnt bleeker,
En de avond-star staat kwijnend
Hoe is natuur zoo doodsch? —

Of heeft een teedre minnaar
Zijn tweede ziel verloren?
O onverbidb're dood!
Of zijn twee Echtgenooten
Hier van elkaêr gescheiden? —
Is dit misschien zijn graf? —

In een derde bijdrage van Kleyn, „Lofsang" geheeten, ook rijmloos, treft ons ook die doorgaans hooggespannen toon, dat dweepen met natuur en eenzaamheid, dat afwisselen van 't verhevene met het lagere, en dat aanroepen van God en Jezus Christus met woorden, deels aan 't rationalisme, deels aan de kerkelijke dogmatiek ontleend. Wij nemen hier als proeve enkele strofen over:

Verkwikkelijke eenzaamheid! — Mijn teergevoelig hart
Gevoelt in U zijn God! — 't aanwezen van een Wezen,
Dat nimmer een begin, dat nooit een einde heeft!
Maar eeuwig, eeuwig is; en mij en u deed worden!

Gij spart'lend visschen-rijk! gij dankt hem, die u schiep,
  En slaat, tot zijnen lof, uw' dartelende vinnen
Het kabb'lend golfjen toe — zie, hoe het baarsjen schiet,
  En 't rillend staartjen buigt — 't verheugt zich in zijn wegen.

En ik — o stille rust! — van 't stadsgewoel bevrijd! —
  Ik zit hier aan een beek, om mijnen God te loven! —
'k Zie in 't ontluikend groen, 'k zie in het teder gras,
  Het liefderijk bestuur, de zorg des Eeuwigen!

Des Eeuwigen! — o ja! — de liefde van dien God,
  Die steeds het eeuwig heil, 't geluk der stervelingen
Van eeuwigheid betragt — die, voor zijn zondig volk,
  Zijn' Zoon aan de Aarde gaf, om in hun plaats te lijden.

O Jezus! God! en mensch! o teedre menschenvriend!
  Mijn geest is veel te zwak, om U mijn hart te toonen,
Maar neen! — gij hoort mijn hart, gij hoort mijn kloppend hart
  In 't binnenst van mijn borst voor uw verzoening danken.

Aanbiddelijk verbond! — het menschdom is verlost! —
  O heilig weerdig bloed! — o bloedig Golgotha! —
Messias! ach! mijn God! ik werp mij voor U neêr,
  En dankend zal ik U om mijn verlossing smeeken!

In het Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterk. uitgegeven vanwege de Maatsch. d. Nederl. Letterk., 32ste Deel, Leiden, 1913, vindt men op bl. 241 v.v. eenige door Prof. G. Kalff met aanteekeningen voorziene: „Onuitgegeven Brieven aan J. P. Kleyn en A. Kleyn—Ockerse." — Uit een brief van Chevalier nemen wij hier enkele regels over, als een proeve van de uitbundige manier, waarop toen over vriendschap werd gesproken: „Aan den lieven, braaven, edelen Kleyn zij dit briefje! Zoude ik U vergeten! U wiens omgang niets dan vriendschap ademde, U die aan mij verbonden zijt

door overeenstemming van smaak, denkwijze en genegenheid. Utrecht, Utrecht! ja die stad is mij dierbaarder dan ik immer gedagt had..... Ja, dit hart slaagt (sic) voor U in vriendschap. — Dit hart wilde gaarne al zijne vreugde met U deelen. Ik bemin U! Uw gezelschap was mij alles! Zorgeloos — ongemaakt — Vrolijk was uwe verkeering. — Gij zijt deugdzaam. Gij hebt God lief, en dat maakt U tot eenen getrouwen vriend — een gezellig mensch" enz.

Wanneer wij Kleyn's gedichten lezen, treft ons de groote plaats, welke daarin wordt ingeruimd aan den dood en de onsterfelijkheid, het wederzien, de vriendschap, en de liefde. Ook was Kleyn zeer ingenomen met het rijmlooze vers. Zijn godsdienstige meeningen zijn meer of min zwevend. Een vaste overtuiging dat God hem en zijn vrienden leidt naar 't eeuwig leven, waar zij elkander weder vinden zullen, is wel het onderwerp, dat hij het liefst bezingt. Wij willen nog een proeve van zijn dichtkunst geven, daar zijne werken niet onder ieders bereik zijn. Zie hier enkele coupletten van een gedicht: „Aan den treurigen Christen" [1]).

Ach, waarom sleept ge uw leven,
Met vreezen en met beven
  Zoo bitter zugtende naar 't graf?
Wagt gij, dus neergeboogen,
Met altoos schreijende oogen,
  o Christen! *Christus* af?

Hebt gij, met tegenspoeden
Te worstlen? vreest gij 't woeden
  Uw's vijands, en zijn woest geweld'...

1) Ontleend aan „Gedichten van Mr. J. P. Kleyn en Vrouwe A. Kleyn geb. Ockerse", verschenen te Utrecht bij G. T. van Paddenburg en Zoon, 1792.

Wat hebt gij tog te vreezen?
Heeft God in allen dezen
Zijn hulpe u niet besteld?

Heft dan het hoofd naar boven!
Een Christen moet Hem looven,
Die voor den vloek van 't kruis zich boog!
Gaat vrij uit 't aardsch gewemel, —
Maar juichend, — naar den Hemel
Waar heen hij bloedig toog [1]).

Gezang 24 komt niet voor in Kleyn's gedrukte gedichten. Ik vermoed, dat van den Berg het lied van zijn vriend Kleyn in originali ontvangen heeft. — De dichter van dit lied kon uit ervaring spreken van „bange zorgen".

GEZANG XXV.

Dit lied is van Feith; het komt voor in zijn „Proeve van Eenige Gezangen", Tweede Deel. (Dicht- en Prozaische werken, IX^de^ Deel, bl. 167).

Er is weinig in veranderd, enkele wijzigingen vermelden we: de laatste regel van vs. 1 luidt bij Feith: „Ik meerder onspoed waardig"; de vierde regel van vs. 2 luidt bij F.: „Den zwaarsten last gedragen"; regel 1 van vs. 3 is bij F.: „Door uwe leer ken ik in God"; regel 7 van vs. 4 is bij F.: „Die ook mij wil genezen."

De laatste 2 regels van 't lied luiden bij Feith:

„Slechts aan uw liefde en trouw geloof,
En nooit uw doel miskennen."

---

1) t. a. p. bl. 85 v.v.

Er is over beraadslaagd, om het lied op te nemen onder de lijdensgezangen. Het zou daar zeker op zijn plaats zijn geweest.

Feith plaatste boven zijn lied: Op de wijze: *„Nun freut euch lieben."*

GEZANG XXVI.

Dit lied is ook van Feith, en komt voor in zijn „Proeve van Eenige Gezangen" 1ste Deel. (Dicht- en Prozaische Werken Dl. IX, bl. 57 v.v.).

Het oorspronkelijke is echter niet weinig verkort. Het lied telt bij Feith niet minder dan 15 strofen. Sommige er van zijn in haar geheel weggelaten; van 7 en 8 is één vs. gemaakt, zoo ook van vs. 14 en 15.

Op vs. 5 van ons Gezang volgt bij Feith:

Zij oogsten op hun paden,
Voor 't eens gedroomde heil
De vruchten hunner daden,
Ellende, zonder peil.
Dan zien ze in 't geen hen streelde,
Gebrek en bangen nood,
En in 't gevolg der weelde
De wroeging en den dood.

Onder de niet opgenomen verzen komt ook voor:

En eens, hoe juicht ons harte,
Als uw genade eens wenkt,
Als Ge ons, na korte smarte,
De kroon der zege schenkt,
En we in haar reinste stralen,
Haar schittrendst puikgesteent' (!)
De tranen 't schoonst zien pralen,
In 't proefperk eens geweend!

GEZANG XXVII.

In zijn „Kleine Bijdragen tot bevordering van wetenschap en deugd" ('s-Gravenhage, Thierry en Mensing, 1796) bl. 185, zegt van Alphen:

„Nadat ik het bovenstaande geschreven had, doorbladerde ik de Stichtelijke rijmen van D. R. Camphuysen, waarin veel christelijke wijsheid doorblinkt, en ons dikwijls zeer geestig wordt ingescherpt, dat wij in den strijd met ons zelf geen langen wapenstilstand te wagten hebben, of ons den strijd als ligt moeten voorstellen. De volgende regels:

„Daar moet veel strijd gestreden zijn", enz. kan men als de leuze van het christelijk leger aanmerken. Ik heb daarom hetzelfde thema eens, op dezelfde wijze, uitgebreid:

Zwijgen, bukken, God verbeiden,
Volgen, waar Hij ons wil leiden;
Steunen op zijn trouw en Magt;
Psalmen zingen in den Nagt;
Hooren, wat ons God wil leeren,
Zijn beveelen dadig eeren,
En voor de uitkomst willig blind;
Stil zijn, als 't gespeende kind.

Wars zijn van het angstig zorgen
Voor den naderenden Morgen;
Bij het kwaad, dat ons ontmoet,
Steeds geloven, God is goed;
Biddend waaken, moedig strijden;
Nedrig wagten, hoopend lijden;
Vrolijk zijn, met stil ontzag
Zijn de Lessen van den dag.

Het verschil met ons Gezang 27 is niet groot. De veranderingen, welke er in voorkomen, zijn aangebracht door J. Scharp.

Het ongewijzigd gedicht komt echter reeds voor, niet in de eerste, maar in een latere uitgaaf van de Stichtelijke Mengelpoëzy, onder het opschrift: „Wat moeten wij doen?" [1]) Onder dat opschrift staan de letters I. D. D. D., naar welker beteekenis Mr. Nepveu gegist heeft. (Zie zijn uitgave van v. Alphen's Dichtwerken I, XVIII). Hij vermoedt, dat ze beteekenen: „In deze donkere dagen."

GEZANG XXVIII.

In 1806 verscheen te Amsterdam bij Willem van Vliet „Dagboek, Gemeenzame Brieven en overdenkingen van L. C. Geschreeven door wylend juffrouw Catharina Allegonda van Lier, aan Cabo de Goede Hoop; en, op haar verzoek, bij haar leven gedaan, uitgegeven door Joannes Jacobus Kicherer, Predikant bij de Hervormde Kerke en Zendeling onder de Heidenen in Afrika." Tweede druk [2]).

Mej. Catharina Allegonda van Lier was te Assen geboren 17 Maart 1768; reeds vroeg had zij diepe indrukken ontvangen van geestelijken aard; zij ging met een harer zusters naar de Kaap de Goede Hoop, toen derwaarts haar broeder, Ds. Helperus Ritzema van Lier, vertrok. Van dezen om zijn getrouwen arbeid veel geprezen predikant zag o. a. het licht „Verzameling van eenvoudige Leerredenen" (1796, Utrecht, W. van IJzerworst) [3]). Mej. v. Lier overleed 22 Sept. 1801

---

1) In den 7^den^ druk (1804) op bl. 365.

2) De *eerste* druk was verschenen in 1804 bij W. van IJzerworst, Academie-drukker te Utrecht.

3) In 1806 verscheen een andere bundel „Eenvoudige leerredenen nagelaten door Help. Ritzema van Lier — uitgegeven door Johannes Jacobus Hofstede." Daaraan is toegevoegd een „karakterschets" van Ds. v. Lier, geschreven door Ds. Petrus Hofstede. Ds. v. Lier was

„in een leevendig geloof en met een vertrouwende verwagting der zaligheid op Haaren God en Zaligmaker, in den Heere." Dit getuigt van haar Ds. Kicherer, die met haar verloofd was, in het voorbericht van het „Dagboek". Zij had van haar ontmoetingen, gemoedsbestaan en werkzaamheden een Dagboek gehouden. Eenige uittreksels daarvan, benevens enkele „Gemeenzame Brieven en Eenzame overdenkingen" had zij opgeschreven met den wensch, dat zij daardoor voor anderen tot nut en zegen mocht zijn.

De Heer Kicherer heeft voor de uitgaaf gezorgd, daarin bijgestaan door Ds. G. Masman, „geacht Leeraar in de Gemeente te Utrecht." In een „Bijvoegsel" hebben wij hier ook enkele Brieven, en een verhaal van haar laatste uren en van haar sterven, meegedeeld door „jufvrouw M. E. S." Wij lezen daar: (bl. 283) „Haar laatste woord was: „Heere Jezus! ontbind mij nu" met een heldere stem, tot elks verwondering nog uitgesproken; daarop gaf zij den geest, zonder een snik of trek meer te geeven, hebbende een uur te voren, van alle de vrienden, die in huis waren, hartlijk afscheid genomen, en is zoo zagt en zalig in den Heere ontslapen, op den 22sten September en haar lijk ter aarde besteld op den 24sten September." Uit haar Dagboek spreekt een vroom gemoed; zij heeft veel gestreden en gebeden, en niet altijd gewandeld in het licht; maar zij heeft aan haar Heiland zich vastgehouden. In haar geschriften komen gedurig dichtregelen voor van v. Lodenstein,

---

A. L. M. Phil. Doctor, lid van de Academie te Sienna in Toscane, en van 't Genootschap der Kunsten en Wetenschappen te Batavia. Meer dan één prijsvraag, die hij schreef, is met edel metaal bekroond; hij paarde geleerdheid met vroomheid, en verdraagzaamheid met beslistheid van overtuiging. Van de in 1806 verschenen „Eenvoudige leerredenen" zag een tweede druk het licht in 1836, bij W. Messchert te Amsterdam.

van v. Alphen, en, naar ik vermoed ook van haar zelve. Sommige ervan zijn zeer verdienstelijk. Op bl. 52 lezen wij:

Woensdag den .....

Moet ik steeds met onspoed strijden,
'k Ben tevreden in mijn lot;
'k Hebb' een' Helper in mijn lijden,
Moet ik dan met onspoed strijden,
'k Ben tevreden in mijn lot,
o! Mijn Redder is mijn God.

Is de nood zo hoog gerezen,
Dat het nacht is, waar men ziet,
Echter heb ik niet te vreezen,
Schoon de nood is hoog gereezen,
Schoon het nacht is, waar men ziet,
'k Weet, wie 't gansch Heelal gebiedt.

In benaauwde en droeve dagen
Vest ik 't oog op God alleen,
'k Ga bij Hem om hulp te vraagen,
In benaauwde en droeve dagen
Vest ik 't oog op God alleen,
Hij kan helpen, anders geen.

'k Weet, Zijn woord is Ja en Amen,
Zijn beloften faalen niet,
Nimmer zal Hij hem beschamen,
Daar Zijn woord is Ja en Amen,
Die op Zijn belofte ziet,
En tot Hem om hulpe vliedt.

Ja, in duizend bange stonden
Heeft Hij mij getroost, gered;

'k Hebb' God altoos trouw bevonden,
Ja, in duizend bange stonden,
Heeft Hij mij getroost, gered
Acht geslagen op 't gebed.

Zoude ik dan mijn God niet eeren?
Ja, mijn ziele, loof den Heer!
Zoude ik niet Zijn gunst begeeren,
Zoude ik niet mijn Redder eeren?
Ja, mijn ziele loof den Heer!
Die u uithielp, keer op keer.

'k Wil dan niet meer klagen, zorgen,
Maar voldoen aan Gods gebod;
Vreezen voor geen dag van morgen,
Bangen onrust, klagten, zorgen,
En voldoen aan Gods gebod,
Hem beveelen weg en lot.

In ons Gezang 28 is vers 6, dat zeker zeer zwak was, weggelaten; vers 7 is nog al gewijzigd; maar terecht wordt niettemin Mej. v. Lier als de vervaardigster genoemd van dit vaak gezongen lied.

In de „Bibl. van Theol. Letterkunde, (Amst. 1806) Dl. IV, bl. 235, wordt het „Dagboek" zeer ongunstig beoordeeld. 't Wordt niet „intressant" genoemd, en als gebrek aan goeden smaak bij Mej. v. L. er op gewezen, dat zij hoogelijk was ingenomen met het „eenst zoo veel gerucht makend boek van Salomo Deutsch"; van de „Gemeenzame Brieven" wordt gezegd, dat zij „ongemeen eentoonig en bevindelijk" zijn. Het oud-testamentisch karakter der „Eenzame Overdenkingen" wordt afgekeurd, ook mishaagden den recensent uitdrukkingen als: „de Emmer des geloofs" en „de Slinger des geloofs."

Niettemin zijn wij dankbaar, dat wij ons Gezang 28, bezitten mogen.

GEZANG XXIX.

Dit is een lied van J. A. Cramer, (zie Gedichten II, p. 115) vertaald door A. v. d. Berg.

De vertaling komt voor in zijn „Proeve" Dl. III, bl. 57. Zij is, naar het mij voorkomt, gelukkig geslaagd, en veel wijzigingen zijn in haar niet aangebracht. Zoo luidden de laatste twee regels van vs. 5 bij v. d. Berg:

Is mij ooit gevaar zoo groot,
Dat Gij mij niet hielpt in nood?

en de laatste 4 regels van vs. 6:

Jaren, maanden, dagen, stonden,
Hebben wij steeds ondervonden
Uwe vaderliefde en magt,
Maar die nooit genoeg bedacht.

Ze luiden in Gezang 29 eenigszins anders en beter.

Ik vind dit lied van Cramer veel beter dan menig ander, dat wij van hem hebben. Als een proeve deel ik hier meê de laatste twee verzen:

Diess gewährst du diesem Leben,
In der kurzen Pilgerzeit:
Was wirst du uns denn nicht geben
Vater, in der Ewigkeit;
Wenn wir unsern Lauf vollenden
Und aus deines Sohnes Händen,
Wandrer auf der Tugend Bahn
Ihres Laufes Preis empfahn.

Fliesset stärker und ergiesset
In die Jubel des Gesangs
Euch in vollern Strömen; fliesset
Freudenzähren meines Danks!

Selig einst vor Gott zu werden
Schuf er mich, und schon auf Erden
Seh'ich's, fühl'ich wonnevoll,
Was ich Künftig werden soll.

Deze beide verzen winnen het van de Nederlandsche vertaling. — De melodie is die van een bekend lied van Homburg.

GEZANG XXX.

Dit Gezang is grootendeels van A. Rutgers. 't Schijnt, dat de laatste vier regels zijn ontleend aan een stukje van Rutgers' collega te Haarlem, den eerwaardigen J. van der Roest. Er is hier en daar door de Commissie iets gewijzigd. Als een proeve daarvan deelen wij hier vs. 1, 5, 6 en 7 meê, naar den oorspronkelijken tekst:

Deeze aarde zij een traanendal,
Verdriet en moeite zij het al,
Wat haar genieting ons kan geeven,
Ook bij 't uitneemendste van 't leeven,
Het rijst en daalt als ebbe en vloed;
Wij roemen op een vaster goed,
Gij, God der blijdschap, bron van vreugd!
Gij zijt het, die ons hart verheugt.

Verspreidt ooit tedre vadermin
En zorgen door een huisgezin
Dat zich naar 's vaders wil blijft voegen
Gerustheid, vrede, stil genoegen,
Uw kind, dat U naar d' oogen ziet
In Christus uwe gunst geniet
Zich dag aan dag aan U gewent
Smaakt vreugde, die geen weereld kent.

Gij, die geen vogelken vergeet
Ofschoon het van geen zaaien weet,
  En leliën, die nimmer spinnen
  Zoo kleedt, dat zij 't van vorsten winnen,
Die naar 't geroep der raaven hoort,
Verdient met recht, dat op Uw woord,
  Uw kind op voedsel en kleedij,
  Op alles zonder kommer zij.

Wat immer ons op reize ontbreekt
Dat weet uw liefde, uw almagt spreekt,
  En alles dient ons op uw wenken,
  Wat zult ge ons met uw Zoon niet schenken?
Ja, hemel, aarde, leeven, dood
Is alles 't onze, in allen nood
  Is dit genoeg; gij, Vader, leeft
  Uw blijdschap is 't die sterkte geeft.

Van den Berg, Jansen en Adriani verbeterden dit lied, dat niet veel bijval vond.

GEZANG XXXI.

In Feith's Dicht- en prozaïsche werken, Deel IX, bl. 54 komt ons Gezang 31 voor.

't Heeft enkele wijzigingen ondergaan.

Zoo lezen we bij Feith in vs. 2:

Zoudt g' om een wuft geluk hier slaven
  Dat bij 't genot reeds zwicht,
En met een handvol stofs begraven
  Een eeuwig vergezigt?

De laatste regel van vs. 3 luidt bij Feith:

U, op uw smeekbede aan.

Bij Feith vangt vs. 4 aan met den regel:

Dit aanzijn moge U ras ontzweven.

In vs. 8 luidt regel 4:

Waar 't vast gestarnte gloeit.

De veranderingen zijn verbeteringen; toch kan Gezang 31 ons niet behagen, al kunnen wij niet ál den aanstoot deelen, dien velen eraan nemen.

GEZANG XXXII.

In J. A. Cramer's Gedichte, Th. I, S. 213 komt een gedicht voor van 8 coupletten. Hiervan heeft A. v. d. Berg er 4 vertaald [1]), en deze vormen Gezang 32. Er is in de Commissie die onze Gezangen verzamelde, over dit lied veel te doen geweest. Lotze vond het oorspronkelijke schoon, maar de vertaling bitter slecht, doch in den Haag vond de Alg. Verg. van 8 Aug. 1805, dat van den Berg door dit lied een dienst had bewezen aan de Ned. Herv. Kerk. Wij loopen noch met het oorspronkelijke, noch met het werk van v. d. Berg hoog weg. Vs. 1 is een letterlijke vertaling van het hoogduitsch, de laatste 3 regels luiden dan ook bij Cramer:

Dein Adam war,
Dein Eva war
In jeder Neigung unbefleckt.

Ons vs. 2 eindigt bij Cramer:

Und die Natur
Frohlockte nur
Wehklagte nicht, wie Sie nun klagt.

---

1) Zie t. a. p. Dl. IV, bl. 127.

Vs. 3 is vrijwel alleen van v. d. Berg. Cramer heeft (hoe kón Lotze dat schoon vinden?) de volgende regels, die niet meer zijn dan rijmelarij:

Fallen konnten sie und sterben;
Doch auch nicht fallen, auch nicht sterben,
Wenn nur ihr Herz dich nicht verliess,
Konnten, frei von Tod' und Sterben
Zum Himmel vorbereitet werden.

Wat in ons Gezang 4 is, luidt bij Cramer aldus:

Trauern will'ich! Wer darfs wagen
Die ersten Sünder anzuklagen?
Ich will bloss meiner Schuld mich zeihn!
Trauert, Brüder, denn wir sollen
Geheiligt, einst sein Bild noch seyn!
Entsündigt sollen wir
O Vater, wieder dir
Aehnlich werden!
Denn deine Huld,
Will aller Schuld
Vertilgen, will uns noch erneun!

Zoo min Cramer als van den Berg hebben, naar ons gevoelen, hun roem verhoogd door de vervaardiging of bewerking van dit lied [1]). — De melodie is die van het bekende: „Wachet auf, ruft uns die Stimme."

GEZANG XXXIII.

In de uitgaaf van Cramer's Gedichten, door ons gebruikt (Th. I, S. 232) komt een lied voor, waarvan v. d. Berg met

1) Meer dan één lid der Commissie was tegen de opneming.

vrijheid zich bediend heeft, toen hij zijn gedicht vervaardigde, dat voorkomt op bl. 130 van zijn „Proeve", Dl. IV. In de eerste twee verzen van Cramer heeft hij enkele regels omgezet; vs. 3 en 4 sloeg hij over, maar de volgende (5—8) vertaalde hij voortreffelijk. Zij behooren tot de schoonste van onzen Gezangbundel. Wij laten hier de beide laatste verzen volgen in 't oorspronkelijke:

Noch immer schwebe ich in Gefahr;
Leicht werd' ich schwach und träge;
Erhalte du mich immerdar
Auf deinem Guten Wege!
Ermuntre mich zur Wachsamkeit,
Gieb Vorsicht; gieb Bescheidenheit,
Geduld und Muth zu Kämpfen.

Ermatt'ich, so erbarme dich
Des Schwachen, Gott, und treibe
Mich zum Gebet, und stärke mich,
Damit ich stehen bleibe!
Und strauchl' ich doch, so hilf mir auf,
Damit ich standhaft meinen Lauf
Zur Seligheit vollende!

GEZANG XXXIV.

Dit Gezang is van v. d. Berg, maar 't komt niet voor in zijn meermalen door ons aangehaalde Proeve. Hij heeft het dus in manuscript ter tafel gebracht. Er zijn door de Commissie enkele veranderingen in gebracht. Zoo luidde:

vs. 2, regel 3:

Zich niets van uwe heerlijkheid.

vs. 3, regel 3:

Miskent den raad, dien gij ons geeft.

vs. 4, regel 7—9:

Laat ons 't leven,
Gij immers, trouwe God!
Gij zult ons niet verstooten.

GEZANG XXXV.

Tot de „Christelijke gebeden", welke voorkomen in de „Liturgie der Gereformeerde Kerken in Nederland" behoort ook „Een kort gebed vóór de predicatie in de Week." 't Is een vertaling van de fransche *Confession des péchés*, welke in de Waalsche Kerken elken Zondagmorgen gebeden wordt. Over de geschiedenis van dit merkwaardig gebed hebben wij hier niet uit te weiden [1]).

De berijming van dit gebed ('t grootste gedeelte) is van Feith, en komt voor in de meermalen genoemde uitgaaf van zijn werk in Dl. IX, bl. 157.

Bij hem luiden regel 5 en 6 van vs. 1:

Geneigd tot kwaad, en in ons zelv' verloren
Voor eenig goed, dat meerder is dan schijn.

In vs. 2 luidt bij Feith regel 1:

Dit diep verderf komt onze ramp volenden,

en regel 6:

En stort in 't einde ons in een afgrond neêr.

De laatste 3 regels van vs. 3 luiden bij Feith:

Ontfermend God, uw goedheid, uw genade
Kome onze ellende en diep verderf te stade;
Zij, zij alleen biedt ons nog redding aan.

---

1) Men kan daarover raadplegen: H. H. Barger, Ons Kerkboek, 2de druk, bl. 281; J. Ens, Kort Historisch Berigt, bl. 281 v.v.; E. Lacheret, La liturgie Wallone, La Haye, 1890, p. 2 et p. 28 v.v.

Van vs. 4 is de laatste helft bij Feith:

En daar ge ons troost door 't mildste schuldvergeven
Verleen, vermeer ons door geheel ons leven
De gaven, Heer! van uwen Heilgen Geest!

Bij Feith is van vs. 5 regel 1:

Zoo treur uit ons een waar getroffen harte.

Wij kunnen niet ontkennen, dat het onberijmde gebed, zoo wel in 't Nederlandsch als in 't Fransch, zeer ver uitsteekt boven den arbeid van Feith, en boven Gezang 35.

GEZANG XXXVI.

Op bladz. 49—50 van Ah. v. d. Berg's „Proeve" IV^de^ Deel, komt het volgende lied voor:

Heuchelijke tijding,
Woord van hartverblijding,
Euangeliewoord,
Van God zelv' gegeven,
Ons ten troost in 't leven,
Zalig, die u hoort!
Zalig hij,
Wiens harte Gij,
Met een onverwrikt vertrouwen,
Leert op God te bouwen!

Door zijn vredeboden,
Laat Hij zondaars nooden,
Tot het hoogste goed.
God heeft hun vergeven,
God schenkt hun het leven
Door 't verzoeningsbloed.

Ja de Heer
Wil nog veel meer,
Boven bidden zelfs en denken,
Alles aan ons schenken.

Hoe onrein we mogen
Wezen, in zijn oogen,
Hoe verhard in 't kwaad,
Wilt ge zalig wezen,
Gij hebt niets te vreezen,
Hier is hulp en raad.
Jezus bloed
Maakt alles goed:
Zelfs heeft Hij den zoen gevonden
Voor de grootste zonden.

Zalig, die 't gelooven! —
Troost, hun nooit te ontrooven,
Wekt hen steeds tot vreugd.
Kracht tot goede werken,
Voelen ze in zich sterken,
Kracht tot liefde en deugd.
Door Gods kracht
In hun volbracht,
Komen zij gedurig nader
't Beeld van God, hun Vader.

Woord, waarop wij bouwen,
Daar we ons aan vertrouwen,
Euangelywoord,
Bergen mogen wijken,
Gij zult nimmer wijken,
Want Gij zijt Gods Woord!

Dat ons, Heer!
Den troost dier leer
Nimmer twijfeling ontroove!
Sterk ons in 't geloove!

Wanneer men dit lied vergelijkt met ons Gezang 36, zal men zien, dat er enkele wijzigingen in zijn gebracht, die men verbeteringen mag noemen, maar dat wij hier een Gezang voor ons hebben van v. d. Berg. Hij zegt echter niet, dat hij dit lied heeft vertaald, wat hij bij andere gedichten, die hij vertolkte, steeds pleegt te doen.

Dr. Glasius t. a. p. bl. 13 zegt: „Door sommigen, maar in geen der meer officieele bescheiden, wordt hierbij gevoegd naar H. C. Hecker. Waarschijnlijk is het lied niet geheel van van den Berg. Ook in de M. S. voorloopig aangenomen liederen (n°. 107) staat op den kant aangeteekend: Cf. Haagsch Luthersch Gezangboek, bl. 311."

Het lied is in zijn geheel van v. d. Berg, gelijk wij hierboven zagen; maar hoe komt men er toe (gelijk ook Dr. Bennink Janssonius doet), om er bij te denken aan Hecker? Wij hebben van hem een lied, dat wij hier gedeeltelijk moeten overnemen, om te doen zien welke woorden v. d. Berg voor den geest stonden, toen hij het vers dichtte, dat thans n°. 36 van onze Evangelische Gezangen heet:

Wort des höchsten Mundes,
Engel meines Bundes
Jesu unser Ruhm!
Bald, da wir gefallen,
Liessest du erschallen
Evangelium.
Eine Kraft, die Glauben schafft,
Eine Botschaft, die zum Leben
Uns von dir gegeben.

Uns in Sünden Todten
Machen Jesu Boten
Dieses Leben kund;
Lieblich ihre Füsse
Und die Lehren süsse,
Theuer ist der Bund.
Aller Welt ist nun vermeldt
Durch der guten Botschaft Lehre
Dass man sich bekehre.

Kommt, zerknirschte Herzen
Die in bittern Schmerzen
Das Gesetz zerschlug;
Kommt zu dessen Gnaden,
Der für euch beladen
Alle Schmerzen trug,
Jesu Blut stärkt euren Muth;
Gott ist hier, der euch geliebet,
Und die Schuld vergiebet.

Dieser Grund bestehet,
Wenn die Welt vergehet,
Fällt er doch nicht ein.
Darauf will ich bauen,
So soll mein Vertrauen
Evangelisch sein;
Auch will ich nun würdiglich
In der Kraft, die mir gegeben,
Evangelisch leben.

Jesu, deine Stärke
Schaffet gute Werke,
Stehe du mir bei.

Nichts kann mich nun scheiden,
Hilf auch, dass mein Leiden,
Evangelisch sei.
Lass auch mich, einmal auf dich
Als ein Kind, mit dir zu erben,
Evangelisch sterben.

Wanneer wij dit gedicht vergelijken met Gezang 36, dan zeggen wij niet met D. C. Meyer Jr. (Stemmen uit de Luth. Kerk in Nederland, 4de Jaarg. bl. 199) dat v. d. Berg het lied *„Wort des höchsten Mundes"* vertaald heeft, maar wel dat hij het heeft bewerkt. Reeds het metrum doet het ons zien, maar ook de inhoud van dit gedicht. Wij lieten het 2de en 3de vs. van 't oorspronkelijke weg, omdat v. d. Berg daarvan niets heeft overgenomen, dan alleen de woorden „O erwünschte Lehre", die in Gezang 36 vs. 5 („Dat ons Heer, den troost dier *leer*") nog weerklinken.

Wij meenen dus te hebben opgehelderd, waarom v. d. Berg dit lied niet heeft genoemd een vertaling, want het was een vrije reproductie, én ook waarom men er den naam van Hecker meê verbonden heeft.

Wie deze Hecker (Heinrich Cornelis) was, willen wij thans kortelijk meêdeelen. Hij werd 1 Augustus 1699 te Hamburg geboren; en studeerde te Leipzig in filozofie en theologie. In 1724 werd hij secretaris bij den Graaf v. Seckendorf, en in 1725 predikant te Meuselwitz. Met pastoralen arbeid overladen, bleef hij niettemin ijverig studeeren, en vooral was hij een vlijtig beoefenaar der geschiedenis. Vroeg heeft de dood hem afgelost, daar hij reeds in Juli 1743 overleed.

Hij schreef een boek over de geloofsleer (een *Handpostille*), en ieder stuk werd samengevat in een *lied*. Het gedicht, dat aanvangt met „Wort des höchsten Mundes" besloot een overdenking van Luc. 24:36–47. Het lied is in meer dan één

Duitsch Kerkboek (soms gemoderniseerd) opgenomen; en het blijkt, dat van den Berg een dier gewijzigde uitgaven beginnende: „Wort aus Gottes Munde" gebruikt heeft.

Zoo luidt aldaar het eerste vers:

Wort aus Gottes Munde!
Wort vom Friedensbunde!
Evangelium!
Quelle meiner Freuden!
Trost in allen Leiden!
Unser höchster Ruhm!
Gottes Kraft, die Glauben schafft,
Frohe Botschaft,
Uns zum Leben
Von Gott selbst gegeben.

Had Hecker bij den aanhef gedacht aan Jezus Christus, het Woord, van wien Johannes I: 1 gewaagt, — in meer dan één gewijzigden tekst wordt van het geschreven en verkondigd woord Gods, het Evangelie, gesproken.

Zulk een gewijzigde tekst komt o. a. voor in: Gesangbuch für den öffentl. Gottesdienst der evang.-protest. Gemeinde der freien Stadt Frankfurt, n°. 264, en Sammlung geistl. Lieder, St. Gallen, 1807 n°. 69.

Ah. v. d. Berg richt zich ook niet tot het *Woord*, dat in Johannes I voorkomt, maar tot het Evangelie. Hij heeft echter in andere opzichten zich weêr gehouden aan den tekst van Hecker zelf; vooral blijkt dat uit vs. 3, want in de gewijzigde redactie is Jezus' bloed geheel weggelaten, en lezen wij:

Da uns Strafen drohten
Thaten Friedensboten,
Heil von Gott uns kund,

Hold sind ihre Füsse
Ihre Lehre süsse;
Welch ein theurer Bund!
Gottes Huld tilgt unsre Schuld,
Und wer ihn met Glauben ehret,
Wird von ihm erhöret.

Wij mogen er v. d. Berg dankbaar voor zijn, dat hij zich bij de vervaardiging van dit lied ook van Hecker's arbeid bediend heeft.

Daar 't Gezang zijn populariteit óók aan de melodie heeft te danken, willen wij iets mededeelen van het lied, waarbij zij behoort, en waarvan het eerste vers aldus luidt:

Jesu, meine Freude,
Meines Herzens Weide,
Jesu, meine Zier!
Ach wie lang, ach lange
Ist dem Herzen bange
Und verlangt nach dir!
Gottes Lamm,
Mein Bräutigam,
Ausser dir soll mir auf Erden
Nichts sonst lieber werden.

De dichter heet Johann Franck (1618—77) en 't schijnt, dat een wereldsch lied hem aanleiding gaf om dit zijn „Trotz- und Trostlied der in Gott verliebten Seele" te vervaardigen. Toen men aanving het in de Gemeente te gebruiken, hadden vele oude menschen bezwaar er tegen. Zij meenden, dat men de uiting van zulk een innige liefde tot den Heiland niet op de lippen leggen kon van zulk een gemengde vergadering. Een tijdgenoot zegt daar het volgende van: „Eerst hebben achtenswaardige, vooral oude menschen met tegenzin het aangehoord,

wanneer het troostrijke lied: „Jesu, meine Freude" in de gemeente gezongen werd; zij hadden het in hun jeugd niet gehoord, en hadden er bezwaar tegen, 't op hun ouden dag nog te leeren. Maar toen de geheele gemeente het spoedig en met vreugde geleerd had, zwegen zij niet alleen, maar overwonnen zich zelven om door hun brillen eens te zien, wat er lieflijks en troostrijks was in dit lied: weldra leerden zij door vlijtige oefening wat hun eerst onmogelijk scheen, en werden later de meest begeerigen naar zulk een vertroosting, waarvan zij de zoetheid in het diepst hunner ziel geproefd hadden."

Het lied is wijd en zijd verbreid en bekend geworden. Peter de Groote, die 't in Duitschland gehoord had, liet het in 1724 overzetten in het Russisch. Ook in 't Latijn werd het vertaald. Ds. Dresselkamp werd als jong candidaat geroepen in een armoedige hut. IJskoud blies de wind door de reten der muren; een vuurlooze haard, een stoel met drie pooten, een vermolmde tafel en een armoedig ledikant maakten het huisraad uit. Op stroo lag een weduwe, huiverend van de koude. De jonge leeraar wist eerst van niets te spreken als van den droeven staat, waarin deze vrouw verkeerde. Maar plotseling richt de kranke zich op, vouwt de handen, en bidt met bevende stem:

Jesu, meine Freude, enz.

Wilt gij nog iets uit de geschiedenis van dit lied? Een gravin van Schönburg in Saksen had een kleindochtertje tot zich genomen van zes jaar, dat zij hartelijk lief had. Vier weken nadat de predikant der plaats de lijkrede had gehouden op de overleden grootmoeder, bezocht hij de kinderkamer van 't kasteel, en de kleine Rahel Sofie sprong op hem toe, en zeide: „Als ik sterf moet U ook mijn lijkrede houden en de tekst moet wezen: „Jesu, meine Freude", en anders niets." Het kind zeide dit op vroolijken toon, maar den anderen dag

werd zij ziek, en kort daarna stierf zij met de laatste woorden van het lied: („Weicht, ihr Trauergeister") op de lippen.

De melodie is vervaardigd door Crüger, een vriend van Franck, den dichter der woorden.

Händel heeft haar ingelascht in een zijner cantaten, en Bach legde haar ten grondslag aan een motette.

In een der oorlogen, door Frederik den Groote van Pruissen gevoerd, rukten zijn troepen Meissen binnen, en een student wist zich nergens anders bij 't vallen van den nacht te bergen dan in een hoek van 't marktplein. Hij ontwaakte des morgens bij de toonen van een dwarsfluit, die de melodie van ons Gezang 36 deed hooren. Hij vroeg aan een schildwacht in de buurt, wie deze wijs zoo voortreffelijk speelde? 't Antwoord luidde: „Dat is onze koning." De „oude Frits" was gewoon met dit morgenlied den nieuwen dag te begroeten.

Uit het meegedeelde [1]) blijkt, dat wij, ons Gezang 36 zingende, ook mogen gedenken 't andere lied, „Jesu, meine Freude", en aan den zegen, dien het in menig hart heeft uitgestort.

GEZANG XXXVII.

Dit Gezang is van Feith, (zie t. a. p. bl. 136); er is niets noemenswaardigs in veranderd of verkort. In vs. 5 is de laatste regel bij Feith:

Vergeven zonde heerscht niet meer.

GEZANG XXXVIII.

Dit lied is van J. Scharp. In zijn „Afscheid van den openbaren Evangeliedienst. (Rott. J. v. Baalen 1826) op bl. 106

---

1) Wij ontleenden het aan Koch's Gesch. d. Kirchenliedes, t. a. p. Th. VIII, bl. 279 v.v.

(noot) noemt hij zelf ook Gezang 38 als „geheel van mijn eigen opstel." —

De aanhef is gewijzigd; uit vs. 2 is „'t romlend ingewand van God" verdwenen, en in vs. 7 b.v. luidden regel 4—7 oorspronkelijk: „En zoo onverschillig zijn? Maar, al kon dit mooglijk wezen, Vader, om uws Zoons rantsoen, Zult gij dat toch mij niet doen."

GEZANG XXXIX.

Scharp noemt in zijn Afscheidsrede (zie bij Gezang 38) ook Gezang 39 onder de liederen „die hij geheel vervaardigde"; wij moeten hieronder verstaan: vertaalde. Wij zullen om dit te staven het oorspronkelijke hier overnemen:

Jesus nimmt die Sünder an!
  Sagt doch dieses Trostwort allen,
Welche von der rechten Bahn
  Auf verkehrten Weg verfallen!
Hier ist was sie retten kann:
Jesus nimmt die Sünder an.

Keiner Gnade sind wir werth;
  Doch hat er in seinem Worte
Treulich sich dazu erklärt;
  Sehet nur, die Gnadenpforte
Ist hier völlig aufgethan:
Jesus nimmt die Sünder an.

Wenn ein Schaf verloren ist,
  Suchet es ein treuer Hirte;
Jesus, der uns nie vergisst,
  Suchet treulich das Verirrte,
Dass es nicht verderben kann;
Jesus nimmt die Sünder an.

Kommet alle, kommet her,
Kommet, ihr betrübten Sünder!
Jesus rufet euch, und er
Macht aus Sündern Gotteskinder,
Glaubt es doch, und denket d'ran:
Jesus nimmt die Sünder an.

Ich Betrübter komme hier
Und bekenne meine Sünden,
Lass, mein Heiland, mich bei dir
Gnade zur Vergebung finden,
Dass dies Wort mich trösten kann:
Jesus nimmt die Sünder an.

Ich bin ganz getrosten Muths:
Ob die Sünden blutroth wären,
Müssten sie kraft deines Bluts
Dennoch sich in schneeweiss kehren,
Dass ich gläubig sprechen kann:
„Jesus nimmt die Sünder an."

Mein Gewissen beisst mich nicht,
Moses darf mich nicht verklagen:
Der mich frei und ledig spricht,
Hat die Sünden abgetragen,
Dass mich nichts verdammen kann,
Jesus nimmt die Sünder an.

Jesus nimmt die Sünder an!
Mich auch hat er angenommen,
Mir den Himmel aufgethan,
Dass ich selig zu ihm kommen
Und auf *den* Trost sterben kann:
Jesus nimmt die Sünder an!

Wie dit lied leest, twijfelt er natuurlijk niet aan, of hij heeft hier het oorspronkelijke vóór zich, waarvan Gezang 39 een vertaling is, met weglating van één vers.

Wie heeft het lied vervaardigd? Niet Zimmerman, (zoo als Lotze meent), maar Erdmann Neumeister, die werd geboren den 12den Mei 1671 en op 85-jarigen leeftijd den 18den Aug. 1756 is overleden [1]). Hij heeft ruim 46 jaar te Hamburg het leeraarsambt bekleed, en zich doen kennen als een onvermoeid bestrijder van het piëtisme, en vooral van den bekenden Petersen, den dweepzieken sekteman. Neumeister was ook een tegenstander van Zinzendorf en de Broedergemeente.

Met zijn ijveren voor het rechtzinnig Lutherdom paarde hij een ongeveinsde vroomheid, en een onverschrokken moed, om zijnen Meester te belijden ook tegenover de grooten der aarde. Hij was een degelijk godgeleerde, en een voortreffelijk prediker.

Als polemicus kenschetst hem o. a. een lied, waarin dit couplet voorkomt:

Und da der Teufel in der Welt
Sich auch durch Frömmigkeit verstellt,
So decke seine Bosheit auf,
Und gib, dass unser Lebenslauf
Von Herzen fromm, und nie dabei
Kein pietistisch Wesen sey.

Zijn vroom gemoed spreekt echter uit hetgeen hij beleed zijn laatste hoop te zijn:

Jesus lebt, so sterb ich nicht,
Und in solcher Zuversicht
Fahr ich, erdensatt und müde
Hin zu ihm in Freud und Friede.

---

1) Zie Koch, t. a. p. Dl. 5, bl. 371 v.v.

Als dichter was hij buitengewoon vruchtbaar. Meer dan 700 geestelijke gedichten van hem zijn in druk verschenen. Zijn lied, dat thans ons Gezang 39 is, werd wel eens toegeschreven aan G. Hoffmann, of aan Rambach, want beiden hebben een lied gedicht, eveneens aanvangende met „Jesus nimmt die Sünder an".

Neumeister's lied is in vele Gezangboeken opgenomen, en is voor velen, in allerlei nood en droefenis tot troost en zegen geweest.

Wij willen er één voorbeeld van meedeelen. Op de vergadering van de Evangelische Alliantie, welke in 1867 te Amsterdam gehouden werd, verhaalde de Zendeling Durand uit Z.-Afrika het volgende: „Het dal waarin ik woonde, werd eens plotseling overstroomd. Bij 't aanbreken van den morgen ontdekte ik een aantal menschen op een verhevenheid, zonder vaartuig om zich te redden. 't Water steeg al hooger, en wij moesten 't aanzien, hoe de een na den ander door den vloed werd meegesleept. Eindelijk konden wij hen met een boot bereiken, en konden er toen slechts drie redden. En zij vertelden ons, hoe de Heer hen getroost had. Toen het water al hooger steeg, begon een oude Kaffervrouw uit onze gemeente, met den gewissen dood voor oogen te zingen:

Jezus neemt de zondaars aan!
Roept dit troostwoord toe aan allen.

Zij zong zóó, dat haar stem uitklonk boven de noodkreten der overigen. Met bijzonderen nadruk zong zij:

Komt gij allen, komt tot Hem,
Zondaars komt, wat zou u hindren?

Even voordat zij wegzonk in de diepte zong zij:

Mij ook heeft Hij aangenomen,
Mij den hemel opgedaan! [1])

Neumeister bewees een dienst aan duizenden door dit lied te dichten, en Scharp door het te vertalen.

GEZANG XL.

Het gedicht van A. Rutgers, dat met wijzigingen ons Gezang 40 werd, luidde aldus:

Ziet dan uw oog
Nog van omhoog
o God op zondaars neder!
Ontfermer, vindt
Het schuldig kind
Van Adam U nog weder!

Zijn afval bragt
Zijn nageslacht
In weedom en ellenden:
Ontaard als hij,
Volharden wij
Uw recht en woord te schenden.

Door zinlijkheid
En waan verleid
Tot ongerechtigheden,
Wordt dag aan dag
Uw hoog gezag
Helaas! door ons vertreden.

---

1) Zie Koch, t a. p. Dl. 8, bl. 552. — Dorsch, Das deutsche evangelische Kirchenlied. (Cöln u. Stuttgart) 1890, bl. 237.

Ons wreevlig hart
Te diep verward
In ongeloof en lusten,
o God! ontziet
Uw waarheid niet,
Het wil in U niet rusten.

Ons zelf ten God,
Met schijngenot
Voldaan in 't goed der aarde,
Zoo tergen we U,
En heeft dan nu
De mensch bij U nog waarde?

Geen waarde, o neen,
Genade alleen
Doet op verlossing hoopen,
Sluit in uw Zoon
Den weg ten throon
Voor ons, voor zondaars open.

o Zalig woord!
Dat we ongestoord
Nu Jezus laaten zorgen,
't Geloove buig'
Zich neer en juich':
Wij zijn in Hem geborgen.

GEZANG XLI.

In Klopstock's Sämmtliche Werken [1]) komt het oorspronkelijke voor van Gezang 41; het luidt aldus:

1) G. J. Göschensche Buchhandlung, 1856. Deel V, bl. 75.

Der Erbarmer.

Jauchzt, Himmel! Erde, freue dich
Mit uns Erlösten!
Erbarmend, himmlisch, väterlich
Uns zu trösten,
Gibt der Vater seinen Sohn
Für uns dem Mittlertode!

Wir sind durch diesen Tod geweiht
Zu Himmelsfreuden;
In jeder kurzen Traurigkeit,
Jedem Leiden
Klagen wir gleichwohl: „der Herr,
Der Herr vergisst der Seinen."

„Kann ihres eingebornen Sohns
Ein Weib vergessen?
Und, könnt sie 's auch, ihres Sohns
Sein vergessen,
O, so will ich deiner doch,
Ich deiner nicht vergessen!

„Ich ging vor dir vorbei und sah:
Du lagst im Blute,
In deinem Elend lagst du da,
Deinem Blute;
Als du also vor mir lagst,
Da sprach ich: Du sollst leben!

„Erbarmungsvoll rief ich dir zu:
Ja, du sollst leben!
In meines Friedens ew'ger Ruh
Sollst du leben!
Rief ich dir, als ich dich sah
In deinem Blute liegen."

Wij vinden dit vers evenmin fraai als ons Gezang 41, en begrijpen niet, dat het uitlokte tot een vertolking.

In van den Berg's „Proeve" 4de Dl. bl. 17 komt het vers voor, dat wij met wijzigingen terugvinden in ons Gezang 41. — Van den Berg noemt het „vrij gevolgd" naar Klopstock.

Vs. 2 luidt bij hem:

Wij hebben recht, door dezen dood
Op eeuwig, eindeloos verblijden;
En, — zelfs in d' allerminsten nood
Dien we immer in dit leven lijden,
Dan klagen wij: „de Heer vergeet,
De Heer verlaat mij in mijn leed.

De laatste twee regels van dit lied luiden bij van den Berg:

O ja, ja! wij gelooven 't Heer!
Ach, sterk ons zwak geloof steeds meer.

Welk een jammerlijke rijmelarij! Nu eindigt het Gezang:

Sterk dat geloof uw naam ter eer,
Ja, Amen, wij gelooven 't, Heer!

Hoe kwam men er toe, dit lied op te nemen? Het is dan ook niet geschied zonder protest, o. a. van Ds. A. Rutgers.

Daar dit Gezang het eerste is van Klopstock's Gedichten, waarvan een vertaling in onzen bundel is opgenomen, en hij op van den Berg, v. d. Kasteele, van Alphen, Hinlopen, Bellamy, Clarisse, Kleyn e. a. een grooten invloed heeft uitgeoefend, willen wij een en ander van dezen merkwaardigen man hier vermelden [1]).

---

1) Hij bekleedt een breede plaats in de geschiedenis der duitsche

Friedrich Gottlieb Klopstock werd 2 Juli 1724 geboren te Quedlinburg. Zijn moeder schonk aan negen dochters het leven, en aan acht zonen, van wie onze dichter de oudste was. Milton's „Verloren Paradijs" maakte reeds vroeg op hem een diepen indruk, en deed het besluit in hem opkomen, om een epos te dichten. In 1748 verschenen in de „Bremer Beiträge" de eerste zangen van de „Messias". Zij verwekten een geweldige geestdrift, en maakten Klopstock terstond tot een beroemd en gevierd man. Met niet minder vuur werden zijn „Oden" toegejuicht. Weldra had zich te Göttingen een Bond van jonge dichters gevormd, die Klopstock op de uitbundigste wijze vereerden, en hem navolgden in zijn rijmlooze dichtwijze; in zijn overspannen liefde voor 't Vaderland en de natuur; in zijn overvloedig plengen van tranen op het altaar der liefde; in zijn geëxalteerd verlangen naar den dood; in één woord in een aan onnatuur en holle declamatie dikwerf lijdende wijze van dichten.

Hiermeê wordt niets afgedaan van zijn groote verdiensten ten aanzien van de duitsche letterkunde. Ook zou het der moeite waardig zijn, opzettelijk den invloed aan te toonen, dien Klopstock heeft uitgeoefend op de hierboven door ons genoemde nederlandsche dichters.

Zijn laatste levensjaren bracht hij door te Hamburg, waar hij wel eens bezoeken ook van Nederlandsche bewonderaars [1]), en vele brieven uit ons land ontving. De loop, dien de zaken in Frankrijk namen, heeft hem, die eerst de revolutie had toegejucht, zeer teleurgesteld en doen toornen. Hij stierf

---

letterkunde, en in de werken van Gervinus, Gödecke, Vilmar, König e. a. wordt hij natuurlijk uitvoerig besproken.

1) Dr. J. A. Rust, in zijn werk S. T. Coleridge, Utrecht, 1909, bl. 71, verhaalt het merkwaardig bezoek door Coleridge en Wordsworth aan Klopstock gebracht in 1798.

14 Maart 1803, en werd onder talrijke blijken van deelneming begraven naast zijn „Meta", met wie hij vier jaren in gelukkigen echt vereenigd was geweest.

GEZANG XLII.

Dit gedicht is door van de Kasteele vertaald uit het hoogduitsch van Gellert. De tegenwoordige redactie is niet gemakkelijk tot stand gekomen. Eerst is zij door v. d. Kasteele zelf, waarschijnlijk met mede-werking van Ah. van den Berg, gewijzigd, en daarna nog eens herzien door Feith. 't Is ons echter gebleken, dat v. d. Kasteele niet gaarne zag, dat er veel in zijn verzen veranderd werd.

Het gedicht van Gellert, „Trost der Erlösung" geheeten [1], vangt aldus aan:

Gedanke, der uns Leben giebt,
Welch Herz vermag dich aus zu denken,
Also hat Gott die Welt geliebt
Uns Seinen Sohn zu schenken.

In den tweeden Haagschen Coetus is vs. 15, dat luidde:

Ja, zoo ik ooit mogt waardig zijn
Om uwen naam hier leed te smaken,
Dat mij toch nimmer smaad of pijn,
Mij onverduldig maken.

gewijzigd.

Het Gezang heeft geen gelukkigen aanhef, daar hij meer doet denken aan een meditatie dan aan een lied — maar van 't Nederlandsch geldt dit nog meer dan van het Duitsch. Ook

1) Zie Oden u. Gedichten, bl. 118.

de vergelijking van vs. 2 met Gellert valt in 't nadeel uit van v. d. Kasteele.

Hoch über die Vernunft erhöht,
Umringt mit heilgen Finsternissen,
Füllst du mein Herz mit Majestät
Und stillest mein Gewissen.

dit zegt iets anders dan ons Gezang.

Zoo zouden wij meer kunnen noemen. Wanneer wij echter vs. 14 en 16 vergelijken met het oorspronkelijke dan zeggen wij: de vertaling wint het. Dit Gezang was om meer dan één vers dat er in voorkomt, velen tot troost en bemoediging.

De vertaling, welke Grave geeft (zie t. a. p. bl. 83) staat ver beneden Gezang 42; zoo lezen wij bij hem:

Ik weet, dat mijn Verlosser leeft,
Dat Hij mij op zal wekken,
Als Hij zich ten gericht begeeft
En weêr mijn beendren dekken
Met vleesch, ja, dat ik bovendien
Met dees' mijn oogen God zal zien
En niet een vreemde aanschouwen.

GEZANG XLIII.

Wij geven hier het oorspronkelijke Gedicht van v. Lodenstein, van hetwelk ons Gezang 43, met vele bekortingen, een „bewerking is."

Heerlijckheyds loff.

Hoog! omhoog! mijn ziel, na boven!
Hier beneden is het niet;
't Rechte leven, lieven, loven
Is maar daarmen Jesum siet.

Al wat gy siet op aard,
Al wat gy hoort op aard
Is uw kostlijck leven, lieven, loven
Al wat gy wenscht op aard
Is uw kostlijck hert niet waard.

Schoon en pracht is enckel schijn, en
IJdelheid al 't kostelijck,
Lusten met 't gebruick verdwijnen,
Goud en silver is maar slijk;
Daar 't kostelijcke bloed, (*bis*)
Waardig all uw leven, lieven, loven
Daar 't kostelijcke bloed
't Hert boven alles gelden doet.

't Leven sonder eynden Heerlijck,
Na dit leven krijgelijck,
Is, mijn siel, alleen begeerlijck,
En beweegt onsichtbaarlijck;
Sluyt maar uw vleeschlijk oog, (*bis*)
Want dit heerlijck leven, leven, leven,
Sluyt maar uw vleeschlijck oog,
Want dit leven is omhoog.

Sonder sterven voor Godt leven,
Sonder moeyte, sonder pijn,
Sonder sieckte, sonder beven,
Sonder quel en sonder quijn:
O! ydle siel bedenckt (*bis*)
Sonder sterven leven, leven, leven,
O! ydle siel bedenckt
Wat u den Hemel goedig schenckt.

Loven in volmaackte deugden
Tot des *Heeren* Heerlijckheyd,
Vrolijck in des Hemels vreugden,
Heylig in sijn Heyligheid;
Met soo een glansch vereent, (*bis*)
Sonder sonden leven, leven, leven,
Met soo een glansch vereent,
Siet wat den Hemel u verleent,

Hersenlosen, die de snooden
Sonden doet, en daar in leeft:
Weet gij niet, dat u de dood en
Hel noch in den boesem kleeft?
Wilt gy ten leven gaan? (*bis*)
Vangt der deugden leven, leven, leven,
Wilt gy ten leven gaan?
Vangt hier het deugdsaam leven aan.

Wenschelijk en *lievend-weerdig*
Is mijn Jesus, daar de min
Altijd tot wat anders veerdig
Vindt alleen genoegen in!
Mijn siel, na boven dan (*bis*)
Daar ick Jesus *lieven*, lieven, lieven,
Mijn siel na boven dan,
Daar ick het heyl aanschouwen kan.

Alderminnelijckste Schoonheyd!
Oorsaack van wat hier schoon schijnt,
Die door jaren nog gewoonheid
Min vermaackt of oyt verdwijnt;
U, Schoonheyd, bid ik aan (*bis*)
Wil ick oyt iets lieven, lieven, lieven,
U, Schoonheyd, bid ick aan
Daar sal het hert eerst henen gaan.

Allerley Bevallijckheden,
Die men hier bedencken kan,
Menschen-liefde, menschen-seden
Sijnder maar een schaduw van.
Dit steelt mijn hert en al, (*bis*)
Lust my yet te lieven, lieven, lieven
Dit steelt mijn hert en al,
Dit boven al ick lieven sal.

Ah! dat aller menschen tongen,
Aller Eng'len wackerheyd
t' Samen-spanden, t' samen-songen
Jesu lof en Heerlijckheyd!
Waackt op Hert, mond en hand,
Waackt op, mijn Cyter, want
Jesus is te *loven*, loven, loven,
Waackt all' op hier is stoff,
Singt sonder eynden Jesus loff [1]).

De omwerking van dit vers tot ons Gezang 43 is van A. Rutgers, en droeg de goedkeuring weg van de Haagsche Gecommitteerden. Slechts één vs. van die omwerking werd nog weggelaten. Sommige regels zijn zeer bekend: „Hier beneden is het niet" werd bijna een spreekwoord, en dat goud en zilver als slijk zijn werd een thesis, prikkelend tot weerspraak. In meer dan één Kerkelijk Gezangboek vond ons Gezang 43 een plaats, gelijk het oorspronkelijke reeds vroeger in bloemlezingen werd opgenomen; zie bijv. Stapel, Lusthof der zielen. Zevende druk. Amsterdam 1743, bl. 347.

Een navolging van v. Lodensteyn's gedicht vindt men in „Eedische Verlustingen of Geestelijke Gezangen en Lofgezangen door Johannes Kloek, Herder der Gemeente Christi tot

1) Uytspanningen, bl. 155.

Ede." De eerste druk verscheen in 1677, de tweede in 1684, de derde in 1694 bij W. Klerck te Utrecht. Een 7de druk, vermeerderd met een aanhangsel, zonder jaartal, zag het licht te Utrecht bij Jacob van Poolsum. Op bl. 27 vinden wij daar een gedicht: „Eens Christens hert na Boven", dat aldus aanvangt:

Hoog om hoog dog op mijn Hert,
Zoekt beneden uwen lust niet,
Want op Aerden is de rust niet,
Boven leeft men sonder smert, enz.

GEZANG XLIV.

De dichteres van dit Gezang is vrouwe Clara, Feyoena van Raesfelt, geb. van Sytzama. Zij werd geboren te Leeuwarden, 5 April 1729, en was een dochter van Pier Willem van Sytzama, Heer van Bellingweer, Winsum, enz.; Luitenant-Kolonel, en later lid van onderscheiden hooge collegies, als van de Rekenkamer te 's-Gravenhage, en van de Staten-Generaal wegens Stad en Land. Uit zijn eerste huwelijk (gesloten met Ebel, Juliana Abbinga van Humalda) sproot de dichteres van Gezang 44. Zij huwde 6 Sept. 1750 te Bellingweer met Isaak Reinder van Raesfelt, Heer van Heemse en Alerdinck, Kapitein bij een Overijsselsch regiment [1]). Haar portret, geteekend door Wassenbergh en gegraveerd door J.

1) 't Wapen van 't geslacht Raesfelt prijkt met dat der Reede's boven den ingang van 't Kasteel Middachten, zooals ons wordt meegedeeld in „Ons mooi Nederland" (Gelderland) door D. J. van der Ven, Amsterdam, Meulenhoff 1915, bl. 124. — „In 1543 had De Bilt veel te lijden van de krijgslieden van Jonker van Raesvelt, die Oostbroek bezette." (Zie De Bilt, een Utrechtsch dorp in vroeger eeuw door Everard Gewin. Utrecht, H. de Vroede 1916, bl. 55). — Van 1614—24 is te Amerongen pred. geweest Henricus Raesfeldius (zie v. Rhenen, Lijst, enz. bl. 163).

C. Philips, vindt men met haar familiewapens en een 4-regelig vers in haar „*Bellingweerder Uitspanningen*, behelzende Geestelijke en Mengelstoffen". (Groningen 1746). In 't Voorbericht van haar in 1794 verschenen „Gedichten" zegt zij van die „Uitspanningen", dat het waren „kreupele versen, kinderlijke rijmen, de vruchten van eenen ouderdom, waarin ik behalven de Psalmen van Datheen naauwlijks eenig ander rijmwerk kende, en van alle andere voorlichting en hulpmiddelen volstrekt ontbloot was", en dat zij door haar vader ter drukpers werden gezonden „met die overhaasting, die men alleen aan het zwak van een vooringenomen ouderlijk hart kan toegeven."

Zij heeft later haar kennis uitgebreid, en haar smaak veredeld door veelzijdige lectuur. In het stille Heemse, op het eenzame landhuis, waar zij zelden bezoek ontving, werd de dichtkunst haar een troosteres. Daar schreef zij haar „*Heemses* Hof-, Bosch- en Veldzang" [1], en de meeste verzen, welke voorkomen in haar bundel: „Gedichten", verschenen te Amsterdam bij Joh. Allard.

In deze verzen spreekt een godsdienstig gemoed, dat in Jezus Christus zijn Verlosser en toevlucht had gevonden. Tot het kruis des Heeren zegt zij [2]:

U vat ik in mijn arm, U wil ik nooit begeven!
Hoe zinkt, o Aarde! uw glans hier voor mijn oogen heên;
Hoe kan ik hier uw vreugd', o ijdle wereld, derven!
In Jezus — in mijn Borg, en in Zijn dood alleen,
Bepaalt zich al mijn heil in leven en in sterven.

Er komen in dezen bundel hier en daar niet-onverdienstelijke verzen voor. Zie hier een proeve [3]:

---

1) Uitgegeven door Mej. van Schoonhoven te Utrecht. 1783.
2) Gedichten p. 34.
3) Bl. 24.

Immanuel, mijn God en Heer!
Slaa, bij die zaligheden,
Uw oog op mij in liefde neêr,
Verhoor ook mijn gebeden!
Opdat ik van geen dorst vergaa,
Terwijl de bron van uw Genaê
Een oceaan doet stroomen
Door twee paar waereldeelen heen,
Nu Ge alles wat verloren scheen
Roept om tot U te koomen!

Zie hier nog een proeve [1]):

Brengt Oosterlingen! brengt vooral
Uw reukwerk van gebeden,
Dat, niet bepaald aan Bethlems stal,
Klimt tot in 't hemelsch Eden.
Vereert dit onbesmette Kind
Zoo hoog geroemd, zoo teêr bemind;
Ons eenigste vertrouwen.
O onbegrijpelijke vond!
O wijsheid, die geen brein doorgrondt:
God in het vleesch te aanschouwen!...

Die alles spijst wordt hier gevoed;
Die 't gansch heelal moet schragen,
Laat zich, terwijl Hij 't al behoedt
Op sterflijke armen dragen.
De glans van 't Godlijk aangezicht
Verbergt zijn ongeschaapen licht
In flaauwe schemerstraalen
En 't kleed der zwakke sterflijkheid,
Opdat de Hemelmajesteit
Zou luisterrijker praalen.

1) t. a. p. bl. 21.

Mevr. van Raesfelt werd opgenomen onder de honoraire leden van 't Genootschap: „Kunst wordt door arbeid verkregen" te Leiden, en onder de leden van „Kunstliefde spaart geen vlijt" te 's-Gravenhage [1]).

Zij overleed te Heemse, 1 Sept. 1807. — Levendig belang stelde zij in de samenstelling van de Evangelische Gezangen; als een bewijs daarvan zond zij enkele liederen in; een ervan is Gezang 44 door van den Berg veranderd. De aanvang luidde:

Nu daal o Heer! uw zegen neêr
Op ons en alle uw leden;
U eeren wij als onzen Heer
Met liedren en gebeden.
Dat alle magt, hoe klein of groot
Voor U, als Gods getuige,
Den eerstgeboornen uit den dood,
Zich diep eerbiedig buige.

In vs. 3 luidde regel 7: „Elk zal hem weenend hulde biên"; een lid had voorgesteld te lezen: „Elks ooge zal hem weenend zien." Gelukkig is deze wijziging niet aangenomen. De laatste 4 regels luidden oorspronkelijk:

Ja, Haleluja, zie hij komt,
Juicht Christnen, Englen zamen,
Met eene vreugd, die 't al verstomt,
Juicht allen vrolijk Amen! [2])

1) Ook in haar gedichten ontbreekt het niet aan verheerlijking van 't landleven, van de vriendschap, noch aan bespiegelingen over dood, graf en eeuwigheid.

2) Men zie over deze dichteres: Witsen Geysbeek, Biogr. Woordenboek, Dl. IV, bl. 149; Navorscher, 1852; en Frederiks, Biogr. Woordenboek i. v.

GEZANG XLV.

Dit Gezang is van P. L. v. d. Kasteele; het komt voor in zijn „Dichtwerken", Eerste Deel, bl. 33. Het bestaat daar uit 9 verzen. Een van de twee, die in ons Gezang niet voorkomen, luidt aldus:

Een Oceaan van wereldklooten
Moge in ons oog Gods macht vergrooten,
  Dit aardrijk toont zijn liefde meest.
Waar kan in al de hemelkringen,
Een ander wereldstelsel zingen,
  Dat God ook daar is mensch geweest?

Wij kunnen 't ons verklaren, dat men dit vers heeft weggelaten. Wat in Gezang 45 vers 3 vormt, luidt bij v. d. Kasteele aldus:

Wij knielen neder op die aarde,
Die aan 't heelal een schouwspel baarde,
  Waarbij de schepping zelf verdween,
Toen, onder 't stilstaan van Gods zonnen,
Die sints een nieuwen loop begonnen,
  De Oneindige in het vleesch verscheen.

In de 6 overige verzen is nagenoeg niets veranderd.

GEZANG XLVI.

Ook dit Gezang is van v. d. Kasteele, en komt voor in zijn Dichtwerken, Tweede Deel, bl. 66 v.v. Het bestaat daar uit 83 verzen, waarvan er 17 zijn geschrapt. Hier en daar werden wijzigingen aangebracht, die doorgaans verbeteringen zijn. Zoo lezen wij in vs. 13 bij v. d. K.: „Doorreist het land, beschaamt den dood"; in vs. 17: „Schoon hij den vijgeboom verdort"; in vs. 20: „Den diepst verachten tollenaar, Verleent Hij Zijn bescherming; Geen Phariseeuwschen huichelaar, Onttrekt Hij

Zijne ontferming"; in vs. 45 reg. 3: „Die naar geen andre glorie staan"; in vs. 54 reg. 3: „En zal in 't nieuw Jerusalem." —

GEZANG XLVII.

Ook dit Gezang is van v. d. Kasteele. Er is niet veel in veranderd; vs. 1 reg. 5 luidde bij v. d. Kasteele: „Hebt lijdend uwe deugd volmaakt"; en vs. 3 vangt bij hem aan:

Deez' aard, waar hij zijn lijden leed,
Zijn lessen gaf, zijn wondren deed,
Daar hem Gods gramschap griefde.

De derde persoon is overal veranderd in de tweede.

GEZANG XLVIII.

In de „Dicht- en Prozaïsche Werken van Mr. Rhijnvis Feith, Dl. IX, bl. 36 komt het oorspronkelijke voor van dit Gezang. Er zijn weinig veranderingen in aangebracht.

Zoo luidt bij Feith vs. 2:

Zingt den grooten Zoon,
Ons van God gegeven,
Zijn verheven troon
Is voor 't wereldrond
Op genâ gegrond,
Blinkt van heil en leven!

Vs. 3 vangt bij Feith aan:

Juicht den Koning aan
Die, door gunst gedreven;
Schuldigen ontslaan;

en vs. 5: Die ons bij de hand
Door dees woeste dreven;

en vs. 6: Ach ons schamel lied
Ook bij gloênde wangen. —

GEZANG XLIX.

De dichter is Mr. Jan Hinlopen [1]).

Jan Hinlopen werd 25 October 1759 te Utreeht geboren. Zijn vader is aldaar meer dan 50 jaar predikant geweest. De Hinlopen's waren afkomstig uit Hoorn, en aan aanzienlijke geslachten verwant. Op 't Gymnasium toonde Hinlopen een gunstigen aanleg. Caesar's *De bello Gallico* werd o. a. 6 à 7 maal doorgelezen, want zijn leermeesters stonden er op, dat de eerste beginselen vast in 't geheugen werden geprent. Hij werd student in de rechten; met Bellamy, (die in zijn armen is gestorven) en zijn kring trad hij in druk verkeer, ook was hij zeer bevriend met van Alphen en v. d. Kasteele. De godsdienst had vroeg en bij toeneming invloed op zijn hart en wandel. Reeds in 1780 promoveerde hij in de rechten, en vestigde zich te Utrecht, als „practiserend Advokaat I. U. Doctor," In 1782 werd hij lid van den Raad, in '83 Secretaris van 't Geregt, en in '89 Regent van 't Ambachtskinderhuis. Zijn echtgenoote was Anna Elisabeth Schorer, dochter van Mr. J. G. Schorer, Raad der Admiraliteit van Zeeland.

---

1) Over zijn levensloop en verdiensten schreven wij een artikel in Stemmen voor Waarheid en Vrede, 1913, bl. 37 v.v., waaruit wij hier een en ander overnemen. Ook maken wij hier gebruik van hetgeen J. P. Hasebroek schreef over Hinlopen in zijn interessant „Een dichterlijk Album van vóór honderd jaar" p. 181 v.v.; van Prof. J. te Winkel, De ontwikkelingsgang der Nederl. Letterkunde, Deel IV, p. 75; J. Hoeksma, Jacobus Bellamy, Academisch Proefschrift, (Amst. 1901); G. Kalf, Gesch. d. Nederl. Letterkunde, Deel VI, bl. 251 v.v. Wij raadpleegden verder de Toespraak, waarmede Jona Willem te Water, 12 Juni 1809 de vergadering opende van de Maatschappij der Ned. Letterkunde, en waarin hij een levensbericht gaf van Hinlopen, „een zijner gemeenzaamste vrienden"

In een brief aan J. P. Kleyn schrijft Hinlopen [1]): „Ik ben dezen winter [2]) vrij wel. De vrees of ik ook weêr een voorjaarsvisite van Mr. Fever krijgen zou, bekommert mij wel eens, doch zorg voor den tijd dient nergens toe. Als men zoo gelukkig is, als ik ben, heeft men altijd meer reden om te hoopen dan om te vreezen. En, hoe is 't mogelijk? nog zou men soms wel morren, ofschoon onze Hemelsche Verzorger alles te onzen beste schikt. 's Winters zou ik de stad draaglijk vinden, en toch nog liever op het Land woonen, dan in dien lastigen kring van zelfs verveelende beleefdheid, noodzakelijkheid, enz. ronddwalen. Maar komt er een voorjaarsdag, o! hoe benauwd is mij dan die stad van steen! en mijn post permitteert mij evenwel geen buitengoed: zoodat ik moet de poort allen avond, die mij gegeven wordt, weêr in, en de poort moet achter mij toe! Altijd hapert er wat!"

Hij was even als zijn vader zeer gehecht aan 't huis van Oranje, en weigerde dan ook in 1795 in franschen dienst te treden. Zijn vader werd beschuldigd van de jeugd haat te leeren jegens de Franschen, en een boeksken geschreven te hebben, dat toch al meer dan 100 jaar oud was. Hij werd veroordeeld, om de stad te verlaten. Mr. Jan Hinlopen is toen moedig bij Generaal Pichegru voor zijn vader in de bres getreden, en wist door zijn welsprekend woord vrijspraak te verwerven. Gedurende zijn ambteloos leven beoefende hij vlijtig de letterkunde. Hij correspondeerde met Klopstock, van wien hij een vurig vereerder was, met Lavater, Jacobi, Matthias Claudius e. a.; hij vervaardigde vele nederlandsche en latijnsche gedichten, waarvan echter zelden iets het licht zag.

---

1) Zie Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde (aangehaald bij Gezang 24) bl. 249.

2) De brief is gedateerd 16 Febr. 1792.

In 1802 werd hij secretaris bij het departementaal Bestuur van Utrecht, en toen Koning Lodewijk Napoleon in 1806 Utrecht bezocht, benoemde hij Hinlopen tot ridder in de orde der Unie, en kort daarop tot Staatsraad *in gewonen dienst.* De Koning overlaadde hem met bewijzen van vertrouwen, en met werkzaamheden. Hinlopen verwisselde Utrecht met Amsterdam als woonplaats, om steeds in de nabijheid van den Koning te zijn, en vergde te veel van zijn krachten. Zoo was hij Voorzitter der 2de klasse van het Koninklijk Instituut. Bilderdijk was haar Secretaris. Door koortsen overvallen en uitgeput, overleed hij reeds 21 December 1808 „in de hope des eeuwigen levens." De Koning heeft bij zijn overlijden hem buitengewoon geëerd. Zoo is zijn lijk voor dat het werd vervoerd naar Utrecht, op een katafalk geplaatst in de Nieuwe Kerk te Amsterdam dicht bij het graf van de Ruyter. J. H. van der Palm en Bilderdijk spraken over het heengaan van dezen beminnelijken en begaafden man openlijk hun droefheid uit.

Hinlopen was een groot vriend van 't kerkgezang, en 't verheugt ons, dat wij in een onzer meest geliefde Gezangen een herinnering aan hem hebben.

Door toevallige omstandigheden kwam ons Hinlopen's manuscript in handen van Gez. 49, (dat hij 14 October 1796 dichtte op den huize Broekbergen te Driebergen), met de veranderingen, welke hij er zelf in aanbracht. Het luidde aldus:

Aan Jezus, de Verlosser.

Verlosser, vriend, o hoop, o lust
van al wat mensch is, neem het lied
dat U in 't stof een sterfling[1]) biedt,
Een zondaar, die uw voeten kust,

1) Eerst stond er: „zondaar", toen „broeder".

een zondaar, een verloste, o Heer!
en nu geen zondaar meer!
O! neem het aan!
Gij laat geen bidder staan [1]),
Gij hoort in hemellingen
Verloste zondaars zingen [2])
O neem het aan!

Ja, 't was uw lust een mensch te zijn,
Uw Vader heeft, op uw gebed,
Zijn eer en ons geslacht gered.
Uw wil [3]) ontzag noch leed noch pijn.
Dáar trad ge, omgord met liefde [4]) en kracht
Aan 't hoofd van ons geslacht,
Wij zijn verlost! —
Maar 't heeft uw dood gekost.
Gij leeft, gij leeft! En 't leven
is ons terug gegeven!
Wij zijn verlost!

Nu leeft een mensch in menschlijk vleesch
mijn moeders zoon, hij leeft, als [5]) God
en sterft niet meer! Hij zelf (welk lot!)
Gods Zoon (dat de aarde haar Schepper [6]) vreez')
aan 's Vaders hand, in heerlijkheid,
heeft mij een plaats bereid.

---

1) Eerst stond er: Gij hebt het „meer" gedaan, toen „hier" gedaan, daarna „vaak" gedaan.

2) Eerst. En hoort hen gaarne zingen,
toen: En hoort ook zondaars zingen,
Die nu uw throon omringen

3) Eerst: Uw liefde.

4) Eerst: met hemel

5) Eerst: bij God

6) Eerst: hem eer en

Ik ben zijn vriend!
Wien 't heir der Schepping dient,
Der Englen hoofd en Koning,
Hij wacht mij in zijn woning,
Ik ben zijn vriend!

Bedreigt mij leed, ontmoet mij smart,
ik vrees geen kwaad: Ik klaag het hem.
Hoe groot in eer, hij hoort mijn stem,
hoe hoog van de aard, hij kent mijn hart.
Gods Zoon vergeet den broeder niet,
dien hij op aarde liet.
Hij is mijn hoop!
Hij wiesch mij met [1]) zijn doop.
Hij geeft mij brood en beker
'k Ben van zijn liefde zeker,
Hij is mijn hoop!

Wáár is een' vreugde, een kalmte, een heil
Als deze bron van 't hoogst [2]) genot?
Die vreugd ontspringt en keert in God.
Haar diepte heeft noch maat noch peil.
In Jezus is mijn heerlijk [3]) lot,
Met hem vereend, [4]) in God.
Hij is mijn lust,
ook als mijn stof eens rust.
O! prijst hem, mijn gezangen!
Ik blijf zijn komst verlangen.
Hij is mijn lust!

1) Eerst: in zijn doop.
2) Eerst: 't fijnst
3) Eerst: vrolijk lot; toen: heuglijk lot; en daarna: zalig lot,
4) Eerst: bewaard in God.

Wij zien uit dit handschrift, dat Hinlopen menige verandering in zijn gedicht heeft aangebracht, en bijna elke verandering is een verbetering. Dit kan men ook zeggen van de wijzigingen, welke de verzamelaars van onze Gezangen zich veroorloofd hebben.

GEZANG L.

Dit Gezang is van Mej. v. d. Velde–Helmcke.

B. ter Haar deelt meê [1]), dat de regel „Tot het niet meer wezen zal" aanstoot heeft gegeven. Men meende er de eindelijke zaligheid van alle menschen in geleerd te vinden. Mej. v. d. Velde, daarover ondervraagd, sprak zich over die meening niet uit. Wie 't verkoos, mocht, wat haar betrof zeggen: tot het niet meer *heerschen* zal. Prof. ter Haar verwijst naar de reien van da Costa in zijn Caïn, alwaar deze regels voorkomen:

En de duivel is een wanklank,
die zich oplost in 't akkoord,
Dat het laatste laatst der dagen
in zijn volle ontwikkling hoort.

De oorspronkelijke tekst, ingezonden door Lotze luidde aldus:

Hallelujah! lofgezongen,
Jezus Christus onzen Heer,
Paart verlosten! hart en tongen
Dankt en juicht het Lam ter eer!

---

1) Chr. Maandschrift, 1845, bl. 47.

Hem, die redt uit alle nooden
Die, waarachtig en getrouw,
Vastheid geeft aan 't Godsgebouw,
D'eerstgeboren uit de dooden,
Hem, de Koning van 't heelal,
Wien heel de aard eens eeren zal.

Hallelujah! onze zangen
Zijn voor eeuwig hem gewijd,
Die ons 't Godsrijk deed ontvangen
Als het loon op zijnen strijd.
Die met peilloos mededoogen
Met een liefde ondenkbaar groot,
Ons beminde tot den dood
En aan 't kruis zich liet verhoogen,
Hem, die ons onrein gemoed
Heeft gewasschen met zijn bloed.

Regel 5—8 van vs. 3 luidden:

Die ons God, zijn Vader, wijden,
Ons, door zijnen Geest bestuurd,
Door zijn kruisdood aangevuurd,
Ons leert waaken, bidden strijden, enz.

Vs. 4 luidde: Amen! Jezus Christus! Amen!
Sterke God! gewis gij zult,
't Rijk der duisternis beschamen
Tot Gij alles hebt vervuld.
Zend uw Geest, Heer! in ons midden!
Onder uwe heerschappij
Zijn wij zalig, zijn wij vrij,
Leer ons strijden, leer ons bidden
Zoo zij hier en boven 't stof,
Heel ons leven U ten lof!

Ingrijpende veranderingen zijn niet aangebracht.

GEZANG LI.

In 1801—2 zag het licht van Alphen's „Proeve van Liederen en Gezangen voor de openbare godsdienst" [1]). De Voorrede is gedagteekend: 's-Hage den 18 November MDCCCI. Het eerste nommer heet „Een lied" — en is ons Gezang 51. Er zijn drie coupletten uit weggelaten, die aldus luiden:

Hoe verlangen mijne nieren
't Feest te vieren,
Waar geloof wijkt voor genot,
Waar zich velen, na hun strijden
Reeds verblijden
In hun Heiland en hun God.

Zwakheid zal mij niet beletten
Uit te zetten
Het talent van mijnen Heer;
Door te strijden zal ik leeren
Triomferen,
Mij tot heil, en Hem tot eer.

Jezus zal geringe krachten
Niet verachten.
Is een penning slechts mijn deel,
Rijkdom maakt geen gift verheven;
Weduws geven,
Door gelooven, goed en veel.

In de overgenomen verzen is niets veranderd. Alleen is in vs. 6 regel 2, „haar" veranderd in „mijn".

1) 's-Gravenhage, Thierry en Mensing. — Zie Nepveu, t. a. p. Dl. II, bl. 452.

GEZANG LII.

Volgens het eigen getuigenis van Scharp is Gezang 52 „een eigen opstel" van hem [1]).

In den tweeden Haagschen Coetus is een eerste berijming der XII Artikelen door Scharp ingediend, niet goedgekeurd; hij diende een nieuwe berijming in, welke door Feith herzien, op de Algemeene Vergadering ter tafel kwam, en (in Scharp's afwezigheid) werd aangenomen. — Men zie Glasius, t. a. p. bl. 15.

GEZANG LIII.

In Feith's Dicht- en prozaïsche werken, Deel IX, bl. 164, komt Gezang 53 onveranderd voor.

In den tweeden Haagschen Coetus van 30 Mei 1805, oordeelde men eenstemmig, dat dit geen *kerkgezang* was; „gaarne had men beproefd, of het door veranderingen daartoe te maken ware geweest, maar men bevond schielijk, dat men door aan dat lied te likken, er de ziel zou hebben uitgelikt, en de grove stof behouden, waardoor het weêr in een ander opzigt ongeschikt zou zijn geworden." De Alg. Verg. oordeelde anders dan de Coetus; den 30sten Juli 1805 bracht Prof. Muntinghe het aldaar ter tafel met zijn aanbeveling. 't Werd dan ook den 9den Augustus aangenomen. N.-Holland en Stad en Lande onthielden zich van stemming [2]).

GEZANG LIV.

Uit Glasius (zie bl. 15) blijkt, dat Feith een vers had ingeleverd: *Een gezang over de noodzakelijkheid des geloofs.*

---

1) Zie: „Afscheid van den Openbaren Evangeliedienst", bl. 106.

2) Zie: Glasius, t. a. p.

Het luidde aldus:

Mijn ziel waartoe dat angstig vreezen,
Geen wanhoop komt uw smart te staê,
Gij zult hier steeds een zondaar wezen
En moet hier leven bij genaê.
O, zalig hij, die in zijn nooden
Tot deze rijke bron gevlooden
Daar dankbre liefdetranen schreit.
Uw vader op zijn woord betrouwen,
U zelven in zijn Zoon aanschouwen,
Is hier de hoogste heiligheid.

Geen heiligheid wordt hier gevonden,
Die niet op dezen wortel groeit,
Aan hem is alle deugd verbonden
Die immer voor den hemel bloeit.
Vergeefs is hier 't wanhoopig treuren,
Vergeefs slechts wettisch 't hart te scheuren
Niets buiten Jezus heelt de smart,
De vrees moog onder 't angstig zweeten
Haar daden naar 's wets rigtsnoer meeten,
't Geloof alleen vernieuwt het hart.

Ga vrij aan Horebs bergvoet doolen,
En zwoeg op Sina's donderstem,
't Besef blijft diep in 't hart verschoolen,
En Ebal's vloek behoudt zijn klem.
Hoe diep ge uw schuld voor God moogt voelen
De zonde zal steeds feller woelen,
Als 't zielsoog niet op Jezus ziet.
Richt vrij naar 't Oost en West uw gangen,
Als zondaar moet gij rust ontvangen,
Als heilig vindt gij ze eeuwig niet.

Ligt zal 't bedorven vleesch nog woelen,
Als ik mijn laatste snikken geef.
En ik zal stervend nog gevoelen
Dat ik als arme zondaar sneef,
Maar, o mijn Vader, wat moog wijken
Uw zoenverbond zal nooit bezwijken,
Uw eed wordt nooit van kracht beroofd.
Ik heb voldaan aan uw beveelen
Uw wet volbracht in al haar deelen
Toen ik in Jezus heb geloofd.

O Gij, die al mijn schuld woudt boeten
Door uwe namenlooze pijn,
Mijn Heiland, leer mij aan uw voeten
Altijd een arme zondaar zijn.
Bij al mijn deugd, bij al mijn zonden
Vind ik geen troost dan in uw wonden
Geen hoop, dan als ik U aanschouw'.
Voor uwe reekning blijf ik leeven,
Voor uwe reekning zal ik sneeven,
Gij blijft de rots, waarop ik bouw.

Scharp, Rutgers, Jansen en v. d. Berg hebben er de wijzigingen in gebracht, welke wij aantreffen in Gezang 54. De gevoeligheid hierover van Feith blijkt hieruit, dat hij verklaarde zijn eigen lied niet meer te kennen.

GEZANG LV.

In 1730 verscheen te Lauban: „Geistliche Poetische Betrachtungen über verschiedene Sprüche Heiliger Schrift", enz. De auteur was Jeremias Hubrig (1690—1775); hij was „Katechete" te Wigandsthal in de Oberlausitz [1]). Zijn geschrift bevat

1) Zie: Koch, t. a. p. Dl. V, bl. 449.

365 liederen „naar het oude Woord van God gesteld", voor ieder dag des jaars één. — Wij schrijven een ervan hier uit [1]).

Gottes Mund hat uns verheissen,
Es soll uns aus seiner Hand
Weder Welt noch Teufel reissen,
Seine Wahrheit ist bekannt.
Darum fürchten wir uns nicht,
Wenn gleich Welt und Himmel bricht,
Seine Treu' kann ihr Versprechen
Nicht vergessen oder brechen.

Mögen doch die Berge weichen,
Und die Felsen untergehn:
Nichts mag unserm Felsen gleichen,
Gottes Bund bleibt ewig stehn.
Fallt, ihr Hügel, immer hin!
Unsers Gottes Vatersinn
Kann kein Schlag noch Fall erschüttern,
Wenn gleich Erd' und Himmel zittern.

Er hat sich mit uns verbunden
Durch den Bund, der ewig gilt;
Dieser Bund wird fest erfunden,
Dieser Bund ist unser Schild,
Droht auch des Versuchers Pfeil
Gott bleibt unser Erb' und Theil,
Das hat uns sein Mund geschworen,
Da sein Geist uns neu geboren.

1) Wij vinden het o. a. in „Evang. Gesangbuch" — voor Jülich, Cleve, Berg.... Elberfeld 1844, sub n°. 501. De dichter heet daar Jerem. Huberich.

D'rum sei ruhig meine Seele,
Trau auf Gott, der für dich wacht,
Wenn in dieser Jammerhöhle
Dir ein Zweifel Kummer macht.
Wer sich nur auf Gott verlässt,
Der steht unbeweglich fest,
Dein Erbarmer wird dich stützen,
Seine Treu wird dich beschützen.

Het is duidelijk, dat de vervaardiger van ons Gezang 55 dit lied moet gekend hebben. Maar zou Hubrig de gedichten van Lampe hebben gekend? Gelijk men weet was deze gevierde man ook een begaafd dichter; wij hebben van hem een lied, waarvan vs. 1 en 2 aldus luiden:

Berge mögen immer weichen,
Hügel mögen fallen hin;
Unser Gott hat nicht desgleichen
Einen wandelbaren Sinn,
Der vor Anbeginn der Welt
Ueber seinen Rathschluss hält.

Lass die Welt in tausend Theilen
Von einander spalten sich;
Gottes Gnade wird bald eilen
Mich zu retten wunderlich,
Lass sich mischen Sonn und Mond
Wenn nur Gott im Himmel wohnt [1]).

1) Men vindt dit gedicht in Dr. O. Thelemann's Friedr. Adolf Lampe. Sein Leben und seine Theologie (Bielefeld, 1868) bl. 149. — Over Lampe zie men verder 't bekende werk van Max. Goebel, Dl. II, p. 398 v.v. — Stemmen v. W. en Vr., 1907, bl. 641 v.v.

Er is tusschen de gedichten van Hubrig en Lampe in toon, in dichtmaat en strekking zóó veel overeenkomst, dat wij wel durven beweren, dat de eerste den laatste moet gekend hebben. Het lied van Lampe is, in 't Nederlandsch vertaald, te vinden in F. A. Lampe's Geestelijke Gezangen enz., Utrecht, J. v. Poolsum, G. van Paddenburg en W. Kroon, 1740. De vertaler is de laatstgenoemde. Op bl. 121 lezen wij:

Vaste bergen mogen wijken,
Heuvels vallen en vergaen,
Onze Godt zal nooit bezwijken,
Zijn Verbont blijft eeuwig staen.
Dat voor 's werelts eerste dag,
In zijn Raed besloten lag.

Schoon de wereldt viel in duigen,
Vreese ik doch voor geen gevaer,
Maar zal van Gods lof getuigen:
Zijn genade is wonderbaer!
Aerde en hemel sta of val,
Hebbe ik God zoo hebbe ik 't Al.

Bekendheid met Lampe's lied treffen wij aan in de „Liederen van den huislijken godsdienst", 2de stukje bl. 81, waar N°. XXXV aldus aanvangt:

Hoge bergen mogen wijken,
Heuv'len wanklen en vergaan,
Onze God zal nooit bezwijken
Dat verbond blijft eeuwig staan,
Dat voor 's werelds eersten dag
In zijn raad besloten lag.

Uit het meegedeelde blijkt, dat Lampe wel mag gehouden

worden voor den man, die, om zoo te zeggen, dit lied heeft *ingezet*. Zijn naam werd te 's-Gravenhage dan ook genoemd.

Mej. Helmcke, aan wie wij gedeeltelijk Gezang 55 danken, heeft waarschijnlijk het lied van Hubrig gevonden in 't Gezangboek van Kleef, en 't daaruit vertaald. In die vertaling, door Lotze ingediend, komt vs. 3 van het duitsche origineel niet voor, en luiden vs. 1 en 3 aldus:

God heeft ons zijn woord gegeven,
  En dat woord heeft eeuwig stand,
Weereld, duivel, dood noch leeven
  Rukken ons uit zijne hand:
Schoon zelfs aarde en hemel viel,
Nimmer wankelt onze ziel:
  Waartoe God zich heeft verbonden,
  Wordt vergeeten noch geschonden.

Droeve ziel, stel u tevreden,
  Hoop op God, die voor u waakt,
Als in 't land der treurigheden
  Twijfling u verleegen maakt.
Hij, die op zijn God vertrouwt,
Heeft op eene rots gebouwd,
  Die, wat immer moog bezwijken
  Nooit zal wankelen of wijken.

Voor deze verzen is in de plaats getreden een overzetting van v. d. Berg, terwijl vs. 2 is opgenomen naar de vertaling van Mej. Helmcke.

GEZANG LVI.

Is van J. Hinlopen, en heeft geen wijzigingen ondergaan.

GEZANG LVII.

In Ah. van den Berg's „Proeve", Dl. II, bl. 49, komt een vertaling voor van een gedicht van Chr. Fr. Neander, welke met wijzigingen thans ons Gezang 57 is.

Chr. Fr. Neander [1]) is geboren 26 December 1723, studeerde van 1740—43 te Halle in de theologie, was daarna huisonderwijzer op meer dan één plaats, en eindigde zijn leven als proost van de „diocese Doblen" in Koerland. Hij overleed 25 Juli 1802, en was tot het laatste toe een voorbeeld van pastoralen ijver. Hij bewonderde zeer Kant's „Kritik der reinen Vernunft", en zijn streven was „de menschen in te lichten omtrent hun plicht en hen tot goede menschen te maken." Indien men hieruit wilde afleiden, dat hij een zede-prediker was, voor wien de gekruiste Christus geen waarde had, zou men zich vergissen. Uit zijn verzen blijkt het tegendeel. Reeds als student was hij medewerker aan de bekende *Bremer Beiträge* [2]), en een bewonderaar van Gellert, die van hem als dichter zeer hooge verwachtingen koesterde. Hij munt niet uit door oorspronkelijkheid, maar vele van zijn liederen zijn navolgingen. Zoo gaf het Gezang „o Traurigkeit" van Rist hem aanleiding om een lied te dichten, dat aanvangt „Am Kreuz erblasst." —

1) Zie Koch, t. a. p. Dl. VI, bl. 233 v.v.

2) Onder dien naam is een tijdschrift bekend, welks eigenlijke titel was „Neue Beiträge zum Vergnügen des Verstandes und Witzes", Bremen und Leipzig, Verlegts Nathanael Saurmann. Het begon te verschijnen in 1744, en tot de medewerkers behoorden Gärtner, Gellert, Rabener, Hagedorn, J A. Schlegel, J. A. Cramer e. a. In den Jaargang 1747 verschenen de eerste drie Gezangen van Klopstock's Messias. Men zie o. a. König's Deutsche Lit. Gesch. 29ste Druk, Th. I, bl. 320 v.v.

Het bekende „Jesu meine Freude" (zie wat wij daarover meedeelden bij Gezang 36) gaf hem aanleiding tot de vervaardiging van „Wie getrost und heiter, du Gebenedeiter", waarvan Gezang 57 een vertaling is. Het werd in vele duitsche Gezangboeken opgenomen, en is min of meer populair. Bekend is, dat de origineele Ds. Strausz, wiens leven door Emil Frommel werd beschreven, zijn vriend Gräber eens begroette met deze regels uit Neander's gedicht:

Ich kann ohne Grauen
Gräber vor mir schauen.

Het oorspronkelijke is gericht tot Christus; wij lezen dan ook in vs. 5:

Dass ich Gott erkenne,
Und ihn Vater nenne
  Und mich ewig sein;
Dass ich hier am Grabe
Trost und Hoffnung habe,
  Dank ich dir allein.

En in vs. 6 lezen wij:

Der du Blut und Leben
Für mich hingegeben, enz.

In de vertaling van v. d. Berg krijgt men den indruk, dat hier het hart zich verheft tot God; immers vs. 5 luidt bij hem:

Dat ik in U roeme,
U mijn Vader noeme
  Vrij tot U mag treên;
Dat ik als ik sterve
Uwen hemel erve,
  Komt van U alleen.

En in vs. 9 lezen wij (bij v. d. Berg):

Zoo veel goed
Koft Jezus bloed.

Maar in vs. 6 lezen wij:

Gij, die bloed en leven
Voor mij hebt gegeven.

Hier moeten wij natuurlijk aan Christus denken.

De samenstellers van den Gezangen-bundel hebben deze, laat ons zeggen: onduidelijkheid bij v. d. Berg kennelijk gevoeld; zij laten vs. 6 aanvangen met „Jezus" — en lieten vs. 9 weg. — Zij hadden meer veranderen moeten. We zijn b.v. niet gewoon Jezus te noemen: „Gever van al 't goede." Neander zegt dan ook:

Wie getrost und heiter,
Du Genebenedeiter.

Niet alleen is uit de vertaling van v. d. Berg het 9de vers weggelaten, maar in ieder vs. zijn verbeteringen aangebracht; zoo is in vs. 1 „Gij, vertrooster der gewissen" veranderd in „Vriend en troost in droefenissen"; in vs. 2: „Uwe wijze schikking, Is mijn zielverkwikking" in „'k Zal met zin en lusten In uw wil berusten" [1]); in vs. 4: „Mijn misdaân Ziet Gij niet aan, Nooit onthoudt Gij uwen knechten, Der verlosten rechten" in: „'t Zuchtend hart, Dat in zijn smart, Redding van uw gunst blijft wachten, Zult Gij niet verachten". — 't Gezang kan ons ondanks deze veranderingen maar matig behagen.

1) Ook dit is niet fraai.

GEZANG LVIII.

Dit Gezang is door A. v. d. Berg vertaald uit het Duitsch van Dr. Johann Adolph Schlegel, van wien wij hier 't een en ander mededeelen [1]).

Evenals Neander, de dichter van Gezang 57, was Schlegel een vriend en bewonderaar van Gellert en medewerker aan de „Bremer Beiträge". Hij werd 18 Sept. 1721 geboren; hij bekleedde onderscheiden aanzienlijke kerkelijke waardigheden, was Oberpfarrer, hoogleeraar aan een gymnasium, consistorialrath, predikant te Hannover, en sinds 1782 Generaalsuperintendent over 't graafschap Hoya en 't vorstendom Calenberg. Hij stierf 16 Sept. 1793. De bekende August Wilhelm en Friedrich von Schlegel waren zonen van onzen Dr. Johann Adolph.

Hij was een groot voorstander van het omwerken en verbeteren van oude Gezangen. Ofschoon geen vriend van de *Aufklärung* maar instemmend met de belijdenis der Kerk, vond hij toch vrijmoedigheid, om in de oude „Kernlieder" der Gemeente allerlei wijzigingen, en, naar hij dacht, verbeteringen te brengen, waardoor zij waarlijk niet altijd wonnen aan kracht. Hij liet zelfs Luther's „Ein feste Burg" niet ongemoeid, maar stelde voor, den aanhef te doen luiden: „Ein starker Schutz ist unser Gott, Auf ihn steht unser Hoffen". Voor „Das Wort sie sollen lassen stahn" u. s. w. wou Schlegel gelezen hebben: „Das Wort steht fest! Die stolze Welt mag noch so heftig toben".

Hij vervaardigde 75 oorspronkelijke geestelijke liederen, te vinden in J. A. Schlegel's Vermischte Gedichte. Hannover, 2 Dln. 1787—1789.

1) Koch, t. a. pl. Dl. VI, bl. 217 v.v.

Meer dan één lied van hem is ook nog in nieuwe Gezangboeken opgenomen. Zoo zijn vers: „Herr der du als ein stilles Lamm." Ons Gezang 58 vindt men o. a. in 't Evang. Gesangbuch für Jülich, Cleve, Berg und Mark (1844) n°. 371; in 't Kirchen-Gesangbuch der reformirten Kirchen in den Vereinigten Ländern Cleve, Jülich, Berg u. Mark. (Elberfeld 1834) n°. 251.

Bij Lange vindt men het t. a. p. bl. 418 (met een kleine verandering in vs. 11 regel 1). Enkele verzen uit het oorspronkelijke nemen wij hier over.

Von der Freudigkeit des Glaubens.
(Ueber Rom. 8:31—39).

Schweiget, bange Zweifel, schweiget!
Mein Erbarmer ist getreu,
Und sein Geist in mir bezeuget,
Dass ich Gott versöhnet sei.
Mir droh'n nicht der Hölle Flammen,
Und will mich mein Herz verdammen,
Dennoch täuscht mich nicht sein Schmerz:
Gott ist grösser als mein Herz.

Er, der das Verborgne kennet,
Kennt auch mich, und weiss allein,
Wie das Herz von Sehnsucht brennet,
Ganz sich seinem Dienst zu weih'n;
Schaut den Kummer meiner Seele,
Der mich beugt, so oft ich fehle;
Und nicht meiner Zweifel Wahn,
Meinen Glauben sieht er an.

Mir auch ist sein Sohn gegeben,
Durch den Glauben ist er mein;
Ja, ich weiss, ich werde leben
Und in ihm einst selig sein.

Mich sah Gott von seinem Throne,
Mich erwählt' er in dem Sohne,
Eh' noch seiner Allmacht Ruf
Mich und alle Wesen schuf.

Lass denn rauhe Wetter stürmen!
Alles um mich her sei Nacht!
Gott, mein Gott wird mich beschirmen,
Der für meine Wohlfahrt wacht.
Ob ich lang auch hülflos bliebe,
Leitet mich doch seine Liebe
Durch die Nacht, drum fürcht ich nichts,
In die Wohnungen des Lichts.

Reichthum sucht zwar zu bethören,
Hinzuzieh'n zu niederm Geiz;
Blendend ist der Glanz der Ehren,
Süss der Wollust falscher Reiz;
Schlüpfrig sind des Glückes Pfade,
Schmeichelnd ist der Hohen Gnade;
Eitles Lob führt leicht von Gott,
Und noch leichter bittrer Spott.

De vertaling is van v. d. Berg en wordt aangetroffen in zijn „Proeve", enz. 4de Dl. bl. 92 v.v. Die vertaling telt 13 verzen, terwijl er in 't oorspronkelijke slechts 11 worden aangetroffen; van dat 11-tal is Gezang 58 teruggebracht tot 9, terwijl bovendien op menige plaats wordt afgeweken van v. d. Berg, om duidelijker te herinneren aan Romeinen 8. Zoo luiden regel 6, 7 en 8 van vs. 1 bij v. d. Berg: „Wil mijn hart mij al verklagen, Noch misleidt mij niet mijn smart; God is meerder dan mijn hart." — Wanneer wij Gezang 58 vs. 5 lezen, moeten wij de verbeterende hand loven, die ons dit fraaie vers gaf in de plaats van v. d. Berg's

Duur heeft Hij mij zich verworven,
Die mij Jezus Christus gaf;
Die, voor mij aan 't kruis gestorven,
Ook voor mij verrees van 't graf.
Die, ter rechter Gods gezeten,
Mij daar nimmer zal vergeten,
Mij vervangt; mij nooit verstoot,
Mij verlost uit allen nood.

De laatste twee regels van vs. 9 luiden bij v. d. Berg: „Niets dat mij verandren zou, Want Gods liefde blijft mij trouw". Hoe veel fraaier is 't slot van Gezang 58: „Hoogte, diepte, vreugd of rouw, Niets ontrooft mij aan Gods trouw". 't Is te verkiezen óók boven Schlegel's: „Nichts erschüttert meine Treu, Gottes Liebe steht mir bei".

GEZANG LIX.

Gellert's Lied „Der thätige Glaube" [1]), werd door van den Berg vertaald, en is alzoo geworden ons Gezang 59. 't Oorspronkelijke luidt aldus:

Wer Gottes Wort nicht hält, und spricht:
Ich kenne Gott! der trüget;
In solchem ist die Wahrheit nicht,
Die durch den Glauben sieget;
Wer aber sein Wort gläubt und hält,
Der ist von Gott, nicht von der Welt.

Der Glaube, den sein Wort erzeugt,
Muss auch die Liebe zeugen;
Je höher dein Erkenntniss steigt,
Je mehr wird diese steigen;
Der Glaub' erleuchtet nicht allein:
Er stärkt das Herz, und macht es rein.

1) Geistl. Oden u. Lieder, bl. 107.

Durch Jesum rein von Missethat,
Sind wir nun Gottes Kinder,
Wer solche Hoffnung zu ihm hat,
Der flieht den Rath der Sünder;
Folgt Christi Beyspiel, als ein Christ,
Und reinigt sich, wie Er rein ist.

Alsdann bin ich Gott angenehm
Wenn ich Gehorsam übe.
Wer die Gebote hält, in dem
Ist wahrlich Gottes Liebe.
Ein täglich thätig Christenthum,
Das ist des Glaubens Frucht und Ruhm.

Der bleibt in Gott, und Gott in ihm,
Wer in der Liebe bleibet;
Die Lieb' ist's, die die Cherubim
Gott zu gehorchen, treibet.
Gott ist die Lieb': an seinem Heil
Hat ohne Liebe Niemand Theil.

Bij v. d. Berg luiden vs. 1 en vs. 2, regel 1—4:

Al wie Gods Woord niet houdt en spreekt:
„Ik kenne God" spreekt logen,
Toont, dat hem dat geloof ontbreekt,
Waardoor wij 't houden mogen.
Maar wie dat woord getrouw bewaart,
Die is uit God, niet van deez' aard.

't Geloof, dat uit het woord ontstaat,
Dat moet ook liefde werken,
Hoe verder onze kennis gaat,
Hoe meer zij die moet sterken.

Het overige is onveranderd opgenomen.

GEZANG LX.

Dit Gezang is een vertaling van Gellert's gedicht Von der Quelle der guten Werke [1]). Wij vinden haar in v. d. Berg's „Proeve" Dl. IV, p. 55. Wij achten 't onnoodig Gellert's uitgerekte omschrijving van 1 Cor. 13 hier over te nemen, zij is in onze taal getrouw overgezet. In 't werk van v. d. Berg zijn enkele wijzigingen aangebracht: in vs. 1 regel 4 lezen wij bij hem: „Want alles blijft u nog ontbreken"; in vs. 4 regel 4: „Laat u voor andren zelfs verbranden"; in vs. 5 regel 7 en 8: „Hij wil het doel zijn van uw trachten, Een hart dat in zijn liefde blaakt"; in vs. 7 regel 7 en 8: „Dien 't waar geloof niet blijft ontbreken, Ontbreekt vooral Gods liefde niet." Het werd door den Coetus Contractus een schoon lied gevonden, „zoo vol apostolisch en liefderijk christendom."

GEZANG LXI.

J. Scharp in zijn Afscheidsrede (bl. 106) noemt dit Gezang als van hem afkomstig. Wij nemen hier de verzen over, waarin de meeste veranderingen zijn aangebracht. Ook is vers 2 er te 's-Gravenhage ingelascht.

1. Ik nader voor uw heilig' oogen,
   Oneindige Oppermajesteit!
   Gij, die geen zonden kunt gedoogen
   Eischt billijk liefde en heiligheid.
   Dat mij uw geest verlichting schenke,
   Opdat ik met gevoel herdenke
   Wat eisch uw liefde op mij ook heeft,
   Al word ik door mijn schuld vernederd
   'k Gevoel ook, hoe 't mijn hart vertedert,
   Dat Gij in Christus schuld vergeeft.

1) Geistl. Oden u. Lieder, bl. 113.

3. Ik ben wel niet als Abrams loten
't Egyptisch diensthuis uitgeleid;
Maar 'k heb veel grooter heil genoten,
Voor vloek kreeg ik barmhartigheid.
Gij wilt mij al mijn schuld vergeven,
Opdat ik tot uwe eer zou leven
En doen wat U behaaglijk is.
O God, mijn God! leer mij uw wetten
Tot richtsnoer mijner daden zetten,
Gehoorzaam uit erkentenis.

8. Geef Heer! wat rang ik ook beklede,
Dat ik, mijn huisgezin ten stut,
Mijn tijd en kracht en vlijt bestede
Geheel der maatschappij ten nut.
Vooral, dat ik mijne ouders eere,
Uit hun ervaring wijsheid leere,
Hun zorg en liefde steeds erken'.
Opdat door U, o God van orde!
Ik naar uw woord gezegend worde
In 't land, waar ik woonaehtig ben.

9. Wil mij voor alle nijd bewaren,
Nooit blaas mij voorspoed afgunst in,
Mijns naasten leven zij mij heilig,
Zijn welvaart door mijn zorgen veilig,
Dat ik hem als mij zelv' bemin.

GEZANG LXII.

Gelijk bekend is, bestaat er een gedicht van v. Lodenstein, geheeten: „Jesus Voorbeeld" [1]). Wij deelen er, als de meest bekende, hier het eerste en het laatste vers van mede:

1) Zie „Uitspanningen", bl. 152 v.v.

Heyl'ge Jesu! Hemelsch voorbeeld!
Der Eng'len Heylicheyd
Werdt als duysternis veroordeelt
Bij uwe Suyverheid.
Jesus is mijn onbesmet
Hooft en *Hert;* mijn *Geest* en *Wet.*
Heyligt my, Heyligt my:
Ick moet *Jesu*, sijn als Gy.
Heyligt my, Heyligt my:
Ick moet Heylig sijn als Gy.

Heyl'ge Jesu! druckt uw leden
Ten leven op de mijn',
Doet mijn voet als de uwe treden,
Mijn oog als 't uwe sijn;
Boven al maackt dat mijn hert
Als het uw recht vierig wert.
Heyligt my, Heyligt my:
Ick moet *Jesu*, sijn als Gy;
Heyligt my, Heyligt my,
Ick moet heylig sijn als Gy.

In Rutgers' „Liederen voor den huislycken Godsdienst" 2de stukje bl. 57, komt een bewerking voor van v. Lodenstein's gedicht, welke bijna onveranderd is overgenomen in Gezang 62. Men vond te 's-Gravenhage, dat „Broeder Rutgers het lied van L. met veel naarstigheid had bewerkt, om het voor onzen tijd geschikt te maken, zonder dat het echter het eerwaardig aanzien der oudheid geheel verloor."

Het lied van v. Lodenstein is ongeveer 1695 vertaald in 't Duitsch door Barth. Crasselius, en in vele Duitsche Gezangboeken opgenomen [1]).

1) Zie Koch, t. a. p. Dl. VI, bl. 5. Goebel, Gesch. d. Chr. Lebens, Dl. II, p. 165. Ten onrechte kennen velen in Duitschland dit lied toe aan G. Arnold.

GEZANG LXIII.

Dit Gezang is van A. Rutgers, in wiens werk, vooral door van den Berg, een en ander is gewijzigd, zoo als men uit het hier volgende zien kan.

Zal een kind zijn vader minnen,
Liefdrijk God, en zullen wij,
Zullen onze ziel en zinnen
Zulk een vader niet, als Gij,
Boven alles dierbaar achten?
U, die alles voor ons zijt,
Hoort ons goed, onze eer en tijd,
Al ons denken, alle krachten,
Wat men spreeke, kieze of doe
U koomt alles eeuwig toe.

Wij verstommen bij 't bepeilen [1]);
Neen! wij peilen nimmermeer,
Englen doorzigt zou hier feilen,
Wij verstommen keer op keer
Bij 't genaderijk ervaaren
Van dat eindloos zalig goed,
Dat uw liefde ons smaaken doet,
Van dat weldoend draagen, spaaren,
Van dat zorgen voor uw kind,
Dat U nooit genoeg bemint.

Moogen wij die gunst beroemen,
Deelen in dat heilgenot
U in Christus Vader noemen,
Juichen in ons kinderlot.

1) Van den Berg vroeg: „wat bepeilen?"

Wij, uw wederspannelingen,
Zonden-slaaven van natuur,
Overtreders ieder uur,
Wij van uw ontferming zingen!
Nimmer bukken wij, o Heer!
Laag genoeg voor U ter neêr.

Vs. 4 is nagenoeg niet veranderd.

Vs. 5 is weggelaten.

Vs. 6 (thans vs. 5) luidt bij Rutgers:

Drong dat Goddelijk vermogen
Van uw liefde alomme door;
Open aller blinden oogen;
Dat geheel de wereld hoor'
Wat Gij zijt voor doemelingen,
Dat eens ouderdom en jeugd,
Heiden met den Jood verheugd,
Van uw liefde in Christus zingen,
Bukken voor uw heerschappij,
Meer U minnen nog dan wij.

GEZANG LXIV.

Men kan als den auteur van dit Gezang noemen Johannes Vollenhove, een predikant als weinigen gevierd, ook in letterkundige kringen. Wij willen hier allereerst de voornaamste feiten uit zijn leven verhalen [1]).

Vollenhove is geboren te Vollenhoven in 1631, uit den

1) Zie Vaderl. Letteroefeningen 1827, N°. IV en V; Overijsselsche Volksalmanak 1842, bl. 58 v.v. Glasius, Godgel. Nederl. i.v. J. te Winkel, Ontwikkelingsgang, Dl. II, bl. 322 v.v. B. ter Haar, Gesch. d. Chr. Kerk in tafereelen, Dl. V, bl. 240 v.v.

deftigen burgerstand. In zijn familie werden de fraaie letteren zeer hoog geschat, en heerschte een beschaafde toon. Hij bezocht het gymnasium te Kampen, en gaf daar reeds proeven van zijn beoefening van de Latijnsche en Duitsche poëzie. Zoo bezong hij in Duitsche verzen den vrede van Munster. Aan de hoogeschool te Utrecht legde hij zich eerst toe op de studie van de staatsleer, de rhetorica, de geschiedenis en de filozofie. Hij hield zelfs in 1651 een Oratie van juridisch-historischen aard. Daarna beoefende hij de hebreeuwsche taal en de theologie onder Prof. Joh. Hoornbeek. Van Utrecht vertrok hij naar Groningen, en volgde er korten tijd de lessen van Samuel Maresius. In 1654 werd hij predikant te Vledder in Drenthe, maar bleef er nauwelijks twee jaar, want reeds in 1656 nam hij een beroep aan naar Zwolle. Hij huwde aldaar met een dochter van den burgemeester, die aan 7 zonen en 8 dochters het leven schonk. In 1665 trad hij op als predikant te 's-Gravenhage, en maakte er grooten opgang. In 1670 werd hij beroepen te Leiden en te Amsterdam, maar hij gaf gehoor aan veler uitgedrukt verlangen om te blijven. Van Mei tot November 1674 vertoefde hij in Engeland, daar hij als predikant het gezantschap vergezelde, dat onze Regeering naar Londen had afgevaardigd. Hij kwam daar ook met letterkundige kringen in aanraking, leerde de engelsche taal, en ontving in 1675 uit Oxford de „doctorale Bulle in de theologie." In 1681 verloor hij zijn echtgenoote; maar trad in 1683 weder in 't huwelijk met Cath. Roozeboom, wed. van den Heer Goedhals, een kleindochter van den beroemden Simon Stevin. Toenemende doofheid noopte hem in 1705 zijn dienstwerk neêr te leggen; hij werd op de meest eervolle wijze ontslagen met behoud van zijn volle tractement, van een advizeerende stem in den Kerkeraad en van het presidium op zijn beurt. Hij is 14 Maart 1708, na kortstondige ziekte, met volkomen tegenwoordigheid van geest ontslapen.

't Heeft hem niet ontbroken aan huiselijk leed, maar ook niet aan vele eervolle onderscheidingen. Koning Willem III schonk hem zijn beeldtenis en die van zijn Gemalin in goud; de Koning van Zweden en de Keurvorst van Brandenburg bewezen hem dezelfde eer.

Zijn leerredenen, die door zijn tijdgenooten zoo bewonderd werden, kunnen ons niet behagen. Ze zijn opgesmukt, en worden door een pronken met geleerdheid en citaten uit velerlei schrijvers ontsierd [1]).

Grooter verdiensten kennen wij Vollenhove toe als dichter. In de geschiedenis onzer letterkunde wordt hij dikwerf met Antonides van der Goes genoemd als het tweetal, op wie eenige deelen van Vondel's geest waren overgegaan. En daar is reden voor.

Te Zwolle gaf hij in 1656, toen een zware pestziekte heerschte, zijn gedicht „Kruistriomf" uit, dat hij te Vledder reeds had vervaardigd. Toen Vondel het had gelezen, riep hij uit: „Dat is een groot licht, maar jammer dat hij een predikant is." Toen Vondel dit zeide vergiste hij zich niet, en Vollenhove is er niet door afgeschrikt, om het oordeel van Vondel over zijn gedichten in te roepen.

Tusschen deze beide mannen heeft zelfs een vriendschappelijk verkeer bestaan, zooals hieruit blijkt, dat Vondel en Geraerd Brandt de proef hebben nagezien van Vollenhove's „D'Oranjeboom, herlevende in den doorluchtigsten Vorst en here Willem Hendrik". enz. Vondel was met dat gedicht

1) Men zie J. Hartog, Gesch. d. predikkunde. 2e druk. Utr. 1887, bl. 112 v.v. Anders dan door Dr. Hartog, wordt door de „Vaderl. Letteroefeningen" t. a. p. geoordeeld over V. als prediker. Hij heet daar de van der Palm van zijn dagen. Zijn tijdgenooten noemden hem „den Haagschen Guldemond, van wiens lof de wijdberoemde predikstoel tuigen moet", enz.

hoogelijk ingenomen, en het verwondert ons niet; het was zijner niet onwaardig [1]).

Vollenhove's „Poëzy" verscheen te Amsterdam in 1686. De bundel wordt geopend met de „Kruistriomf", en telt 792 bladzijden in 4°. Hij bevat gedichten van zeer uiteenloopenden aard. Een zeer groot aantal zijn „Gezangen" van godsdienstige strekking, en niet gering is het aantal gelegenheidsgedichten, waaruit blijkt, hoe Vollenhove verkeerde in de hoogste kringen der Haagsche samenleving, en hoe hartelijk hij gade en kinderen liefhad. Het is hier de plaats niet, om een schets te geven van zijn verdiensten als dichter; van zijn bewondering voor Hooft en Vondel; van hetgeen hem onderscheidt, bijv. van v. Lodenstein. Het zou inderdaad een goed werk mogen heeten, een bloemlezing uit zijn werken samen te stellen. En dan zou men niet alleen gebruik moeten maken van den door hem zelf voor den druk gereed gemaakten bundel „Poëzie", maar ook van „J. Vollenhove's Kruistriomf en Gezangen" in den jare 1750 verschenen te 's-Gravenhage, gedrukt bij Mattheus Gaillard. Na 1686 had Vollenhove vele gedichten vervaardigd, die in dezen tweeden bundel zijn opgenomen, terwijl daarin alle gelegenheidsgedichten en wat niet direct stichtelijk is, niet worden aangetroffen.

---

1) In 't Amsterdamsch Jaarboekje voor 1898, (onder redactie van E. W. Moes (L. J. Veen, Amst.) komt een brief voor, door den uitgever Jac. Lescailje geschreven aan Vollenhove:

„Achtbare en Eerwaerdige Heer en Vrient. Hier nevens gaet een proef op U. E. dicht: het komt zoo haast niet, als ik meende, maar doer 't sien en overlesen van de Heeren Vondel en Brant komt het wat spader; als ik 't den gemelde Vondel 's middags gaf, seide hij mij, dat ik 't den volgenden morgen weder soude halen; hij prees het, seggende dat er nog niets gemaekt was. dat er eenighsins bij mocht ophalen. De veranderingen op de kant waren goet, soo oock 't binnenste, vervolgde hij, men mocht kiesen wat men wilde, men kon niet mistasten. Soo dat sijn E. niets of seer weinig heeft verandert."

Deze uitgaaf van 1750 is bezorgd door Jacob Spex, wien Vollenhove's kleinzoon de nagelaten papieren van zijn grootvader had ter hand gesteld. Voegen wij aan 't meegedeelde nog toe, dat Vollenhove zeer bevriend was met Gerard Brandt, met Arnold Moonen en vooral ook met Willem Sluiter, en dat hij afkeerig was van kerkelijke en godgeleerde twisten. Toch was hij niet karakterloos, en niet ontrouw aan de belijdenis onzer kerk. In zijne in druk verschenen afscheidsrede te Zwolle zegt hij: „Vond Plato, van Godts genade naar zijne beste wetenschap sprekende, zich verplicht hem voor drie dingen bovenal te danken, dat hij een mensch en niet een redeloos dier geschapen was, een *Griek* en niet een Barbaar geboren, en onder de *Grieken* een Filosoof geworden. Hoe kan ik Godt oit genoeg danken voor zo vele uitnemende weldaden, dat Hij mij niet alleen onder andere schepselen een mensch naar zijn beelt gemaakt heeft, onder de menschen een *Nederlander* en christen, maar ook onder de *Nederlandsche* christenen een Gereformeerde en onder de Gereformeerden een leeraar" [1]).

Aan dezen merkwaardigen man danken wij Gezang 64. In de uitgaaf zijner Gedichten van 1750 komt op bl. 190 dit lied voor:

Zielzucht om aanwas van liefde tot Jezus.

Wie blijft U nog liefde schuldig,
Die uw trou zo menigvuldig
Voor uw kerk, Heer Jezus, vint,
Voor een worm, een menschenkint?
Wie kan boven U iets wenschen,
Allerschoonste van de menschen,
Wijs en magtig, eêl en rijk,
Gode, uw Vader, gansch gelijk?

1) Zie Vad. Letteroef. II, p. 166.

Wort uw min wel gageslagen,
In uw Kruispijn toegedragen
Zelfs uw vijanden, zo boos;
Zij eischt weermin eindeloos.
Maar komt mijn gemoet zich vragen
Naar mijn liefde, 'k val aan 't klagen
Och wat lijdt ge al ongelijk,
Bij gebrek van liefdeblijk!

Waar is ongeveinst verlangen
Om uw gunstbewijs t'ontvangen!
Waar mijn liefde, om U begaan,
Nergens buiten U voldaan;
Kracht om voor uwe eer te strijden,
Rou om uw verdriet en lijden;
Vreugt, die zich in U verlust,
Moedt, op uw gena gerust.

Waar is vlijt, die uw behagen
Troulijk dient, niet los bij vlagen,
Schrik voor boosheit, die U stoort;
Ootmoed, bevende op uw woord;
Hart en hand tot hulp ontsloten
Van uw arme mingenoten,
Deugt, die zuivre liefde melt,
Quaat met weldoen vroom vergelt?

Waar blijkt ongedult, ontsteken,
Als men U te na durft spreken,
Met gedult, dat lief en leet
U ten dienste gansch vergeet?
Dit waar 't rechte liefdeteken
Maar wat vinde ik hier gebreken!
Vreugt en rou, verkeert gedult,
Moedt en vrees ontdekt mijn schult.

'k Min U Heer, maar zie op voordeel,
'k Min mij zelf; uw oog en oordeel,
Eer en liefde geldt daar minst
Als gewinzucht vlamt op winst.
's Werelts liefde, die mij prikkelt,
In veel kommers houdt gewikkelt,
Schoon van outs uw vijandin,
Wint, betovert hart en zin.

Heilant, liefdebron, vol liefde,
Die U diep aan 't kruishout griefde
't Leven kostte met uw bloet:
Stook, ei stook een' liefdegloet
In mijn koude hart genadig,
Queek dien minnebrant gestadig
Door uw waarde altoos bekoort,
In geen stroom van druk gesmoort.

In ons Gezang 64 vindt men het tweede vers niet terug; de overige zijn „bewerkt" door A. Rutgers. Meer dan één lid der Commissie was met dit lied niet ingenomen.

GEZANG LXV.

In Nepveu's Dichtwerken van H. v. Alphen, Dl. II, bl. 128 komt een gedicht voor, dat met wijzigingen en uitlatingen geworden is ons Gezang 65. Het is N°. V van den dichtbundel van v. Alphen, genoemd: „Proeve van Liederen en Gezangen voor de openbare godsdienst" [1]). — Bij v. Alphen luiden vs. 1 en 2 aldus:

1) Hoe van Alphen zich over deze uitgaaf moest verdedigen tegen-

'k Heb Jezus lief! Hij is mijn licht en kracht
Waarheen ik mij in angst en droefheid wende,
'k Vind nergens blijvend heil voor mijne ellende;
Bij Hem alleen blijft eeuwig licht en kracht.

'k Heb Jezus lief! Hij heeft het al volbragt,
Geen Sinaï kan met zijn vloek ons treffen;
Wij mogen 't hoofd vrijmoedig opwaarts heffen,
Op Golgotha werd Horebs eisch volbragt.

Vs. 3 is weggevallen. Het luidde:

'k Heb Jezus lief! Hij heeft mijn schuld geboet,
'k Lees aan zijn kruis den kwijtbrief voor mijn zonden,
Hij sprak mij vrij; Hij heeft mijn zak ontbonden:
Nu rijst er vreugde in mijn verruimd gemoed.

Wat bij van Alphen vs. 4 is — is in Gezang 65 vs. 5. Oorspronkelijk luidde het aldus:

'k Heb Jezus lief! Met een verwijdert hart
Zal ik Zijn naam ook op mijn voorhoofd dragen,
Zijn doel, Zijn wil is ook mijn welbehagen;
Zijn afkeer mijn verdriet; Zijn leed mijn smart.

Vs. 5 bij v. Alphen luidt:

'k Heb Jezus lief! Hij reinigt mijne ziel,
Door woord en geest, van rimpelen en vlekken,
Die Hem tot smart, en mij tot schande strekken,
Door liefde leeft, en groeit en bloeit mijn ziel.

---

over den eerwaardigen Jacob Hinlopen te Utrecht, kan men zien uit zijn brieven, meêgedeeld in de Stemmen v. W. en Vr. van 1907, bl. 360 v.v.

De eerste twee regels van vs. 6 luidden bij v. Alphen:

'k Heb Jezus lief! Hij leidt mij langs het pad
Der deugd, en stiert mijn kinderlijke schreden.

Bij v. Alphen luidt vs. 7 regel 3 en 4:

Dan wordt mijn ziel in Abrams schoot gedragen,
Verlost van zonde en vrees, verdriet en smaad [1]).

Het laatste vs. luidt bij v. Alphen:

Hebt Jezus lief! o menschdom! nadert vrij!
Knielt met ontzag en liefde voor dien *Eenen!*
Laat dankbaarheid aan Zijne voeten weenen!
Ach! wie verdient die tranen zoo als Hij?

Wij hebben hier inderdaad een lied van v. Alphen, maar met veranderingen, die verbeteringen zijn.

GEZANG LXVI.

In Feith's Proeve van eenige Gezangen (zie zijn Werken, Dl. IX, bl. 48) komt een gedicht voor, geheeten: „De bedrieglijkheid der zonde." 't Bestaat uit 16 verzen, waarvan er 12 voorkomen in ons Gezang 66. De 4 weggelaten strofen behooren zeker niet tot de fraaiste. Zoo luiden drie ervan:

Dat de ondeugd vrij op rozen treed',
De wroeging boort door 't zachtst tapeet,
Hij, wien hier de onrust nooit verlaat,
Treedt steeds op doornen waar hij gaat.

---

1) De redactie, welke wij nu van dit vs. hebben, danken wij aan Mevr. Muntinghe—Drijfhout.

Of 't ligchaam hier scharlaken dekk'
Of grove pij tot kleed verstrekk',
De ware bron van vreugd en smart
Ontspringt steeds in ons eigen hart.

Wat smart in 't eerst de zelfstrijd baar',
Hij wordt bij oefning minder zwaar;
Ras heeft de lust hier afgevleid,
En dan wordt pligt tot zaligheid.

Wij hebben reden om er ons over te verheugen, dat deze verzen in onzen Gezangenbundel niet voorkomen. Hier en daar zijn wijzigingen aangebracht, maar niet van ingrijpenden aard.

GEZANG LXVII.

In de meermalen door ons vermelde „Proeve" van Ahazueer van den Berg, Dl. I, bl. 62 komt een vertaling voor van Joh. Caspar Lavater's gedicht, dat aanvangt met de woorden: „Unter alles mich zu schmiegen" [1]). Het is bekend, dat Lavater ook in ons land vele vrienden en vereerders had; trouwens waar had hij hen niet? Zijn werk over de gelaatkunde werd geprezen door Goethe en Claudius, door Wieland en Herder, en 't is ook nu nog der kennisneming alleszins waardig. Talloos vele waren de mannen en vrouwen, die met Lavater in correspondentie zijn getreden, en hem al hun vertrouwen schonken. Zoo werd vóór eenigen tijd in 't archief van een aanzienlijke nederlandsche familie een brief gevonden van Lavater, waarin hij verzocht een dochter des huizes weêr in genade aan te nemen, die zich had laten schaken, en die met hem, te Zürich, in aanraking was gekomen. Zijn theologische denkbeelden

1) Zie: Zwey Hundert christliche Lieder von Joh. Caspar Lavater. Zürich 1817, bey Orelli enz. bl. 293.

waren alles behalve afgerond; hij liet ook in zijn dogmatiek (als wij dit woord hier gebruiken mogen) vrij spel aan zijn zeer ontwikkelde fantazie. Onder de zonderlinge meeningen, die hij koesterde, behoorde ook deze, dat hij niet geloofde, dat de apostel Johannes was gestorven. Hij heeft wel eens iemand er op aangezien, meenende, dat hij den discipel ontmoette, dien Jezus liefhad. Ook geloofde hij aan beschermengelen. Aan zijn oprechtheid werd bij al zijn excentrieke en overspannen gevoelens en gevoelsuitingen door niemand getwijfeld. Hij was inderdaad een *vroom* man, een geloovige in Jezus Christus, met een ruim hart, en brandend van liefde voor God en menschen. Hinlopen, Kleyn, v. Alphen, v. d. Kasteele, Jorissen en vele anderen in ons land vereerden hem om het zeerst. Hij werd geboren 15 November 1741, en overleed 2 Januari 1801 te Zürich [1]).

Als dichter stellen wij hem niet zeer hoog, gelijk hij het zich zelf ook niet deed [2]). De gezwollenheid van Klopstock paart zich bij hem met nuchterheid in den trant van Gellert. Toch komen er onder de gedichten van Lavater enkele waarlijk-goede liederen voor, gelijk er dan ook in meer dan een Gezangboek zijn opgenomen.

Ah. van den Berg behoorde tot zijn bewonderaars. In 1774 verscheen te Utrecht bij J. van Schoonhoven en Comp.: „Nadenken over mij zelven, benevens eene proeve eener vertaling

---

1) Wij verwijzen verder naar: Leven, denken en werken van Johann Kaspar Lavater. Naar het Hoogduitsch van Dr. Ferd. Herbst. Groningen C. M. van Bolhuis Hoitsema 1849; en naar het artikel over hem van Justus Heer, voorkomend in Herzog's Real-Encyclopädie².

2) In 't „Vorbericht" van zijn „Gedichte" zegt hij: Ein christliches Lied, welches gemeinnützig seyn soll, setzt wahrlich sehr viel voraus das ich mir nicht zueignen darf.

van J. C. Lavaters Stichtelijke Gezangen". De vertaling dier gedichten is van Ah. v. d. Berg.

Lavater's Gedicht „Demuth" geheeten telt zes verzen, ons Gezang 67 slechts 5. Weggelaten is 't bij v. d. Berg aldus luidende vs.:

Heer, uit uwen troon hier boven,
Roept Gij: „Kleinen, weest goeds moeds!
„'k Heb u lief, hoe zeer verschoven,
„Ik beloof u alles goeds.
„In 't benaaude, stille harte,
„Dat, vol rou en schaamte en smarte,
„Mij, in diepen ootmoed, vreest,
„Woont en werkt mijn goede Geest."

Voorts zijn er enkele wijzigingen in gebracht; als in de tweede helft van vs. 2, die bij v. d. Berg luidt:

Hartevormer en Bekeerer,
Jezus Christus, groote Leerer,
Bron van ootmoet, leer Gij mij,
Hoe 'k, als Gij, ootmoedig zij.

In vs. 4 zijn de „edlen die niet klagen", vervangen door „God van hen, die nimmer klagen". De laatste 4 regels van vs. 5 bij van den Berg luiden:

Ja, Gij wilt mij hulpe geven,
Dat ik stil voor U mag leven,
Op mijn onmagt niet vertrouw
Maar steeds vaster op U bouw.

Deze matte regels zijn een letterlijke vertaling van Lavater. Vreemd doet het aan, dat in ons Gezang de eerste helft van vs. 5 een aanroeping van God, en de tweede helft een aanroeping is van Jezus.

Dr. Glasius zegt t. a. p. bl. 19: „De tweede Haagsche Coetus

vergeleek van den Berg's bewerking (Oden III [1]), 62) met een andere in het Doopsgezind Gezangboek te Haarlem n°. 82 en verbeterde de eene uit de andere." De vriendelijkheid van Ds. Jer. de Vries te Haarlem stelde mij in staat, het door Glasius genoemd Haarlemsch Gezangboek te raadplegen [2]); het Gezang n°. 82 daar voorkomend moet afkomstig wezen van iemand, die de vertaling van v. d. Berg heeft gekend. Dat blijkt o. a. uit vs. 3 (in Gezang 67 vs. 4), dat vrij wel geheel met v. d. Berg's vertolking overeenstemt. Overigens loopen de beide liederen zeer uiteen. In 't Doopsgezinde Gezangboek luidt de 2de helft van vs. 2 aldus:

In 't eenvoudig stille harte,
Dat zelfs met berouw en smarte,
U in diepen ootmoed vreest,
Woont en werkt een goede geest.

Vs. 4 luidt aldus:

God! zie hoe w' ootmoedig knielen,
Ons verneedrend voor Uw throon!
Ach, hervormden w' onze zielen
Naar het beeld van Uwen Zoon;
Die Gezegende en Volmaakte,
Die zich zelf altijd verzaakte,
Waschte, daar Hij 't voorbeeld gaf,
Zelf der jongren voeten af.

Het vijfde vers is geen vertaling, maar een tamelijk gelijkvloersche opwekking tot nederigheid. Hoe men nu zeggen kan, dat Gezang 82 uit het Doopsgezinde Gezangboek en ons Gezang 67 met elkander vergeleken zijn, en het een uit het ander verbeterd is, begrijpen wij niet.

1) Lees: I.

2) Niet lang daarna (29 April 1915) overleed hij.

GEZANG LXVIII.

Even als Gezang 21 is Gezang 68 een bewerking van een gedicht door van Lodenstein vervaardigd op 't Fort Nieuw Rees, en wel den 4den Januari 1674 [1]). De bewerking is zeer vrij; wij nemen hier over de verzen van v. Lodenstein's lied, (dat hij noemde Hart-sterkte in Jehova) waaraan gedachten of regels in Gezang 68 zijn ontleend, en dan kan men zien, hoe veel of hoe weinig wij hier van hem hebben:

't Scheen [2]) wat groots en van gewicht
Weerdiger dan 't Sonnelicht:
Maar het ziel-verdervend *Eygen*
Was er in, end' ongesindt
Sig tot 't heylsaam *Niet* te neygen,
Daar de Ziel maar ruste vindt.

't Hoort den Hemel alles toe
Wat ick denck, en wat ick doe,
Wat ick hebb' of oyt vermooge,
Wat my lief is, wat my lust,
Al 't begeren van mijnn' ooge,
Mijn vernoegen en mijn rust.

Wy sijn niet dan Stof en Eerdt
En by Hem geen stofje weerdt;
Hoopt wat Heerlijck is te vinden
In de Wereld all op een:
't Minste stofje in de winden
Heeft gelijcke weerdighe'en.

---

1) Zie „Uytspanningen", bl. 82–84.

2) Lodenstein denkt hier aan den zegen, dien hij genoot in 't vaderland, vooral met „het vroom geselschap", waarmeê hij gedurig samenkwam.

Ey! helpt my het grondloos *Niet*
Sien, van al wat Schepsel hiet!
Niets, ja niet en sijn wy weerdig
Vriendschap, goedt, vermaack, of eer,
(Meenen wy 't is onrechtveerdig)
Alle Schepsel hoort sijn Heer.

Leent hij ons oyt eenig Goedt,
't Is uyt Goedheyds overvloedt:
Des wy Hem te dancken schuldig
Sijn, en neemt Hy 't ons weêr aff,
Niets te dragen ongeduldig:
Want het gaat tot die het gaff.

Ick ben maar tot Godes Eer,
Krijgt Hy die, wat wensch ick meer?
En Hy sal die sonder feylen
Altijd krijgen wat Hy doet:
Soo zal ick mijn Heyl beseylen
In het quaad en in het goed.

De bewerking is van A. Rutgers, en zij is een lied in *den geest* van v. Lodenstein.

GEZANG LXIX.

In den Bundel „Stigtelijke Mengelpoëzie" van v. Alphen en v. d. Kasteele [1]) komt een gedicht voor, geheeten: De Eenheid der Geloovigen. Men vindt het opgenomen in de uitgaaf van Nepveu's v. Alphen's Dichtwerken (Dl. I, bl. 128). 't Is ook werkelijk door v. Alphen vervaardigd, gelijk is aangetoond in „Dichtwerken van Mr. P. L. v. d. Kasteele", Dl. I, bl. 11. De oorspronkelijke lezing luidde aldus:

1) Bl. 175.

De eenheid der geloovigen.

In welk een oord men vroomen vindt,
Men ziet hen allen eensgezind;
Hun aller lust en leven
Is, Jesus aan te kleven;
Zij allen zijn in Jesus één,
En hier en namaals lotgemeen;
Zij allen zijn te gader
Het kroost van eenen Vader.
Zij naderen tot eenen troon,
Tot eenen God, door eenen Zoon,
Van allen zijn de zonden
Verzoend door Jesus wonden.
Zij allen hebben eene zorg,
En een belang; dezelfde borg
Hun Heiland, hun Behoeder,
Is aller oudste Broeder.
Één Geest is 't, die hen allen leidt,
Die voor den hemel hen bereidt,
Zijn liefde hun wil toonen
Door in hun hart te wonen.
Dezelfde vreugd streelt aller hart,
Zij deelen in dezelfde smart;
Men hoort Gods lievelingen
Saam schreien; samen zingen.
Zij zijn aan eenen dienst gewijd
En moeten in denzelfden strijd,
Tot weering van de slagen,
Dezelfde wapens dragen.
Aan allen is door 't zellde Hoofd
Na 't strijden 't zelfde loon beloofd,

Terwijl hun ééne woning
Bereid wordt door hun Koning.
O zalige vereeniging!
Niets baart hier ooit verandering....!
Maar; wat zou banden slaken,
Die Jesus vast wou maken!

Men ziet, dat van Alphen dit niet in strofen verdeelde gedicht niet heeft vervaardigd om gezongen te worden. Ook blijkt, dat het door de Commissie is omgewerkt. A. Rutgers heeft er een slotvers aan toegevoegd.

GEZANG LXX.

Wij nemen hier het duitsche lied op, zoo als het in de hieronder genoemde gezangboeken luidt [1]). 't Is ons onbekend van wien deze bewerking van Hiller's lied is.

Gott! der du die Menschen liebest,
Der du nicht ein strenges Recht
Sondern lauter Gnade übest
An dem sündlichen Geschlecht!
Lass mich deinen Geist beleben
Dass ich, Vater, als dein Kind,
Liebreich sei, wie du gesinnt,
Herr, du wollst den Sinn mir geben.
Der bei Fehlern Nachsicht zeigt
Und mit Sanftmuth spricht und schweigt.

1) Neues Gesangbuch z. gottesd. Gebrauch in der Grafschaft Ravensberg. Bielefeld 1811; Sammlung geistl. Lieder.... St. Gallen (Zollikofer u. Zublin) 1811; Christ. Gesangbuch, oder Sammlung auserlesener Psalmen u. geistlicher Lieder. Zurich. (Ziegler u. Ulrich) 1803; In Neue Sammlung auserlesener Geistlicher Lieder zu dem Kirchen-Gesangbuch der evang. ref. Gemeinden in den Vereinigten Länderen Cleve, Julich, Berg u. Mark, Elberfeld 1834, n°. 329.

Lass mich meines Nächsten schonen
Willig tragen seine Last!
Und so lang ich hier soll wohnen
Bleibe Zanksucht mir verhasst!
Denn das ist, o Gott, dein Wille,
Und die Eintracht liebest du,
O so hilf mir, auch dazu!
Gieb ein Herz mir, das die Stille
Und den Frieden sucht und liebt,
Das statt Rache Sanftmuth übt.

O wie wird das Herz beschweret
Durch des Zornes Leidenschaft!
Zanksucht, Zorn und Hass verzehret
Nach und nach des Körpers Kraft,
Hemmt den Lauf von unsern Jahren,
Macht zum Himmel ungeschickt,
Herr, der auf die Schwachen blickt,
Ach, du wollest mich bewahren,
Dass des Jähzorns Raserei
Nie des Herzens Meister sei.

Wer mir flucht, den will ich segnen,
So wie mein Erlöser that,
Und dem nachtsichtsvoll begegnen
Der zum Zanken Neigung hat.
Für die Feinde will ich beten,
Und vor dich, du Friedensfürst,
Wenn du Menschen richten wirst,
Ausgesöhnt mit ihnen treten.
Gott des Friedens, segne du
Mich mit deiner Kraft dazu.

Ew'ges Heil ist dem beschieden,
Der nach frommer Eintracht strebt.

Höchster! gieb mir deinen Frieden,
Der zur Sanftmuth uns erhebt.
Er regiere Herz und Sinnen!
Denn wenn er das Herz regiert,
Wird, was zu der Zwietracht führt
Niemals Uebermacht gewinnen!
Bis einst in der Herrlichkeit
Ew'ger Friede uns erfreut.

In een Gesangbuch für den öffentlichen Gottesdienst der evangelisch-protestantischen Gemeinden der freien Stadt Frankfurt en Frankf. am Main, zonder jaartal, wordt in het Register als dichter van het lied genoemd Hiller. Daarmeê is natuurlijk bedoeld Ph. Fr. Hiller, wiens gezamenlijke Geistliche Lieder te Stuttgart werden uitgegeven door C. Chr. E. Ehmann, 1858.

Nu vangt inderdaad n° 769 van Hiller's liederen aan met de eerste vier der hierboven uitgeschreven regels; alleen staat daar „Leute" voor „Menschen." (Boven 't vers staat: Friedfertigkeit u. Einigkeit.) Het telt echter 18 verzen; en het lied, dat in de kerkboeken is opgenomen en met de 4 regels van Hiller begint, heeft er slechts vijf. Men zou 't een lied kunnen noemen in *den geest* van Hiller, met enkele reminiscenties aan hem, maar het is overigens een zelfstandig gedicht.

Ons Gezang 70 is daarvan een zeer vrije bewerking door A. Rutgers, in wiens werk nog al wijzigingen zijn gebracht door A. v. d. Berg.

Bij Rutgers luidde vs. 3:

Wie zal immer voor Uw oog
Zijne nietigheid gevoelen,
Die nog in zijn hart gedoog'
Dat daar boosheên, wraaklust woelen?
Ootmoed maakt het hart gedwee,
Duldt geen wrok, maar zoekt den vreê.

vs. 5:

Vestig dag'lijks ons geloof
Op die beê van 's Heilands liefde,
Die zijn hart, voor wraakzucht doof,
Toen men hem aan 't kruishout griefde
Voor zijn kruisigers verhief,
Zoo had hij zijn vijand lief.

Men vond dit vs. „stootend," en verving het door vs. 5 van Gezang 70. Over 't algemeen was men niet ingenomen met dit lied.

GEZANG LXXI.

Mr. J. Hinlopen heeft het Duitsche gedicht van Gellert „Die Liebe der Feinde" getrouw vertaald. Als een proeve deelen wij hier het duitsche origineel meê van hetgeen in Gezang 71 vs. 5 is:

In seinem Hass ihn zu ermüden,
Will ich ihn gern verzeihn,
Und als ein Christ bereit zum Frieden,
Bereit zu Diensten seyn.

Und wird er, mich zu untertreten,
Durch Güte mehr erhitzt:
Will ich im Stillen für ihn beten,
Und Gott vertraun; Gott schützt [1]).

---

1) Anders dan bij Hinlopen, maar niet onverdienstelijk, is hier de overzetting van Grave t. a. p. bl. 142:

'k Blijf dus, als christen, steeds bereid
Tot vrede en tot dienstvaardigheid:
En wordt hij, door het goede,
Dat ik hem doe, nog meer verhit,
'k Zal mij, terwijl ik voor hem bid,
Bevelen in Gods hoede.

Er werden in Hinlopen's vertaling door v. d. Berg enkele wijzigingen aangebracht. 't Oorspronkelijke luidde

vs. 1, regel 2: Ofschoon hij 't mijne zoekt.
„ 2, „ 2: Vergold met liefde smaad.
„ 3, „ 3: Wanneer nogthans een goed geweten.
„ 3, „ 7: Zoo doet hij wijzer mij gedragen.
„ 5, „ 1: Om hem zijn woede moê te maken.
„ 5, „ 8: En zie op God, God hoedt.

GEZANG LXXII.

Dit Gezang wordt toegeschreven aan P. J. Kasteleyn. Laat ons beginnen met iets over dezen man meê te deelen [1]).

Petrus Johannes Kasteleyn werd 2 April 1746 geboren te Breukelen, en kwam op 12-jarigen leeftijd te Utrecht. Hij vertrok naar een plantage in Suriname en had er in 1766 het ongeluk een vriend dood te schieten. Ofschoon 't gerechtelijk werd vastgesteld, dat hij in dezen geheel buiten schuld was, liet hem de gedachte aan den omgekomen vriend geen rust. Hij vestigde zich te Amsterdam als apotheker en huwde er, maar verloor in 1778 zijn vrouw, die hem twee dochters naliet. Door vele slagen werd hij getroffen. Hij werd blind aan één oog; de apotheek verliep, en met zijn tweede echtgenoote doorleefde hij vaak kommervolle dagen. In de armen zijner gade stierf hij 18 April 1794.

Hij was een bekwaam schei- en natuurkundige, en heeft vele geschriften, die daarvan getuigden, nagelaten. Wij zullen daarbij niet lang stilstaan, maar vermelden slechts, dat hij een niet gedrukte prijvraag over de inenting der pokken heeft ge-

1) Men zie over hem: Alg. Kunst en letterbode 1792, Dl. VIII. Nieuwe Kunst en letterbode 1794, Dl. I; v. d. Aa, Biogr. Woordenboek i.v.; J. te Winkel, t. a. p. Dl. III, p. 652, 664 en Dl. IV, bl. 89.

schreven en bekroond zag; en dat te Amsterdam in 1787 en 88 het licht zag: Beschouwende en werkende Pharmaceutische oeconomische en natuurkundige Chemie, door P. J. Kasteleyn, apothecar en chymist te Amsterdam. In de Rec. ook der Rec. Dl. I, bl. 467 wordt dit werk zeer gunstig beoordeeld.

Hij was een vruchtbaar dichter en schrijver. Meermalen werden zijn verzen bekroond, die bijna altijd van godsdienstigen aard waren. Hij was een groot bewonderaar van de baronesse de Lanoy, vertaalde gedichten van Claudius, Gleim e. a., en bracht onderscheiden tooneelstukken over uit het duitsch in 't nederlandsch [1]).

In 1782 verscheen van hem bij Schalekamp te Amsterdam een bundel „Oorspronkelijke Dichtwerken," die geopend wordt met een breedvoerige bespiegeling over het Geweten, en, naar ons gevoelen, weinig dichterlijke waarde heeft.

In welke betrekking staat nu Kasteleyn tot ons Gezang 72? Een gedicht van hem, reeds in de samenkomst der Commissie te Utrecht ingekomen, was aldaar in advies gehouden, en in handen gesteld van v. d. Kasteele en Rutgers; daarna is 't nog eens beoordeeld door Rutgers en Scharp en toen nog eens „op nieuw bewerkt door van den Berg." Van 't oorspronkelijke is toen niet veel overgebleven [2]). Dat oorspronkelijke komt voor in den zoogenaamden Grooten Bundel der Doopsgezinden (1796) onder n° 148. Wij hebben 't hier vóór ons; het heet „Milddadigheid" en bestaat uit 7 verzen. Er komen wel enkele gedachten in voor, die wij terugvinden in Gezang 72, maar wij zouden, indien 't niet door anderen was gezegd,

---

1) In 1786 drukte hij in duitsche verzen zijn verrukking (Entzücken) uit over 't spel van den Duitschen tooneelspeler Löhrs, die in de rol van Hamlet was opgetreden. Zie Prof. Kalff, t. a. p. Dl. VI, p. 521.

2) Scharp zegt in zijn Afscheidsrede p. 106, dat Gezang 72 „gedeeltelijk" van hem is.

Kasteleyn niet den dichter van ons Gezang noemen. Zie hier van zijn lied vs. 1 en 2:

Wie is zij, die in duisternis,
Den nacht der zorg doet kwijnen?
Waar 't kwellend onheil heerschend is,
De rampen doet verdwijnen?
Wier hart om 's naasten wonden bloedt,
En, in den nacht van tegenspoed,
De Zon der hoop doet schijnen?

Wij kennen U, milddadigheid,
Aan die verheven trekken,
Elk traantje, dat de ellende schreit,
Kan uwe deernis wekken;
Ge ontsluit voor haar uw hand en hart,
En doet verduurde boezemsmart
Tot kalme blijdschap strekken.

Wij vinden Gezang 72 niet fraai, maar 't steekt gunstig af bij 't pathetische gedicht van Kasteleyn.

In den Doopsgezinden Grooten Bundel, komen niet minder dan 18 Gezangen van hem voor, waarvan wij er niet één geschikt oordeelen, om in een christelijke gemeente gezongen te worden.

GEZANG LXXIII.

In van den Berg's „Proeven", Dl. IV, bl. 102, komt een gedicht voor, bestaande uit 8 coupletten; daarvan zijn het 1ste, 2de, 3de, 4de en 7de een vertaling van even zoo vele verzen uit Gellert's gedicht: *„Die Wachsamkeit"* [1]). De andere zijn

1) Geistl. Oden u. Lieder, p. 85.

volgens v. d. Berg ontleend aan het Bremensche Luthersche Gezangboek. Maar in de authentieke lezing van Gellert's gedicht komen er 10 voor die wij aantreffen in Gezang 73; zoodat er 3 afkomstig zijn uit Bremen, maar niet vervaardigd door Gellert. 't Oorspronkelijke (vertaalde) gedicht van v. d. Berg is dus aangevuld met twee vertaald uit Gellert, en drie ontleend aan 't Bremer Gezangboek.

In de vertaling van v. d. Berg is nog al een en ander gewijzigd. Zoo luidt bij hem vers 1:

Niet, dat ik mij volmaakt vermoede,
Noch zwak blijft hier de beste deugd;
Maar, steeds getrouw op mijne hoede,
Jaag ik naar dat kleinood, met vreugd.
Want deugd, beroofd van waakzaamheid,
Hoe ligt wordt zij tot kwaad verleid!

Vs. 2 is bij van den Berg:

Zoo lang ik treed langs 't pad van 't leven,
Gelijk ik 't kind, dat struiklend gaat.
't Betaamt elk, zorgzaam acht te geven,
Die als zijn naaste valt, noch staat.
Zelfs wordt een overwonnen lust
Nooit in ons hart gansch uitgebluscht.

Vs. 8 (van 't Gezang) is bij v. d. Berg:

Gij offert zwakkre lusten Gode,
Door een gestrenge levenswijs:
Maar geeft uw sterker driften noode,
Zeer noode, voor Gods liefde prijs:
Dat is dat oog, dat is die voet,
Die men zich zelf ontrukken moet.

Men had dit Gezang niet uitbreiden maar inkrimpen moeten.

GEZANG LXXIV.

Dit Gezang is een vertaling van een gedicht van J. A. Cramer. (Zie J. A. Cramer's Gedichte, Erster Theil, S. 223). Zij is van v. d. Berg („Proeven" Dl. IV, bl. 89).

Bij v. d. Berg luidt vs. 4:

Een held helaas! wat ben ik strak?
Wie trotsch en zorgloos wordt, is zwak,
Vergroot zoo zeer zijn eigen kracht,
Dat hij geen hulp van U verwacht;
Versmaadt zijn looze weerpartij,
Wordt loom en traag, zelfs sluimert hij.

De eerste twee regels van vs. 6 bij v. d. Berg zijn:

Ik voel mijn zwak, o ja! mijn God!
Mij schrikken ligt gevaar en spot;

Er is weinig in veranderd; de vertaling is bijzonder getrouw. Het laatste vers bij Cramer is weggelaten, het luidt:

Dann kommt die Zeit, wo, Herr von dir
Der Hang zum Bösen ganz in mir
Vertilgt und ausgerottet wird,
Wo nie Verstand, noch Herz mehr irrt.
Wie heilig werd ich dann, wie rein,
Wie herrlich, Gott, wie selig sein.

Dit vers kon veilig weggelaten worden.

GEZANG LXXV.

In v. d. Berg's „Proeven", Dl. IV, bl. 107 v.v. komt een gedicht voor van 11 verzen, waarvan er 8 zijn opgenomen in

Gezang 75. Onder de verzen, die werden wegelaten, luidt er een aldus:

De Booze blaast het hart vaak in:
„O, eene zonde, meer of min!
„En d' eeuwigheid, — dat is nog vroeg!"
En dat is vaak voor 't vleesch genoeg.
Want wie verwacht standvastigheid
Van hem, die zelf graag wordt verleid?

Alleen de laatste twee regelen komen nu voor in vers 3.

Van den Berg heeft:

Het pad schijnt lieflijk overal,
Zij wenkt ons, dat men volgen zal.

Ons vers 8 luidt bij v. d. Berg:

Gij zijt het ook, op wien ik hoop
In 't moeilijk strijdperk, dat ik loop,
Tot daar, waar naar mijn hart verlangt.
De kroon der overwinren hangt;
Heer, sta in allen strijd mij bij,
Dat ik door U verwinnaar zij.

In den tekst van v. d. Berg is overigens niet veel veranderd; alleen aan 't verlangen naar bekorting is voldaan. V. d. Berg zegt van zijn Gedicht: „Uit Schlegel." Hiermeê is bedoeld J. A. Schlegel, die een vers heeft gemaakt: „Hier ist noch unsre Prüfungs Zeit" [1]). 't Is ons niet gelukt het oorspronkelijke machtig te worden.

1) Zie Koch, t. a. p. Dl. VI, bl. 219.

GEZANG LXXVI.

Verreweg het grootste gedeelte van dit Gezang in ontleend aan een lied van Geraert Brandt. Men kan het vinden in zijn „Stichtelijke Gedichten, vervaetende verscheide Gebeden, plichten en opwekkingen ter Godtsaeligheit." Amsterdam bij Jan Rieuwertsz 1665, bl. 98—100. Wij nemen het hier over, en ieder lezer kan uit de vergelijking met Gezang 76 zien, hoe betrekkelijk weinig in dit lied is van v. d. Berg, die het „bewerkte."

Gebedt om de genade en hulpe Godts.

Hoe werdt de mensch, soo broos en swack van aerdt,
Die sich soo licht verrukken laet ten quaede,
Met sulk een jok tot sijn verderf beswaert!
Hoe red hij sich, o Heilbron der Genade?

Ik vind mij swaer beladen en belast,
Verleidt, vervoert, en van uw weg versteeken:
De sonde houdt mij met mijn handen vast,
Ja doodt mij met mijn eigene gebreeken.

Ach, Heer, gij siet uw schepsel in dees' noodt,
Den dooden geest kont gij alleen verwekken,
Of straffen met veel schrikkelijker doodt:
Laet uwe handt mij weêr naar 't leven trekken.

Ach, breng mij weer te recht door uw Genaê:
Dees is 't begin, de voortgangk, en het ende
Van 't padt ter heil, indien ik elders ga,
'k Verval, en blijf in troosteloos' ellende.

Soo uw Genaê niet voor mij heenen gaet
Geen aenvang maekt, niet opwekt, meê wil werken,
Niet bij mij blijft, en helpt mij vroeg en laet,
O Godt, wiens kracht sal dan mijn swakheit sterken?

Ach licht gij niet, soo kan mijn oog niet sien:
En sie ik niet, wat sal ik goeds bedrijven?
Verlaet ge mij, ik sal dan moeten vlien:
En moet ik vliên, hoe sal ik bij U blijven?

Uw goedtheid werk het willen en het doen:
Soo werk ik ook met vresen en met beven.
Gedenk, Heer, aen uw' Soon en sijnen soen;
Soo maek sijn doodt mij toegang tot het leven.

Gaeft Gij uw Soon om onsentwil ter doodt,
Wat heb ik van uw gunst dan niet te wachten?
Gij zijt het, die geen biddenden verstoot;
Gij zijt het, die geen ootmoet wilt verachten.

Dat uw Genaê met sachte kracht mijn hert,
Mijn siel, mijn sin beweeg en buig ten goede;
Soo blijf ik staen in vreucht, in rouw, in smert,
In heil, in ramp, beschaduwt door uw hoede.

Doe mij verstaen, hoe ver uw goedtheit gaet,
Wat Gij belooft. Dat geeft mij nieuwe krachten,
Dat maek dan dat de werelt wert versmaet:
Dat leer mij dan, om U, mijn plicht betrachten.

Om U alleen. Dat d' inzicht van geen eer,
Noch eigenbaet, noch ander' ydelheden
Mijn oogmerk ley van U, mijn Opperheer,
Uw wet alleen sij 't richtsnoer mijner seden.

Laet elke daedt mij soo ter herten gaen,
Dat die getoetst, en aen uw wil gewogen,
Door uw genaê de proeven uit magh staen,
Aenschouw mij dan met uw genadig' oogen.

Gij biedt uw hulp doch uwen dienaer aen,
Gij sondt mij die soo rijkelijk van boven,
Ach laet mij die niet wreevlig wederstaen,
Noch 't hemelsch vuur van uwe gunst verdoven.

De Laeuheit, die den loop des ijvers stuit,
Of wat de plicht des menschen kan beletten,
Bedroef noch blusch uw goeden geest niet uit;
Op dat mij die mag leiden naar U wetten.

't Lied, al is het afkomstig van een Remonstrant, is niet misplaatst in een gereformeerden Gezangenbundel. 't Is diep ootmoedig, en geeft van ons heil alleen Gode de eer.

Brandt heeft meer gedichten gemaakt, die inderdaad lof verdienen. Zoo komen in een Kerstlied de volgende strofen voor, (t. a. p. bl. 121 en 122).

Maar ach, gij dwaeze schoolgeleerden,
Die soo veel wetenschaps verkeerde,
De Heilandt, daer gij soo om twist,
Is in geen school maar stal gebooren,
Hij laet sich in de laeghte hooren,
Gij schiet te hoog naar 't wit en mist.

Komt, daelt dan van uw hooge stoelen,
Verlaet uw al te hoog gevoelen,
Belijdt hier uw onwetentheit,
Geeft d' Eigenwijsheit hier gevangen,
Blijft aan dees kleine kribbe hangen,
Die naar de hoogste wijsheid leit.

Gij armen, eert hem dan van herten:
Hij heeft meêdoogen met uw smerten,
Hij heeft uw' droeven druk geproeft,
Hij geeft u reden om te hoopen,
Sijn koningkrijk staet voor u open,
Hij weet wat uwe noodt behoeft.

Stijgt, koningen, van uwe troonen,
Komt legt uw paerelrijke kroonen
Voor deese kleene voeten neêr.
Gij moet den grooten Koning eeren
Gij heeren, dit 's de Heer der heeren,
Erkent dit Kind voor Opperheer.

Deze laatste regels doen denken aan het Kerstlied van Tollens:

Rijst, vorsten! van uw troonen op!
Met al uw pracht en waarde!
Legt diadeem en rijksstaf neêr,
En brengt geknield den Koning eer,
Wiens rijk niet is van d' aarde.

Gezang 230 : 2.

Vollenhove was met Brandt zeer bevriend; zoo ook Arnold Moonen. Beide hervormde leeraars kwamen daar openlijk voor uit, en schroomden niet hem als een broeder in Christus te erkennen en te eeren [1]). Ook met den hervormden leeraar Martinius en met Ds. Willem Sluiter van Eibergen was Brandt op goeden voet.

Brandt werd 25 Juli 1626 geboren te Amsterdam. Hij ontving zijn opleiding aan de Remonstrantsche kweekschool, en was bij de Remonstranten predikant te Nieuwkoop, te Hoorn, en sinds 1667 te Amsterdam. Hij overleed 12 Juli 1685.

Als geschiedschrijver, als prediker, als letterkundige verwierf hij zich duurzame verdiensten, die algemeen erkend zijn. Wij kunnen dienaangaande verwijzen naar alle werken over vaderlandsche letterkunde, en nederlandsche kerkgeschiedenis. In-

1) Zie gedichten van Vollenhove.

zonderheid noemen wij hier: Dr. G. Penon, Bijdragen tot de Gesch. der Nederl. Letterk. Groningen 1880, Dl. I, bl. 1—77; Dl. II, bl. 1—167; Dl. III, bl. 37—178; en „Het Protestantsche Vaderland", i.v., en de daar te vinden literatuur.

GEZANG LXXVII.

Jacob Doyer, de vervaardiger van dit Gezang, is geboren te Zwolle 9 Juli 1748. Hij was aldaar trijpfabrikant, lid der Doopsgezinde Gemeente en ijverig patriot. Toen 29 Januari 1795 in de hoofdstad van Overijssel de revolutie tot stand kwam, en 't bestuur der stad werd in handen gegeven van „burgers representanten", behoorde Jacob Doyer met Rhijnvis Feith, van Palland, van Haarsolte e. a. tot de mannen, die het bewind overnamen [1]). Hij is representant gebleven tot het jaar 1802, toen hij die betrekking om gezondheidsredenen neerlegde. Hij was bij zijn mede-burgers zeer gezien; van de Zwolsche Maatschappij tot Nut van 't Algemeen was hij de Secretaris, en aan haar spijskokerij en anderen filanthropischen arbeid nam hij een ijverig aandeel. Bennink Janssonius vermeldt [2]), dat Doyer burgemeester van Zwolle en lid van de Hoog Mogenden te 's Hage" is geweest. Ik heb dit in de door mij gebruikte bronnen niet kunnen vinden. Rogge althans vermeldt het niet [3]).

Wel trad nij op als dichter. In *„Volks-liedjens*, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen", 4de Stukjen. Tweede Druk. Amst. 1791, komt een viertal gedichten van hem voor, waarvan de titels luiden: „Het deugdzaam leven";

1) Zie W, A. Elberts, Historische Wandelingen in en om Zwolle. 2de Druk, bewerkt door Mr. C. W. van der Pot Wzn. 1910, bl. 199.

2) t. a. p. bl. 272.

3) Bedoeld is C. Rogge, Gesch. der Staatsregeling.

„Elk heeft zijn speelpop"; „De gevonden kant" en „De welberaade moeder". Deze verzen dragen dat goedhartig, platburgerlijk karakter, dezen „Volksliedjens" meestal eigen. Ook als godsdienstig dichter is Doyer opgetreden. In 't *Vervolg* op den Gezangbundel bij de Doopsgezinde Gemeente te Zwolle, verschenen in 1808, komen van hem 8 Gezangen voor, t. w. nos 85, 87, 90—95 [1]). Ik kan met die liederen niet hoog wegloopen. N° 85 is een beurtzang tusschen de geheele Gemeente en de vrouwen. Aan laatstgenoemden worden deze woorden in den mond gelegd:

Heer, hoor onze smeekgebeên
Voor het heil van onzen Koning [2]),
Voor het heil der overheen,
Voor het heil van 't Algemeen.

De overige Gezangen heeten: Morgenlied; de Zaligsprekingen; de Christen-roeping; de Christelijke liefde; de Lijdzaamheid; 'n Gerust geweten, en 't Vertrouwen op God. De opschriften zeggen voldoende wat wij hier aantreffen. Ons Gezang 77 munt in kracht uit boven hetgeen van Doyer in den Zwolschen-Bundel is opgenomen. Als een proeve deelen wij meê uit n°. 87 het 6de couplet:

Zoo veel goedheid leert mij zingen
Tot des Allerhoogsten lof.
Vader! Schepper aller dingen,
'k Buig mij voor U neêr in 't stof.

---

1) Een familie-lid had de welwillendheid mij een exemplaar ter inzage te verstrekken. Aan een aanteekening daarin voorkomende, ontleen ik de in den tekst voorkomende gegevens, die eenigszins verschillen van de opgaven bij Bennink Janssonius.

2) Bedoeld is Koning Lodewijk Napoleon; deze regel kan echter niet van Doyer zijn, die in 1805 overleed.

In dees' nuchtren morgenstond
Rolt uw eer uit mijnen mond,
'k Zal, daar steeds mijn tranen rijzen
Al den dag uw goedheid prijzen.

Van Feith komt, in dezen bundel, als n°. 98, ons Gezang 192 voor. Op *zijn* verzoek heeft Doyer ook eenige liederen aangeboden voor den Hervormden Bundel. Daarvan is Gezang 77 aangenomen met enkele wijzigingen. Bij hem luiden:

vs. 1 regel 7 en 8:

Want vruchtloos immers (God zij de eer!)
Is nooit uw arbeid in den Heer.

vs. 2 regel 1—4:

Voeg dan bij uw geloof de deugd
Den fieren moed in smart en vreugd,
Om steeds den Heiland aan te kleven,
Voeg bij de deugd verlicht verstand.

en vs. 6 regel 7 en 8:

In Jezus, wien, voor ons geslagt,
Lof, eer en prijs zij toegebragt.

Jacob Doyer is op den eersten Kerstdag van 't jaar 1805 overleden.

GEZANG LXXVIII.

Dit Gezang is van J. Scharp. Wij kunnen niet zeggen, dat het onzen Gezangenbundel tot een sieraad strekt, maar het steekt nog gunstig af bij een vs., voorkomende in de Gedichten van „'t Genootschap, ter zinspreuke voerende: Hierna

volmaakter". (Amsterdam 1785) [1]). Het vs. heet: Een waar Christen, de beste Vaderlander. Zie hier enkele regels, die het bevat:

Heeft hij [2]) in de algemeene zaken
Bewind of invloed: de Eigenbaat
Poogt hem vergeefs haar slaaf te maken,
Door haar vernisten, helschen raad.
Hij wiens verheven ziel deze aarde
Beschouwt als hem te klein van waarde,
Zal nimmer om wat lekker eten,
Of goud, of eer, of ambt vergeten
Wat wet en burgerrecht, wat eed en pligt hem leert, enz.

GEZANG LXXIX.

In „Christelijke Gezangen en liederen" (Haarlem, Walré, Bohn en Loosjes 1803) komt onder n° 61 dit lied voor van Mej. v. d. Velde—Helmcke.

Hoe Zalig, Vader is ons lot,
Hoe onuitspreeklijk 't heilgenot
Dat hier uw Kind mag smaken,
Dat zelfs in ramp en strijd U roemt,
In vreugd en smart U Vader noemt,
Die alles wel zult maaken;
Die U zijn angst en nooden klaagt
En vol vertrouwen redding vraagt.

Ja zalig zijn wij, bij 't gemis
Van al wat wereld-blijdschap is,

1) Dl. I, bl. 254.
2) Nam.: de christen.

En zegevol in 't strijden,
Als wij, vertrouwend op Uw Zoon,
Ons, biddend, wenden tot Uw throon,
En staaren op zijn lijden;
Ja dan daalt bij de zwaartste smart
Zelfs Hemelvreugd in 't biddend hart.

Wat heil voor zondaars, welk een eer
Vertrouwlijk met den Opperheer
Als vriend te mogen spreeken,
Van Hem vertroosting, sterkte, licht,
Besturing, onderwijs en pligt
Ja, alles af te smeeken;
Hier zwijgt al 't morrend zorgen stil,
En 't kinderhart aanbidt Gods wil.

Gij toch, o God, gij kent en weet
All' onze zwakheën, al ons leed,
Gij wilt verlossing zenden;
Wij zijn Uw kindren, wat ons treff',
Wat ramp of vijand zich verheff',
Hoe zich ons lot moog' wenden;
Gij, God, wien 't biddend hart vereert,
Gij zijt het, die 't Heelal regeert.

Dat dan geen donker oogenblik
Ons hart vervull' met angst en schrik,
Geen vijand ons doe wijken!
Neen, voor Gods throon, daar 't heil ons wagt,
Is raad en troost, en moed en kragt,
Zou dan ons hart bezwijken?
Hij is 't die onze traanen telt,
En 't smeekend kind ter hulpe snelt.

Al stort ons vaak ons dwaalend hart
In jammervolle zondesmart,
Door schijn bekoord, bedroogen:
Hij is een Vader, die vergeeft,
Die wellust in genade heeft,
Met 's Zondaars smart bewogen,
Voor Hem wordt, bij het stil Gebed
Ons hart verbeterd en gered.

Volmaakte Jezus! die in 't leed
Voor zondaars worstlend biddend streedt,
Gij wilt ons bidden leeren;
Uw Geest vuur onzen ijver aan,
Leer ons tot God ook biddend gaan,
En Hem als Vader eeren,
Zo worden wij reeds hier bereid
Voor 't eeuwig lied der dankbaarheid.

Men vindt het reeds in „Christelijke Gezangen voor de openbare godsdienstoefeningen." Amsteldam 1796, onder n°. 121, en ook in „Christelijke Kerkgezangen." Amsterdam, Joh. Muller 1851, (een Haarlemsche bundel) onder n°. 74.

Uit een vergelijking met ons Gezang 79 kan men zien, welke bekortingen en wijzigingen het heeft ondergaan.

GEZANG LXXX.

In v. d. Berg's „Proeven", Dl. I, bl. 99 komt een lied voor, bestaande uit 14 verzen, waarvan er 11 zijn opgenomen in Gezang 80. Er zijn in dit 11-tal eenige wijzigingen aangebracht, welke bijna altijd verbeteringen zijn; bijv. regel 5 van vs. 1 luidt bij v. d. Berg: „Wat reden zou ik vreezen?" regel 4 van vs. 2 is hij v. d. Berg: „Als d'appel van zijn oog bemint;" in vs. 3 regel 4 heeft v. d. B.: „Kom ik maar biddend tot Hem

weêr"; in vs. 6 regel 5 zegt v. d. B: „Hij toch hoort best te weten." De laatste twee regels van vs. 9 luiden bij v. d. Berg:

En wil zijn ooren nijgen
Tot staamlen, ja tot zwijgen.

De drie niet opgenomen verzen konden veilig achterwege blijven, daar zij de herhaling zijn van één zelfde gedachte.

GEZANG LXXXI.

In v. d. Berg's „Proeven" Dl. IV bl. 19 komt een gedicht voor, geheeten „Om opgewektheid tot bidden." Het bestaat uit 6 verzen, waarvan de eerste vijf Gezang 81 uitmaken. Het laatste vs. is weggelaten. Dat verwondert ons niet, want het luidt:

Ach, laat toch d'ijver in 't gebed
Nooit in ons hart verkouden!
Wil hem in ons gemoed, gezet
En vurig onderhouden!
Weer alle hindernissen wijd,
Op dat ons hart zich zonder strijd,
Tot U omhoog moog heffen!

Het eerste vs. luidt bij v. d. Berg:

o God! hoe gaarne zou mijn hart
U zijne nooden klagen;
Hoe gaarn, in Jezus naam, met smart
U om vergeving vragen;
Hoe gaarn U onzer lippen lof,
Vol liefde en dank, naar 't hemelhof
In Geest en waarheid zenden!

In Gezang 81 is het „ik" van v. d. Berg veranderd in „wij".

GEZANG LXXXII.

In Feith's „Dicht- en prozaïsche Werken", 9de Dl., bl. 61, komt een gedicht voor, geheeten: „Algemeen Gebed", bestaande uit 16 verzen. Met weglating van één vers dat luidt:

Schenk ons een hart, dat stil en blij
Met uwen wil vereenigd zij,
Dat altijd zijn bescheiden deel
Veel meer dan goud en schatten streel',

is het gedicht van Feith ons Gezang 82.

Hier en daar is een wijziging aangebracht. Zoo luidt de tweede helft van vs. 2 bij Feith:

Niet om onze eigen waardigheid,
Maar om uw Zoon, die voor ons pleit.

Vs. 5 luidt bij Feith:

Dat altijd uw getuigenis
En woord, dat eeuwig zeker is,
Ons meerder geldt en aan zich bindt
Dan alles wat ons hart bevindt.

GEZANG LXXXIII.

Dit is zeker wel een van de meest geliefde Gezangen. 't Is voor een goed deel afkomstig van v. d. Berg (zie „Proeven", Dl. III, bl. 52), die verwijst naar C. F. D. Schubart's Gedichte aus dem Kerker.

Deze Schubart (Christian, Friedrich, Daniel)[1] heeft

1) Men zie over Schubart, Koch, t. a. p. Dl. VI, bl. 376 vv. — Gödeke, Grundrisz, 2de druk, Dl. 4, Erste Abth. bl. 332—40. —

een zeer avontuurlijk leven geleid; een leven van vallen en opstaan, ên wel geschikt om ons beurtelings met verontwaardiging en met deernis te vervullen. Wij achten het niet noodig zijn levensloop met zijn veelvuldige wisselingen in alle bijzonderheden hier meê te deelen. In 1824—25 zag te Frankfurt am Main in de Hermannsche Buchhandlnng het licht: Sämmtliche Gedtchte von Chr. Fr. Dan. Schubart in drie deeltjes. Aan 't slot van het 3de deel vinden wij een levensbeschrijving van Schubart en een beoordeeling van zijn gedichten door Prof. Dr. W. E. Weber. Schubart zelf had een biografie opgesteld, die door een van zijn zoons voltooid is. Zij is zeer belangrijk en lezenswaard. Wij vermelden hier alleen, dat Schubart is geboren 26 Maart 1739; hij toonde reeds als kind van 8 jaar ongemeene muziekale begaafdheid, was op alle scholen gemakkelijk de eerste door zijn vlugheid van geest, en wist ieder voor zich in te nemen; hij had ongewone talenten als organist, violist, declamator en als prediker. Meermalen had hij aan dit alles den toegang te danken tot de hoogste kringen, en gaf hij ook blijken van ontvankelijkheid voor godsdienstige indrukken en gevoelens. Maar naast deze „himmlische Seite" aan hem, vertoonde zich keer op keer een alles overheerschende neiging tot zinnelijk genot, tot den omgang met zedelooze menschen, tot het botvieren van lusten en hartstochten, die hem omlaag trokken, en de prooi maakten van de diepste ellende. Hij heeft dan ook tien jaren op den Apsberg doorgebracht in een gevangenschap, die dikwijls zeer hard was en hem tot inkeer bracht. Toen hij zijn vrijheid herkregen

---

Prutz, Menschen u. Bücher. Leipzig 1862. — Glöchler, Schwäbische Frauen. Stuttg. 1865. — Dezelfde. Helena Schubart, eine deutsche Dichterfrau. — D. F. Strauss, Kleine Schriften, Neue Folge. — K. Cassan, Lessing, Goethe u. Schubart. Leipzig 1880. — König, t. a. p. Dl. I, bl. 436 v.v.

had in 1787, hartelijk ontvangen door zijn vrouw, die hem altijd trouw is gebleven, verkreeg hij te Stuttgart weder een eervolle betrekking, doch zijn leefwijze, die met alle voorzichtigheid spotte, verwoestte zijn gezondheid, die door het langdurig verblijf in de gevangenis reeds veel geleden had. Op den 10den October 1791 is hij overleden. In de geschiedenis der duitsche letterkunde bekleedt hij een plaats, vooral als volksdichter. Zijn lied „Als einst ein Schneider reisen sollt", werd een tijdlang veel gezongen. Als lierdichter toont hij een leerling van Klopstock te zijn, wiens Messiade hij op wegslepende wijze wist voor te dragen, en gedeeltelijk zelfs van buiten kende.

Enkele van zijn gedichten komen nog in sommige duitsche Gezangboeken voor, o. a. zijn „Gottesruhe, Sabbatstille", dat eenige overeenkomst heeft met ons Gezang 208.

Koch geeft t. a. p. een levensbericht van hem, dat zeer lezenswaardig is. Schubart heeft in zijn gevangenis diepe indrukken gehad van 't onderzoek des Bijbels, en van de geschriften van Krieger en Hahn. Zijn godsdienstige liederen bewijzen het. Dat déze man zich dikwijls diep ellendig heeft gevoeld, en verlangde naar reiniging kunnen wij verklaren. Hieraan ontleende het lied een bijzondere beteekenis, dat wij nu hier laten volgen [1]).

Um Reinigkeit.

Du reines Licht,
Dein Angesicht,
Vor dem die Sonnen schwinden
Sieht mich befleckt,
Mit Staub bedeckt,
Verstellt von tausend Sünden.

1) Zie: Sämmtliche Gedichte, 1825, Bd. I, S. 75.

Unreinigkeit,
Hat mich entweiht;
Kann ich von dir erscheinen?
Dein Blick sieht ja,
O Jehovah,
Auch Flecken an dem Reinen.

Nacht ist der Stern,
Vor seinem Herrn!
Wie Wolken sind die Geister;
Was ist das All?
Ein dunkler Ball,
Vor dir, der Wesen Meister.

Drum halt ich mich
O Sohn, an dich,
Den Heiligen! den Frommen!
Dein Blut, dein Blut,
Gibt Christen Muth,
Vor ihren Gott zu kommen.

Auf Golgotha
Da troff es ja,
Dies Blut für meine Sünden;
Der Schlange Stich
Kann ich durch dich,
Erlöser, überwinden.

O mach mein Kleid
Noch in der Zeit
In diesem Blute helle,
Und leite mich
Einst wonniglich
Zur reinen Lebensquelle.

Dann werd ich dort,
Gott, meinen Hort
Im reinsten Lichte schauen;
Vom Koth der Zeit
Nicht mehr entweiht,
Auch meine Hütte bauen!

A. van den Berg gaf er in zijn „Proeven", Dl. III, bl. 52, deze vertaling van:

Om zuiverheid.

Gij, heilig licht!
Uw aangezicht,
Waarvoor geen Engel zelf ooit zuiver is bevonden,
Ziet mij bevlekt,
Met stof bedekt,
Misvormd door duizend zonden.

Met euveldaân
Bemorst, belaân,
Moest ik mij voor uw oog, uw heilig oog, versteken;
Dat vlammend oog
Ziet, van omhoog,
In reinen zelfs gebreken.

Wat is dit Al?
Een donkre bal,
Een woning van bederf, een slijkhoop, in uw oogen?
Der starren pracht
Is bij U nacht,
Hoe hel zij schittren mogen!

Tot U alleen
Wend ik mij heen,
O Jezus, hoop en heul van alle ware vromen!

Ja, Jezus! gij
Bemoedigt mij,
Om voor Gods troon te komen.

Op Golgotha,
Hebt gij gena,
Door 't storten van uw bloed, voor mij, bij God gevonden:
En, door dat bloed,
Wordt mijn gemoed
Gereinigd van de zonden.

Maar ach! wat smart!
Dit ijdel hart
Doet mij gestaâg voor nieuwe onreinheên vreezen:
Mijn God! Gij ziet,
Hoe 't mij verdriet,
Steeds weêr zoo vuil te wezen.

Eens komt de tijd,
Die blijde tijd,
Dat ik voor U zal staan, in hagelwitte kleêren,
En eeuwig daar
Met de Englenschaar,
Zoo rein als zij, verkeeren.

Niemand zal ontkennen, dat ons Gezang 83 van v. d. Berg's arbeid een *verbeterde* uitgaaf is.

GEZANG LXXXIV.

Bij Feith t.a.p. bl. 139 komt een gedicht voor „Zucht om meerdere heiligheid", dat met weglating van één vers Gezang 84 uitmaakt.

Enkele wijzigingen zijn aangebracht, zoo luidt regel 3 in vs. 5 bij Feith:

Mag ik voor uw aanschijn treden;

en regel 6 in vs. 7:

Daar, of nergens vinde ik raad; en

in vs. 11 regel 3 heeft Feith:

Leer mij meer mij zelv' ontbreken.

Het niet opgenomen vs. luidt:

Hoe onwaardig ik moog' wezen,
Ja, dat ben, dat voel ik, Heer!
Uwe trouw doet mij niet vreezen,
Hoe onwaardig ik moog' wezen,
Ja, dat ben, dat voel ik, Heer!
Gij verandert nimmermeer!

GEZANG LXXXV.

Dit gedicht is van Mej. v. d. Velde-Helmcke. In 't oorspronkelijke is nog al een en ander veranderd. Zoo is vs. 3 gekomen in de plaats van drie weggelaten verzen; vers 4 verving:

Strijden moest ik, maar mijn krachten
Zijn slechts klachten;
Vader! mijn bedorven hart,
Morrend, twistend, steeds te onvrede
Strijdt niet mede,
Vader! red mij uit mijn smart.

En vs. 5 kwam in plaats van:

Al 't geschapen mededoogen,
Hulp, vermogen
Schiet te kort in mijnen nood;
Vader! Gij alleen, o Vader,
Licht en raader!
Gij kunt redden uit dien nood.

GEZANG LXXXVI.

Van Mej. Johanna Petronella Drijfhout, de vervaardigster van dit Gezang, zegt Bennink Janssonius [1]), dat zij 4 Maart 1764 te Harderwijk is geboren, en 29 Maart 1797 te Zutfen overleed.

Haar vader was Abr. Jac. Drijfhout, van 1764—65 hoogl. te Harderwijk in de „wijsbegeerte, wis- en starrekunde." Zijn moeder was een dochter van Joh. d'Outrein; hij was in 1756 predikant geworden te Zuilen, en verbleef er tot zijn vertrek als hoogleeraar naar Harderwijk [2]).

De tekst van 't oorspronkelijke is door A. Rutgers verbeterd.

Vs. 1—4 luidden eerst:

Hoe smart ons 't zwerven der gedachten,
Van 't een naar 't andre voorwerp heen,
Wil men met aandacht iets betrachten,
Men vindt gedurig stof tot klagten,
Om dwaas en nutloos tijd besteên.

Niet slechts bij onze bezigheden,
Voelt elk de zwerfzucht in het hart,
Niet maar op gistren en op heden,
Maar steeds verzelt op onze treden
Ons dure, bittre zielesmart.

---

1) t. a. p. bl. 272.

2) Men zie over hem: Glasius, Godgel. Nederland, i.v. en H. Bouman, Gesch. der Geldersche Hoogeschool, Dl. II, bl. 268—302. — Prof. H. Muntinghe was gehuwd met een dochter van hem; waarschijnlijk zal M. 't gedicht van zijn schoonzuster hebben ingeleverd.

Hoe kunnen zorgen, beuzelingen,
Als 't oog eens op den hemel staart,
Dien hemel voor ons oog verdringen,
Hoe doolt bij godsdienstoefeningen
Ons wuft gemoed in 't goed der aard.

Wie zal ons van dat pak bevrijden?
Van dit verderflijk, doodlijk kwaad?
Wie helpt ons dit met moed bestrijden
Wie zal ons treurig hart verblijden?
Door 't geven van den besten raad?

GEZANG LXXXVII.

In v. Alphen's „Proeven van Liederen en Gezangen voor de openbare godsdienst" (zie Nepveu, t. a. p. Dl. II, bl. 194) komt als n°. XXVIII voor:

Het Amen.

(Slotzang).

Verhoorder van 't gebed!
Wij knielen onverlet
Op uw gewijden drempel.
Uw nederbuigend oor
Gaf vaderlijk gehoor
Uit Uw verheven tempel.

Gij, die ons bidden ziet!
Verlangt ook, dat wij niet
Slechts vragen, maar verwachten,
Ons bidden is geen wensch,
Die opgaat tot een mensch,
Dien 't faalt aan wil of krachten.

Gij stelt wel eens uw eer,
Om spoediger en meer
  Te geven, dan wij vragen:
Maar wilt niet, dat gemis,
Als 't ons weldadig is,
  Doe twijfelen of klagen.

Gij geeft, wat Gij belooft:
Getuige zij ons Hoofd!
  Getuige zij ons leven!
Maar ziet onze eigenwaan
Het kaf voor koren aan,
  Dat kan geen Vader geven.

Verlangt men eer of goed
Om slechts dien overvloed
  In wellust door te brengen:
Geen Vader kan van 't kind,
Dat Hij getrouw bemint,
  Dit bidden ooit gehengen.

Dies volgen we Uwen Zoon,
Die biddend, tot den troon,
  Als 't *AMEN*, ons wil leiden.
Al wat ons hart begeert,
Gelijk Zijn voorschrift leert,
  Dat mag 't geloof verbeiden.

Geeft hooge Christus-zin
Ons reine wenschen in,
  Heeft die ons hart genezen;
Dan moet de gansche ziel,
Die biddend nederviel,
  Bij 't opstaan, *Amen!* wezen.

Dit, *Amen!* geeft U eer;
Dit, *Amen!* vraagt niet meer:
Zou God mijn bede schenken?
Dit, *Amen!* stelt gewis,
Dat Hij die 't *AMEN* is,
Zijn *WAARHEID* nooit zal krenken.

Van dit gedicht heeft Ds. Rutgers gebruikt gemaakt bij de redactie van Gezang 87.

GEZANG LXXXVIII.

In Feith's Dicht- en prozaïsche werken (Dl. IX, bl. 77) komt voor: *De weldadigheid van 't Geloof.*

De Algemeene vergadering van 5 Juli 1805 had tegen het opnemen van dit lied eenige bedenkingen. Vooral v. d. Berg had bezwaren, die hij mededeelde. 't Lied werd aangehouden, en wij vermelden hier de wijzigingen welke gemaakt werden. Het *opschrift* van Feith werd veranderd in: *Voortreffelijkheid der Openbaring boven de rede.*

In vs. 2 regel 6 veranderde men „zeekre fakkel" in „heldre fakkel"; in vs. 3 de laatste 3 regels

Zoo 't niet in zijnen donkren nacht
Aan eindelooze Liefde en Magt
Geloofd', en tot zijn God zich wendde?

in hetgeen wij in Gezang 88 lezen; die wijziging werd aangebracht naar 't advies van v. d. Berg; in vs. 4 regel 3 werd „ons eigen licht" veranderd in „het redelicht"; en in regel 4 „Waar lachten ons de pligten aan" veranderd in: „Waar leerden wij die pligten aan?" in vs. 5 werd de laatste regel:

„Ons slechts tot hooger stand geleiden"

veranderd in:

„Alleen tot hooger stand ons leiden".

In vs. 6 en vs. 7 regel 1 werd „luttel" veranderd in „weinig"; in vs. 7 regel 6 werd:

„Dit doet ons leed noch rampen duchten"

veranderd in:

„Dit doet ons voor geen rampen duchten".

In vs. 8 werd:

Dit stil geloof verhoogt den moed,
Laaft, troost het hart in tegenspoed,

veranderd in:

't Geloof aan God verhoogt den moed,
Het troost ons hart in tegenspoed.

De laatste regel van 't lied bij Feith luidt:

En op uw Woord eens juichend sneven!

Veel beter heeft Gezang 88:

En op uw Woord den doodsnik geven.

Men ziet hieruit, dat de Commissie ook tegenover den zoo gevierden Feith haar oordeel uit durfde spreken.

GEZANG LXXXIX.

Dit lied komt voor bij Feith t. a. p. bl. 70; alleen het laatste couplet is weggelaten.

In vs. 7 regel 4 is:

„Wie buiten haar naar de eerkroon loopt"

veranderd in:

„Wie zonder liefde om d'eerkroon loopt".

In vs. 9 regel 8 is

„Met ons waarachtig heil in een"

veranderd in:

„Zoo met ons waar geluk in een".

Het echt Feithiaansch slot-vers, dat werd weggelaten, luidt:

Zij [1]) blijve uw beste schat op aard,
De parel, in uw oog zoo waard,
Dat ge alles om haar kunt verzaken;
Zoo zal ze u troosten in den nood,
U ondersteunen in den dood,
U 't graf ter koele (!) rustplaats maken;
En waar het jongst Gerigt u beidt,
U rijp doen zijn voor de eeuwigheid.

GEZANG XC.

Bij den tweeden Coetus Contractus te 's-Gravenhage was 21 Mei 1805 een vertaling ingekomen van Lavater's Zondagslied, met den aanvangsregel: *„Deez dag' zal ik mijn Bondgod wijden."* Zij werd geplaatst onder de voorloopig aangenomen liederen; maar van den Berg bracht een verkorte bewerking in drie coupletten ter tafel, die werd aangenomen -- ons Gezang 90. Het gedicht van Lavater, waarvan wij hier een verkorte editie hebben, is n°. VII in zijn *„Zwey hundert christliche Lieder"* (Zurich 1817) en telt 12 verzen. Wij nemen hier de verzen over, waaraan in ons Gezang gedachten ontleend zijn.

---

1) Altijd nog, de leer van Jezus.

Ja! Tag des Herrn, du sollst mir heilig,
Ein Festtag meiner Seele seyn;
Gleich jenen ersten Christen heilig
Will ich den Tag der Ruhe weih'n.
Weit weg von allen eiteln Dingen,
Zum Himmel soll mein Geist sich schwingen.
Ja, Vater! Fröhlich feyr' ich heut
Den Festtag der Unsterblichkeit.

Sey stark und triumphier, mein Glaube,
Nun weiss ich, dass du Wahrheit bist!
Emporgeschwungen aus dem Staube
Des Todes hat sich Jesus Christ.
Wo ist nun der Triumph des Spottes?
Ja! Wahrheit sind, und Worte Gottes
Sind deine Worte! Ja, du bist
Der Sohn des Höchsten, Jesus Christ!

Ja, mit den heiligen Gemeinen,
Die heut vor deinem Antlitz stehn,
Soll meine Seele sich vereinen,
Herr, deine Liebe zu erhöhn.
Wo sich die Heiligen versammeln,
Will ich dein Lob mit Ehrfurcht stammeln,
Dort sing' ich in der Engel Chor
Ein Herzenslied mit Lust empor.

An diesem Gott geweihten Orte
Erschallt der Gnade Stimme mir:
Ich höre, Jesus, deine Worte,
Und stille seufzt mein Herz zu dir.
Da wirst du Lehrer mir und Tröster,
Da kann ich mich, ich dein Erlöster,
Gottheyland! deiner Liebe freu'n,
Da lern ich dir ergebner seyn.

o Tag des Herrn! Du Tag der Wonne!
Du Tag des Segens für mein Herz!
Bestrahle mich, o Geister-Sonne,
So ziehlt die Seele himmelwärts:
Gott! — Segne meine Andachtsstille,
Erfüll' mit deines Geistes Fülle,
Mit deines Angesichtes Glanz,
Mich heut, o Jesus Christus' ganz!

Men vindt de *gedachten* van Lavater in de bewerking van v. d. Berg wel terug, maar de bewerking is vrij.

Oorspronkelijk luidde die bewerking aldus:

o Dag van God wil rijzen, dalen
Met heuglijk licht voor ons gemoed,
o Geest van God wil ons bestralen,
Zoo streeft ons hart naar 't eeuwig goed.
Wil ons geheel en al verlichten
Opdat wij blijde ons werk verrichten,
o Jezus, o beschijn ons thans
Met uwen goddelijken glans.

Hier zullen wij ons met uw vrinden
Die heden voor uw aanzicht staan
Door liefde en door geloof verbinden,
Vermelden uwe liefdedaên,
Hier, waar de heilgen zich verzaamlen,
Uw hoogen lof met eerbied staamlen,
Eens galmt hier met een hooger choor
Veel beter lied den hemel door.

Ja, hier is onzes Bondgods woning,
Doordringt ons heel Gods liefdestem,
Hier hoort elk 't woord van onzen Koning,
Hier zendt elk zijne zucht tot Hem.

Ja, hier zult Gij ons leiden leeren,
En wij, u God en Heiland eeren,
o Gij, die onze zuchten hoort,
Geeft daartoe zegen op uw woord.

Lavater's lied is meer dan eens op muziek gezet, en komt in meer dan één Gezangboek voor.

GEZANG XCI.

In 't gedicht van Ds. H. A. Bruining, dat thans ons Gezang 91 is, werd weinig veranderd. In vs. 3 regel 3 werd „Doe 't woord tot onze harten dringen", veranderd in: „Dan zal uw woord ons hart doordringen". In de vorige eeuw, toen het doen zingen van een Gezang in de godsdienstoefeningen nog verplicht was, leefde op de Veluwe een predikant, die in *elke* samenkomst der Gemeente het 3de vers van Gezang 91 opgaf.

GEZANG XCII.

Dit Gezang is vervaardigd door van den Berg, maar het komt niet voor in zijn „Proeven". Ds. Adriani teekende aan, dat het vertaald is naar Cramer. Nu vinden wij in diens Gedichten, Dl. III, bl. 20, een vers, waarvan het eerste couplet luidt:

Wir erscheinen hier vor dir,
Dich, o Vater, zu verehren,
Und in deinem Tempel hier
Auf dein heilig Wort zu hören,
Von der Welt uns zu entfernen,
Und der Wahrheit Weg zu lernen.

Dat kán v. d. Berg voor den geest hebben gestaan maar dan is het toch een *verre* navolging.

Bij v. d. Berg luidde

in vs. 1 regel 3: „Godsdienstig bij elkaêr verschenen."
„ „ 2 „ 3: „Schenk ons daartoe opmerkzaam ooren".
„ „ 4 „ 6: „Tot alle soort van goede werken".
„ „ 6 „ 6: „Daar ben ik gunstig in uw midden".

GEZANG XCIII.

In Feith's Werken (Dl. IX, bl. 159) komt het volgende gedicht voor:

Liefste Jezus! zie ons zaam
Hier op uw bevel vergaderd,
Waar ons hart in uwen Naam
Dankbaar tot den Vader nadert;
Och! wees zelf nu in ons midden
Bij ons danken, bij ons bidden.

Heiland! hebt Gij aan uw Kerk
Uwen Heilgen Geest gegeven,
Och! dat ons uw Woord versterk',
Kracht ons word' ten eeuwgen leven!
Dat ons nimmer iets op aarde
Bij uw heilleer kome in waarde!

Och, vermeer in ons uw Geest!
Leer ons op uw bijstand hopen,
En met U hier onbevreesd
't Pad van Gods geboden loopen,
Tot dat ge ons geloofsvertrouwen
Eens verwisselt in aanschouwen!

Met eenige wijzigingen, die verbeteringen zijn, werd dit vers ons Gezang 93. — Feith geeft ons hier een vrije be-

werking van een der meest bekende duitsche kerkliederen, dat aldus luidt:

Liebster Jesu, wir sind hier
Dich und dein Wort an zu hören;
Lenke Sinnen und Begier
Auf die süssen Himmelslehren,
Dass die Herzen von der Erden
Zu dir aufgehoben werden.

Unser Wissen und Verstand
Ist mit Finsterniss umhüllet,
Wo nicht deines Geistes Hand
Uns mit hellem Licht erfüllet,
Gutes Denken, Thun und Dichten
Musst du selbst in uns verrichten.

o Du Glanz der Herrlichkeit
Licht vom Licht aus Gott geboren,
Mach uns allesammt bereit,
Oeffne Herzen, Mund und Ohren,
Unser Bitten, Flehn und Singen,
Lass, Herr Jesu, wohl gelingen.

Ofschoon wij ook het Duitsche lied niet onberispelijk vinden, stellen wij het toch veel hooger dan de navolging van Feith — maar de wijs is fraai, en we zijn blij, dat zij behouden is in ons Gezang 93.

Het duitsche Gezang is vervaardigd door Tobias Clausnitzer[1]), geboren in 1618 en overleden 7 Mei 1684. Na volbrenging van zijn godgeleerde studiën (hij was licentiaat in de theologie) werd hij in 1644 veldprediker bij een Zweedsch

1) Zie: Koch, t. a p. Dl. V, bl. 354, 355.

regiment. Op bevel van Generaal Wrangel hield hij in Januari 1649 een leerrede ter viering van den gesloten Westfaalschen vrede, waaraan hij reeds in 1648 een werk: „Frölicher Friedensbothe" gewijd had. In twee kerkelijke Gezangboeken (van 1671 en 1672) komt met zijn naam onderteekend het lied voor: *Liebster Jesu, wir sind hier.*

De aanhef is een herinnering aan 't welbekende woord van den hoofdman Cornelius tot den apostel Petrus (Hand. 10 : 33b).

In 1802 verscheen te Zwolle bij J. de Vri: *Honderd en Vijftig Geestelijke Gezangen*, welke in de Hervormde Kerken van Cleve, Gulik, Berg en Mark gezongen worden. In 't Nederduytsch berijmd door A. Velingius, Phil. en Theol. Doctor en Pred. te Bergen op den Zoom [1]). Op nieuw overgezien, en met de nodige veranderingen gedrukt ten dienste van de Nederduitsche Hervormde Gemeente der Graafschap Bentheim.

N°. 2 van dit Gezangboek is een vertaling van „Liebster Jesu, wir sind hier." Zij luidt aldus:

Groote God, daar wij nu saam
Zijn vergaderd, om te hooren
Naar Uw woord, in Uwen naam,
Leer ons, open Gij onz' ooren,
Trek ons hart, tot U naar boven,
Zo zal onze ziel U loven.

Onze kennis en verstand
Zijn beroofd van licht en straalen,
Zo niet Geestes goede hand
Geestlijk licht in ons doet dalen,
Goed te werken, goed te denken
Moet Gij zelf, Heer, aan ons schenken.

1) Zie over Dr. Abdias Velingius het Biogr. Woordenb. van Frederiks en v. d. Brandeler, i. v.; en Glasius, Godg. Nederl. i. v.; en hierboven bl. 47.

o Gij glans der heerlijkheid;
Licht van licht, uit God geboren,
Maak ons allereerst bereid,
Open harten, monden, ooren:
Hoor ons bidden, smeeken, zingen
Laat het tot uw troon indringen.

GEZANG XCIV.

In dit Gedicht van A. Rutgers is in vs. 2 regel 4:

Schenk uw *invloed* nu van boven,

veranderd in:

Schenk uw bijstand tot gelooven.

GEZANG XCV.

Dit is een ongewijzigd Gedicht van A. Rutgers.

GEZANG XCVI.

In „Liederen voor den huislijken godsdienst" (reeds meermalen door ons vermeld) 1ste Stuk, bl. 45, komt een gedicht voor, geheeten: „Rustdag-Avond". Het bestaat uit drie coupletten, waarvan het laatste luidt:

Eeuwig dank en eere zij U Vader!
Dank en eer' U, Zoon en Geest!
Komen wij der Hemelrust al nader,
Dáár verwacht ons zaalger Feest.
Vader! sla ons steeds in liefde gade!
Zoon des Vaders! Jezus! uw genade —
Uw gemeenschap, Geest van God!
Amen! zij ons eeuwig lot!

Met wijzigingen is dit vers van Ds. A. Rutgers geworden ons Gezang 96.

GEZANG XCVII.

In de „Liederen voor den huislijken godsdienst", (2de Stuk, n°. 32) komt het volgende gedicht voor, geheeten: „Bij den Doop van een kind."

Dat mag, o Vader! voor ons zaad
Bij 't kweeken hope schenken;
Dat gij ook kindren gadeslaat,
En onzer wilt gedenken.
Uw Doop heeft op dat heilrijk lot
Verzeglend ons gewezen,
Gij zult in Christus ons ten God,
En hun ten Vader wezen.

In Hem wascht Gij onreinen af,
Ook kindren van hun zonden.
Hij droeg de schuld der zonde in 't graf,
Hij heeft haar vloek verslonden.
In Hem staan uw beloften pal
Waarop wij vrolijk wachten,
Dat ook het zaad U dienen zal,
U leven in geslachten.

Ons zaad, o God! wat zondaarsmin!
U dienen, voor U leven!
Dit uitzigt stort vertrouwen in,
Nu wilt G' uw zegen geven
Bij 't kweeken van deez' tedre plant,
Gij zult haar mild besproeijen;
En weelig, veilig in haar stand
Doen voor den hemel groeijen.

Zoo zij, o Vader, Zoon en Geest,
Zoo blijv' zij U geheiligd!
Ook ons zijt Gij tot God geweest;
Ook ons hebt Gij beveiligd.
Wij mogen dan ook voor ons kroost
't Welk G' in uw naam liet doopen
Naar 't zegel van uw trouw, getroost,
Op uw ontferming hopen.

Ds. Rutgers is zeker over dit zijn gedicht niet tevreden geweest; hij heeft althans te 's-Gravenhage een ander lied ingediend, om bij de doopsbediening gebruikt te worden, dat na wijzigingen, aangebracht met het oog op de melodie, is aangenomen.

Wij vallen, Heer!
Aanbiddend neer
Bij 't zegel, dat ge ons schenkt van uw genade.
Uw liefde slaat
Ons teder zaad
Hoe onverdiend, op Jezus voorspraak gade.

Hoe schuldig zij
Ook zijn, als wij
In ongerechtigheid, onrein gebooren.
Gij wilt hun God,
Hun zalig lot
Hun Vader zijn, wien ze eeuwig toebehooren.

Zoo geeft uw hand
Den doop ten pand,
Dat ook het zaad U dienen zal en leeven.
Die blijde troost
Doet ons dit kroost
Op Jezus bloed aan U ten offer geven.

Uw zondaarsmin
Stort blijdschap in,
Zij beurt ons op, verleent ons moed en krachten,
Wat moeilijkheên
Ons hier beneên
Bij 't kweeken van ons zaad voor U verwagten.

Geeft Gij beleid
Met waakzaamheid,
Een hoopend hart en toeverzigt en trouwe,
Tot dat ons oog
Ook hen omhoog
Voor uwen troon in heerlijkheid aanschouwe.

Gelukkig is de hier volgende ingekomen redactie van vs. 5 niet aangenomen:

Geef ons beleid
Met waakzaamheid,
Wanneer zij grooter worden.
Dus opgevoed
Voor 't hoogste goed
Verwagt hen hooger orde.

GEZANG XCVIII.

Men vindt dit stroeve Gezang, een berijming van de Dankzegging na den Doop, in Feith t. a. p. bl. 65. Slechts een paar wijzigingen van geringe beteekenis zijn aangebracht.

GEZANG XCIX.

Op den tweeden Haagschen Coetus is dit meermalen door A. Rutgers, den dichter, omgewerkte lied aangenomen. Zoo werd de aanvang van vers 3,

Vereenig daartoe aller harten,
Door éénen doop, door éénen Heer,
Één trooster, die ons sterkt in smarten,
En die ons leidt naar ééne leer,

niet onbelangrijk gewijzigd.

In vs. 6 is „door deez' woestijn", vervangen door: „hoe zwaar 't ook schijn."

GEZANG C.

Ah. van den Berg wilde het 7-tal verzen van A. Rutgers, die dit lied dichtte, tot vier verkort hebben. Men is niet zóó ver gegaan, doch heeft vs. 6 en 7 „in één gesmolten." Men heeft ook nog vele wijzigingen aangebracht. Bij Rutgers is vers 1:

Verlosser, die bij 't zaligst feest
Ons uwer doet gedenken,
Wil ons den invloed van uw Geest
Ter voorbereiding schenken.
Dat wij bij 't nadrend Avondmaal,
Het heilig doel van uw onthaal,
De dierbaarheid dier schatten
Waarop ge ons aan uw tafel noodt,
De kracht van uw verzoeningsdood,
Naar waarde mogen vatten.

In vs. 2, 3 en 4 zijn geen veranderingen van beteekenis aangebracht; maar in vs. 5 luiden de 5de en de volgende regelen:

Geen ontrouw, die geen kwaad vergeet,
En van geen schuldverbloemen weet,
Geleide ons voor uw oogen,
Gij wien 't geloof als Borg aanbidt,
Die bij den troon als voorspraak zit,
Zult hier die traanen droogen.

Ah. v. d. Berg getuigde van die laatste 3 regels: *non placent:* Lotze wilde 't geheele couplet weglaten; en Rutgers zelf veranderde de laatste 3 regels.

Vs. 6 en 7 luiden bij Rutgers:

Of zouden wij aan 't Avondmaal
Uw waarheid nog verdenken?
Wij bij dit spreekend liefdestaal
U geen vertrouwen schenken?
't Zijn zondaars, die gij nooden doet,
En zal dan trotschheid ons gemoed
Nog tegen U verheffen?
Neen, ban maar alle twijfeling.
Alle achterdocht, ontmoediging,
Dat ons uw zeeglen treffen.

Uw liefde dringt en geef ons moed
U eeuwig trouw te zweren!
Dat wij in voor- en tegenspoed,
Uw wil ootmoedig eeren;
Leer Gij ons bij dit brood, dien wijn
Die zeeglen uwer liefde zijn,
Uw ligchaam onderscheiden,
En door den invloed van uw Geest,
Bij 't zaligste verzoeningsfeest,
Uw roem naar eisch verbreiden.

GEZANG CI.

In van den Berg's „Proeven" t. a. p. Dl. I, bl. 73 v.v. komt een gedicht voor, om afwisselend door „Het Choor" en „De Gemeente" gezongen te worden. Het beslaat niet minder dan 8 bladzijden, en is een vertaling van een vers van Klopstock.

In Klopstock's S. W., Dl. V, p. 137 komt een lied voor *Beim Abendmahle*, deels door een Koor, deels door de Gemeente te zingen. Aan de Gemeente worden daar 17 verzen op de lippen gelegd. Hieraan is Gezang 101 ontleend.

't Oorspronkelijke luidt:

Die ihr seine Laufbahn lauft,
  Theure, miterlöste Brüder,
All' auf Christi Tod getauft,
  Alle seines Leibes Glieder,
Kommt, Versöhnte, kommt, erneut
Euren Bund der Seligkeit.

Nehmet hin und esst sein Brod!
  Jesus Christus ward gegeben
Für die Sünder in den Tod,
  Nehmt und trinkt! Ihr trinkt sein Leben;
Hingegeben in den Tod
Ward er, in der Sünder Tod.

Die mit voller Zuversicht
  Deines Heils, o Sohn, sich freuen,
Lass sie stets in diesem Licht
  Wandeln, ewig dir sich weihen!
Lass ihr Herz von Stolze rein,
Voll von deiner Demuth seijn!

Ach, die oft in Traurigkeit
  Ueber ihre Seelen wachen,
Hilf, du Herr der Herrlichkeit —
  Herr, sie glauben — hilf den Schwachen
Die gebeugt von ferne stehn,
Können unerhört nicht flehn.

Jesu Christi Mittlertod
Werd' in aller Welt verkündigt,
Jesu Christi Mittlertod,
Der vor'm Richter uns entsündigt;
Jesus Christ, mit Preis gekrönt,
Hat uns Staub mit Gott versöhnt!

In das Chor der Himmel schwingt
Herr, sich unser stammelnd Lallen;
Wenn, von Saraphim umringt,
Unsre Todten niederfallen,
Singen ihr Halleluja
Mittler, deinem Golgotha.

Wij nemen hier den tekst over van v. d. Berg, waar hij min of meer van ons Gezang afwijkt.

Vs. 1 luidt bij hem:

Gij, die in zijn loopbaan loopt,
Broeders! meê verlost van zonden,
All' in Christus dood gedoopt;
Allen nauw aan Hem verbonden,
Komt, vernieuwt uw zoenverbond,
Met het hart en met den mond.

Vs. 4 luidt bij v. d. Berg:

Helpt de ziel! die moedloos schreit,
Treurig neerzit bij de pakken;
Help haar, Heer der heerlijkheid!
Zij gelooft, Heer! help de zwakken!
Die bedrukt van verre staan,
Storten onverhoord geen traan.

Vs. 5 luidt bij v. d. Berg:

Jezus Christus' Middlaarsdood
Wordt, de wereld door, verkondigd,
Jezus' dood, die ons hoe snood,
Hoe ontaard, bij God ontzondigt.
Jezus, hier belaên met spot,
Heeft ons, stof, verzoend met God!

Vs. 6 luidt bij v. d. Berg:

Naar het choor des hemels dringt
Ons gezang, met doffe klanken,
Waar, van engelen omringd,
Alle zaligen U danken;
Zingen hun Haleluja,
Voor uw liefde, op Golgotha.

Bij v. d. Berg bedraagt hetgeen der Gemeente te zingen wordt gegeven, even als bij Klopstock, niet minder dan een 17-tal verzen, waarvan er echter één (vs. 2 van ons Gezang) tot driemalen herhaald wordt, dat als 't ware het thema uitmaakt van het Gezang,

Neemt en eet! Dit is zijn brood!
Jezus Christus werd gegeven,
Voor den zondaar, in den dood,
Neemt en drinkt! Gij drinkt zijn leven!
Ja, Hij gaf zich in den dood
In den bittren zondaarsdood.

GEZANG CII.

In v. Alphen, t. a. p. Dl. II, bl. 124 v.v., komt een soort liturgie voor, waarvan men zich kon bedienen bij de viering van het H. Avondmaal. Zij bestaat uit 5 Zangen, waarvan de *eerste* bestemd is, om te worden gezongen bij den aanvang der godsdienstoefening; de *tweede* kan worden aangeheven na het voorgebed; de *derde* na het lezen van het formulier, „terwijl men zich gereed maakt"; de *vierde* bij het aanzitten, en de *vijfde* na de bediening.

Aan den eersten en derden Zang is ontleend ons Gezang 102. De tekst bij v. Alphen (door v. d. Berg hier en daar gewijzigd) luidt aldus:

Hef u, mijn ziel! eerbiedig, hemelwaart!
Dáár leeft de Vorst! wiens doodfeest gij zult vieren,
Laat ootmoed, laat geloof uw hart versieren;
Dan wordt uw rouw met stille vreugd gepaard!
Bewonder Hem, die zijn verborgenheid
Aan 's menschen kroost genadig wil ontdekken;
Die zijnen disch niet slechts voor u bereidt;
Maar ze allen wil, door liefde, tot zich trekken.

Zeg niet: „Voor mij? .... Hoe zwaar heb ik misdaan!"
Wend van u zelf, en naar Zijn kruis uw oogen,
Gij, schuld geheel! Hij, louter mededoogen,
Hij zit aan Zijnen disch met zondaars aan.
Laat slechts die schuld uw rusteloos gemoed
Tot meer geloof en sterker liefde dringen;
Dan wordt uw ziel met hemelbrood gevoed,
En reine vreugd zal u met kracht omringen.

Ik neem, geloof en val aanbiddend neêr;
Wat zal Uw kind tot zulk een weldaad zeggen?
Het kan zich slechts voor uwe voeten leggen,
Gij kent uw knecht! Hij heeft geen woorden meer.
Geef Gij U zelf aan mij, ik mij aan U!
Volbreng in mij den wensch van uw vermogen!
Zoo sterf ik steeds; en leef alleen, om U,
In leed en vreugde, als Redder te verhoogen.

GEZANG CIII.

De „tweede Zang" in den cyclus van v. Alphen, door ons bij 't vorige Gezang vermeld, is ons Gezang 103. Alleen is regel 4 bij v. Alphen:

Wij willen, door uw Geest geleid;

regel 9: Wat gij wilt schenken.

en regel 10:

En doe ons zaam, bij Godlijk licht;

v. d. Berg bracht hier kleine wijzigingen aan.

GEZANG CIV.

Bij v. d. Berg t. a. p. Dl. II, bl. 33 vinden wij ons Gezang 104. Het „ik", dat wij bij hem aantreffen, is echter veranderd in „wij"; ook is een vers weggelaten.

Vs. 5 is bij v. d. Berg:

Was ik beter in mijne oogen,
Niet bederf van top tot teen,
Gij kost mij hier niet gedogen,
Was ik beter in mijne oogen
Niet bederf van top tot teen,
Dan zondt Gij mij ledig heen.

Van vs. 9 is bij v. d. Berg de eerste helft:

Wacht den Heer dan met vertrouwen!
Ziel, ook dan, als hij verbeidt,
Moet ge op hem uw hope bouwen, enz.

Bij v. d. Berg vinden wij ook niet de splitsing van 't Gezang in twee deelen: één vóór, en één nà de Bediening.

Het couplet, bij van den Berg, dat in ons Gezang is weggelaten, luidt:

Eeuwig zal ik de uwe wezen!
Eeuwig, eeuwig zijt gij mijn!
'k Heb nu nood noch dood te vreezen,
Eeuwig zal ik de uwe wezen!
Eeuwig, eeuwig zijt gij mijn!
Wat zou mij dan vreeslijk zijn?

GEZANG CV.

Dit lied is een vertaling met verkortingen van een gedicht van Dr. Johann August Hermes [1]). Hij werd 24 Augustus 1736 in Maagdenburg geboren; ontving zijn gymnasiale opleiding van den vromen Steinmetz, abt van 't vermaarde klooster Bergen [2]), en werd verder onder piëtistische invloeden o. a. te Halle gevormd. Hij werd dan ook belast met het onderwijs in het weeshuis aldaar. Hij kon zich echter met de piëtistische denkbeelden hoe langer hoe minder vereenigen, en besloot predikant te worden. In een door hem uitgegeven weekblad bestreed hij het plaatsbekleedend lijden van Christus, wat een kerkelijk onderzoek uitlokte. Hij verwisselde van

1) Zie Koch, t. a. p. VI, bl. 247.

2) Zie over Steinmetz: Dr. Renner, Lebensbilder aus der Pietistenzeit. Bremen, 1886, bl. 31 v.v.

standplaats, en werd door den invloed van de „abtdis" Amalia van Quedlinburg aldaar in 1777 „Oberprediger" en Consistorialrath. In hoogen ouderdom stierf hij 6 Januari 1822.

Vooral bekend is hij door zijn *Handbuch der Religion*, dat in 1779 in twee deelen verscheen te Berlijn, en een aantal geestelijke liederen bevatte, waarvan hij zelf er 4 gedicht had. Een ervan vangt aan met de woorden: *Ach, sieh ihn dulden, bluten, sterben*, dat nog gebruikt wordt [1]). Toen 't opgenomen was in een pruissisch Gezangboek liet de bekende Woltersdorf aldus zich uit: „Wenn ich von der Nichtigkeit aller menschlichen Gerechtigkeit und von der gläubichen Zueignung der Gerechtigkeit Christi nicht mehr singen soll: „An mir und meinen Leben ist nichts auf dieser Erd; was Christus mir gegeben, das ist die Liebe werth", und hingegen angewiesen werde, es (dem J. A. Hermes nach in vs. 6 von „Ach, sieh ihn dulden") dem Herrn Jesu vorzusagen: „Des Lebens Unschuld ist mein Ehrenkleid", dann pocht mir mein evangelisches Herz, und ich fühle, hier fehlt etwas, was ich vorher hatte; und ich verlange: Gebt mir 's wieder!" [2])

Het origineel van 't door v. d. Berg vertaalde lied heb ik niet kunnen opsporen; zijn overzetting (zie „Proeven" III, 13), telt 9 verzen, waarvan men te 's-Gravenhage er slechts 5 heeft opgenomen. Ik kan me dan ook niet goed voorstellen, hoe men aan 't Avondmaal kan zingen:

---

1) Zie J. P. Lange, die Kirchl. Hymnologie, bl. 136.

2) Het geheele vers waarop Woltersdorf doelt luidt:

Herr, diess dein Beispiel soll mich lehren,
Des Lebens Unschuld sei mein Ehrenkleid.
Gern will ich deine Stimme hören
Und freudig thun was mir dein Wort gebeut;
Die Dankbarkeit dringt innigst mich dazu,
Wer hat es mehr verdient um mich, als Du.

't Is waar. Het is mij altijd goed
Als ik, in eenzame oorden,
Mijn Heiland in den geest ontmoet —
Mij vloeit uit uwe woorden
Steeds troost in smart
En rust in 't hart.
Uw leven en uw lijden,
Zijn bronnen van verblijden.

Bij v. d. Berg luidt vs. 4 (vs. 2 van Gezang 105).

Maar thans! — Wat statelijke dank
Betaamt mij in deze uren!
Wat hooge toon voegt mijn gezang,
Om 't geen gij moest verduren!
Gij mindet mij,
En stierft voor mij,
Voor mij, en die u vreezen:
Gij stierft en zijt verrezen.

Bij v. d. Berg luidt vs. 7 (vs. 4 van Gezang 105).

Versterk mij bij dit brood, dees' wijn,
Gij zijt de God der krachten!
Om U steeds meer getrouw te zijn,
Steeds meer nauwkeurig te achten
Op Jezus' stem.
'k Leer dan van hem
Steeds naar uw wil te handlen,
Gezet voor u te wandlen.

Van Hermes' „Handbuch der Religion" verscheen in 1789 te Amsterdam bij de Wed. A. D. Sellschop en P. Huart een keurig gedrukte vertaling. De ongenoemde „Vertaalers" roemen in hun Voorbericht Hermes als een „Menschenvriend, die alle

spitsvindigheden van het vernuft en alle menschelijke uitvindingen en leerstelsels dáár latende, zich met onvermoeiden ijver bezig houdt ter voortplanting van dien gezegenden Godsdienst, die boven alle andere Godsdiensten bijzonder ook hierin uitmunt, dat hij op eene algemeene goedwilligheid, op eene zuivere menschenliefde, en op de beminnelijkste verdraagzaamheid gebouwd is, van dien godsdienst, wiens uitmuntende bevalligheid bestaat in zijne klaarheid en eenvoudigheid; wiens weldaadige invloed, alomme waar hij geleerd en betracht wordt, de hoogste gelukzaligheid te wege brengt; en wiens gewigtige leerstellingen, rechtstreeks heenen leiden tot die heerlijkheid en deugd, waartoe alle redelijke schepselen, door den Vader der eeuwigheid, oorspronkelijk geschikt wierden."

Deze woorden kenmerken voldoende het standpunt van J. A. Hermes. — In Duitschland beleefde dit werk drie elkander snel opvolgende uitgaven.

GEZANG CVI.

Wij hebben een gedicht van Klopstock, dat aldus luidt:

Frohe, Sanfterquickte Seele,
Ach, du kamst, erlöste Seele!
Kamst, Vergebung zu empfangen,
Denn dein Licht war aufgegangen;
Denn der Herr, voll Heil und Gnaden,
Hatte, Seele, dich geladen;
Dass du deinen Bund erneuest,
Und dich seines Todes freuest.

Wie die Gottverlobten pflegen,
Eiltest du dem Herrn entgegen,
Denn der Schuld dich zu entladen,
Gab er seines Mahles Gnade.

Ach! Es war des Mittlers Wille;
Dass du nahmst aus seiner Fülle!
Dich der Schulden zu entladen,
Gab er seines Mahles Gnade.

Herr, ich freue mich mit Beben!
Lass mich Gnad' empfahn und Leben
Mit der glaubenden Gemeine;
Dass mit ihr sich Gott vereine
Durch des neuen Bundes Speise
Auf so wunderbare Weise!
O wer darf sich unterwinden;
Diess Geheimniss zu ergründen.

Heiland, lass mich würdig nahen,
Geist und Leben zu empfahen!
Ach, wie pflegt' ich oft mit Thränen
Mich nach deinem Mahl zu sehnen!
Ach, wie oft hat mich gedürstet,
Heiland, mich nach dir gedürstet!
Lass, Geopferter, mich nahen,
Leben, Leben zu empfahen!

Du, den die verklärten Schaaren,
Die, wie wir, auch Sünder waren
Dank und Lob und Jubel singen,
Dass sie hier dein Mahl empfingen,
Sohn des Vaters, Licht von Lichte,
Lamm, dem tödtenden Gerichte
Hingegeben, Heil der Sünder,
Retter, Todesüberwinder.

Zum Gedächtniss deiner Leiden,
Und zum Vorschmack jener Freuden,

Die du, Gottmensch, mir erstrittest,
Als du, unausprechlich littest,
Lass mich hier zu deinen Füssen,
Deiner würdig mich geniessen,
Brot und Wein als Lebensspeise
Mir zum Heil und dir zum Preise.

Deines Heils will ich mich freuen,
Dir will ich mich ewig weihen,
Eng ist deines Lebens Pforte,
Noch schau ich in dunk'le Worte;
Einst werd' ich dich ganz erkennen,
Ganz in deiner Liebe brennen;
Lass sie mich auch hier empfinden!
Hilf mir, hilf mir überwinden!

Van dit lied, gaf v. d. Berg een vertaling (zie t. a. p. Dl. I, bl. 81). Hoe veel daarin is gewijzigd, (*met het oog ook op het oorspronkelijke*) kan ieder zien, die met Gezang 106 den tekst van v. d. Berg vergelijkt, aldus luidend:

Blijde, zagtverkwikte ziele!
Ach, gij kwaamt, verloste ziele!
Om vertroosting, kracht en leven;
God had u die hoop gegeven,
Om u van uw schuld te ontlasten,
U genoodigd met zijn gasten,
Dat ge u weêr aan hem verbondet,
Leven in zijn sterven vondet.

Zoo als Godverloofden plegen,
Vloogt gij uwen Bondgod tegen;
Want Hij wou u hier verblijden,
Bij 't gedenken van zijn lijden;

Aan zijn tafel, spijzen, drenken
Alles uit zijn volheid schenken,
Om u van uw schuld te ontlasten,
Wou Hij, ziel! u hier vergasten.

Godmensch, ik — ik mogt dan komen,
Scheppen uit uw levensstroomen!
'k Zat met natgeschreide kaken
Dikwijls naar uw disch te haken!
Ach, hoe vaak plag ik te dorsten,
God, naar u, mijn God! te dorsten!
Maar op heden moet ik komen,
Scheppen uit uw levensstroomen!

Gij, dien 's Hemels reine scharen,
Die, als ik, ook zondaars waren,
Lof en dank en eere zingen,
Dat zij hier uw maal ontvingen;
Zoon des Vaders, Licht en Leven,
Godslam, ten rantsoen gegeven
Voor mijn schulden, Zondaarsminnaar,
Redder, Dood- en Helverwinnaar!

Koning, Hoogepriester, Leerer,
Gij, mijn magtige Bekeerer,
Godlijk Offer voor mijn zonden,
Schuldig om mijn schuld gevonden,
Ach! ik viel voor uwe voeten,
Om U hier in gunst te ontmoeten,
En gij schonkt mij hemelspijze,
Mij tot heil en U ten prijze!

Tot gedachtnis van uw lijden;
Tot een proef van dat verblijden,

Dat Gij voor mij hebt verworven,
Toen Gij voor mij zijt gestorven,
Toen zelfs gal uw dorst verkwikte,
Toen Gods schrik uw ziel verschrikte,
Toen Gij bloedde aan 't kruis verlaten,
Ach! — van God, van God verlaten.

'k Wil mij eeuwig aan U geven,
Eeuwig, eeuwig voor U leven!
'k Moet een smallen weg betreden,
'k Zie nog in een donkre reden!
Maar ik zal U eens hier boven,
Voor uw troon, volmaakter loven,
Laat mij U hier hartlijk minnen,
Help mij, help mij overwinnen!

GEZANG CVII.

De oorspronkelijke lezing van dit Gezang vindt men in den zoogenaamden Kleinen Doopsgezinden Bundel, die te Amsterdam werd ingevoerd in 't jaar 1791, en werd uitgegeven door P. Meyer Warnars. Het laatste n°. (LXVIII) van dezen Bundel heet „Tweede Gezang na het houden van het Avondmaal", en bestaat uit 9 verzen. Hiervan zijn er 8 overgenomen in ons Gezang 107, maar niet zonder wijzigingen. In vs. 1 regel 6 is ziel*genezing*, vervangen door ziel*verkwikking*.

Vs. 3 is weggelaten: 't luidt aldus:

O wat ben ik gul bejegend,
Mild gezegend
Van den Heer der Heerlijkheid;
'k Zag mijn Koning, die m' onthaalde
En bestraalde
Met een oog vol majesteit.

En genâ dooréén gemengeld;
'k Scheen verengeld.
Al het aardsche ontweek mijn oog,
'k Leefde, dacht me, reeds omhoog.

Vs. 4 luidt in 't oorspronkelijke:

Lof zij Jezus, door wiens sterven
Wij verwerven
't Eeuwig heil, de zaligheid,
't Loon, waarvan w' ons zelf verstaken,
Door 't verzaken
Van den pligt ons opgeleid,
Hij. die stierf aan 't kruis geklonken,
Hij gezonken,
In het graf, en opgestaan
Heeft aan 's Vaders eisch voldaan.

In vs. 5 is de laatste helft;

Door een dubbel teeken
Toe wil spreken,
Brood en wijn maakt tot een pand,
Tot een zegel van zijn lijden,
Van zijn strijden
Tegen dood en tegen hel!
Dat al d' aard zijn lof vermell'!

In vs. 7, regel 7 en 8, lezen wij in den Doopsgezinden Bundel:

Lust ons, als zijn onderdanen,
Die zich spanen.

In „Christelijke Kerkgezangen", (Amsterdam bij Johannes Müller 1851), een Doopsgezinden, Haarlemschen Bundel komt ons Gezang 107 voor met een gemengden tekst, die in hoofd-

zaak zich houdt aan de lezing van óns Gezang, maar enkele regels ontleent aan den „Kleinen Bundel" n°. 68.

De dichter van dit Gezang Herman Gerard Oosterdijk [1]) is te Katwijk aan Zee geboren 19 November 1731. Hij studeerde te Utrecht in de medicijnen en promoveerde er 26 September 1754 na de verdediging van een dissertatie *De Motu Musculorum.* (Utrecht, Joh. Broedelet). Zoo als Frederiks ons mededeelt (Biogr. Woordenboek) vestigde Oosterdijk zich als arts te Amsterdam, en was hij een ijverig beoefenaar van de grieksche, latijnsche en Nederl. letterkunde. Hij vertaalde de Ilias en de Odyssee in Nederlandsche verzen, en ook de Oden van Horatius. Deze vertaling [2]) zag te Haarlem het licht bij de Wed. A. Loosjes Pz. in 1819, in een keurig duodecimootje met het in staal gegraveerd portret van Oosterdijk. Zij werd bezorgd door niemand minder dan door den beroemden kenner en criticus van Horatius, P. Hofman Peerlkamp, die toen rector was te Haarlem. Hij prijst in een merkwaardige inleiding zeer de vertaling van Oosterdijk, welke hij bijna gelijk stelt met die van de Winter.

Oosterdijk was een ijverig lid van 't Genootschap *Concordia et Libertate,* en sprak in zijn vergaderingen meer dan 80 redevoeringen uit. Jeronimo de Bosch hield dan ook op Oosterdijk, na zijn overlijden, (19 April 1795) in dit Genootschap een lijkrede, welke te Amsterdam het licht zag.

GEZANG CVIII.

Van de vijf Zangen, door van Alphen vervaardigd, om te worden aangeheven bij de viering van het H. Avondmaal

1) Zie Bennink Janssonius, t. a. p. bl. 281.

2) „Lierzangen van Q. Horatius Flaccus, in nederduitsche verzen gebracht."

(zie Gezang 102) is dit de laatste. Wij nemen hem hier over, om er ons Gezang meê te kunnen vergelijken.

Gij hebt, mijn ziel! aan Jezus disch gezeten;
Den wijn gesmaakt; van 't hemelsch brood gegeten;
Gij werdt vervuld met spijs en vrolijkheid.
Nu hart en mond voor God en mensch ontsloten!
Heft dan te zaam, verzade dischgenooten!
Een lofzang aan tot roem der Majesteit.

o God van heil! Gij hebt ons veel vergeven,
In Jezus dood gaf ons uw liefde 't leven,
't Bezoedeld kleed werd zuiver door zijn bloed.
Wij staan voor U met dankbaarheid en vreugde;
En roemen in de hoop, die ons verheugde,
Met nieuwe kracht door brood en wijn gevoed.

Die kracht, uw vrij geschenk, zij U geheiligd!
Om, door 't geloof, in uwe kracht, beveiligd,
Een blijk te zijn, wat Jezus dood vermag.
Dan zullen wij, als broeders, zamen wonen;
Zijn heilig beeld in ons gedrag vertoonen,
En kinderlijk U lieven met ontzag.

Genaakt de tijd, dat onze ziel, ontbonden
Uit hare hut, dien schuilhoek aller zonden,
Geen plaats meer vindt in deze bruiloftszaal:
Ach! geef ons dan, in zaliger landouwen,
Uw aanschijn in geregtigheid te aanschouwen,
Bij 't lied des Lams, aan 't hemelsch Avondmaal.

GEZANG CIX.

Dit Gezang is van A. Rutgers, en komt voor als n°. 34 in de meermalen genoemde „Liederen voor den huiselijken

Godsdienst" [1]). Het derde vers ervan is weggelaten. Het luidt:

Jesus vleesch is waarlijk spijze;
Jesus bloed is waarlijk drank.
Dat mijn loflied troonwaard rijze!
Englen! vangt mijn vreugdeklank!
Hallelujah! Hallelujah!
Jesus trouw hebb' eeuwig dank!

Enkele wijzigingen zijn aangebracht.

Bij Rutgers is de tweede helft van vs. 1:

Die mij met uw vleesch en bloed,
Zoo weldadig,
Zoo genadig
Aan uw Feestdisch hebt gevoed?

En de eerste helft van vs. 2.

Zaal'ger spijze smaakt' ik nimmer.
Wat deez' aarde mij ook bied',
Arme wereld! waar g' u immer
Dwaaslijk door verleiden liet.

Van vs. 4 luiden de laatste drie regels bij Rutgers:

Schonk m' in handen
Onderpanden,
Zeeglen van vergiffenis.

En aldus luidt bij hem vs. 6[b]:

Mogt voorts elk aan mij bemerken,
Dat de weldaad, die Gij geeft,
Op mijn handel,
Op mijn wandel
Tot verteedring invloed heeft!

1) Tweede Stukje, bl. 78.

GEZANG CX.

In Feith's Werken Dl. IX, komt voor op bl. 67 „Lied na de Bediening des H. Avondmaals", dat met niet noemenswaardige wijzigingen ons Gezang 110 vormt.

GEZANG CXI.

In „Dichtwerken van Mr. P. L. v. d. Kasteele", Dl. I, bl. 56 komt een lied voor „Jezus vrijwillige vernedering", van 12 coupletten. Daaraan zijn de 10 verzen ontleend van ons Gezang 111. — Van de Kasteele onderwierp zelf zijn gedicht aan een bewerking, waardoor het geschikt werd om op de wijs van Psalm 103 gezongen te worden. Daartoe moest gedurig ook een woord worden ingevoegd, om 't vereischte aantal lettergrepen te verkrijgen. Zoo luidde vs. 2, oorspronkelijk:

Gij op den hoogsten troon gezeten,
Zaagt reeds vooruit de jammerketen,
Die 't kruishout met uw kribbe paart;
Gij hebt die jamm'ren zelf berekend
't Ontwerp van al uw leed geteekend;
Gij kent uw lot, en komt op aard.

Doch daartoe heeft zich de herziening van v. d. Kasteele niet bepaald. Weggelaten werd o. a. dit couplet:

Toen Gij, in de ongemeten kringen,
Die op uw wenk 't heelal omvingen,
Een stip gaaft voor deez' rampwoestijn,
Toen koost Gij reeds, o Isrels Koning,
't Verachte Nazareth ter woning;
Gij woudt de Nazerener zijn.

Als een andere proef van dit „pasklaar" maken deelen wij nog meê vs. 4 en 8 van ons Gezang, zooals zij oorspronkelijk luidden:

Gij kent, en Gij voorspelt uw banden,
Gij ziet uw vijand knarsetanden,
  En weet, hoe reeds zijn boosheid woedt.
Gij wacht uw kruis, Gij telt uwe uren,
En trekt naar 's vijands trotsche muren,
  Daar Ge opentlijk uw intreê doet.

Ja, Gij gevoelt, en daarom klaagt Gij,
Gij hebt ons lief, en daarom draagt Gij,
  Uw lust is, dat Ge ons heil verwerft.
't Is vruchtloos, wat de hel U verge;
Hoe ze U verzoeke, hoe ze U terge,
  Het is vergeefs! Gij zwijgt en sterft.

GEZANG CXII.

In den Bundel „Stigtelijke Mengelpoëzy" van v. Alphen en v. d. Kasteele komen op bl. 353 twee „Kersliederen" voor, vertaald uit het Hoogduitsch van Gellert, en beide van v. d. Kasteele. Het tweede dier liederen is ons Gezang 112. Er is niet veel in veranderd. Het vijfde vers is weggelaten; het luidde:

Uw Koning, Sion, komt, uwe eer;
Hij komt, en spreekt: „Ik kom, o Heer!
„Mijn naam is in uw boek gezet;
„Ik onderwerp mij aan uw wet."

In vs. 2 heeft v. d. Kasteele:

De volkren hebben U verwagt,
Totdat Gods tijd zijn loop volbragt.

In vs. 3 regel 3 en 4:

'k Aanbid met diepe erkentenis
Dat 's Vaders liefde oneindig is.

In vs. 6 regel 4:

U, God Messias, God en mensch.

In vs. 8 regel 4:

„Die ons ten hoogsten eertop leidt!"

In vs. 9:

Één daad heeft ons den dood gekost;
Één Middlaar is 't, die ons verlost.
Wie vreest nog, die een Heiland heeft,
Die in den schoot des Vaders leeft?

In vs. 10:

Juich, Hemel, dien geboortedag,
Waarop uw roem het leven zag;
Juich, aarde, zing het nieuwe lied,
Nu ge in uw rijk uw Koning ziet [1]).

De veranderingen zijn aangebracht door van den Berg.

Wanneer wij Grave's vertaling van Gellert's „Diess ist der Tag durch Gott gemacht" leggen naast ons Gezang 112, dan vinden wij hier en daar sporen van overeenkomst. Zij vertoonen zich niet alleen, waar men het duitsche origineel slechts woordelijk over te zetten had, zoo als in vers 3:

1) Gellert heeft:

Jauchzt, Himmel, die ihr ihn erfuhrt,
Den Tag der heiligsten Geburt;
Und, Erde, die ihn heute sieht,
Sing ihm, dem Herrn, ein neues Lied!

Wenn ich dies Wunder fassen will,
So steht mein Geist vor Ehrfucht still;

daar heeft Grave:

Als ik dit wonder inzien wil,
Dan staat mijn geest vol eerbied stil,

en ons Gezang:

Als ik dit wonder vatten wil,
Staat mijn verstand vol eerbied stil.

Zegt Gellert:

Du, unser Heil und höchstes Gut,
Vereinest dich mit Fleisch und Blut,

Grave heeft:

Gij, al ons heil en hoogste goed,
Vereenigde U met vleesch en bloed, — en

ons Gezang 112, heeft in regel 1 „ons" in plaats van „en", en in regel 2 „Vereenig*t*" in plaats van „Vereenig*de*".

Deze overeenkomstigheden liggen voor de hand. Maar dit is niet het geval in vs. 8. Daar lezen wij bij Gellert:

Gedanke voller Majestät!
Du bist es, die das Herz erhöht,
Gedanke voller Seligkeit!
Du bist est, der das Herz erfreut.

Hier heeft Grave:

Gedachte vol van Majesteit!
Wat hebt ge ons niet al vreugd bereid!
Gedachte vol van zaligheid!
Gij zijt die 't hart ten hemel leidt.

De eerste twee regels van vs. 9 luiden bij Gellert:

Durch Eines Sünde fiel die Welt,
Ein Mittler ist's, der sie erhält.

Garve vertaalde:

Door ééne zonde vielen wij,
En één verlossing maakte ons vrij.

Gezang 112:8 heeft:

Door ééne misdaad vielen wij,
Door één Verlosser zijn wij vrij.

Wij kunnen 't niet nalaten hier te vermoeden, dat de vervaardiger van Gezang 112 naast het origineel van Gellert, Grave's overzetting bij de hand had.

GEZANG CXIII.

In de uitgaaf van Feith's Werken Dl. IX, bl. 17 komt een „Kerstlied" voor, dat met geringe wijzigingen thans ons Gezang 113 is. Enkele van die wijzigingen duiden wij hier aan. Feith schreef vs. 1 regel 3: „Voor Hem, de Aartsgoedheid vloeijen!"; in vs. 2 regel 5: „Gij schonkt ons uwen grooten Zoon"; in vs. 3 regel 2: „Zijn rede, door uw leer verlicht"; in vs. 3 regel 4: „Gij gaaft ons aan Gods liefde weêr"; in vs. 4 regel 4: „Ontgloeid van godlijk liefdevuur"; in vs. 5 regel 8 en 9:

Dat wij op onzen Heiland zien,
En onze grootheid voelen!

GEZANG CXIV.

In „Dichtwerken" van Mr. P. L. v. d. Kasteele, Dl. I, bl. 40 komt een gedicht voor „Jezus geboren", dat met enkele wijzigingen erin aangebracht, ons Gezang 114 is. Bij v. d. K.

luidt de eerste regel van 't gedicht: „Daar is die zegenrijke nacht". Bij hem luiden vs. 2, regel 1 en 2: „Hij komt, des Vaders troongenoot, Geboren uit Maria's schoot"; vs. 10, regel 2: „Ons heil is in uw sterflijkheid"; vs. 11, regel 4: „Geloofd zij God! — ja! Englen, ja!"

GEZANG CXV.

In den reeds meermalen aangehaalden bundel „Stichtelijke Mengelpoëzie", bl. 350 treffen wij aan „Eerste Kerslied" — een vertaling van Gellert's „Weihnachtslied", dat aanvangt:

Auf, schicke dich,
Recht feyerlich,
Des Heilands Fest mit Danken zu begehen!
Lieb' ist der Dank,
Der Lobgesang,
Durch den wir ihn, den Gott der Lieb', erhöhen [1]).

De vertaling is vrij getrouw, en telt één vers meer dan 't oorspronkelijke:

Ons vleesch en bloed,
Dat sterven moet,
Is door Gods Zoon, o wonder! aangenomen.
Dat vleesch en bloed,
Dat God voldoet,
Dat moet voor ons aan 't kruis ten offer komen.

Dit zeker niet fraaie couplet komt niet voor in ons Gezang 115.

Vs. 5a luidt bij v. d. Kasteele:

'k Zal, God ter eer,
In de uwen, Heer,
Regt broederlijk, U kleeden, spijzen, drenken.

1) Geistl. Oden u. Lieder, p. 150.

Ons vs. 5 is ook niet fraai, en staat ook beneden Gellert's:

Aus Dank will ich
In Brüdern dich,
Dich, Gottessohn, bekleiden, speisen, tränken.

Bij A. v. d. Berg (zie t. a. p., Dl. II, bl. 17) komt ook een vertaling voor van Gellert's „Weihnachtslied." Zij staat beneden die van v. d. Kasteele. Zoo lezen wij er in vs. 2:

Zing Hem ter eer:
Zoo zeer, zoo zeer
Beminde God den mensch, in zijnen Zone!
Wie ben ik, Heer,
Dien Gij zoo zeer,
Zoo heerlijk hoog, beminde in uwen Zone!

In vers 5 van ons Gezang zijn een paar regels ontleend aan v. d. Berg. Men heeft te 's-Hage (Tweede Coetus 6 Juni 1805) uit zijn vertaling die van v. d. Kasteele, zoo als het heet „geïnterpreteerd".

GEZANG CXVI.

Dit is een niet-gewijzigd lied van H. A. Bruining.

GEZANG CXVII.

A. Rutgers had een lied op den Englenzang ingediend, dat niet voldeed, ook omdat het te lang was. Het luidde aldus:

U, God! zij eer!
Dat U, o Heer!
De hoogste Heemlen prijzen.
Dat 's Vaders lof
In 't hemelhof
Der Englen toon doe rijzen!

Staart, Englen, staart
Op 't heil der aard
God deelt den rijksten vrede,
In zijnen Zoon
Van voor zijn troon
Aan ons, aan zondaars mede.

Aan zondaars? Ja!
In Ephrata
Deed God het heillicht dagen,
De Richter heeft,
Nu Jezus leeft
In menschen welbehagen.

Rutgers nam het terug, en diende een lied in, dat, door Feith eenigszins veranderd, nu ons Gezang 117 is. De tekst bij Rutgers luidde:

Halelujah! looft den Heer!
Hoogste Heemlen geeft hem eer!
Juicht, God geeft zijn Zoon aan de aard.
Haleluja! vrede op aard!
Juicht van 't eeuwig welbehagen,
Dat de Heer in menschen heeft,
Alles juich', de Heiland leeft,
Haleluja! welbehagen!

GEZANG CXVIII.

In „Stichtelijke Mengelpoëzie" bl. 359 komt een vertaling voor van Gellert's „Passionslied", aanvangende met den regel: „Herr, stärke mich dein Leiden zu bedenken." [1]). De overzetting is van v. d. Kasteele, en men vindt haar terug in Gezang 118. Zij is hier en daar, soms ook met gebruik-

1) Geistl. Oden u. Lieder p. 158.

making van het oorspronkelijke, gewijzigd. Ik durf niet beweren dat elke verandering een verbetering is. Hoe luidt, om iets te noemen, vers 5 bij Gellert?

Es [1]) schlägt den Stolz und mein Verdienst danieder,
Es stürzt mich tief, und es erhebt mich wieder;
Lehrt mich mein Glück, macht mich aus Gottes Feinde
Zu Gottes Freunde.

V. d. Kasteele vertaalde:

Dit stort den waan van mijn verdienste neder;
't Verlaagt mij diep, maar o! 't verhoogt mij weder;
Gods vijand wordt Gods vriend door Jezus plagen,
O welbehagen!

Dit is niet fraai. Maar is vs. 5 van Gezang 118 fraaier?

Wij schrijven het hier uit:

Dit slaat mijn trots, al mijn verdienste neder; [2])
't Verlaagt mij diep, maar o! 't verhoogt mij weder.
't Meldt mij mijn heil, die van Gods tegenstander
In vriend verander.

Tegen den regel in vs. 2:

'k Zie U, God-zelv', in eeuwigheid geprezen,

heeft Lotze vruchteloos geprotesteerd. Hij wilde gelezen hebben: „Gods *Zoon*" in plaáts van God-zelv'.

Vs. 7. luidt bij v. d. Kasteele:

Zij overklimt onze eindige gedachten;
Maar 'k moet van God iets onbegrijplijks wagten;
Zijn grootheid gaat mijn eng begrip te boven,
Ik moet gelooven.

---

1) T. w. het kruis.
2) Dit is meer getrouw aan 't oorspronkelijke.

Vs. 12:

Zoude ik, die niets verdien dan kruis en smarte,
In druk en pijn niet lijdzaam zijn van harte;
Daar Gij zo veel, — wat zijn daarbij mijn plagen? —
Voor ons woudt dragen.

Vs. 16:

Oneindig heil! verlossing onzer zonden,
De vreê met God, gekogt door uwe wonden!
Dat heil woudt Gij, door aan het kruis te sterven
Voor mij verwerven.

Vs. 19:

Wanneer mijn lust mij tot een val zou strekken,
Laat dan het woord des kruis mij schrik verwekken;
Dat woord, als ooit mijn zwakheid wanhoop werkte
Dat zij mijn sterkte!

't Gezang is meer een meditatie dan een lied.

GEZANG CXIX.

Erforsche mich, erfahr mein Herz,
Und sieh, Herr, wie ichs meine;
Ich denk an deines Leiden Schmerz,
An deine Liebe, und weine... [1]).

Zoo vangt het gedicht aan van Gellert [2]), waarvan Gezang 119 een vertaling is, vervaardigd door v. d. Kasteele. Verscheidene verzen doen voor 't oorspronkelijke niet onder; sommige over-

1) V. d. Kasteele vertaalt, alsof er „weinen" stond. In Gellert's tijd weende men gaarne.

2) Men vindt in Geistl. Oden u. Lieder bl. 103.

treffen het, maar op meer dan één plaats geven wij aan Gellert's tekst den voorkeur. Bij de vertaling vooral van vs. 7 en 8 is v. d. Kasteele nog al ver van 't oorspronkelijke afgeweken.

Zij luiden bij Gellert, die hier Psalm 22 vertolkt:

„Sie haben meine Händen mir,
„Die Füsse mir durchgraben;
„Und grosse Farren sinds, die hier
„Mich, Gott! umringet haben.
„Ich heul, und meine Hülf ist fern.
„Sie spotten mein: Er klagt's dem Herrn.
„Ob dieser ihn befreye!
„Du legst mich in des Todes Staub,
„Ich bin kein Mensch, ein Wurm; ein Raub
„Der Wut, ein Spott der Leute.

„Ich ruf und du antwortest nie,
„Und mich verlassen alle,
„In meinem Durste reichen sie
„Mir Essig dar und Galle.
„Wie Wachs zerschmelzt in mir mein Herz,
„Sie sehn mit Freuden meinen Schmerz,
„Die Arbeit meiner Seelen.
„Warum verlässt du deinen Knecht?
„Mein Gott! mein Gott! ich leide und möcht
„All mein Gebeine zählen."

In vs. 10 is niets van Gellert. Zoo toch luidt de duitsche tekst:

Welch Warten einer ewgen Pein
Für die, die dich verachten;
Die, solcher Gnade werth zu seyn,
Nach keinem Glauben trachten!

Für die, die dein Verdienst gestehn,
Und dich durch ihre Laster schmähn,
Als einen Sündendiener!
Wer dich nicht liebt, kommt ins Gericht,
Wer nicht dein Wort hält, liebt dich nicht,
Ihm bist du kein Versühner.

't Is niet fraai, en had wel weggelaten kunnen worden.

Grave vertaalt vs. 1 aldus:

Doorzoek mij, Heer, beproef mijn hart,
En zie hoe ik het meene,
'k Herdenk uw bittre lijdenssmart,
'k Herdenk uw liefde, en *weene;*
Uw kruis heeft me eeuwig heil bereid,
Welk wonder van barmhartigheid
Hebt gij den mensch beweezen!
Heb ik dit ooit genoeg betracht?
Heb ik U ooit, uit al mijn magt,
Genoeg daarvoor geprezen?

Bij Gellert vangt vs. 2 aan:

Rath, Kraft und Friedefürst und Held!
In Fleisch und Blut gekleidet.

Niet zonder protest van Lotze luidt het in Gezang 119:

Schoon Gij God zelf, Gods eenge zijt
Gij, in het vleeseh gekomen.

GEZANG CXX.

Wij hebben dit Gezang (gewijzigd) te danken aan Rutger Schutte. Zelden wordt een mensch, tijdens zijn leven zóó hoog verheven, niet lang na zijn dood zóó weinig herdacht.

Rutger Schutte [1]) werd geboren 29 November 1708 te Diepenheim. Hij draagt er roem op, dat een zijner voorouders in 1561 als martelaar is gestorven. Zijn academische opleiding ontving hij te Utrecht, waar hij vijf jaar vertoefde, en zijn leven leerde toewijden aan den Heer. „De eeuwige liefde", zoo zegt hij: „had hem daartoe uitverkoren". Van 1737—42 was hij achtereenvolgens predikant te Rossum en te Zalt-Bommel, en drie jaren had hij gearbeid te Dordrecht, toen hij 't beroep aannam naar Amsterdam. Er wordt van hem getuigd: „God zegende zijn dienst te Dordrecht tot beroering, tot ontdekking en waarachtige bekeering van velen en tot verlevendiging, opbouwing en vertroosting van Gods volk, dat hem als een Engel Gods beminde." Bij zijn komst te Amsterdam „was er geen dichter binnen zijn muren, die geen juichtoon aanhief" [2]).

Dichters hebben hem heel zijn leven, onvermoeid en uitbundig geprezen. Zij verhieven zijn geleerdheid, die zich uitstrekte niet alleen over 't gebied der theologie, maar hij was ook buitengewoon ervaren in de oude geschiedenis, in de aardrijkskunde, vooral van Palestina, in meet- en sterrekunde. Meermalen wordt hij genoemd „de groote Schutte." Van zijn geleerdheid getuigen zijn preeken, die voor een goed deel taalkundige vertoogen zijn, en zijne vele andere geschriften. Van de Nederlandsche taal- en letterkunde was Schutte een vriend en ijverig beoefenaar, en van vele Genootschappen was hij lid.

---

1) Voor de kennis van zijn leven en werken raadplege men o.a. hetgeen Dr. Schotel over hem schreef in „Kerkelijk Dordrecht", Dl. IV, bl. 353—405. Schotel ontleende veel aan de lijkrede op Schutte gehouden door zijn schoonbroeder Hamerster. Amsterdam, J. Wessing, 1785. Men zie ook Jozua van Iperen, Kerkel. Hist. van het Psalm. gezang, passim.

2) Zie Schotel, t. a. p. bl 366.

Hij is een der stichters van de Maatschappij der Ned. Letterkunde, en heeft een krachtig aandeel gehad in de redactie van onze psalmberijming.

Bij zijn dood verscheen er zulk een aantal treur- en lijkzangen, dat men ze in een bundel verzamelde en in 't licht gegeven heeft. Niet minder dan 34 dichters en dichteressen hadden bijgedragen.

Schutte had te strijden met allerlei kwalen en ongemakken, en leed sinds Mei 1776 aan een gedeeltelijke verlamming, die hem het preêken maar niet het onderwijzen der jeugd en 't gereed maken van vele en velerlei geschriften belette. In welk een onderworpen stemming hij zijn lijden droeg, blijkt uit een gedicht: „Gods vaderliefde erkend in zwaar lijden", dat wij hier overnemen [1]):

Mijn God, die 's levends ader zijt;
Mijn Vader zijt;
Mij nader zijt;
En tederder bemint,
Dan 's vaders hart een kind,
Al slaat gij, 't is een Vaders hand:
Gij slaat uw ingewand.

Zal 's Vaders hart niet stadig zijn,
Genadig zijn,
Weldadig zijn?
Ben ik nog droef te moê?
Verdiende ik niet uw roê?
Past mij beklaagen van mijn lot,
En twisten met mijn God?

1) Schutte, Stichtelijke Gezangen, Dl. IV, bl. 102.

Neen, Vaderlijke ontfermingen,
Erbermingen,
Beschermingen,
Bad ik geloovig aan;
Die deeden mij nog staan;
Ik sloeg, daar dit mijn hart bewoog
Op Goël 't schreiend oog.

Hij, die voor mij gebeden heeft,
Gestreden heeft,
Geleden heeft,
Was zelf mijn groote Borg,
Ik werp op Hem mijn zorg,
Hij trad voor mij, o menschenmin!
Bij zijnen Vader in.

Nu roep ik God, in 't Vaderslaan
Als Vader aan!
'k Zal nader staan,
In 't goddelijke licht
Van 's Vaders aangezicht.
Sla nu vrij, met eens Vaders hand,
Gij slaat uw ingewand.

Hij overleed 19 December 1784. Schutte was een groot vriend van muziek en zang. Hij gaf zich dan ook veel moeite, om ons kerkgezang te verbeteren, en ijverde voor de invoering van liederen, om in onze godsdienstoefeningen gebruikt te worden. Ook dichtte hij zelf.

In 1762 zag het eerste Deel het licht van zijn „Stichtelijke Gezangen op de beste italiaansche en eenige in dien smaak nieuwgemaakte zangwijzen, bij verscheidene gelegenheden gedicht" [1]). De omslachtige opdracht deelen wij mede in haar

1) Amsterdam, bij Johannes Covens en Zoon.

geheel, omdat zij Schutte volkomen karakterizeert; zij luidt: „Aan den Drieëenigen God den Vader, den Zoon, en den Heiligen Geest, mijnen grooten Bondsgod en Maker, die de psalmen geeft in den nacht, met duizende zegeningen mij omringd, ontelbare rampen afgekeerd, mij gunstig gevoed, verkwikt, gekweekt; welzijn naar 't lichaam, genade naar den geest verleend, en niettegenstaande menigvuldige ondankbaarheden en trouweloosheden, nu vijf-en-twintig jaren in 't Heilig dienstwerk gedraagen, ondersteund, en zegen geschonken heeft; wordt dit bundeltje Stichtelijke Gezangen door mij ootmoedig en met diepe schaamte opgedraagen; onder hartelyke zuchtingen, dat Gods Geest die aan de zielen zegenen en hart en mond recht zingende wil maaken."

Wat zegt gij van zulk een volzin — en woordenvloed?

De Voorrede, 36 bladzijden beslaande, eindigt aldus: „De H. Geest leide ons, tot de glaazen zee met vuur gemengd, in 't Heiligdom; geeve ons God citters in de hand, en leere ons 't Gezang van Mozes en het Lam."

Lofdichten o. a. van Voet, Elikink en v. d. Berg prijzen dezen bundel hemelhoog. Achter den tekst volgen de zangwijzen (afzonderlijk gedrukt), „naar den besten Italiaanschen smaak in muziek gebragt." Geleerde aanteekeningen komen den tekst der verzen gedurig illustreeren. Van dezen bundel zag in 1784 een vierde druk het licht. — Het tweede Deel „Stichtelijke Gezangen" verscheen in 1763 (de tweede druk is van 1776). In 1765 verscheen het derde Deel der „Stichtelijke Gezangen" opgedragen aan „Neerlands Sion, en bijzonder aan mijne dierbare tegenwoordige of geweezene Gemeenten." De geleerde Voorrede beslaat 32 bladzijden. Een tweede druk verscheen in 1778.

Onder de lofzangen, die dit deel bevat, komt een gedicht voor van Willem Sluiter, en een van J. E. Voet, zijn „boezemvriend". In 1787 verscheen het vierde Deel der „Stichtelijke

Gezangen", maar Schutte was toen niet meer in 't leven. Het werk is opgedragen „aan den afgescheiden geest van den dichter" door Ahas. van den Berg, die Schutte van zijn jonkheid aan als een vader vereerd had, en zich met het gereedmaken van dit 4de Deel voor de pers heeft belast.

Uit dien grooten voorraad van gedichten zijn er slechts twee geschikt gevonden, om in onze Evang. Gezangen (en dan nog gewijzigd) te worden opgenomen. Dit is te opmerkelijker, omdat van den Berg, die op de samenstelling van onzen Gezangen-bundel zoo'n grooten invloed had, zulk een vriend en vereerder van Schutte was. Zien wij echter de bundels van Schutte in, dan moeten wij ons erover verblijden, dat men er niet meer van heeft opgenomen dan een tweetal. Schutte is als dichter zóó hoogdravend, zondigt zóó vaak tegen den goeden smaak, vermeit zich zóó dikwerf (hij was Coccejaan) in vergedreven „vergeestelijken", en is zóó overvloedig in zinspelingen op feiten uit de gewijde en ongewijde geschiedenis, dat de lezing van zijn, dikwerf met veel omhaal toegelichte verzen ons eer een kwelling dan een genot is. Ik sla óp Dl. II, bl. 52 en 53 en lees:

God grijpt mij aan, In Zoans veld, doet mij in vrijheid staan,
God grijpt mij aan; Leert me als een voedster gaan;
Neemt nu de zee, En zandwoestijn, al dreigt ze wee op wee;
Neemt nu de zee, Geloof en blijdschap meê?

Gaf vleesch en vis, Komkommer en meloen op mijnen dis,
Gaf vleesch en vis, Dan al wat smaaklijk is?
Haalt Memphis zand, Daar, voor ons zweet, elk vorst een [grafnaald plant?
Haalt Memphis zand, Iets bij het Vaderland?

Laat ons nu hier aan toevoegen, dat onder al die gedichten wel strofen of gedeelten voorkomen, die waarlijk verdienste hebben, en door ons nog genoten kunnen worden. Over de

verdiensten van Schutte voor muziek en zang matig ik mij geen oordeel aan.

Welk aandeel heeft hij aan Gezang 120?

In het Tweede Deel van zijn „Stichtelijke Gezangen" vangt op bl. 18 een gedicht aan, geheeten: „'s Heilands liefde in al wat hij deed en leed". Het bestaat uit elf verzen, waarvan er vijf grootendeels de stof hebben geleverd van Gezang 120. Zij luiden aldus:

Liefde, lust, en welbehagen
Van Gods uitverkooren schaar;
Bruigom, waar zij roem op dragen,
Noodhulp in hun groot gevaar;
Middelpunt van hunn verlangen,
Troost van hunn ontrust gemoed;
Onze blijde maatgezangen,
Looven uwen liefdegloed.

Liefde, gij bemint de zielen,
Die de haat U fier ontzeit,
Haaters zijn 't, die U bevielen
In de onpeilbaare eeuwigheid.
Gij woudt van den hemel daalen
Op deeze aarde uw voetschabel;
En de zege daar behaalen,
Op den duivel, dood en hel.

Liefde, Gij droegt 's Vaders tooren,
Die U 't bloed uit de adren wrong;
Gij moest hoon, en spottaal hooren,
Die door merg en been U drong.
Liefde, die deez' kelk moest drinken,
Fluks tradt Gij naar Golgotha.
Liet U aan het kruishout klinken,
En verwierf voor ons genâ.

Liefde, Gij bemint ons teder:
Hemelliefde, daal, ai daal,
Zend uw wind, en vlammen neder;
Als in Sions tempelzaal.
Gij hebt ons aan U verbonden,
Wij erkennen 't voor den troon;
Wij ontsluiten keel en monden,
En verheffen 's Vaders Zoon.

Liefde, in U is al ons leven,
Hier bespieglen wij het goed,
Dat het kruishout heeft gegeeven
Aan 't Godlievende gemoed.
Hier, hier vinden wij ons Eden,
Drinken uit den levensstroom,
Plukken vruchten, door gebeden,
Van den waren levensboom.

De melodie (dezelfde als die van Gezang 21, 52 en 160) is oorspronkelijk de wijs van een oud volkslied.

De „bewerking" tot Gezang 120 is van v. d. Berg.

GEZANG CXXI.

Dit lied is door Feith zelf als zijn gedicht erkend [1]); het werd door Prof. Muntinghe, zonder den naam des dichters, ingebracht.

GEZANG CXXII.

In de Dichtwerken van v. d. Kasteele, Dl. I, bl. 90, komt een gedicht voor, geheeten: „Jezus' onschuld". Het telt 13 verzen, waarvan er 9 zijn opgenomen in Gezang 122. In dit

1) Zie Glasius, t. a. p. bl. 26.

9-tal zijn onderscheiden wijzigingen aangebracht. Zoo begint het gedicht bij v. d. Kasteele aldus:

Mijn cither speelt van Jezus lof;
Ik zal zijn onschuld zingen,
Al klinkt mijn lage speeltoon dof,
Mijn zangster koos de schoonste stof:
't Is 't lied der hemelingen.

Bij v. d. K. luidt vs. 2:

Al wat Hij deed, was wel gedaan;
Wie overtuigt van zonden?
Hij kan in 't strengst gerigt bestaan,
En wordt, al valt de Hel hem aan,
Onstraffelijk bevonden.

In vs. 6 luiden bij v. d. K. de beide laatste regels:

En door haar weerglans hier beneên
Wordt Golgotha bewogen.

Weggelaten is o. a. dit tweetal verzen:

In Edens allervroegste jeugd
Mogt de onschuld welig bloeien;
Wat was de Seraph toen verheugd!
Hij hoopte, er zou voor 's Hemels vreugd
Een vrucht tot rijpheid groeien.

Dan ach! zoodra verzoeking kwam,
Een handvol schijn vergaârde,
En leugen tot haar leidsvrouw nam,
Verdorde 't bloempje op den stam,
En de onschuld stoof van de aarde.

GEZANG CXXIII.

Dit Gezang van J. Scharp ontleent zijn populariteit ongetwijfeld niet alleen aan den tekst, maar ook aan de schoone melodie. 't Is ongewijzigd aangenomen.

GEZANG CXXIV.

Er bestaat een lied van J. A. Schlegel (zie wat wij over hem meedeelden bij Gezang 58), waarvan de eerste drie verzen aldus luiden [1]):

Schwing dich auf gen Golgotha!
Sieh den Heiland hier am Kreuze,
Und bedenke, was dich da
Für ein Trieb zur Busse reize!
Kannst du hier gefühllos seyn,
Härter wärest du als Stein.

Schaue doch das Jammerbild
Zwischen Erd und Himmel hangen,
Wie das Blut in Strömen quillt,
Dass ihm alle Kraft vergangen.
Schau, ach schau! (erschrickst du nicht?)
Wie sein Herz im Tode bricht.

o Lamm Gottes, ohne Schuld!
Alles das hatte ich verschuldet;

1) Wij troffen 't aan in Gesangbuch für den öffentlichen Gottesdienst der evang. prot. Gemeinden der freien Stadt Frankfurt, N°. 185. — Het is eigenlijk een gedicht van B. Schmolcke, maar door Schlegel op enkele plaatsen gewijzigd.

Und du hast, aus freier Huld,
Pein und Schmach für mich erduldet.
Mich zu retten aus der Noth
Starbst du Herr! den Kreuzestod [1]).

Er volgen nog vier verzen. Uit de drie bovenstaande kan men, bij een vergelijking met Gezang 124, zien, dat van den Berg hier geen vertaling maar een zeer vrije bewerking heeft gegeven. 't Werd aangenomen, „met warme erkentenis van het daarin heerschende godsdienstige echte gevoel."

GEZANG CXXV.

Dit Gezang is ontleend aan Vollenhoven's Kruistriomf, waarvan wij reeds vroeger (zie bl. 261) gewaagden. 't Is evenwel geschied met eenige wijzigingen. Wat nu Gezang 125:1 is, luidt bij Vollenhoven:

O Davids Zoon en Davids Heer,
Hoe kan ik van uw Kruisgangk zwijgen?
'k Wensch uwen Kruisberg op te stijgen,
Daar val ik bij uw kruispaal neêr.
Daar leer ik wijs met vrucht vergeten
Mijn levens droom en ijdelheit,
Bedrog, dat vleiende verleit,
En valschen waan van veel te weten.

Vs. 2 luidt bij V.:

Zie ik niet hangen Godt den Zoon,
Des Vaders liefde en welbehagen,
Aan 't wreede moorthout vast geslagen,
Ten schimp van Onjoôn en van Joôn?

---

1) Bij Schmolcke lezen wij hier:

Aus der ewgen Feuersglut
Mich zu retten, fliest dein Blut.

Zijn hooft, dat Thabor zag met stralen,
Van goud omringt en zonneglans,
Doorboort met enen doornekrans,
Daar stralen bloets uit nederdalen?

Vs. 3 luidt bij V.:

Zijn lijf gerekt, gescheurt, mismaakt,
Het lijf van hem, die 't vee met huiden,
Den mensch met zijde, 't velt met kruiden,
De lucht met starren kleedt, gansch naakt;
Zijn aanschijn, schoon in Davids zangen,
Als nooit geen menschenaanschijn was,
Bestorven, als een bloem in 't gras,
Vertreden, die het hooft laat hangen.

Vs. 4 is bij V.:

Ik schuif de schult niet op den hals
Van rechter, over hem gezeten,
Of schriftgeleerde, op hem gebeten,
Of die getuigen, bei zo valsch.
Wij, Heer, wij hebben U geschonken
Den kruiskelk, die zo bang, met gal,
Met hef van 's hemels wraak, met al,
Op 's werelt's welstant is gedronken.

Vs. 5 is bij V.:

Wat reex van wondren, wat vertooning
Verneemt mijn ziel aan dezen staak,
Hier vinde ik Godts verbolge wraak,
En hier genadige verschoning.
Rechtvaardigheit hiel aan om straf:
Genade dong om vrijgeleide,
Hier tradt Godts wijsheid tusschen beide,
Die ze allebei voldoening gaf.

Vs. 6 is bij V.:

Ik lees aan 't Kruis de perkementen,
Waarin mijn schuldbelijdenis
Met offerbloet getekent is,
En melt een hooftsom met haar renten.
Het Kruis ontlast me weêr van zorg,
Vertoont den quytbrief met zijn zegels,
En in den schultbrief al de regels
Schoon uitgeveegt, naardien mijn borg
Betaalde tot den lesten stuiver.

En vs. 7 is een vrije bewerking van deze regels bij Vollenhoven:

Dat het [1]) gedurig sterve en leve,
In Christus en zijn zuivre min;
Dat Christus leve in ziel en zin;
Zijn doot ons vleesch den doodsteek geve,
Zijn heilig Kruis den ouden mensch,
Die al te nô den geest laat rusten,
Aan 't kruishout naagle, met zijn lusten,
Zoo waar het hoogste, daar ik wensch
Mijn kruisgedichten mê te sluiten,
Dat wij, als kinders, laag verneêrt
Die beste kruisles, fix geleert,
Van binnen wisten en van buiten.

't Is niet met zekerheid uit te maken, wie der leden van de Haagsche Commissie zich met de bewerking van dit Gedicht belast hebben [2]). Ik vermoed, dat Engelberts en Scharp het waren.

---

1) T. w. Ons gemoed.

2) Scharp zegt, („Afscheid" bl. 106) dat dit Gezang slechts *gedeeltelijk* van hem is.

De min of meer dramatische voorstelling, welke wij in vs. 5 aantreffen, heeft haar wortelen in Anselmus' geschrift *Cur Deus Homo?* Zij komt voor in een leerrede van Bernh. v. Clairveaux, en ook in een oratie van Caspar Barleüs. Zie Bennink Janssonius t. a. p. bl. 118 en 119.

GEZANG CXXVI.

In v. Alphen's Dichtwerken (Dl. II, p. 245) komt als vierde Zang in een serie „Golgotha", een „Triumflied" voor, bestaande uit 4 verzen. Met weglating van het 3de zijn thans vs. 1, 2 en 4 ons Gezang 126. 't Derde vs. luidt bij v. Alphen:

Hij ziet in God Zijn Vader weêr,
Die nu niet meer
Hem zal verlaten,
Maar Hem, die recht tot eischen heeft,
Verlosten geeft
Tot onderzaten.
Het is volbragt! Hallelujah!
Dit Golgotha
Geeft vreugde en leven.
De Heiland zal nu onbevreesd
Zijn helden-geest
Den Vader geven!

In de opgenomen verzen zijn enkele wijzigingen gebracht. Zoo luiden de laatste 3 regels van vs. 1 bij v. Alphen:

Het is volbragt! Hallelujah!
Van Golgotha
Komt balsem stroomen.

Vs. 3 begint bij v. Alphen:

Verloste zondaars! ziet op Hem.

en regel 5 en 6 luiden:

Zijn geest begint
Het Gode-leven.

GEZANG CXXVII.

In v. Alphen's Gedichten volgt onmiddelijk op 't vers, dat Gezang 126 werd, een lied, dat wij met geringe wijzigingen terugvinden in ons Gezang 127.

Bij v. Alphen luidde de 2de helft van vs. 1 aldus:

Het is volbragt, juich, hemel! aarde!
Door Hem vereend, in Hem verblijd!
Hij, die de grootste taak aanvaardde;
Gaat zegevierend uit den strijd!

In vs. 2, regel 1 is v. Alphen's „o Losser" veranderd in: „Gij Jezus!"

In vs. 3, regel 3 en 4 heeft v. Alphen:

Hebt Gij, met ziels en ligchaamskrachten,
Voleindigd op Uw lijdenspad.

GEZANG CXXVIII.

In de uitgaaf van Feith's Werken, Dl. IX, bl. 112, komt het Gedicht voor, dat na eenige aarzeling te 's-Gravenhage onder onze Gezangen als N°. 128, is opgenomen. Zelfs meende de 2de Coetus het te moeten passeeren, en waren bij de voorlezing al de leden even „huiverig" het aan te nemen. De Algemeene Vergadering nam het aan. Er zijn enkele wijzigingen in gebracht. Zoo is in vs. 1, regel 5 „Wat zoet gevoel van eeuwig leven" veranderd in: „Wat voorgevoel".

De tweede helft van vs. 2 luidt bij Feith:

Zou ik, met uwe Leer gezegend,
Door twijfelzucht van verre staan,
En, daar het manna om mij regent,
Van honger in uw Kerk vergaan?

GEZANG CXXIX.

Wij danken dit gedicht aan Abraham Louis Barbaz. Hij werd geboren te Amsterdam in 1770, en bracht een groot gedeelte van zijn jeugd door te Petersburg, zoo als blijkt uit zijn gedicht: „Herinneringen mijner kindsheid in Petersburg", voorkomende in zijn „Mengelwerken", bl. 209—222 [1]).

Het slot van dit gedicht luidt:

Zoo vaak ik U herroep in mijn verrukte zinnen,
Gevoel ik, dat ik U voor eeuwig zal beminnen,
En dat de schoone droom van 't kinderlijk genot
Het onwaardeerbaarst is van 's menschen levenslot.

Hij bekleedde te Amsterdam een betrekking als boekhouder. Hij heeft 40 jaren voor de pers gewerkt. In 't Biografisch Woordenboek van Frederiks en van den Branden i.v. vinden wij een opgaaf van sommige werken, uit zijn pen gevloeid. Volledig is die opgaaf niet. Bij Prof. Kalff t. a. p. bl. 409, 492 en 497 vinden wij ook andere geschriften van hem vermeld, en wij kunnen daar nog aan toevoegen zijn hierboven aangehaalde Mengelwerken, waarmeê wij even als met zijn Fabelen en vertelsels, en zijn vertaling van Voltaire's Henriade [2]) kennis maakten.

---

1) Mengelwerken van A. L. Barbaz; in nederduitsche en fransche vaerzen. Te Amsterdam, bij Willem van Vliet. 1810.

2) Die vertaling werd als zeer nauwkeurig geprezen door den Heer

Barbaz was een hartstochtelijk vriend van het tooneel, en heeft, gevormd door Jan Nomsz en Uylenbroek, voor den bloei van Amsterdam's schouwburg onvermoeid gearbeid. Niet minder dan 40 stukken (groote en kleine, treur- en blijspelen) heeft hij vervaardigd, en hoogelijk vereerde hij Snoek en Wattier. Hij was redacteur van een tijdschrift: „Amstels schouwtooneel" (1808) waarin hij het ouderwetsche op fransche leest geschoeide drama prijst boven de stukken van engelsche en duitsche schrijvers. Shakespere houdt hij voor „een welig en verheven maar zeer wild en onbeschaafd vernuft, welks Gotthische voortbrengselen, zoo als ze daar zijn, met geen mogelijkheid op Fransche of Nederduitsche tooneelen zouden kunnen worden vertoond" [1]).

De onderwerpen, welke Barbaz in zijn niet dramatische gedichten behandelt, zijn van didaktischen en lyrischen aard; vele ervan zijn voorgedragen in Felix Meritis, en handelen bijv. over De kunst der overzetting in poëzie; Liefde tot den evenmensch is de bron van ons eigen geluk; Misbruik van de vrijheid der drukpers in Nederland, dichtmatig vertoog [2]); De waereld van twee kanten beschouwd; enz. — Barbaz maakte ook fransche verzen, van welke hij er enkele zelf vertaalde in 't Nederlandsch. Hij overleed 14 Juli 1833.

Hij was voorzitter van 't Genootschap: „Kunst door vriendschap volmaakter". Den 20sten Mei 1805 zond hij te 's-Gravenhage eenige Gezangen in, door leden van dezen „Vriendenkring" vervaardigd. Den 7den Juni werd hem door J. Scharp namens de Commissie bericht, dat het der vergadering speet,

---

P. Valkhof in de Verg. van de Maatschappij der Ned. Letterk. van 6 April 1916. (Zie *N. Rott. Courant* van 8 April. Ochtendblad B.) — Barbaz wordt daar genoemd een uitstekend kenner van de Fransche taal.

1) Kalff, t. a. p. bl. 556 en 557.

2) Vooral gericht tegen de naamlooze recensies van dichtwerken.

dat die dichtstukken zoo laat waren ingekomen. Men was voor de onderwerpen daarin behandeld met een keus reeds gereed; men zou echter zien of er nog gebruik van gemaakt kon worden, en was inmiddels voor de belangstelling vol dank.

Barbaz zag dan toch één lied van hem opgenomen, naar de „bewerking" van Feith [1]).

Onder zijn werken komt ook voor: „De zege des menschdoms, door de koepok-inenting." Dichtstuk. Amsteldam, bij W. Vermandel en Zoon. 1806. Het telt 32 bladzijden. In hetzelfde jaar verscheen van hem bij P. J. Uylenbroek „Offerhande der Vrouwen aan de zindelijkheid, Dichtstuk." Het telt 31 bladzijden. Aan de schoonmaakwoede der vrouwen is dit „boertig dicht" gewijd, dat echter met eenige zedelessen eindigt [2]).

GEZANG CXXX.

In de uitgaaf van Feith's Werken, Dl. IX, bl. 20 komt een gedicht voor: „Lijdens-lied", dat met wijzigingen, en met uitlating van één vers, thans ons Gezang 130 is. 't Vers, dat werd weggelaten, luidt aldus:

Al uw angsten, al uw kwalen,
Jezus! hebben wij gesticht.
Wij, wij deên het bloedzweet dalen
Van uw vlekloos Aangezigt.
Niet uw beulen, wij alleen
Dreven naaglen door uw leên,
Al uw striemen, al uw wonden
Sloegen U der menschen zonden!

1) Zie Glasius, t. a. p. bl. 27.
2) Zie Alg. Vaderl. Letteroefeningen. 1806. Eerste stuk, bl. 141—43.

Vs. 1 luidt bij Feith aldus:

Diep, o God, in 't stof gebogen,
Liggen wij voor uw gerigt.
Tranen bigglen uit ons oogen,
Schaamte dekt ons aangezigt.
Schuldig stof ontvangt genâ;
Jezus sterft op Golgotha!
God zal eeuwig zonde haten,
Jezus sterft van God verlaten!

De laatste 4 regels van vs. 5 luiden bij Feith:

Jezus! dat uw Liefde ons dring',
Ons uw doodsangst steeds omring':
Wilde uw Liefde voor ons sneven,
Dat wij eeuwig voor U leven.

Van 't zoo bekende en troostvolle vs. 6 zijn de beide laatste regels bij Feith:

Dat uw bloed ons dan bedekke,
Ons voor God tot losprijs strekke!

In vs. 7 zijn bij Feith regel 5 en 6:

Jezus werd voor ons gerigt;
Zonde! Dood! waar is uw schicht?

Velen zullen zich een oogenblik herinneren, waarin vers 6 gezongen werd en goed heeft gedaan. Wij vergeten het niet, welk een indruk het maakte bij de begrafenis van Nicolaas Beets, 17 Maart 1903.

GEZANG CXXXI.

In v. d. Berg's „Proeven", Dl. III, p. 100) vinden wij een gedicht: „Geduld naar Jezus' voorbeeld", dat 8 verzen telt,

waarvan er 6 in ons Gezang 131 zijn opgenomen. Het meervoudig „ons" is in 't enkelvoudig „mij" en „mijn" veranderd, en voorts zijn enkele wijzigingen aangebracht. Uit vers 1 bij v. d. Berg verdween „het snoodst gespuis"; in vers 2 is het „zwellend hart" van de Commissie; in vers 5 luiden de eerste twee regels bij v. d. Berg: „Dan dulden we allen last, Dien ge ons op de armen past"; wij vinden dat dit werkwoord hier „past" bij 't rijm, maar niet bij armen. Het slot van vers 5 bij v. d. Berg is:

Dan zal ik in mijn nood,
Al duurt die tot mijn dood,
Niet morren, zelfs niet klagen.

Vs. 6 luidt bij v. d. Berg:

Wij drinken, met geduld,
Den kelk dan, dien ge ons vult,
Met smaad en bitter lijden:
Hij zal hoe wrang hij vall'
Al was hij zelfs vol gal,
Ons als een gunst verblijden.

GEZANG CXXXII.

Dit Gezang is van Bernardus Elikink. Hij is geboren te Amsterdam in 1701; en was verwant aan Rutger Schutte. Te Utrecht studeerde hij in de theologie, en in 1732 werd hij predikant te Benschop [1]) in de Baronny van IJsselstein. Hij

1) 't Was eigenlijk een soort hulp-predikerschap. De „adjuncten" werden echter beroepen, bevestigd, en bij vertrek ontslagen als gewone predikanten, maar ontvingen minder tractement. Wij spraken vroeger van

was er eerst „adjunct-leeraar ter assistentie van Ds. J. Vischbach", zoo als blijkt uit de Kerkeraads-notulen [1]). Van Benschop vertrok Elikink in 1734 naar Papendrecht, waar hij 21 Juli 1767 is overleden. Hij was zoo als Ahas. van den Berg ons meedeelt ter plaatse, zoo aanstonds door ons te noemen, „zeer gezet op een stille en afgezonderde leefwijze", en wijdde zich geheel aan zijn gemeente. Om zijn geest van zwaarder arbeid te verpoozen, „viel", zoo zegt van den Berg, „zijne keuze op de oefening der Dichtkunst." Hij werd daartoe aangemoedigd door eenige jonge vrienden, tot wie ook van den Berg behoorde, en die te Utrecht een „Kunstgenootschap" hadden opgericht, *Concordia et Labore* geheeten, dat in 1756 een verzameling van dichtstukjes in het licht gaf onder den naam van „Proeve van Zedepoezy." Elikink leverde daarin onderscheiden bijdragen.

Zijn bijzondere vrienden waren Schutte en Voet, en de vrienden lieten het bij 't verschijnen van hun verzen niet ontbreken aan hooggestemde lofdichten.

Na zijn dood vond men een vrij groote verzameling van gedichten, die op verzoek der weduwe aan van den Berg werden toevertrouwd, met verlof, om de stukken, die hem daartoe geschikt voorkwamen, in het licht te zenden. De bijval dien de gedichten van Schutte en Voet vonden, deed v. d. Berg besluiten tot de uitgaaf over te gaan. En zoo verscheen dan in 1769 te Amsterdam, bij Johannes Covens, op de Vijgendam: „Stichtelijke Gezangen, nagelaten door Bernard Elikink, in zijn

---

Ds. Petr. Janssen, den adjunct van Ds. A. Velingius te Bergen op Zoom. — De Kerkeraad van Benschop gaf Ds. Elikink bij zijn vertrek een zeer eervol getuigschrift mede.

1) Wijlen Ds. S. van Daalen te Benschop was zoo vriendelijk mij deze bijzonderheden meê te deelen.

leven dienaar van het H. Evangelie te Papendrecht. Gesteld op nieuw gemaakte zangwijzen naar den besten smaak" [1]).

Wij treffen in dit werk een voorrede aan van v. d. Berg, waaraan wij hierboven de bijzonderheden uit Elikink's leven ontleenden. In 1786, in zijn „Aan den Lezer" bl. XII vóór 't vierde Deel van Schutte's Stichtelijke Gezangen, zegt v. d. B. in een noot: „Voor eenige jaren heb ik, bij den Drukker dezes, uitgegeven de *nagelaten* Stichtelijke Gezangen *van Bernard Elikink in zijn leven predikant te Papendrecht;* een boekje, dat naar mijn oordeel, recht geschikt is, om de ware stichting in een Godvruchtig gemoed te bevorderen. Wijlend de Heer Schutte, die den dichter in den bloede bestond, had, op mijn verzoek, mede het oog op de uitgave, en schreef mij onder het drukken meermalen, dat zijn hart door den godvruchtigen inhoud van die Gezangen zeer gevoelig was aangedaan geworden. Het heeft mij altijd zeer verwonderd, dat zulk een nuttig boekje zoo weinig is bekend geworden, en dit is waarlijk de eenige reden, dat ik mij hebbe verplicht gevonden, om hetzelve hier nochmaals aan alle de beminnaars van Godsdienstige Zangpoëzy aanteprijzen. Het is bij den Drukker dezes, met fraaie Muzijk, die de Heeren Roelofs en Meder opgesteld hebben, te bekomen." In het exemplaar, dat ik van dit werk heb gebruikt komt geen „muzijk" voor.

Van den Berg zegt, dat hij in den tekst van Elikink weinig veranderde; alleen heeft hij, „in eenige weinige stukken, die niet geschikt waren om als gezangen gebruikt te worden, wat meerder vrijheid moeten nemen, om ze dien vorm te geven." Hij was zeer ingenomen met de dichtproeven van zijn kunst-

---

1) Een exemplaar berust sinds 1901, door de zorg van Ds. v. Popta in 't Archief der Gemeente Papendrecht. De Heer Prins, voormalig predikant aldaar, zond het mij ter inzage.

vriend, en hield ze voor ware poëzie. — Op de gemoedsstemming van Elikink is van grooten invloed geweest het overlijden in 1759 van een veelbelovenden zoon, student te Utrecht, en vriend van v. d. Berg. Bij herderlijk huisbezoek is de herder van Papendrecht door een benauwdheid overvallen en twaalf dagen daarna, in „de onbestreden verwachting van een zaligen uitgang, als een getrouw knecht van God, in de vreugd van zijnen Heere ingegaan den 21sten van zomermaand 1767."

Aan de gedichten van Elikink zelven gaan, naar de gewoonte dier dagen, vele lofdichten vooraf.

Een dochter van hem, Mej. El. Ch. Elikink, droeg den bundel op aan een Oom en Tante van Campen, in dichtregelen, die van groote liefde voor haar vader getuigen.

De lofdichten zijn hoog gestemd; het „keurig maatgezang", „de zoete hemelval", „het edel pand", door hem nagelaten doen ons denken aan iets ongewoons en voortreffelijks.

Niemand minder dan Rutger Schutte riep uit:

O Elikink, wiens ziel
Het wentelende wiel
Des aardkloots is ontvlogen:
Hoe wijd verstuift al 't leed,
Nu ge op het blauw azuur der hoogste hemelbogen
Al zegevierend treedt.

Wat waart gij wellekom,
Toen, met het englendom,
De geesten der volmaakten,
In 's hemels ruimen kring,
Blij juichten tot Gods lof, dat dak en wanden kraakten:
„Al weêr een hemelling!"

Kalmer, maar niet minder karig in lof is J. E. Voet. Hij zegt o. a.:

„Hier wordt het mat en dorstende gemoet
Dat naar verkwikking haakt, gedrenkt uit frissche beeken
De bron is hier niet diep, zij springt van zelf, en doet
In ons aamechtig hart een nieuwen lust ontsteeken [1]).

Izaak van Nuyssenburg, Kerk-leeraar te Buren, zong Ah. v. d. Berg bij de uitgave van Elikink's gedichten niet minder dan 12 strofen toe, elk van 8 regels. Hij beweende „de smeulende asch" [2]) van zijn dierbre vrouw, en verklaarde, dat v. d. Berg te veel van hem eischte, toen hij een lijkzang of lofdicht vroeg op Elikink. Maar 't liep nog al meê. Welnu, Ds. v. Nuyssenburg verklaart, dat Elikink door zijn tijdverdrijf zich een grafnaald heeft gebouwd, „die den roest der eeuwen zal verduuren."

H. Hoffmann, predikant te Hoevelaken, brengt in een breed-opgezet gedicht van den Berg den dank over van Gods Kerk, omdat hij Elikink's gedichten aan het licht bracht. Willem de Bruyn [3]) spreekt van een „schoone reeks van kunsttafreelen", en van een „zielverrukkend maatgedicht." Er volgen nog twee lofdichten, van welke het laatste een klinkdicht is.

Uit dezen dichterlijken voorhof komen wij tot het heiligdom-zelf van Elikink's Stichtelijke Gezangen. Daarvan zijn er 36 oorspronkelijk, en 10 bewerkingen van een stof, aan den Bijbel ontleend.

De onderwerpen doen denken aan de Broedergemeente;

---

1) Elikink had voor Deel II van Voet's Gedichten een hooggestemd lofdicht geschreven.

2) Stoute beeldspraak van iemand, die zijn vrouw *begraven* had.

3) Hij betitelt E. als „WelEerw. *Zeer Geleerden* Heer", wat toen uitzondering was.

Jezus, mijn vriend; Jezus, mijn Heelmeester; Jezus, mijn zon: het zijn *Jezus-liederen.* Maar het meerendeel gedichten is gewijd aan het beschrijven van gemoedstoestanden. De *overtuigde;* de *geloovige;* de *moedgrijpende;* de *pleitende;* de *verzekerde;* de *roemende;* de *verlangende* — al die onderwerpen herinneren aan dat piëtistische en bevindelijke, dat in ons vaderland het gezond-gereformeerde in zoo vele kringen verdrongen heeft.

Men meene daarom niet, dat Elikink's dogmatiek niet overeenstemmen zou met de dortsche leer. Hoor slechts:

Alles wat ge doet zijn zonden,
't Beste werk komt uit een bron,
Waar nooit goed uit vloeien kon,
Uit bedervelijke gronden.
Dus is al uw goed zelfs kwaad
Voor dien God, wiens heilige oogen
Nimmer iets onreins gedoogen,
En die alle zondaars haat.

Hij spreekt ook van een „vergramden God", van Gods „heeten toorengloed", van den „drieëenen God", van Jezus' plaatsvervangend en verzoenend lijden voor de uitverkorenen, — maar het liefst beschrijft hij het heil, in Jezus te vinden.

En hij doet dat soms op een zangerige, welluidende wijze:

Zoo 'k U maar zie blinken
Mijn zon en mijn kroon!
Hoe laag moet dan zinken
Al 't waereldsche schoon.
De starren verdooven
Het licht, aan haar trans,
Daar gij me van boven
Beschijnt met uw glans.

Uw glansrijke luister
Verdrijft van mijn hart
Het akelig duister,
En droefheid en smart;
En doet mij betreden
Uw heilweg met vreugd,
In heilige zeden,
In godsvrucht en deugd [1]).

In een lied „De Heere mijn deel" komen zeer vloeiende coupletten voor:

Als ik in de duisternissen
Mogt de regte sporen missen,
Zal God met zijn glansrijk licht
Mijne donkre ziel bestralen
Mij van 't dwaalpad wederhalen
En doen keeren tot mijn plicht.

Als zijn handen mij kastijden,
Schade en schande en smert doen lijden,
Dan zal ik mij zelf geheel
Aan zijn leiding toevertrouwen
Op hem, als mijn rotssteen bouwen,
Want hij is en blijft mijn deel.

Laat nu berg en heuvel wijken,
Hemel, aarde en zee bezwijken,
Alles 't onderst boven slaan,
God lijdt geen veranderingen,
Voert mij boven al de kringen
Van de starren, zon, en maan [2]).

1) Stichtelijke Gezangen bl. 20 en 21.
2) id. id. bl. 127.

Wij zeggen niet, dat dit verheven poëzie is, maar 't is de stemming van een vroom gemoed in eenvoudige en vloeiende verzen weergegeven.

Elikink dichtte te gemakkelijk, en hield zijn pen niet altijd in bedwang. Zijn gedichten kunnen bijna allen op krachtige wijze besnoeid worden; men kan er wel eens een goed lied uit distilleeren.

Dit nu is ook geschied met Gezang 132. Het is ontleend aan een gedicht van Elikink, dat bestaat uit 20 strofen, elk van 4 regels [1]). Ons Gezang telt 4 verzen van 8 regels elk. De 80 regels zijn dus gereduceerd tot 32.

Gezang 132 vs. 1 luidt aldus:

Nooit viel mijn Heiland kruis te zwaar,
Hoe drukkend dan dat kruis ook waar,
Hij bleef altijd met welbehagen,
Wat Hem zijn Vader oplei dragen.
Geen enkel onbetaamlijk woord
Werd ooit uit zijnen mond gehoord;
Hij, die nooit kwaad met kwaad vergold,
Hij zegend' elk, wie Hem ook schold.

't Ontbreekt in dit vers niet aan zwakke regels. Hoe luiden ze bij Elikink?

Mijn Heiland viel nooit kruis te zwaar,
Van Bethlehem tot op Kalvaar,
Hij wou, naar 't eeuwig welbehagen
Wat hem zijn Vader oplei dragen.

Nooit heeft men uit zijn mond gehoord
Één eenig onbetaamlijk woord;
Nooit heeft hij kwaad met kwaad vergolden,
Hij zegende allen, die hem scholden.

1) t. a. p. bl. 272.

Elikink's verzen staan niet beneden die van Gezang 132 vs. 1.

Het 3de, en 6de vers bij E. luiden:

Dat heilig voorbeeld zonder gâ,
Volg ik met vreugd, gewillig na;
'k Wil in diezelfde sporen treden
Al is 't met ongelijke schreden;
'k Weet, dat mijn vleesch hier tegenstreeft,
Gansch andere bevelen geeft,
Maar 'k wil die mannelijk verachten,
Heer! gun mij daartoe geest en krachten.

In Gezang 132 zijn deze regels met geringe wijziging overgenomen, maar daarna niet minder dan 8 verzen van Elikink overgeslagen. Wat in ons Gezang het derde vers uitmaakt is bij hem vers 15 en 16. Zij luiden aldus:

'k Wil dragen al wat mij de Heer
Opleggen wil, al was 't nog meer.
Hij zal mij met geen last bezwaren,
Dan die mijn kracht zal evenaren.

Ik zwijg den Heer. Al wat Hij doet
Is altoos heilig, wijs en goed.
Drukt mij zijn hand, 'k heb niet te vreezen,
Hij zelf zal weêr mijn redder wezen.

Dit is *bijna* woordelijk in ons Gezang overgenomen. Grooter is het verschil tusschen vers 18 en 19 bij Elikink, en vers 4 van Gezang 132. Eerstgenoemde dichtte:

Aan hoe veel kwaad ik schuldig sta,
Als Richter geeft hij mij genâ!
En zou ik dan zijn vaderslagen
Als zijn gehoorzaam kind niet dragen?

'k Zal onderwijl mijn oogen slaan
Op God, op wien mijn hoop blijft staan,
En die mij boven 's Hemels bogen
En ramp en druk eens zal verhoogen.

Hier wint de tekst van ons Gezang het.

Men had in de Commissie nog een lied op de lijdzaamheid, voorkomende in den Doopsgezinden Bundel van Amsterdam; vergeleek het met dat van Elikink, en vond het laatste het beste. 't Spreekt wel van zelf, dat van den Berg hiervan met voldoening getuige was.

GEZANG CXXXIII.

Dit Gezang is van Vollenhove, en komt voor op bl. 48 van zijn „Kruistriomf en Gezangen", 1750. (Zie hierboven bl. 261 v.v.).

Er zijn twee verzen weggelaten, welke wij, als karakteristiek voor Vollenhove's dichttrant hier opnemen:

Zelfs de zoons van Zebedeüs,
Zelfs Mattheüs
(Hij beschrijft het) koos dat spoor,
Cefas zelf, die los van hoofde,
't Meest beloofde,
't Meest bestond, ging angstig door.

Noothulp dient hem, noch verweerder,
Triomfeerder,
Met zijn doornekroon aan 't kruis,
Hij, ontbloot van medestanders,
Trapt niet anders,
's Afgronts magt en moortgespuis.

Kokles, groot in Roomsche bladen,
Scevaas daden,

Daar een heir zwicht voor een man,
Simson zelf mag hier niet gelden,
Davids helden,
David zelf, noch Jonathan.

Ons vs. 5 luidt bij Vollenhove:

Maar de dankplicht van een yder
Reikt hier wyder
Dan 't vermogen. Wie houdt stant
Tegen 's werels dreigementen,
's Afgronts tenten?
Bie, ei bie ons, Heer, de hant.

In vs. 6 en 7 zijn geen veranderingen van beteekenis aangebracht.

GEZANG CXXXIV.

Dit is van Rutgers, en, naar 't schijnt, zonder wijziging opgenomen.

GEZANG CXXXV.

In Gellert's Oden u. Gedichten bl. 91—93 komt een „Osterlied" voor, bestaande uit 13 verzen. Van de eerste zeven (zie ons Gezang 135) gaf A. v. d. Berg een vertaling.

In den Coetus Contractus nam men haar met moed onderhanden, want er was nog veel aan te doen; men confronteerde haar met een andere overzetting (waarschijnlijk van J. Hinlopen) en met de vertaling van Grave; couplet voor couplet werd voorgelezen en vastgesteld, „na veel moeite, die zich aangenaam beloonde, door het nabij brengen aan het bevallig origineel."

In de Algemeene Vergadering werd het nog eens gerevideerd.

Oorspronkelijk luidde v. d. Berg's vertaling:

Erinner u mijn blijde geest!
Den dag van 't groote christenfeest,
Houd Jezus in gedachtenis
Die uit den dood verrezen is.

vs. 3. Zie naar omhoog, en bid hem aan,
Hij wijst de starren haare baan,
Hij leeft en heerscht met God vereend,
Uw vorst en vriend, die hulp verleent.

vs. 4. Magt, roem en eeuwige eerbiedenis
Zij Hem, die was en eeuwig is,
Zijn naam zij lof en dank gezeid
Van eeuwigheid tot eeuwigheid.

vs. 5. Geloof! dat onze ziel verhoogt,
Alwaar ge op aarde op roemen moogt,
Wat is 't, wanneer men 't wel bedenkt,
Bij 't geen God door den Zoon ons schenkt?

vs. 6. Met Englen en met Serafim
Met throonen en met Cherubim
Met 's Heeren volk van allen tijd,
Leef ik in eeuwigheid verblijd.

Bij Grave vindt men 13 coupletten. Vs. 7 luidt bij hem:

O vreugd, die mij bezwijken doet!
Verwondring strijdt, in mijn gemoed,
Met liefde en dankbaarheid en pligt:
Ik val, o God! op 't aangezicht.

GEZANG CXXXVI.

In de „Zwei Hundert Chrisl. Lieder" van Lavater, welke te Zürich in 1817 het licht zagen, heet N°. 23: „Das Leben

Jesu." Hiervan gaf van den Berg een vertaling, welke voorkomt in zijn „Proeven", Dl. I, bl. 6. Zij telt even als 't oorspronkelijke 8 verzen, waarvan er 6 zijn opgenomen in Gezang 136. De twee weggelaten coupletten zijn niet fraai; een ervan luidt aldus:

Vergeefsch moet alles mij bespotten,
Laat al de hel zelfs samenrotten,
U kies ik eeuwig voor mijn Heer.
Gij, gij, mijn Jezus, woont hier boven,
'k Blijf, vast als Sions berg, gelooven:
Geen worm in 't stof, die daar u deer.

Het oorspronkelijke van Lavater is iets beter, doch ook niet vrij van gezwollenheid, het luidt:

Umsonst soll alles meiner lachen,
Kein Satan soll mich wankend machen,
Du bleibest ewig, der du bist!
Im Himmel bist du? Herr, ich glaube
Dir felsenfest: kein Wurm im Staube,
Kein Spott vertilgt dich, Jesus Christ!

Ook in de andere verzen is de vertaling van v. d. Berg niet altijd even gelukkig. Er is te 's-Gravenhage ook nog al een en ander in zijn tekst gewijzigd. Zoo is het enkelvoud, waarvan hij zich bediende bijna overal veranderd in 't meervoud, d. w. z. „ik" in „wij", of „ons" en „mijn" in „ons" [1]).

De tweede helft van vs. 3 luidt bij van den Berg:

'k Geloof uw woord: dat zal geschieden,
Hier ben ik, Heer, wil maar gebieden,
'k Zie voords alleen op U, mijn hoofd.

---

1) Evenwel niet in den laatsten regel van vs. 1: „God en een eeuwigheid is *mijn*."

Veel beter heeft Lavater:

Dir glaub ich ganz, dir folg' ich stille;
Hier, Jesus Christus ist mein Wille,
Von nun an seh' ich nur auf dich.

De verzen 4, 5 [1]) en 6 zijn vloeiend vertaald; alleen is in vs. 4 de 5de regel minder gelukkig. Lavater heeft:

Je mehr im Geist ich in ihn dringe.

GEZANG CXXXVII.

Een verdienstelijke vertaling van Gellert's „Osterlied" Jesus lebt, mit ihm auch ich [2]). Zij moet van v. d. Berg zijn, maar komt niet voor in zijn Oden. In „Het Boek der Psalmen, benevens Christelijke Gezangen ten gebruike der Gemeente toegedaan de onveranderde Augsburgsche Geloofsbelijdenis", enz. Te Amsteldam bij H. Brandt e. a. 1779, komt als Gezang 70 een vertaling voor van Gellert's lied, welke zeer groote overeenkomst heeft met Gezang 137. Bennink Jansonius zegt, dat van die vertaling gebruik is gemaakt. Maar uit de Notulen van den Tweeden Coetus blijkt, dat men met *twee* vertalingen die van v. d. Berg vergeleken heeft; die *tweede* zal wel die van Grave zijn, bij wien vs. 2 aldus luidt:

Jezus leeft, hem is het Rijk,
Elk moet hem als Koning eeren,
'k Zal ook eens met hem gelijk
Eeuwig leven en regeeren.

---

1) In de Voorrede van zijn „Proeven van Geestelijke Oden en Liederen", Dl. I, bl. XXV verdedigt van den Berg het herhalen van hetzelfde woord op 't einde van twee regels met beroep op duitsche voorbeelden, en „als een uitmuntende kunstgreep, die den nadruk ongemeen vermeerdert en somtijds sterk aandoet."

2) Zie Oden und Lieder, pag. 175.

Bij Gellert lezen wij:

Jesus lebt, ihm is das Reich,
Ueber alle Welt gegeben,
Mit ihm werd auch ich zugleich,
Ewig herrschen, ewig leben.

In de luthersche vertaling luidt vs. 2:

Jezus leeft: hem is de macht
Over 't gansch heelal gegeeven
'k Zal met hem, wiens komst ik wacht,
Eeuwig heerschen, eeuwig leven,
Zou Gods trouw ooit wanklen? Neen,
Dit, dit is mijn troost alleen.

Uit de *beide* vertalingen is hier in ons Gezang iets overgenomen. Zoo is 't ook in andere verzen.

GEZANG CXXXVIII.

In van Alphen's Dichtwerken, Dl. II, bl. 253 komt een paaschlied voor, waaraan v. d. Kasteele bij 't vervaardigen van Gezang 138 veel ontleend heeft. Zoo is 't 4de vers bijna geheel van v. Alphen. Ook heeft v. d. Kasteele gebruik gemaakt van een gedicht van Ds. J. v. d. Roest [1]), dat aanving: „Juich nu, Christenschaar, Juich het feest is daar." Dat er niet veel aan ontleend is, moge blijken als wij hier overnemen wat bij v. d. Roest het 3de vers is:

Vreugde ontsloot het hart
Na de diepste smart
Van zijn vriendenschaar,
Daar hij zich aan haar,

1) Zie over hem: Glasius, Godgel. Nederland i. v. en Hartog, Gesch. der Predikk. 2de druk, bl. 332 v.v. In 1879 verscheen een boeksken van mij. „De kinderkerk te Haarlem." Daarin wordt ook over Ds. v. d. R. gesproken.

Zelfs zijn wonden toont,
Hunne vrees verschoont,
In hun midden staat:
Met hun wandlen gaat,
Of gezeten is
Aan den sobren disch.

In den tekst van v. d. Kasteele zijn enkele veranderingen gebracht; zoo in vs. 2, waar regel 7 v.v. luidden:

Christen, hoor zijn stem,
't Sterven is door hem
Slechts een overgang,
't Dood-zijn duurt niet lang.

GEZANG CXXXIX.

Dit Gezang is van Bruining, en luidde oorspronkelijk aldus:

Komt, heffen wij een lofzang aan,
De Heer is waarlijk opgestaan,
Komt, staaken wij het treurig klaagen,
De Leevensvorst heeft door zijn kracht,
Den dood den doodsteek toegebragt,
Triomf! de vijand ligt verslagen.

Hij, die voor ons zijn leeven gaf
Rees, zeegevierende uit het graf,
Hij had den felsten strijd volstreden;
Hij komt, verwinnaar, uit het veld,
Wij looven hem, dien dappren held,
Hij heeft den slangenkop vertreden.

Dat dan geen vreeze ons hart beknell',
Wij juichen in Immanuel
Hij kan en zal ons nooit begeeven;
Hij is met ons in allen nood,
Hij overwon voor ons den dood,
Wij zullen eeuwig met hem leeven.

Een vs., het 3de, is weggelaten:

Nog eens, triomf! Vorst Jezus leeft!
Hij, die aan ons het leeven geeft,
Kon toch niet in den doodstaat blijven,
Zijn sterven stelt zijn liefde in top,
Zijn leeven drukt' er 't zegel op,
Komt, christ'nen: laat ons vreugd bedrijven.

Het gedicht van Bruining is dus verkort en gelouterd uit den smeltkroes te voorschijn gekomen.

GEZANG CXL.

In Klopstock's Sämmtl. Werke, (Dl. V, bl. 225) treffen wij een lied aan „Die Auferstehung Jesu" van 13 verzen, waarvan er zeven zijn opgenomen in ons Gezang 140. Ze zijn vrij getrouw vertaald, zoo als blijken kan uit een vergelijking met het oorspronkelijke, waarvan wij hier twee verzen overnemen:

Da, in Morgendämmerungen
Noch gehüllt, die Erde schwieg,
Da zu tiefen Anbetungen
Gottes Engel niederstieg,
Aber jetzt noch bebend schwieg:
Da erstandest du; schnell singen
Aller Himmel Chöre dir,
Todesüberwinder, dir.

Bei den Todten ihn zu finden,
Ging sie hin, wo Christus schlief,
Ach, was musste sie empfinden,
Als er sanft: Maria! rief!
Und als sie: Rabboni! rief!
Herr, einst werd auch ich dich finden,
Wo sein Gott ist und mein Gott,
Ruft mich nun zur dir der Tod.

In van den Berg's vertaling (Zie „Proeven", DI. I, bl. 84) zijn enkele veranderingen gebracht.

Zoo luidt aldaar vs. 1:

Looft den Dood- en Helvertreder!
Hem, die stierf op Golgotha!
Want Hij heiligt zondaars weder:
Looft zijn naam! hallelujah!
Ziet, Hij stierf op Golgotha!
Looft, aanbidt en dankt hem teder!
Uit den grafkuil keert Hij weêr:
Zingt, in 't hoogste koor, Hem eer!

Vs. 2 vangt aldus bij hem aan:

Roert de harp, Gods bondelingen,
Dat u 't hart van blijdschap beeft!

En vs. 3:

Gij, die ons nu vrij wilt spreken,
Hoe verhemelt ons uw lof;
Door eene eeuwigheid ontsteken,
Rukt de geest zich los van 't stof.

Vs. 6 vangt bij v. d. Berg aan:

Breek ik eens van 't graf de kluister,
Aan het einde van den tijd.

Het 7de vs. is bij v. d. Berg:

Looft den Heer! zingt Hem nu psalmen!
Jezus Christus overwon!
Vlecht den Overwinner palmen,
Gij, wier hart nauw schreien kon,
Toen hij stierf! Hij overwon!
Stijg naar 's hemels hooger psalmen,
Klink, o lied des lams, in 't oor
Van der overwinn'ren koor!

De aangebrachte veranderingen mogen verbeteringen heeten. 't Verwondert ons, dat niet opgenomen is een vertaling van het alzoo luidende vers:

Gerne will ich hier noch wallen,
Herr, so lange du es willst.
Knieen will ich, niederfallen,
Flehn, dass du dich mir enthüllst,
Und mein Herz mit Kraft erfüllst,
Dein hochherzig Lob zu lallen,
Selig war stets, wen dein Lob
Ewiger, zu dir erhob.

In verschillende duitsche Gezangboeken is dit lied opgenomen; maar nergens, voor zoo ver ik nagaan kan, in zijn geheel, en bijna overal met wijzigingen en omzetting der verzen.

GEZANG CXLI.

In Feith's Werken t. a. p. bl. 26 komt dit Gezang voor. In vs. 1 regel 4 lezen we bij Feith:

De leeuw uit Judaas stam verwon.

In vs. 2 regel 11 en 12 zegt Feith:

Spreekt reeds de Vader tot zijn kind,
Niet meer voor Hem verloren!

Het is in den tweeden Haagschen Coetus niet bijzonder gunstig beoordeeld, maar toch zonder noemenswaardige verandering door de Algemeene Vergadering aangenomen.

GEZANG CXLII.

Dit Gezang is van Bruining, en luidde oorspronkelijk áldus:

Zoo brak 't gewenschte tijdstip aan,
  Waarop het eeuwig licht moest dagen,
't Geschonden Godsrecht was voldaan,
Er bleef geen schuld meer openstaan,
  Wat zou dien blijden stond vertragen?

Stondt Jezus willig 't leven af,
  Om onze schulden te betalen,
Nu rijst hij heerlijk uit het graf,
Opdat wij, vrij van zonde en straf
  Rechtvaardig mogten zegepraalen.

o Jezus! doe ons meer de kracht
  Van uw verrijzenis ervaaren,
Och! dat we, ontrukt aan Satans magt
En uit het zonden-graf gebragt,
  Met U slechts ééne plante waren!

Versterk ons in dien vasten grond
  Waarop wij onze hoope bouwen,
De hoop op dien gewenschten stond,
Dat wij, gewekt door uwen mond
  U, onzen Goël, blij aanschouwen.

Welzalig! die aan U behoort, enz.

Één vs. was weggelaten, het luidde aldus:

Laat vrij ons lichaam, gansch versmacht,
Den wormen eens tot aas verstrekken,
Geen nood, die goddelijke kracht,
Die U weêr in het leeven bragt
Zal ons verstorven deel ook wekken.

De wijzigingen, die hier voorkomen, zijn aangebracht door A. v. d. Berg.

GEZANG CXLIII.

Dit Gezang is van v. d. Kasteele, hier en daar gewijzigd.

Zoo luidt vs. 1, regel 4:

De erfgenaam der aard.

Vs. 2, regel 1, 2 en 3:

Ziet! hij zegepraalt,
Onze plaatsbekleeder,
Hij heeft afbetaald.

Vs. 6, regel 1, 5 en 6:

Ziele, zie hem na,
Ziele, nog voor u,
Wijzende op zijn wonden.

Vs. 8, regel 1 en 2:

Deed in smart en kruis
Hij zijn liefde ons blijken,

Vs. 8, regel 6:

Nooit voor ons bezwijken.

Vs. 9, regel 1:

Ziele, hoor zijn stem.

Vs. 10, regel 5:

Vrijgesteld als Gij.

GEZANG CXLIV.

Dit Gezang is van Feith. In zijn Werken t. a. p. bl. 134 komt een Hemelvaartslied voor van 3 verzen, waarvan de eerste twee luiden:

Looft den Koning, alle volken!
Die op een zegekar van wolken
Ten troon stijgt als Gods groote Zoon!
Looft uw' Heiland, Christenscharen!
Ziet Hem voor u ten hemel varen,
U plaats bereiden voor Gods Troon!
Verheft zijn groote daân,
Plengt Hem een dankbren traan,
En bidt Hem aan!
Loof, wereldrond,
Uit éénen mond,
Loof Jezus Christus, wereldrond!

Menschheid, tot Gods Troon verheven,
Wie alle magt reeds is gegeven
In Jezus, door de schepping heên!
Menschheid, juich! gevoel uw waarde,
Uw lot is niet bepaald aan de aarde,
Eens zult ge op 't vast gestarnte treên!
Hoe zalig is 't verschiet,
Waar 't oog geen traan ontvliet,
En Jezus ziet!
Zink, stof der aard'!
Een hart onwaard',
Dat op den troon van Jezus staart!

Het derde vers is gelijk aan vs. 3 van Gezang 144. — De verbeteringen in vers 1 en 2 zijn door Feith zelf aangebracht, op advies van v. d. Berg.

GEZANG CXLV.

In Lavater's „Zwei Hundert Christliche Gedichte" bl. 60 komt voor *„Zweites Himmelfahrtslied"*; het bestaat uit 10 verzen. 't Is vertaald door van den Berg „Proeven" Dl. I, bl. 33. Het eerste vers van zijn vertolking luidt:

Verblijd u, ziel! dewijl uw Heer
Ten hemel-voer, met eeuwige eer,
De Dood- en Helverwinnaar.
Een wolk ontvoert hem aan het stof
En aanstonds juicht al 't hemelhof:
Lof zij U, Menschenminnaar!

Lavater heeft:

Frohlock, mein Herz, weil Jesus Christ
Zum Himmel aufgefahren ist;
Der Todesüberwinder:
Die Wolke glänzt herab. Er schwingt
Sich auf sie hin; der Himmel singt:
Preis dir, du Heil der Sünder,

De overige verzen luiden bij v. d. Berg:

Des hemels Heer, des menschen Zoon
Wordt, van zijn Vader, in zijn troon
Zeegvierend opgenomen.
De Serafstem, de Cherubstem,
Zij allen roemen, loven hem,
Hem prijzen alle vromen.

Hoor! welk eenstemmig lofgeluid
Roept hem voor eeuwig Koning uit!
Hoe davren alle troonen!
„De Godmensch komt, wat vrolijkheid!
Hij komt, bekleed met majesteit,
Om eeuwig hier te wonen."

Voor hem knielt ieder engel neêr,
En roept: Messias, onze Heer,
Geeft menschen englenwaarde.
Hij heeft het grootste werk volbragt,
Zijne is de wijsheid en de kracht,
In hemel en op aarde.

Hoe heerlijk zijt ge, o Heer, mijn God!
Ik deel in uw gezegend lot,
Voor mij voert gij ten hemel.
Gij, Hoogepriester, zijt vooraan
Voor ons, ten hemel ingegaan,
U volge ik in den hemel.

O Heer, die starren, zee en aard,
Almachtig schiept, getrouw bewaart,
O Heer, door wien wij leven:
Zoo lang ik hier nog zwoeg in 't stof,
Zal steeds mijn hart naar 't hemelhof,
Naar U, mijn Heiland, streven.

Ontruk mijn ziel, door 's Geestes kracht,
Die 't alles werkt, daar 't al op wagt,
Aan 't aardsch, waar 't aan blijft hangen.
Laat mij, van uwen hoogen troon,
O Zoon des Vader, 's menschen Zoon,
Tot strijden kracht ontvangen.

Die voor mij heen ging in den dood,
Gedenkt mij ook in allen nood:
Laat mij dit altoos weten.
Gij kunt, schoon gij hier boven woont
En 't englenheir uw grootheid toont,
Mij, aardworm, nooit vergeten.

De veranderingen, in den tekst van v. d. Berg aangebracht, mogen wij verbeteringen noemen. De twee weggelaten verzen zouden de waarde van dit Gezang niet hebben verhoogd.

GEZANG CXLVI.

In Dichtwerken van v. Alphen Dl. II, bl. 148—50 komt komt voor een tweede Hemelvaart-lied, bestaande uit 6 verzen, waarvan er 4 zijn opgenomen in ons Gezang 146. In den tekst van v. Alphen zijn enkele veranderingen gebracht. In vs. 1, regel 8 is: „Op englen-wieken dragen zal" veranderd in: „Door lucht en wolken voeren zal"; en in regel 10 is: „Om met zijn bloed voor God te staan", veranderd in: „Om, ons tot heil voor God te staan.

In vs. 2 luiden regel 4 en 5 bij v. Alphen:

Staan dood en hel verbleekt van spijt,
De gansche hemel is verblijd;

en regel 8 is bij v. Alphen:

De Cherub slaat de hemel-luit.

en regel 12:

En sluiten 't koor met *Amen!*

Bij v. Alphen luiden de eerste 4 regels van vs. 3:

Triumf! Hallelujah! Triumf!
Ja, tot in eeuwigheid Triumf!
Daar scheurt de voorhang open.
De Rigter is geen wreker meer.

In vs. 4 regel 4 is: „Godmensch" veranderd in: „Midlaar", en de regels 7 en 8:

Nu drupt er olie, die 't gemoed
Van treurigen vertroosten moet,

zijn veranderd in:

Nu vindt het neergedrukt gemoed
Een rijken troost in tegenspoed.

Wat ons betreft, wij hadden, met eenige wijzigingen vs. 4 (bij v. Alphen) ook wel een plaats gegeven willen zien; het luidt:

Triumf! Hallelujah! Triumf!
Ja tot in eeuwigheid Triumf!
Is Jezus opgeheven,
Hij is en blijft Immanuel;
En, als bedwinger van de hel,
Geeft Hij ons 't eeuwig leven.
Hij, die gevangenen ontsluit,
Roept thans het jaar der vrijheid uit;
Schenkt nooit-verkregen gaven;
Hij die ons in den hemel zet,
Heeft zonde en dood gekneusd, verplet
En in zijn graf begraven.

GEZANG CXLVII.

Willem van de Velde, de dichter van dit lied, is geboren te Amsterdam in 't jaar 1751 en werd er in 1776 „poorter". Hij is in 1783 gehuwd, in tweede huwelijk, met Mej. Helmcke, en stierf 29 Juli 1827.

B. ter Haar vermeldt in *N. Chr. Maandschrift* 1845, bl. 31, dat, toen hij dit schreef, v. d. Velde's naam nog met eere genoemd werd, om „zijn altijd blijmoedig en beminnelijk karakter"; dat hij „zoo wel wegens zijn verstand als wegens zijn braafheid de hand verwierf van Mej. Helmcke, die nimmer een Echtgenoot had kunnen nemen, van wien zij zich niet overtuigd had gehouden, dat hij meer wist dan zij, en die haar in vele opzigten tot vraagbaak kon blijven verstrekken."

In het Tweede Deel der „Gedichten" van 't Genootschap: „Hierna Volmaakter" komen vele bijdragen voor van v. d. Velde; hij was toen een der tien leden. Wij kunnen hem niet alle talent ontzeggen, en de onderwerpen, door hem bezongen, zijn allen van godsdienstigen aard: „Adam"; „Lofzang van Jezus' leerlingen na den gestilden storm"; „Het ongeloof afgeweezen"; „De verwachting der Christenen na dit leeven"; „De Eendragt": deze opschriften zijn voldoende, om den inhoud te kenschetsen van v. d. Velde's poëzy. Zij gelijkt zeer veel op die van zijn echtgenoote, die haar naam had kunnen schrijven, bijv. onder deze regels [1]):

Dit geloof kan 't hart versterken,
Zorg beperken,
Jezus maakt het alles wel.
Jezus magt zal ons behoeden:
Stormen, vloeden,
Alles zwijgt op zijn bevel.
Hij zal ons op 's levens baaren
Trouw bewaaren,
Brengen op een stille reê;
Waar verloste schepelingen
Eeuwig zingen,
Jezus is de Heer der zee.

In den „grooten" Doopsgezinden Bundel komen zes liederen voor van v. d. Velde; zoo ook ons Gezang 147.

Er is hier en daar in zijn gedicht iets gewijzigd, zoo luidde bij hem:

vs. 1, regel 3:

Eerbiedigt zijn vermogen.

---

1) t. a. p. bl. 34.

vs. 1, regel 8—12:

Ja Hij, die 't rijksbewind ontfing
In hemel en op aarde,
Blijft, schoon geen sterflijk oog hem ziet
Het voorwerp van ons aller lied,
Schoon nooit gevreesd naar waarde.

vs. 3, regel 9 v.v.

Gij zult het al vervullen,
Den hemel hebt gij ons bereid,
Waar wij uw lof, uw heerlijkheid
Volmaakt verbreiden zullen.

GEZANG CXLVIII.

Dit Gezang van Bruining luidde oorspronkelijk:

Komt, christnen, laat ons Jezus looven,
Komt, heffen wij het hart naar boven.
Daar zit de Koning op zijn troon,
En spreidt zijn heerlijkheid ten toon,
Daar in den hemel is de schat,
Die alle heil in zich bevat.

Hij is ons hoofd, wij zijn zijn leden,
Al wandlen wij nog hier beneden,
In 't land van onze vreemdlingschap,
Het past ons om van stap tot stap,
Vol ernst en moed in 't deugdenspoor
Te vordren. Jezus ging ons voor.

Of zouden wij aan 't stof nog kleeven?
Wat kan de weereld ons toch geeven?

Dat onze ziel vernoegen zou?
Geen waare vreugd maar bittre rouw
Was immer 't leven, dat de aardling
Voor zijnen dienst van de aarde ontfing.

Maar ach, wie zal onze iever wekken?
Wij voelen ons naar de aarde trekken,
Hoe vaak wordt onze vaart gestuit,
Komt storten we onze zielen uit
Voor Jezus, die de krachten geeft,
Aan elk, die naar den hemel streeft.

Den 16den Mei 1805 is een verbeterde lezing gegeven door van den Berg, welke door de Algemeene Vergadering met eenige wijziging is overgenomen.

GEZANG CXLIX.

In dit Gezang van v. d. Kasteele is nagenoeg niets veranderd; alleen is in vs. 1, regel 2, „godlijk" vervangen door „heerlijk", en in vs. 3, regel 3, „Sions Koning" verwisseld met „aller Koning".

GEZANG CL.

Dit Gezang is van A. Rutgers. Wij geven *zijn* tekst, waar die afwijkt van ons Gezang:

Vs. 1:

Het hart omhoog! o allerheuglijkst Feest!
De blijdste dag, die immer is geweest!
God gaf wel eer, God geeft aan mij zijn Geest,
Laat ons Hem danken. enz.

Vs. 3b.

Het nageslacht moet van dit heil getuigen
Dat God ons schenkt,
Die, als aan Abrams zoonen,
Nu ook aan ons, die 't eind der aard bewoonen
In gunst gedenkt.

Vs. 4.

Gods Zoon regeert! Wat bange nood ons knelt,
Zijn magt bedwingt, verplettert al 't geweld,
Hij bidt voor ons; wat zwarigheid ons kwelt,
God hoort zijn bede.
Die voor ons leeft, deelt ons den Trooster mede,
Zijn woord houdt stand
Naar zijn beloftenissen,
Brengt ons zijn Geest, door 's waerelds wildernissen,
In 't Vaderland!

GEZANG CLI.

Bij van den Berg t.a.p. Dl. IV, bl. 68, komt het gedicht voor, dat wij met geringe wijzigingen terugvinden in Gezang 151.

Bij v. d. Berg luiden van vs. 1 de laatste 2 regels:

U, die in ons al 't goede werkt,
Dat ooit ons hart in zich bemerkt,

en vs. 2:

Toen Jezus alles hier op aard
Volbragt had, voer hij hemelwaard,
En schonk u zijn gezanten,

Bij sterken wind, die 't huis doordrong,
En op elk hoofd een vuurge tong,
Om zijne Kerk te planten;
Straks zag men hen met kracht omgord,
En hun uw gaven ingestort.

In vs. 3 lezen wij regel 5 en 6 bij v. d. Berg:

Genezende, overal door 't land,
De kommerlijkste kwalen.

In vs. 6 regel 4 heeft v. d. Berg:

O Geest! o God! breek door! breek door!

GEZANG CLII.

Bij Feith t. a. p. bl. 28 treffen wij een lied aan van 7 verzen, waarvan er 6 zijn overgenomen, die Gezang 152 uitmaken. De wijzigingen in den tekst van Feith aangebracht, zijn van weinig beteekenis. Zoo luiden de laatste twee regels van vs. 1 bij Feith:

Wij mogen op dit Feest
Daarvan 't herdenken vieren.

In vs. 2 regel 7 en 8 lezen we bij Feith:

Toen vielen volkren neêr,
En kielden voor een leer.

In vs. 3 regel 4 en 5 heeft Feith:

Och! dat de zaligheid,
Zoo mild om ons verspreid.

en in dat zelfde vs. regel 11 is Feith's „Amen" vervangen door „'t menschdom".

Het vs., dat niet is opgenomen, luidt aldus:

Dat we, in een kerk geteeld,
Met uwen Geest bedeeld,
  Ons voorrecht niet versmaân;
Maar door uw gunst bekoord,
Op uw onfeilbaar woord
  Gestaâg naar meerder staan.
Dat ons de Geest ontvonk'
Die uwe leer ons schonk;
  Uw woord is geest en leven!
Wij wandlen in het licht,
Dat ons tot deugd verpligt,
  Wien heeft, wordt meer gegeven.

Wij kunnen 't billijken, dat dit vers geen plaatsing vond.

GEZANG CLIII.

Dit Gezang is van A. Rutgers, een nieuwe bewerking van een lied vroeger door hem ingediend [1]). Het werd 6 Juni 1805 te 's-Hage goedgekeurd, evenwel nadat het 4de vers gewijzigd was, dat bij Rutgers luidde:

Gij, gij maakt vroolijk, moedig, heilig,
  Gij sterkt het hart in allen nood,
Aan uw geleide gaan wij veilig,
  Zelfs doet ge juichen in den dood.
Bewaar ons, dat we U nooit bedroeven,
  Uw invloed is ons toegezeid,
Gij weet en schenkt wat wij behoeven,
  Zoo ga ons voor in eeuwigheid.

1) Zie Glasius, t. a. p. bl. 28.

GEZANG CLIV.

Dit Gezang is van Mevr. van Raesfelt (zie bij Gezang 44) en luidde oorspronkelijk aldus:

Uitbreiding der Kerk.

Op nu! op nu! 't hart naar boven,
't Is de dag van zaligheid,
Alles noopt ons God te looven
Voor het licht, dat hij verspreidt,
Daar men in den schaduw-dag
Alles slechts door neevlen zag.

Maakte God in vroeg're jaaren
Jacob slechts zijn woord bekend,
Nu wil hij zich openbaaren
Zelfs tot 's weerelds uiterst end.
Overal wordt nu het woord
Van vergeving klaar gehoord.

Zij, die Jezus naam nooit hoorden,
Heid'nen, blind en woest van aard,
Verre in 't Zuiden, verre in 't Noorden
Worden tot Gods Kerk vergaard,
Neger, Indiaan en Moor
Gaan zelfs aan verbondnen voor.

Liefdekoorden, die hen troonen,
Voeren hen naar Jezus heen,
Maaken hen, waar zij ook woonen,
Wie ze ook zijn, met ons tot één,
Één in wensch en hart en zin,
Bij 't geloof voegt broedermin.

Nieuwe broeders! Jezus leden!
Ja, wij zijn nu lotgemeen,
Smelten we onze smeekgebeden
Voor elkaar dan ook in één.
Één in wensch en hart en zin,
Bij 't geloof voegt broedermin.

Men nam te 's-Gravenhage aanstoot aan dat „troonen" in vers 4, regel 1, en heeft het „weggekregen."

Twee verzen zijn weggelaten, waarvan het laatste luidde:

Dus zien wij de tijden koomen,
Dat het drooge jammerdal
Mild bevloeid met levensstroomen,
Geen verschil meer kennen zal,
Tot de kruiskerk van deez' aard,
Juichende ten hemel vaart.

GEZANG CLV.

In 1799 (volgens Bennink Janssonius) verscheen te Amsterdam bij Johannes Weppelman, een klein bundeltje Gedichten, uit 18 n^rs^ bestaande, en geheeten: „Eenige Gezangen van het Zendeling-Genootschap tot uitbreiding van het Evangelie. In 't Nederduitsch gevolgd." N°. 14 luidt aldus:

Zingt den Heer, gij verre landen!
Zingt Hem, al gij volken zingt!
Ziet, nu breidt hij zijne handen
Tot u allen uit, en dringt
Zijne roepstem tot u door,
Prijst, prijst allen Hem daar voor!

Jezus heersch! wilt hem verhoogen,
Jezus, Gods en 's menschen Zoon!

't Aardrijk staat door zijn vermogen,
  En genaê omringt zijn troon!
Hemel! Aarde! weest verheugd!
Alles zij nu lof en vreugd!

Tooit u nu met feestgewaaden,
  Steden! Velden! trekt nu aan
't Lachend groen van bloemsieraaden!
  Alles moet ten zege gaan:
Dalen! rijst; bukt, Bergen! neêr,
Maakt een weg voor onzen Heer!

Ziet, Hij komt, om alle volken
  Mild te zeegnen als hun God.
Met Hem daalen, uit de wolken,
  Stroomen neêr van heilgenot;
En zijn gunstrijk aangezicht
Koestert alles door haar licht.

Met uitbreiding en wijzigingen is uit dit vers Gezang 155 geworden. Scharp (Afscheid van den Openbaren Evangeliedienst, bl. 106) noemt het onder de Gezangen van zijn „eigen opstel."

Doch wat trof onze aandacht? In 1823 verscheen te Amsterdam bij J. A. Meyboom „Verzameling van Liederen, waarbij gevoegd zijn eenige Psalmen en Evangelische Gezangen, ten gebruike van het Nederl. Zendeling-Genootschap." In een voorbericht wordt vermeld, dat deze „Kleine verzameling van Liederen op nieuws bewerkt of zamengesteld door den achtingswaardigen Dichter R. Feith" — thans met eenige Psalmen en Evangelische Gezangen vermeerderd, gedrukt werd. Met de zorg voor deze uitgaaf hadden zich belast H. Manger, J. Scharp, W. G. van Doorne, P. Chevalier en P. J. Laan. In dit bundeltje komt onder N°. 20 een gedicht voor: „Gods naam

waardig den lof van allen." 't Bestaat uit 4 verzen, en is bijna eensluidend met het gedicht van Scharp, dat wij hierboven overnamen. 't Verdient de aandacht, dat men deze redactie van Scharp's gedicht opnam, terwijl ook Gezang 155 voorkomt in dezen zelfden bundel op bl. 125. — Uit Scharp's „Eenige Gezangen" zijn er 15 gewijzigd opgenomen in de „Verzameling" van Feith.

Wij hebben van dit ééne vers van Scharp dus *drie* redacties: 1°. die van 1799; 2°. die van Gezang 155; 3°. die van 1823.

Het is eene vrije vertaling van een gedicht van Is. Watts, dat voorkomt in „*The Psalms of David*, imitated in het Language of the New-Testament and applied to the Christian State and worship by I. Watts, D.D." London, S. Ewens, 1833.

Psalm 96.

Christ's first and second coming.

Sing to the Lord, ye distant lands,
Ye tribes of ev'ry tongue;
His new discover'd grace demands
A new and nobler song.

Say to the nations, Jesus reigns
God's own Almighty Son;
His pow'r the sinking world sustains,
And grace surrounds his throne.

Let heav's proclaim the joyful day,
Joy through the earth be seen:
Let cities shine in bright array,
And fields in cheerful green.

Let an unusual joy surprise
The islands of the sea:
Ye mountains sink, ye valleys rise,
Prepare the Lord his way!

Behold he comes, he comes to bless
The nations as their God,
To shew the world his righteousness,
And send his truth abroad.

But when his voice shall raise the dead
And bid the world draw near,
How will the guilty nations dread
To see their Judge appear! [1])

Isaac Watts werd geboren 17 Juli 1674, de oudste van negen kinderen. Reeds vroeg vertoonde hij bij vlugheid van geest, aanleg voor de dichtkunst. Hij had kosteloos aan een universiteit kunnen studeeren, maar „wilde liever zich houden bij de dissenters", en ontving zijn opleiding aan een inrichting van Independenten. In 1702 werd hij predikant bij een gemeente, welke John Owen ook had gediend. Niet lang liet zijn gezondheid toe, dat hij zijn leeraarsambt geheel vervulde; hem werd dus een hulp-prediker ter zijde gesteld, en toen zijn zwakte toenam, werd hij huisgenoot van de aanzienlijke familie Abney; zoo vaak zijn gezondheid het toeliet preêkte hij; en toen ook dit hem onmogelijk werd en hij ontslag vroeg, wilde zijn gemeente daarvan niets weten. Hij behield titel en bezoldiging tot aan zijn dood. Hij was een vruchtbaar schrijver

1) Wij ontleenden dezen tekst aan een exemplaar van Watt's dichtbundel, dat in 't bezit is van 't Nederl. Bijbelgenootschap, en mij ter inzage werd gegeven door den Secretaris van 't Genootschap, mijn vriend C. F. Gronemeyer. — Menige bijzonderheid uit de geschiedenis van Watt's leven en van zijn gedichten, kan men vinden in 't fraaie boek van S. W. Christophers: Hymn-Writers and their Hymns. London. Partridge, 1866; verder in een artikel van Canon Leigh Bennet in Dictionary of National Biography i. v. en in „De Olijftak", Dl. IV, bl. 24 v.v. en 112 v.v.

over opvoedkunde, over wijsgeerige en godgeleerde onderwerpen, maar dankt zijn roem vooral aan zijn „Hymns" (1707) en „Psalms of David" (1719). In zijn bewerking van de psalmen brengt hij wat van God gezegd werd over op Christus, en maakt hen tot liederen toepasselijk op en voor zijn tijd- en geloofsgenooten. Eens zelfs verving hij „Israel" door „Brittannie." Zijn hymnen behooren tot het beste van hetgeen de engelsche literatuur bezit aan geestelijke liederen. Zijn in 1715 verschenen: „Divine Songs" voor kinderen zijn meer dan honderd maal herdrukt. Hij koesterde reeds in 1719 ariaansche gevoelens, en helde zelfs over tot unitarisme. Maar tot zijn laatste uur steunde hij op het verzoenend lijden van Christus. Hij stierf 25 November 1748.

Een gedenkteeken van Watts prijkt in de West-Minster Abtdij, en zijn standbeeld verrees in 't naar hem genoemde park te Southampton. Zijn portret vindt men in de Nationale Portret-Galerij te Londen. Al zijn werken verschenen in 1810 in zes folio-deelen.

GEZANG CLVI.

Dit Gezang is een bijna woordelijke vertaling van 't hier volgend gedicht van Gellert [1]):

---

1) Oden u. Ged. p. 182. In September 1837 kwamen de evangelischgezinde bewoners van het Zillerthal in Tyrol, die door de Oostenrijksche regeering uit het land gebannen waren, op pruissisch gebied, in de stad Schmiedeberg. Zij hielden er een treffende godsdienstoefening, waarheen zij in plechtigen optocht zich opmaakten Aan de deuren der kerk werden zij door de beide predikanten der plaats ontvangen, waar het lied: „Wenn Christus seine Kirche schützt" werd aangeheven. Men zie Herzog Real. Enc.[2] Dl. 17, bl. 512.

Der Schütz der Kirche.

Wenn Christus seine Kirche schützt:
So mag die Hölle wüten.
Er, der zur Rechten Gottes sitzt,
Hat Macht, ihr zu gebieten.
Er ist mit Hülfe nah:
Wenn er gebeut, stehts da.
Er schützet seinen Ruhm,
Und hält das Christentum:
Mag doch die Hölle wüten!

Gott sieht die Fürsten auf dem Thron
Sich wider ihn empören;
Denn den Gesalbten, seinen Sohn,
Den wollen sie nicht ehren.
Sie schämen sich des Worts,
Des Heilands, unsers Horts;
Sein Kreuz ist selbst ihr Spott;
Doch ihrer lachet Gott,
Sie mögen sich empören!

Der Frevler mag die Wahrheit schmähn;
Uns kann er sie nicht rauben.
Der Unchrist mag ihr widerstehn;
Wir halten fest am Glauben.
Gelobt sey Jesus Christ!
Wer hier sein Jünger ist,
Sein Wort von Herzen hält,
Dem kann die ganze Welt
Die Seligkeit nicht rauben.

Auf, Christen! die ihr ihm vertraut,
Laszt euch kein Drohn erschrecken!
Der Gott, der von dem Himmel schaut,
Wird uns gewiss bedecken.
Der Herr, Herr Zebaoth,
Hält über sein Gebot,
Giebt uns Geduld in Noth,
Und Kraft und Muth im Tod,
Was will uns denn erschrecken?

De vertaling is van A. van den Berg, maar wij nemen hier de vertolking op van Grave, welke aldus luidt:

Als Christus zijne Kerk bewaart,
Dan mag de Hel vrij woeden:
Hij, die het Godsrijk heeft aanvaard,
Zal haar voor kwaad behoeden.
Haast nadert zijn ontzet;
Hij spreekt, en ze is gered.
Hij staaft zijn roem alom;
Behoudt het christendom:
Laat dan de hel vrij woeden.

God ziet de Vorsten op den troon
Zich tegen hem verzetten.
Zij willen zijn gezalfden Zoon
Niet eeren naar zijn wetten.
Zij schamen zich de leer
Van Jezus, onzen Heer:
Zijn kruis wordt zelfs veracht,
Schoon God hen doch belagcht,
Zij mogen zich verzetten!

1) Oden u. Ged. p. 182.

Een spotter mag de waarheid smaên,
Hij kan ze ons niet ontrooven;
De dwaalgeest mag haar tegenstaan,
Wij blijven haar gelooven.
o Jezus! U zij de eer!
Wie Hem volgt, als zijn Heer,
En neemt zijn Woord in acht,
Dien kan al 's waerelds magt
De zaligheid niet rooven.

Op, Christen, gij die hem betrouwt!
Geen dreigen doe u schrikken,
Want God, die 't van zijn troon aanschouwt
Verbreekt der boozen strikken;
De Heere Zebaoth
Is hen te sterke God,
Geeft ons geduld in nood,
En sterkt ons in den dood,
Wie wil ons dan doen schrikken?

Dat Grave's vertolking aan den dichter van óns Gezang 156 bekend is geweest, kan, dunkt mij, niet twijfelachtig zijn. De punten van overeenkomst zijn te groot. Wel geven wij aan de redactie van 't Gezang den voorkeur, maar de bewerker moet de eer, die hem wordt toegebracht, deelen met Grave.

GEZANG CLVII.

In van den Berg's „Proeven", Dl. IV, bl. 75 komt het gedicht voor, dat met geringe wijzigingen Gezang 157 werd. Bij v. d. Berg luidt vs. 3 aldus:

Och Heer! och Heer, leen ons gehoor!
Och open zulken dooven 't oor!

Och wierd hun 't kommervol gevaar,
Waarin ze zijn, eens openbaar!
Elk oogenblik kan 't laatste zijn:
Mijn God, wat zal dan 't einde zijn?

Bij v. d. Berg is vs. 7:

Gij schonkt hun nog oneindig meer,
Och! doe 't hun eens verstaan, o Heer!
Uw eenigen, uw lieven Zoon;
Op aard gezonden uit uw troon,
Vergoot voor hun zijn Godlijk bloed,
Maar ach! zij traden 't met den voet!

De beide laatste regels van vs. 8 luiden bij v. d. Berg:

Bewerk hen door uw Geest! Bekeer,
Bekeer Gij zelf den zondaar Heer!

GEZANG CLVIII.

In Feith's Werken t. a. p. bl. 182 komt het gedicht voor, dat wij nagenoeg in zijn geheel terugvinden in ons Gezang 158. De aanhef bij Feith is:

o Jezus, steeds tot hulp gereed!
Och! dat mijn hart het nooit vergeet',
Dat ge eens mijn Regter slechts zult wezen.

De 7de regel van vs. 2 is bij Feith:

Natuur stuiptrekkend henen vliedt.

Bij Feith begint vs. 4:

Maar wie, o God! wie zal bestaan,
Waar ook onze allerbeste daân
Met onze jongste hoop bezweken.

Vs. 5 onderging nog al eenige wijziging, immers lezen we bij Feith:

Hij, die, waar hem zijn deugd ontschiet,
Zijn Borg in zijnen Regter ziet;
Die, eens door nood tot Hem gedreven,
Sinds zijne vreugd, zijn wellust vond,
Om, naar de Leer uit zijnen mond,
Hier dankbaar voor zijn God te leven,
Vol zielrust schouwt hij 't Oordeel aan,
Gods waarheid doet hem veilig staan.

In vs. 6 is in regel 3 „'t verderf" van Feith veranderd in „bederf"; de laatste 3 regels luiden bij Feith:

Van alle, ook van de grootste zonden,
Geen uitzigt baart hem groote smart,
De vrijspraak suist reeds door zijn hart.

Ook vs. 7 wijkt eenigszins af van den tekst volgens Feith, die luidt:

Mijn Heiland! dat uw toekomst mij
Ten steun hier op mijn doortogt zij,
Tot baak en rigtsnoer van mijn handel,
Ter noordstar, die mij veilig leidt,
Waar nacht of ontij mij verbeidt,
Opdat ik als een wijze wandel',
En altijd op uw komst bedacht,
U vrolijk uit den hemel wacht!

Van 't achtste vers bij Feith is aan 't einde van vs. 7 van 't Gezang alleen de laatste regel overgenomen.

GEZANG CLIX.

Dit Gezang is een vrij-getrouwe vertaling van Gellert's gedicht „Am neuen Jahre" [1]). Zij is van v. d. Kasteele, en te vinden in de „Stigtelijke Mengelpoëzie van Hieron. v. Alphen en Pieter Leon. v. d. Kasteele", 7de druk, bl. 356.

De vertaling van v. d. K. is nagenoeg ongewijzigd overgenomen; alleen vs. 4 luidt bij hem anders, en wel aldus:

Wees vaderlijk uw volk nabij
In al hun tegenheden;
Dat uwe ontferming blijkbaar zij
In Jezus arme leden!
Begunstig iedre goede daad,
En wil, o God! met heil en raad
Onze Overheid bekleeden.

Bij Gellert luidt dit vs.

Hilf deinem Volke väterlich
In diesem Jahre wieder,
Erbarme der Verlassnen dich
Und der bedrängten Glieder.
Gieb Glück zu jeder guten That,
Und lass dich, Gott, mit Heil und Rath
Auf unsern Fürsten nieder.

GEZANG CLX.

Feith is de dichter van dit alom bekend en treffend Gezang „Op het nieuwe jaar", dat wij gewoon zijn op den Oudejaarsavond te zingen. Er is te 's-Gravenhage geen ver-

1) t. a. p. bl. 181.

andering in gebracht. Bevreemdend mag het heeten, dat er eerst bezwaar bestond tegen de opneming (zie Glasius t. a. p. bl. 29). Het lied komt voor in Feith's Werken, Dl. IX, bl. 125.

In de Bibl. van theologische letterkunde IV^de^ Dl. 1ste Stuk, bl. 916 wordt gewezen op 't veelvuldig gebruik van het woord „kwijnen" bij Feith. In vers 2 van Gezang 160 lezen wij: „Voorgeslachten *kwijnden* henen", dat er door kan met het oog op de tegenstelling van „bloeien". Iets anders is het in Gezang 187 : 5: „Hij leert en troost de zijnen, Die om zijn leger kwijnen"; en in Gezang 191 : 3: „Neen, millioenen *kwijnden* heen, Moedig op uw trouw alleen". Op een andere plaats zegt Feith:

Zoo zij, na 't aardsche sterven,
De dood mijn hoogst gewin,
Zoo *kwijne* ik in mijn sterven
Ten eeuwgen leven in.

en op een andere plaats: „Waarin mijn jongste kusch [1]) op uwe lippen kwijnt."

't Zou niet moeilijk vallen, ook bij andere dichters het veelvuldig gebruik van 't woord kwijnen aan te wijzen, en dat in den onbepaalden zin van afnemen, of treurig zijn.

GEZANG CLXI.

Dit Gezang dankt zijn oorsprong aan een lied van Niemeyer. Wij willen iets mededeelen uit het leven van dezen door zijn tijdgenooten en ook in ons land geëerden man [2]).

---

1) Voor „kus", ook bij andere schrijvers voorkomend.

2) Men zie: A. H. Niemeyer, zur Herinnerung an dessen Leben u. Wirken, von A. Jacobs. Herausg. von J. G. Gruber, Halle 1831. Koch, t. a. p. bl. 369 v.v. — Palmer, Herzog Real Enc.[2] i.v. — Allgemeine Deutsche Bibliothek (Duncker u. Humblot) i.v.

August Herman Niemeyer was een achterkleinzoon van den beroemden Francke te Halle, wiens voornamen hij droeg. Zijn moeder was een dochter van Freylinghausen, die gehuwd was met Francke's eenige dochter. Hij werd geboren 1 Sept. 1754 te Halle, waar hij studeerde in de theologie, voornamelijk onder Semler en Nösselt. In 1784 werd hij benoemd tot gewoon hoogleeraar in de godgeleerdheid, en hoofd van het paedagogium. Hij beleed wat men genoemd heeft een „goedhartig rationalisme"; hij ziet in Jezus Christus vóór alles den leeraar, en wel der humaniteit. Hij tracht het onderwijs des bijbels verstaanbaar te maken voor zijn tijdgenooten, en is zich niet bewust ervan te verschillen.

Niemeyer's vaardigheid in het voeren van de pen maakte hem tot een ongewoon vruchtbaar schrijver. Maar zijn hoofdarbeid en hoofdverdienste ligt in hetgeen hij voor het onderwijs te Halle in 't algemeen en voor de Universiteit aldaar in 't bijzonder gedaan heeft. Hij heeft haar onder de fransche overheersching van den ondergang weten te redden, en, toen hij als gijzelaar te Parijs vertoefde, en in zijn houding tegenover Jérome, den Koning van Westfalen, zich betoond, een man van karakter te wezen [1]). Hij is 7 Juni 1828, als „een gelukkig grijsaard", gelijk hij zich zelf noemde, overleden. Van zijn werken vermelden wij hier „Charakteristik der Bibel" waarvan in 1779 een Nederlandsche vertaling het licht zag te Amsterdam bij J. Döll. In 1831 verscheen te Leiden bij L. Hording en Zoon en C. G. Menzel, het eerste deel van een vertaling van de 6de Hoogduitsche uitgaaf door A. C. Romswinckel, pred. te Dordrecht. In een aankondiging ervan in de Godgel. Bijdragen van 1832,

1) Toen 2 Juli 1808 Koning Jérome den rijksdag van het Koninkrijk Westfalen opende te Kassel, was Niemeyer uit Halle onder de Stenden een van de vertegenwoordigers der geleerden. Wetensch. Bladen, Maart 1916, bl. 385.

bl. 887, wordt gezegd: „Niemand onzers lezers zal onbekend zijn met de *Bijbelsche Karakterkunde* van Niemeyer; dezelve behoort onder de klassieke werken, welke in geen Bibliotheek van iemand, die zich op Bijbelkennis toelegt, kan gemist worden." Willem de Clercq (zie zijn Dagboek Dl. I, bl. 21) zegt: „Je lis avec beaucoup de plaisir l'ouvrage de Niemeyer sur la bible." Het werk is zeer breedsprakig, wat het lezen bepaald vermoeiend maakt, maar het bevat toch menige oorspronkelijke psychologische opmerking. Niemeyer meent, dat uit de mogelijkheid om bijbelsche karakters te teekenen, de historische betrouwbaarheid blijkt van den Bijbel. Het verdient opgemerkt te worden, dat hij geen karakterbeeld teekent van den Heiland. Hieruit spreekt de eerbied en vereering voor den „goddelijken" Meester, dien men toch niet durfde plaatsen op het niveau der menschheid. — Van Niemeyer's „Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts" 3 Dln. zag nog in 1834—35 de 9de druk het licht. Het boek bevat inderdaad veel goeds, en kan door onze paedagogen nog met vrucht geraadpleegd worden. — W. H. Riehl deelt meê, dat hij op 't gymnasium godsdienstonderwijs ontving uit Niemeyer's „Lehrbuch der Religion". „Wir haben das Buch gern gehabt", zegt hij [1]).

A. H. Niemeyer was ook een vruchtbaar dichter [2]). Hij vervaardigde niet minder dan 100 geestelijke liederen, waarvan er vele in de toenmalige gezangboeken werden opgenomen. Dat is ook 't geval met een lied, dat voorkomt in zijn „Auswahl einiger vorzüglichen neueren Geistlichen Lieder zum Privatgebrauch", 1772, en aldus aanvangt:

O dasz von meinen Lebenstagen.

---

1) Religiöse Studiën eines Weltkindes, Stuttgart, 1894. bl. 455.

2) Zijn zangspel „Abraham op Moria" werd vertaald door Brender à Brandis, 1781.

Het bestaat daar uit 12 verzen. In 1814 heeft Niemeyer zelf in zijn „Gedichtsammlung" het 3de en 8ste vers weggelaten. In „Sammlung neuer Geistlicher Lieder. Ein Anhang zu Joh. Anast. Freylinghausens Gesangbuch." (Halle, 1831) komen de 12 verzen voor; in Knapp's Evangelischer Liederschatz, N°. 2169, treffen wij 11 verzen aan van dit lied; in „Christl. Gesangbuch zur Beförderung öffentlicher u. häuslicher Andacht" (Bremen, 1812) zijn slechts 10 verzen opgenomen, en enkele wijzigingen aangebracht, en in 't „Evangelisches Gesangbuch von Jülich, Cleve, Berg u. von der Grafschaft Mark", (Elberfeld, 1844) is dit Gezang herleid tot 6 verzen. Daar ons Gezang 161 slechts 4 verzen telt, begrijpt men, dat van Niemeyer's gedicht een zeer bescheiden gebruik is gemaakt; ook is 't grootendeels meer aan Niemeyer ontleend, dan uit zijn Hoogduitsch vertaald. Wij nemen hier de verzen over, die wij in Gezang 161 geheel of gedeeltelijk terugvinden:

O dass von meinen Lebenstagen
Doch keiner ganz verlohren sey!
Verlohrne Stunden, ach, sie nagen
Zu spät das Herz mit Gram und Reu',
Und den entflohnen Augenblick
Bringt kein Gebet, kein Fleh'n zurück.

Lass jeden meiner Augenblicke
Hinfort mir innig theuer sein;
Die Zeit, die du zu meinem Glücke,
Mir gabst, durch Sünde nicht entweihn,
Nie durch die Lust der Eitelheit,
Die doch zuletzt das Herz bereut.

Noch ist es Tag; jetzt, Herr der Stärke,
Gieb Wollen mir und Kraft zur That,

Damit ich wirke gute Werke,
Eh' Nacht, da niemand wirket, naht.
Wie viel ist noch für mich zu thun;
Und ich, ich sollte jetzt schon ruhn?

Auf, auf mein Geist, lass keine Stunde
Des Lebens ungenützt vorbey!
Gelobe heut mit Herz und Munde,
Sei dem Gelübde ewig treu:
Dir, Herr der Zeit und Ewigkeit,
Sey hier mein Leben ganz geweiht!

Niemeyer's Gedichten ademen den geest, die in de kringen, waartoe meerendeels ook de verzamelaars onzer Gezangen behoorden, overheerschend was. 't Mag bevreemdend heeten, dat niet meerdere van zijn liederen in onze taal overgezet zijn. Albert Knapp heeft er verscheidene in den eersten en tweeden [*niet* in den derden] druk van zijn bekend werk opgenomen.

Wie heeft nu te 's-Gravenhage het grootste aandeel gehad in de redactie van Gezang 161? Dit is uit de Acta van de verzamelaars niet op te maken. Scharp noemt dit Gezang niet onder degenen, die hij geheel of gedeeltelijk heeft vervaardigd. Het schijnt, dat meerdere leden der Commissie het „bewerkt" hebben.

GEZANG CLXII.

Dit Gezang is van Ds. B. van Weemen. In zijn geschrift „Iets tot stichting" [1]) komt op bl. 20 v.v. voor een „Nieuwjaarszang." Hij bestaat uit 14 verzen. Wij nemen hier het 6-tal over, dat de stof heeft geleverd voor even zoovele verzen van Gezang 162. Het derde vers van 't Gezang is niet ontleend aan 't gedicht van v. Weemen, maar er ingelascht door

1) Zie hierboven bij Gezang 19.

A. Rutgers, aan wien wij de „verbetering", zoo als het heette, van 't geheele lied te danken hebben. Hij had voorgesteld vers 1 te doen luiden:

Wij treên een nieuwen tijdkring in,
U wijden wij zijn aanbegin,
U, o bewaarder van ons leven!
Hij faalt niet, die uw hulp verbeidt,
Wij zullen uw barmhartigheid
Met dankerkentnis hulde geeven.

Dit voldeed niet, en nadat nog een andere lezing was voorgesteld en afgekeurd, kwam men tot ons tegenwoordig 1ste vers.

Hier volgt het zestal strofen van Ds. van Weemen:

Nieuw-jaars-zang.

1. Ik treed een nieuwe loopbaan in —
Het is een *Jaar*, 't welk ik begin! —
Wat kan m' al wedervaren —
Mij — nooddruftvollen — zwakken mensch!
Hoe krijg ik mijnen harten-wensch?
Wie redt mij uit gevaren?

7. Die God regeert door wijs beleid —
Hij richt door Zijn' voorzienigheid,
All' onze lotgevallen:
Hij heeft het alles goed bepaald —
Nooit heeft zijn plan in 't minst gefaald —
Zijn oog waakt over allen.

8. Welzalig dan, die op Hem bouwt,
Zich en zijn lot Hem toevertrouwt,
Op Zijn genaê blijft wachten;

Die zich versterkt in zijnen God,
Die, vol oprechtheid, Zijn gebod
Bestendig blijft betrachten!

9. Zijn hart beeft voor de toekomst niet,
Als zijn geloof zijn God maar ziet;
Dan is 't hem nooit te duister:
Hij wacht op d' uitkomst van Gods daên,
Hij weet, dat al des Heeren paên
Zijn waarheid — liefd' en luister!

10. Welaan, mijn Christen! schep dan moed!
God is getrouw — sterk — wijs en goed:
Die Hem eert zal Hij loonen:
Hij redt hem uit den bangsten nood,
Verlaat hem niet — zelfs in den dood,
Maar wil met gunst hem kronen.

14. Dat ieder klagt en zorge staak'!
Dat elk God vreez' en bidd' en waak'!
Bij goed doen, blijv' geloven;
Dan schrikt ons hart voor geen gevaar,
En niemand zal in 't nieuwe jaar,
Gods hulp aan ons ontroven! —

GEZANG CLXIII.

In v. d. Berg's „Proeven", Dl. IV, bl. 113, vinden wij een gedicht, waarvan hij zegt, dat het oorspronkelijke voorkomt in „het gezangboek van de Luthersche gemeente te Bremen."

Het komt dáár niet alleen voor; immers is het te vinden o. a. in 't meermalen door ons vermelde „Gesangbuch für den Öffentlichen Gottesdienst der evangelisch-protestantischen Gemeinden der freien Stadt Frankfurt", n°. 791. — Het is ver-

vaardigd door Dr. Godfried Benedict Funk. Deze heeft een merkwaardigen levensloop gehad [1]). Hij werd geboren 29 November 1834; bezocht op zijn 13de jaar het gymnasium te Freiburg, en werd op zijn 16de levensjaar reeds door den rector dier inrichting belast met het onderwijs van zijn zoon. Hij geraakte echter in twijfel ten aanzien van eenige hoofdwaarheden van den christelijken godsdienst, en trad daarover in briefwisseling met den gevierden J. A. Cramer. Als student te Leipzig had hij vertrouwelijken omgang met Gellert. In 1756 werd hij gouverneur van de kinderen van Cramer, die toen te Kopenhagen hofprediker was. Funk genoot toen zeer van den omgang met vele beroemde menschen, en zag bijna dagelijks Klopstock, dien hij dweepachtig vereerde. „Klopstock is zoo veel als mijn engel", zeide hij. Daar hij nog altijd niet besluiten kon, de symbolische boeken der luthersche kerk te onderschrijven, werd hij eerst sub-director, en in 1772 rector der Domschool te Maagdenburg. Hij maakte daar veel werk van het godsdienstonderwijs, en beijverde zich „zijn leerlingen den godsdienst in 't algemeen als gewichtig voor het leven voor te stellen, en hen tegen de klippen van den tijd, en allermeest tegen de heerschende onverschilligheid ten aanzien van den godsdienst te wapenen." Aan 't gebed en het gezang hechtte hij groote waarde. In 1785 werd hij consistoriaalraad, en in 1804 *honoris causa* Dr. in de theologie.

Zijn laatste levensjaren waren door de overheersching der Franschen zeer onrustig; den 18 Juni 1814 ontsliep hij. In den Maagdenburger Dom prijkt zijn marmeren borstbeeld met het opschrift: *Scholae, ecclesiae, patriae decus.* Zijn vroomheid

1) Zie Koch, t. a. p. die verwijst naar G. B. Funk's Leben, Charakter u. Verdienste 2 Th. Herausgegeben von seinen Zöglingen und Freunden. Berlin 1821.

uitte zich vooral in een kinderlijk vertrouwen op God, en in de vaste hoop op een eeuwig zalig leven na deze aardsche loopbaan, waarin men Gods geboden naar vermogen, en naar Christus' voorbeeld en leer trachtte te vervullen.

Hij dichtte 27 geestelijke liederen, waarvan de oudste meerendeels zijn opgenomen in 't Gezangboek van de Kopenhaagsche St. Petri-Gemeente van 1760. — A. Knapp heeft in den 1sten en 2den, niet in den 3den druk van zijn Liederschatz meer dan één gedicht van Funk opgenomen; o. a. (N°. 3461), een zeer ernstig lied op het laatste oordeel, dat aldus aanvangt:

Der unsre Schwachheit an sich nahm,
Als er, uns zu versöhnen kam,
Kommt zum Gerichte wieder.

Het lied, dat door van den Berg vertaald, nu ons Gezang 163 is, telt in 't oorspronkelijke slechts 7 verzen. Het derde vers komt bij Funk en ook bij van den Berg niet voor; dat vee, „huppelend door de velden", had dan ook wel achterwege kunnen blijven. De vertaling is vrij getrouw, en niet onverdienstelijk. Er zijn enkele wijzigingen in gebracht. J. Scharp (Afscheidsrede, bl. 105, noot) zegt, dat Gezang 163 slechts „gedeeltelijk" van hem is. Wij hebben aan hem vers 3 en enkele inlasschingen en wijzigingen in de vertaling van v. d. Berg te danken, gelijk blijkt uit de notulen van den 2den Coetus van 5 Juni 1805.

Zoo is in vs. 2 regel 5, v. d. Berg's „*worm*, die op een blaadje leeft", vervangen door een „rups"; — bij Funk luidt het:

Der Wurm der in dem Staube lebt,
Der Vogel, der in Luften schwebt.

De door hem bedoelde tegenstelling tusschen het *hooge* en *lage* ging in de nederlandsche overzetting verloren.

Het 4de vs. van Gezang 163 (2de helft) luidt bij Funk:

Und voll Erbarmen schaut herab
Der Allen Seyn und Leben gab,
Auf seiner Schöpfung Werke.

Het laatste vs. luidt bij Funk:

Von dir kommt, was uns hier erfreut,
Du Urquel aller Gaben;
Dort wirst du uns mit Seligkeit
In reichern Strömen laben.
Wohl, wohl den Menschen, die schon hier
Sich dir ergeben, und einst Dir
In Christo freudig sterben.

Van den Berg had vertaald:

Gij geeft al wat ons hier verheugt,
Gij, Gever aller gaven;
Maar eens zult Ge ons, met hooger vreugd,
Uit rijker stroomen laven.
Omhoog looft U der Englen schaar;
Ook wij, wij zullen U eens daar,
Als zij, onsterflijk, loven.

Ook om de fraaie melodie hebben wij dit laatste vers dikwerf doen zingen door de Gemeente. — 't Gezang staat beneden Paul Gerhard's: „Geh aus mein Herz, und suche Freud."

GEZANG CLXIV.

In van den Berg's „Proeven", Dl. II, bl. 95, komt een gedicht voor, waaraan Gezang 164 is ontleend, en dat aldus luidt:

Hoe wijs, hoe schoon zijn al de dingen,
Die Gij, mijn goede Schepper, maakt!
Uw trouwe voorzorg wil ik zingen,
Mijn harte klopt, mijn boezem blaakt.
Van d' opgang tot den nedergang,
Loof U mijn dankbaar lofgezang.

Waar heen in 't rond mijne oogen weiden,
Maakt Gij uw wondre goedheid groot,
Den kudden geeft Gij ruime heiden,
En Uwen menschenkindren brood.
De worm in 't stof, de rupse op 't blad,
Eet zich, door uwe voorzorg, zat.

Met uwe zonne, stroomt het leven
In elke borst, in elke plant;
De vreugd gaat door de dalen zweven
En 't rundvee dartelt op het land.
Bezield door haren zachten gloed,
Vermaakt de visch zich in den vloed.

Op onze velden druppelt zegen,
Met elken koelen morgendau,
Verfrischt door uwen zagten regen
Ontluikt de vrolijke landou.
De beek, die door de dalen zwiert,
Verkwikt den wandlaar en 't gediert.

Daar staan ze, die uw lof vermelden!
Al wat ik zie, prijst uwen naam;
En bergen, dalen, wouden, velden,
Vereenigen hun danklied saam.
Elk ding, hoe groot, hoe klein het zij,
Is in uw zorg voldaan en blij.

Mijn ziel, verheug u in den Heere!
Wees enkel ijver, liefde, dank!
Uws Scheppers gunst en magt ter eere
Klinke uw godvruchte cytherklank!
Van d' opgang tot den nedergang,
Loof Hem uw dankbaar lofgezang!

Zoo als men ziet, is Gezang 164 één vers rijker dan het gedicht van v. d. Berg, — en wijkt het er op vele plaatsen van af. Merkwaardig is het, dat in vers 2 bij van den Berg wederom die *worm* voorkomt van Gezang 163, die nu van „het blad" is verhuisd naar het stof. Ds. Rutgers heeft het gedicht van v. d. Berg gewijzigd, zoodat wij aan hem de redactie hebben te danken, welke het heeft in Gezang 164.

Van den Berg deelt meê, dat hij dit lied heeft overgenomen uit C. C. Sturm, Lieder u. Kirchengesänge. Wij willen daarom hier eerst aangaande Sturm [1]) iets mededeelen.

Christoph Christian Sturm is geboren 25 Januari 1740. Hij behoorde tot het geslacht Sturm, reeds in de 16de eeuw vertegenwoordigd door den beroemden Jakob Sturm. Christoph Christian Sturm studeerde te Jena, en werd er in 1761 Magister. Hij was eerst werkzaam aan 't paedagogium te Halle, daarna conrector te Sorau, vervolgens predikant, eerst te Halle, toen te Maagdenburg, en van 1778 tot aan zijn dood „Hauptpastor" aan de St. Petrikerk te Hamburg. Algemeen bekend en geliefd was hij om zijn onuitputtelijke dienst- en hulpvaardigheid. Hij werd daarin ter zijde gestaan door een voortreffelijke huisvrouw. In zijn prediking paarde hij ernst en

1) Zie Koch, t. a. p. Dl. IV, bl. 357. Hij verwijst naar C. C. Sturm, Leben u. Charakter von J. F. Feddersen. Hamburg 1786. Men zie ook J. P. Lange, die Kirchliche Hymnologie. Zurich 1843 bl. 59.

zachtmoedigheid. Zijn leven werd verbitterd door een strijd met den bekenden Senior Johann Melchior Göze [1]), die Sturm beschuldigde van rationalisme, omdat hij leerde, dat heidenen zalig kunnen worden. De gezondheid van Sturm heeft daaronder ernstig geleden. In den zomer van 1786 overviel hem een bloedspuwing, welke werd gevolgd door een krankheid, waaraan hij na weinige dagen bezweken is. Kort vóór zijn sterven, zeide hij tot een vriend op zijn hart wijzende: „Hier is het volkomen rustig." Met een vroolijk gelaat legde hij het hoofd ter eeuwige rust neder, 26 Augustus 1786. J. P. Lange zegt van hem: „Sturm heeft geen rijkdom en diepte van leerstellig gehalte, maar hij bezit toch „einen tüchtigen Kern."

Hij heeft grooten opgang gemaakt door zijn herhaaldelijk gedrukte stichtelijke werken, o. a. door zijn „Betrachtungen über die Werke Gottes im Reiche der Natur und der Vorsehung auf alle Tage des Jahrs", 1772—76, dat in meer dan één taal is overgezet, en waarvan nog in 1838 een nieuwe, door een roomsch-katholiek geestelijke bewerkte uitgaaf het licht zag. Ofschoon hij in Jezus Christus den voor ons gestorven Heiland eerde, staat toch bij hem de Heer als leermeester eener voortreffelijke deugdenleer op den voorgrond, en spreekt hij bij voorkeur over hetgeen de natuur ons leert van Gods grootheid, wijsheid, enz.

Als dichter is Sturm niet onvermaard geweest, en meer dan één van zijn liederen is in Kerkboeken opgenomen. Bilderdijk vertaalde van hem meer dan één lied. De bundel, waaraan van den Berg ons Gezang 164 ontleende („Lieder und Kirchengesänge") zag in 1780 te Hamburg het licht.

---

1) Wij herinneren slechts aan zijn strijd met Lessing.

Sturm's lied luidt aldus:

Gott sorgt für uns! O singt ihm Dank!
Ihr Christen singt ihm gern!
Vom Aufgang bis zum Niedergang
Trägt uns die Huld des Herrn!

Vom Menschen bis zum kleinsten Wurm
Reicht seine Gnad' und Macht;
Im Sonnenschein, im Wettersturm
Ist er auf Heil bedacht.

Was wir auf Hoffnung ausgestreut
Hat seine Huld vermehrt;
Er hat das Flehn um Fruchtbarkeit
Auch dieses Jahr erhört.

Mit frohgerührter Seele bringt
Nun Dank und Preis ihm dar!
Die Aehre, die von Segen sinkt
Bekrönt durch ihn das Jahr.

Ja, Höchster, wir verehren dich
Mit kindlich frohem Dank;
Du nährst uns, du giebst väterlich
Noch mehr als Speis und Trank.

Gesundheit, Frieden und Gedeihn
Zu unsrer Hände Fleiss,
Auch das giebst Du. Nur dir allein
Gebührt dafür den Preis.

Lass deines Segens Ueberflusz
Uns, Herr, gesegnet seyn;
Und lehr uns, wie wir im Genusz
Mit Mässigkeit uns freun.

Vermehr in uns die Zuversicht,
Dir gänzlich zu vertraun;
Auf dass wir einst in deinem Licht
Des Glaubens Aerndte schaun.

Sturm's lied staat, dunkt ons, in waarde achter bij ons Gezang 164.

GEZANG CLXV.

Het gedicht van Münter (zie over hem hetgeen wij meedeelden bij Gezang 6), waarvan ons Gezang een vrije bewerking heeten mag, luidt in het Duitsch aldus:

Schon sendest du den Herbst, o Gott!
Schon früher sinkt auf dein Gebot
Die schöne Sonne nieder,
Und mit umwölktem Angesicht
Erscheinet uns ihr schwächres Licht
Erst spät am Himmel wieder.

Das milde Jahr ist nun entflohn;
Die rauhen Stürme brausen schon
Durch die entblössten Felder;
Die letzte Blume neigt ihr Haupt,
Des Herbstes kalter Hauch entlaubt
Die Gârten und die Wälder.

Wie ziehn die Nebel nun daher!
Wie sind die Aecker schon so leer
Von allem Erntesegen!
Verödet scheint die schönste Flur;
Entkräftet siehet die Natur
Der Winterruh' entgegen.

Die Vögel, die dem Frost entfliehn,
Beginnen schon davon zu ziehn,
Weit über Land und Meere.
Du nimmst der Wandernden dich an;
Du, Herr, bezeichnest ihre Bahn
Und sättigst ihre Heere.

Uns treibt, o Herr, kein rauher Nord
Aus unsrer wärmern Wohnung fort,
Du willst uns stets versorgen.
Ja, deiner Huld vertrauen wir;
Erneut wird sie gewiss auch hier
Mit jedem Wintermorgen.

Du schaffst, dass wir in Sicherheit
Der ungestümen Monde Zeit
Beginnen und durchleben.
Es musste, Herr! auf dein Gebot,
Das Land uns für den Winter Brot,
Dem Vieh sein Futter geben.

O du, der Schwache gern beschützt,
Die Armen nährt und understützt,
Du mächtiger Erhalter!
Du stärkst, wenn unsre Kraft entflieht,
Und sie, dem Felde gleich, verblüht,
Uns liebreich auch in Alter.

Ja, wohl uns! wenn zu jeder Zeit
Mit weiser frommer Sorgsamkeit
Wir deine Gnade suchen.
Wer treu erfüllt des Lebens Pflicht,
Der wird den frühern Jahren nicht
Im Herbst des Alters fluchen.

Ons Gezang 165 wint het, naar onze meening, in alle opzichten van Münters lied, dat aan 't einde matter is dan in den aanhef, terwijl 't omgekeerde het geval is bij ons lied. Wij danken het aan Bilderdijk, in wiens dichtwerken, uitgegeven door da Costa, het voorkomt, (Dl. XIII, bl. 204) juist zooals het luidt in Gezang 165. Daar staat echter niet vermeld, dat het een vrije bewerking is van een lied van Münter [1]).

GEZANG CLXVI.

Dit Gezang is van Feith, en komt voor in de uitgaaf zijner Werken, Dl. IX, bl. 123.

Er is weinig in veranderd; in vs. 2 regel 2 werd „langs" vervangen door „op"; in vs. 4 „En loeg" door „En lacht'"; in vs. 3 luiden bij Feith regel 3: „Opdat haar groeikracht zich herbaarde" en regel 5 en 6:

> Vertrouwd heeft Landman aan haar voren
> In naam des Scheppers 't late koren.

In vs. 5 is in den 2den regel: „Hoe zucht" vervangen door „wenscht", en in den 9den regel kwam voor „Neen! godlijk zal mij 't welkom wezen" te staan: „Neen, welkom, zalig zal 't mij wezen."

Er bestonden bij de praeadviseerende commissie nog al ernstige bezwaren tegen dit gedicht; 't werd „verward en onverstaanbaar" genoemd. In den Coetus Contractus van 22 Mei 1805 vond men het wel wat „zwellende", maar de stichtelijke wending in de laatste twee coupletten verzoende er meê. Ook kwam men op tegen „zijlings en van verre" in vs. 1, áls zijnde een natuurkundige onwaarheid. Toch is 't vers aangenomen; „zijlings" maakte plaats voor „zijdlings", en overigens werden, zoo als ons bleek, weinig wijzigingen aangebracht. 't Ver-

1) Men zie verder Glasius, t. a. p. bl. 30.

wondert ons, dat men in het 5de vs. het realistische „verrotting" niet door een ander woord heeft vervangen [1]), en de onjuiste uitdrukking, dat wij die „verrotting" van ons zelven „aanschouwen" zullen, heeft gehandhaafd.

Het Gezang is letterlijk vertaald uit het duitsch van Münter. Als een bewijs daarvoor nemen wij het derde en vijfde vers van het hoogduitsch over:

Von ihrer Arbeit ruht die Erde,
Sie schläft von Gottes Hand bedeckt,
Dass ihre Kraft erneuert werde,
Bis sie der Frühling wieder weckt.
Vertrauet hat, in Gottes Namen,
Der Landmann ihr den späten Samen;
Der Schöpfer wacht auch über ihn,
Todt liegt er da; doch ihm wird Leben
Der Sonne Rückkehr wiedergeben,
Und reich an Hoffnung wird er blühn.

O Tag der vollen Himmelswonne,
Wie sehnet sich mein Geist nach dir!
O du, der Auferstehung Sonne,
Wann wirst du aufgehn über mir!
Erst muss ich die Verwesung sehen,
Erst das Vergängliche vergehen,
Die Saat muss sterben, um zu blühn,
Darf ich, ein Christ, den Tod noch scheuen?
Mit Leben wird er mich erfreuen,
Er führt mich zur Vollendung hin.

---

1) In Feith's Cantate „de Opstanding van Jezus" (Werken IX, bl. 203) lezen wij ook:

Dit vleesch, dat eens verrotting velt,
Zal schooner uit het stof weêr treden.

GEZANG CLXVII.

In van den Berg's „Proeven" Dl. III, bl. 87 vinden wij een gedicht: „In den Herfst." Het eerste vers komt bijna woordelijk overeen met vs. 1 van Gezang 167; in vs. 2 is in regel 4 het „lekker" brood veranderd in „voedzaam". — In vs. 3 is in regel 1 „Uwe is de vrucht" veranderd in „Gij schept de vrucht", en in regel 3 „gerijpt" veranderd in „gestoofd". De laatste regel van vs. 3 luidt bij v. d. Berg: „Uw is, o Heer! en vee en vrucht".

Wat bij v. d. Berg vs. 4 is, werd weggelaten. Aldus luidt het:

Ook woudt Gij ons den wijnstok geven,
Gij schenkt zijn druiven sap en leven,
  En geur en krachten aan den wijn.
Hij doet ons vreugde en moed erlangen,
En vrolijkheid aan onze zangen,
  Gij, Heer! Gij moet ons loflied zijn.

Dit vers werd niet opgenomen, omdat in ons land geen wijn groeit! De taalkundige constructie der laatste drie regels is ook niet onberispelijk.

Het 5de vs. bij v. d. Berg luidt:

U, Heer! hoort alles. Gij verzadigt,
Gij helpt, Gij sterkt, Gij begenadigt
  Uw schepsels, door uw grensloos rijk.
Al waar U uwe werken prijzen,
Wilt Gij U groot en goed bewijzen:
  Wie is, o God, aan U gelijk?

Van den Berg deelt meê, dat hij dit gedicht heeft ontleend aan Sturm. Het vijfde vers is er door de Commissie bijgevoegd.

GEZANG CLXVIII.

De dichter van dit lied is Johannes Cornelis Boot [1]). Hij was een zoon van Ger. Boot, predikant te Leur, en werd aldaar 20 Juli 1761 geboren. Na te Leiden gestudeerd te hebben, werd hij in 1785 predikant te Nieuwenhoorn, van waar hij in 1789 verhuisde naar Arnhem. Hij is aldaar werkzaam geweest tot zijn dood, 9 Juli 1834 [2]).

In 1803 werd hij door het Haagsche Genootschap tot verdediging van den chr. godsdienst met een zilveren medaille bekroond voor de beantwoording van zijn prijsvraag, waarin verlangd was: „Een duidelijk vertoog van den voordeeligen of nadeeligen invloed onzer hartstochten op het geloof en de zeden, met een onderrigt, hoe dezelve naar het Evangelie moeten bestierd worden."

In den Jaargang 1804 van de werken des Genootschaps beslaat die verhandeling 56 bladzijden. De schrijver geeft eerst een bepaling van wat hartstochten zijn; spreekt dan over hun voor- en nadeeligen invloed op geloof en zeden, en wijst daarna aan, hoe zij naar het evangelie moeten bestreden worden. Hij heeft vooral jongelieden op het oog; wijst op den onmisbaren bijstand van den H. Geest (bl. 48); spreekt van Gods „onwederstaanbare genade" (bl. 29); toont met Newton's Cardiphonia bekend en ingenomen te zijn, en eindigt met een citaat uit v. Alphen's en v. d. Kasteele's Stigtelijke Mengelpoëzy.

In „Wandelingen in de Omstreken der stad Arnhem", (Arnhem,

---

1) Men zie over hem 't Biograf. Woordenboek van Frederiks, en v. d. Branden, i.v. en Het Protestantsche Vaderland, i.v.

2) Hij is de vader van Prof. G. C. Boot en van den Minister C. H. B. Boot.

bij Paulus Nijhoff, 1828, 4de druk, bl. 58) vinden wij van Ds. Boot een onuitgegeven gedicht:

Wat kan bij zulk een scheppingspracht [1]),
In glans, in schoonheid halen?
Wiens dichtpenseel was ooit in staat,
Zulk grootsch tooneel te malen?
Wij staan verbaasd, verrukt, verblijd:
Waar dus natuur haar schoonheid spreidt,
Daar leert ze ons God aanbidden.

Hij, die zich in dit somber woud,
Waar hem de dichte blaân tot koele schaâuw
In aandacht bezig houdt, [verstrekken,
Voelt eerbied in de ziel verwekken.
Hij staart, geniet, en bij 't genot,
Klimt 't danklied op tot God.

Op bl. 66 komen nog eenige regelen van hem voor zonder beteekenis.

In „*Geldersch Arcadia* of wandeling over Bilioen en Beekhuizen", (Arnhem, Paulus Nijhoff, 3de druk, 1825) komt op bl. 19 een gedicht voor „bij zekere plechtige gelegenheid op Bilioen voorgedragen." De toenmalige eigenaar der heerlijkheid, van Spaen, wordt aan 't einde van dit gedicht aldus toegesproken:

Lang *Van Spaen!* zinge in uw bosschen,
Nachtegaal en vinkje een lied;
Gij, gij stoort de lieve vogels
In hun blijden lofzang niet!

---

1) Bedoeld is Wolfheze.

O! geniet Gods zegeningen,
Met uw wijd beroemd geslacht!
Lang worde U, door aller harten
Dankbre erkent'nis toegebracht!

Deze verzen geven ons geen hoogen dunk van Ds. Boot's dichterlijke gaven.

Met Ah. van den Berg, Ds. E. J. Post, van Spaen den Heer van 't Biljoen, Joh. Nijhoff e. a. was hij lid van 't „Natuur- en Letterkundig Genootschap" te Arnhem. Toen 't laatstgenoemd lid was overleden, hield Ds. Post, den 30sten November 1801, tot zijn nagedachtenis een „Redevoering"; en bij diezelfde gelegenheid sprak Ds. Boot een gedicht uit, dat 7 compres gedrukte bladzijden beslaat, en waarin hartelijke waardeering aan 't woord is van 't ontslapen lid van 't Genootschap, van den „braven" huisvader, burger, vriend, christen, — maar men hoort hier geen poëzie, in den waren zin des woords. Ds. Boot zeide zelf terecht, dat hij „een zwakke lijkzang" zong, en „Een Post was ook veel meer voor dit tafreel berekend." Het gedicht eindigt met deze strofe:

Dat wij, zoo lang wij zijn, wat grootsch, wat nuts bedoelen;
Elk maak zig in zijn kring bij andren welverdiend;
Dat we in ons hart een vonk der liefde Gods gevoelen,
Dan sterven wij als onze vriend!

Ds. Boot is de maker van 't hier volgend gedicht, dat door zijn vriend Ah. v. d. Berg herzien, ons Gezang 168 werd:

ô Vader! die uw kindren voedt,
Wie is, als Gij, zoo mild, zoo goed,
We erkennen uwen zegen;
Erkennen? neen, dat doen wij niet,
Onrein is 't hart, en koud is 't lied,
Al stroomt uw gunst ons tegen.

Ontfermer! Gij, Gij geeft ons brood,
Den graankorl, die zijn kiempje schoot,
Wordt door uw zorg beveiligd.
Ontsteek Gij zelve in ons gemoed
Een warmen, dankbren liefdegloed
Alleen aan U geheiligd.

Verzorger! God van al wat leeft,
Die boven bidden aan ons geeft,
Wie moet uw naam niet prijzen?
Och! mocht de toon van 't krachtig lied
Hetwelk ons zondig hart U biedt,
Tot in den hemel rijzen.

De christen, die met ootmoed denkt,
Hoe Gij in Jezus alles schenkt,
Heft vroolijk 't hoofd naar boven.
Hij juicht om 't heil, dat zijne ziel
Door uw genaê ten deele viel,
En zal U eindloos loven.

GEZANG CLXIX.

In Rutger Schutte's „Stichtelijke Gezangen", Dl. III, bl. 74 v.v. vinden wij een gedicht geheeten: „Overdenking op een Dank- Vast- en Bededag." Ons Gezang 169 is daaraan ontleend; dit blijkt als men vs. 1 van 't Gezang vergelijkt met het eerste vers van Schutte's gedicht, dat aldus luidt:

Al 't volk wordt door 's Lands magten op ontbooden;
De boetbazuin roept Land en Kerk,
Alom tot heilig biddagwerk,
Gods Geest wil ons nog tot bekeering nooden;
Och! zag ik regt mijn snood bestaan,
En bij Gods liefde en trouw, 's Lands grouwlijke euveldaân.

Vs. 2 en vs. 5 zijn bij Schutte:

Wat heeft ons God met weldaân overladen?
Hoe 't Land behoed, de Kerk gespaard?
De vrijheid en den vreê bewaard?
De Godsdienst treedt bij ons langs effen paden.
De zuivre waarheid, 't eeuwig woord,
Wordt nog met kragt en klem in Neerlands Kerk gehoord.

Dan ach! hoe snood was al dat hemeltergen!
Hoe weinig liet ons vaderland,
Zich trekken door Gods goede hand!
De zonde stijgt tot hemelhooge bergen.
De zuivre Godsdienst wordt vertreên;
De waarheid ondermijnd, of openbaar bestreên.

Bij de redactie van vs. 6, 7 en 8, vrucht van den arbeid van onderscheiden leden der Commissie, heeft men zich niet geheel, maar toch bijna geheel losgemaakt van Schutte, wiens gedicht bestaat uit 18 coupletten.

GEZANG CLXX.

Jan Jordens, die de vervaardiger is van dit Gezang, werd geboren te Amsterdam in 1755. Hij was een groot vriend en lid van letterkundige Genootschappen, gelijk hij ook Hoofdbestuurder was der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

In 1784 werd hij hoofdlid van 't *Amsterdamsch Genootschap;* in de werken door dat Genootschap uitgegeven, komt een gedicht van hem voor, geheeten „de Waare Christen", 31 bladzijden tellend. De godheid van Christus, en zijn plaatsvervangend lijden en sterven worden met nadruk beleden,

maar de meeste nadruk wordt toch gelegd op Jezus' leer en voorbeeld.

Hij was ook lid van „Hierna Volmaakter." In de twee door dat Genootschap uitgegeven Deelen komen vele bijdragen voor, door hem ingezonden.

't Genootschap was gesticht in 1774 door drie leden, welk getal aangroeide tot tien. In 't Voorbericht van den eersten, in 1785 te Amsterdam bij Joh. Wessing en Dirk en Jacobus Tol verschenen bundel [1]), wordt ons de wijze van arbeiden der leden meegedeeld: „Wij komen op geregelde tijden bijeen, ten huize van elk der leden; en volgens eene onderling vastgestelde schikking zijn die bijeenkomsten zoo ingericht, dat wij daarin ten doel hebben het wezenlijk nuttige met het aangename der kunst- en vriendschapoefeningen te paaren; en dat, daar elk op zijn beurt een Dichtstuk moest inleveren, ieder stuk, door de aanmerkingen van elk der Leden, zulk een trap van volkomenheid bereike, als ons vereenigd kunstvermogen toelaat aan 't zelve te geven."

Er ontstond op die wijze een voorraad van gedichten, waaruit men een keuze deed ter samenstelling van een Bundel, dien men „den liefhebberen der Schoone Dichtkunst" wenschte aan te bieden. Het zou daaruit blijken, dat het Genootschap „vooral den Kruisberg tot zijn Zangberg stelde."

Wij noemen hier eenige onderwerpen door Jordens bezongen: „Jesus, de Vriend in nood"; „De onbedachtzaamheid verfoeid"; „De Nederigheid"; „De Hoogmoed"; „Het heil der Vrede" (18 bladzijden); „Boezemzuchten bij de Verklaaring van Jac. IV: 7"; „God, het hoogste goed"; „Hartsterking"; „De ergste vijand"; „De echte Vriendschap". 't Zou niet moeielijk vallen, uit al

1) In 1791 door een tweeden gevolgd.

deze gedichten er een groot aantal samen te lezen, die geen dichterlijke waarde hebben; maar 't is ook niet onmogelijk er aan te wijzen, die niet zonder verdiensten zijn. Van de laatste sta hier een enkele proeve, ontleend aan het vers „God, het hoogste goed" [1]).

Ja, *God!* Gij zijt het hoogste goed,
Dat hier en eeuwig 't hart voldoet!
  En zoude een arme waereld deelen
In de eer, waar Gij uw lust in schept;
o Gij, die 't al geschapen hebt,
  Zou 't schepsel U mijn hart ontsteelen!

Behoed Gij hart en oog en oor;
Dat niets, wat immer mij bekoor,
  Daar eenigzins uw plaats bekleede!
Mijn liefste zugt, zelfs deze traan —
Kan die niet met uw eer bestaan:
  Versmoor ze — ontzeg mijn teerste bede.

Gij, die geen mededinger duldt,
Die 't heilgraag hart volmaakt vervult,
  Bezit, vervul alleen het mijne!
Dit zij mijn hoofdleus, leevenslang;
Mijn laatste snik, mijn eerste zang
  Waar mede ik voor uw troon verschijne.

In den Grooten Bundel der Doopsgezinden komen 19 Gezangen voor van Jordens. Hij overleed 2 Januari 1817.

In zijn gedicht, dat nu ons Gezang 170 is, werd niet veel veranderd.

---

1) Gedichten van genoemd Genootschap, Dl. I, bl. 67 en 68.

In vs. 1 is de 5de stroeve regel:

„o God, die ons hier daartoe opontboodt"

door een anderen vervangen, en in den 8sten regel: „Hoe onrein U, in Christus", verwisseld met „In Christus U geloovig" enz. Alleen het 6de vs. onderging wijzigingen van belang.

Jordens had geschreven:

Verlicht daartoe genadig ons verstand,
Bedwing ons hart, verteder ons geweeten,
Dat we in wat nood, in welk gevaar gezeten,
Met huisgezin en kerk en vaderland,
't Bijzonder en gemeen belang altijd
Geheel, alleen aan uwen dienst verbinden,
En al wat ons verbetert en verblijdt
Bestendig in uw Evangelie vinden.

Men hoort in dit vers wel den hoofdbestuurder der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

GEZANG CLXXI.

Dit Gezang is in Feith's Werken (Dl. IX, bl. 89) te vinden; er is slechts weinig in veranderd. Alleen vers 3 onderging eenige wijziging.

't Luidde oorspronkelijk:

God! zou ons hart het ooit vergeten,
Wat Ge eens voor Neerlands Vaadren deedt,
Toen Flips in hen het vrij geweten
Met al de magt der aard' bestreed,
En 't eenigst uitzigt in gevaar
Op U en op uwe Almagt waar?

GEZANG CLXXII.

Dit Gezang is van Feith. (Werken, Dl. IX, bl. 95). Er is weinig in veranderd. Oorspronkelijk luiden

vs. 1 regel 4 en 5:

Geen wolk vertoont zich aan zijn effen boog,
Ach Heer! ach Heer! schouw hoe natuur verkwijnt,
En tot U zucht, enz.

vs. 2 regel 7 en 8:

Wij pleiten slechts op uw meedoogenheid,
Maar zijn uw straf bij zooveel schulden waardig.

vs. 3 regel 1 en 2:

Maar toch, o Heer! die slaat maar ook geneest,
Die ons bezoekt, maar nooit ons plaagt van harten.

GEZANG CLXXIII.

Dr. Glasius constateert terecht, dat de Acta der Gezangen-Commissie geen licht geven omtrent de vraag, of dit Gezang, volgens Lotze door Engelberts, of, volgens Adriani door Scharp is vervaardigd. Scharp noemt het niet onder de liederen door hem geheel of gedeeltelijk vervaardigd [1]), en de leden der Commissie maakten zich niet altijd bekend als auteur van ingezonden gedichten, ten einde partijdigheid bij 't beoordeelen te voorkomen. Afgaande op gronden van inwendige kritiek zouden wij het vers toeschrijven aan Scharp.

---

1) Zie zijn „Afscheid" bl. 106. Zijn opgaaf is echter niet geheel volledig.

GEZANG CLXXIV.

Het volgende gedicht van W. van de Velde [1]) is met weglating van het 4de vers en met geringe wijzigingen in de overige drie, ons Gezang 174 geworden.

In Watersnood.

o God! de nood is hoog gereezen,
Het stormgeloei houdt aan,
Behoed ons! wij vergaan.
Och! wil ons toch genadig weezen,
Gij kunt ons uit gevaaren
Nog redden en bewaaren.

o Vader! zie ons biddend knielen
In onze ellende en nood,
Bedreigd door ramp, ja dood.
Och! zou de vloed ons Land vernielen,
Och, wil toch op ons kermen
Nog eenmaal U ontfermen.

Draag zorg voor onze vastigheden,
Sterk die door uwe hand,
Houd dijk en dam in stand,
Ja, Groote hoorder der gebeden!
Bestraf en wind en stroomen,
Wil hun geweld betoomen.

Van U, o God! zoo goed als heilig
Verwachten wij dit heil,
Uw gunst kent maat noch peil,
Bij U, o Redder, zijn wij veilig.
Gij kunt den vloed bedwingen
En ons met heil omringen.

1) Zie over hem hierboven, bij Gezang 149.

GEZANG CLXXV.

Ook dit Gezang is afkomstig van W. van de Velde; maar hoe verre het afwijkt van het gedicht, dat hij inzond, kan blijken uit een vergelijking met het oorspronkelijke, dat aldus luidde:

Dat nu ieder de Almagt prijze,
't Loflied rijze,
Christ'nen zingt uw God ter eer,
Prijst Hem, die de stormen temde,
Golven kemde;
Knielt voor Hem aanbiddend neêr.

Hoe verschrikt ons nog 't herdenken!
Op zijn wenken
Werd de stormwind voortgebragt,
Toen de wolken zaamenpakten,
Herwaarts zakten,
't Kleed verdikten van den nacht.

Aaklig uur! ontzettend duister!
Al de luister
Van 't gesternte ontweek ons oog,
Door der stormen loeiend woeden
Steegen vloeden
Schuimend, kookend, naar om hoog.

Steile waterbergen vielen
Hier op kielen,
Daar op dijk en dammen neêr.
Wij, door de ongetemde golven
Schier bedolven,
Zagen nergens uitkomst meer.

Maar de Heer wou zich ontfermen
Op ons kermen,
Op ons roepen: „Wij vergaan"!
Toonde hij zijn alvermogen;
Opgetogen,
Zagen wij zijn wondren aan.

Hij wilde ijlings uitkomst schenken;
Op zijn wenken
Toonde 't Al gehoorzaamheid.
De Almagt sprak, de winden zweegen
Als verleegen
Voor die stem van Majesteit.

o! Hoe juichen onze zielen,
Daar wij knielen
Voor dien Heer, zoo goed als groot,
Hij, door Godlijk mededoogen
Rasch bewoogen,
Schonk ons 't leven uit den dood.

Zelfs in donkre lucht verborgen,
Bleeft gij zorgen,
En gaaft redding in dien nood!
Uw oog bleef ons trouw bewaaken;
Onze zaaken,
Waaren veilig, toen gij 't geboodt.

GEZANG CLXXVI.

In v. d. Berg's „Proeven", (Dl. IV, bl. 59 v.v.) vinden wij het origineel van Gezang 176, waarin slechts geringe veranderingen zijn gemaakt. Zoo lezen wij in vs. 3 regel 5: „Dat

de braafste heldenmoed"; in vs. 5 regel 7: „Wij versagen! wij vergaan!"

Het vers is een vertaling van Cramer's gedicht, dat voorkomt in zijn „Sämmtl. Gedichte", Dritter Theil, Carlsruhe, Schmieder 1784, bl. 74. Het 6de en 7de vs. zijn vrij vertaald, want bij Cramer lezen wij:

Hoherpriester Jesu Christ,
Der du hingegangen bist
Durch das Kreuz, durch deinen Tod
In das Heiligthum zu Gott!
Um Erbarmen flehen wir;
Um des Vaters Huld zu dir!
Um Errettung flehen wir!

Send herab von deinem Thron
Deines Segens ersten Sohn,
Der zu Brüdern, Feind und Feind,
Durch der Liebe Band vereint!
Traurig fleht dich unser Blick:
Länger halt uns nicht zurück
Deinen Frieden und sein Glück.

GEZANG CLXXVII.

Deze „Vredezang" is gedicht door v. d. Berg, en te vinden in zijn „Proeven", Dl. IV, bl. 78. Het lied heeft niet bijgedragen tot verhooging van den roem onzer Gezangen, en zou 't niet gedaan hebben al waren in vs. 4 v. d. Berg's „koeien" niet veranderd in „rundren", en al waren in vs. 5 de „winkelier" en de „koopman" niet onderling van plaats verwisseld. Het laatste vers is nog een later toevoegsel, om er een „meer eigenlijk godsdienstig slot aan te geven."

Er zijn meer veranderingen in aangebracht; zoo vangt bij

v. d. Berg vs. 2 aan:

Loof hem, dierbaar Vaderland!
Die uw lendnen van den band,
Die zoo nauw U hield bekneld,
Wederom in vrijheid stelt.

De laatste regel van vs. 3 is bij v. d. Berg:

Schatten voor uw land vergaren!

GEZANG CLXXVIII.

Dit Gezang is van Rutgers, en voor zoo ver wij na kunnen gaan, niet gewijzigd geworden. Één vs. is weggelaten.

GEZANG CLXXIX.

In Feith's „Werken" Dl. IX, komt op bl. 143 een gedicht voor, dat met enkele wijzigingen en met weglating van het laatste vers Gezang 179 vormt.

Het vangt aldus aan:

Mijn eerst gevoel zij dankbaarheid,
Daar ik tot God meê nake,
Nu ik, door 't lieve licht gevleid,
Verkwikt, versterkt, ontwake.
Tot Hem verheft zich, enz.

Wat volgt is Gezang 179.

Alleen werd in vs. 5 regel 5

Dus ruk ik mijn bestemming aan

gewijzigd [1]).

Het vers dat werd weggelaten, luidt:

Dan dauwt mij de avond laafnis aan,
En rust na 't moeilijk zwoegen,
En 'k schouw op de afgelegde baan
Met zalig vergenoegen.

1) In vs. 2 en 4 werden nog een paar zeer kleine veranderingen gemaakt.

Daar komt mij, afgemat en moê
De koele nacht te stade,
En 'k sluit in vreê mijn oogen toe,
Gerust op uw genade!

De aanhef van dit Gezang doet ons sterk denken aan Gellert's lied: „Mein erst Gefühl sey Preis und Dank! Erhebe Gott, o Seele." Toch blijkt overigens Gezang 179 niet een vertaling te wezen.

GEZANG CLXXX.

In Gellert's „Geistliche Oden u. Lieder" bl. 134 komt dit „Abendlied" voor:

Für alle Güte sey gepreist,
Gott Vater, Sohn und heilger Geist!
Ihr bin ich zu geringe.
Vernimm den Dank,
Den Lobgesang,
Den ich dir kindlich bringe.

Du nahmst dich meiner herzlich an,
Hast Grosses heut an mir gethan,
Mir mein Gebet gewähret;
Hast väterlich
Mein Haus und mich
Beschützet und genähret.

Herr, was ich bin, ist dein Geschenk;
Der Geist, mit dem ich dein gedenk,
Ein ruhiges Gemüthe;
Was ich vermag
Bis diesen Tag,
Ist alles deine Güte.

Sey auch, nach deiner Lieb und Macht,
Mein Schutz und Schirm in dieser Nacht,
Vergieb mir meine Sünden
Und kommt mein Tod,
Herr Zebaoth,
So lass mich Gnade finden.

Wij nemen dit vers hier over, omdat volgens sommigen ons Gezang 180 er een vertaling van zou wezen. Men zou kunnen zeggen, dat enkele gedachten er aan ontleend zijn, dat het op denzelfden toon gestemd is — meer niet.

Ds. H. A. Bruining wordt genoemd als de dichter van ons Gezang, maar 't schijnt, dat van den Berg en Rutgers er nog al in veranderd hebben. Hoe dit uit te maken?

In de meermalen door ons genoemde „Liederen voor den huiselijken godsdienst" (zoo als men weet van Rutgers) Dl. I, bl. 9, komt voor „Avondzang." Het tweede vers van dit Lied luidt:

Heb dank voor al uw zegeningen,
Gij blijft tot in den nacht mijn lied,
Ontfermer! zelfs mijn struikelingen
Verminderden uw trouwe niet.
Eens aan den avond van mijn leven
Hef ik nog zaalger danklied aan!
„Nu vrolijk mij ter rust begeven!
„Mijn Borg heeft alles afgedaan!"

Deze regels herinneren zeer sterk aan Gezang 180; zelfs is een regel daarin woordelijk overgenomen. Hieruit blijkt wel, dat Rutgers vooral de hand heeft gehad in de redactie van het Gezang.

GEZANG CLXXXI.

In v. d. Berg's „Proeven", Dl. III, bl. 7, vangt een gedicht aan, „De dood", dat een vertaling is van Klopstock's vers, (Sämmtl. Werke V, S. 125) geheeten „der Tod".

De Commissie heeft in v. d. Berg's vertaling nog al een en ander gewijzigd, en dat gedaan, kennelijk met den tekst van Klopstock vóór zich. Dit blijkt reeds terstond uit vs. 1, welks eerste helft in 't oorspronkelijke luidt:

Wie wird mir dann, o dann, mir seyn
Wenn ich, mich ganz des Herrn zu freun,
In ihm entschlafen werde,
Von keiner Sünde mehr entweiht,
Entladen von der Sterblichkeit,
Nicht mehr der Mensch von Erde.

v. d. Berg had vertaald:

Wat hart zal dan — o dan! mij slaan,
Als ik, om steeds voor God te staan,
In Hem in 't stof zal rusten,
Voor alle zonden buiten vrees,
Ontladen van dit sterflijk vleesch,
En rein van aardsche lusten; enz.

Vs. 2 luidt bij Klopstock:

Ich freue mich und bebe doch:
So drückt mich meines Elends Joch,
Der Fluch der Sünde nieder.
Der Herr erleichtert mir mein Joch:
Es stärkt, durch ihn, mein Herz sich doch,
Glaubt und erhebt sich wieder. enz.

Van den Berg had vertaald:

Ik ben verheugd en beef nochtans,
Zoo drukt het zondejuk mij thans,
Tot mijne smert, mij neder!
Maar God verlicht mij dezen last:
't Geloof wordt in mijn hart weêr vast,
Mijn ziel verheft zich weder. enz.

Vs. 3 is bij Klopstock:

Verachte denn des Todes Graun,
Mein Geist! Er ist ein Weg zum Schaun,
Der Weg im finstern Thale.
Er sey dir nicht mehr fürchterlich!
Ins Allerheiligste führt dich
Der Weg im finstern Thale. enz.

v. d. Berg heeft:

Poog kloek den dood dan 't hoofd te biên,
Mijn geest, hij is de weg tot zien,
Door donkere valleien.
Hij zij u niet meer vreeselijk,
Hij voere U in Gods zalig rijk,
Door donkere valleien. enz.

In vs. 4 werden minder ingrijpende veranderingen aangebracht in de eerste helft, maar de tweede helft die bij Klopstock luidde:

Vater!
Vater!
Ich befehle
Meine Seele
Deinen Händen,
Jetso, Vater, deinen Händen!

was bij v. d. B. geworden:

Vader!
Vader!
Trouw en krachtig
God almagtig,
In uw handen,
'k Stel mijn geest in uwe handen.

De 4de regel van dit vs. luidde bij v. d. Berg:

Licht dekt mij reeds des grafkuils nacht.

Klopstock heeft:

Vielleicht umgiebt mich ihre Nacht.

De Commissie verdient lof voor, en heeft eer van haar arbeid. In „Volksliedjens", uitgegeven door de Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen [1]), komt een vrije vertaling voor van Klopstock's lied. Zij is van M. Nieuwenhuizen, en staat beneden ons Gezang 181.

GEZANG CLXXXII.

Willem de Roo is de dichter van dit Gezang [2]). Hij is geboren in 1753 en studeerde te Leiden en te Utrecht in de godgeleerdheid. In 1769 legde hij een keurig gebonden vriendenalbum aan, dat doorloopt tot 1775. Zij, die er hun naam het eerst in plaatsten studeerden allen te Leiden; met het jaar 1773 verschijnen Utrechtsche vrienden. Het was de tijd van het *dweepen* met natuur en vriendschap.

---

1) Tweede Stukjen. Vijfde Druk. Amsterdam, 1741, bl. 17.

2) Zie Bennink Janssonius, t. a. p. bl. 281. Tot de mededeeling van bijna al de bijzonderheden uit de Roo's leven ben ik in staat gesteld door de vriendelijke bemiddeling van den Heer E. J. v. d. Brugh, pred. te Tiel.

De student in de letteren, Corn. v. Rossem, die tevens de Roo's contubernaal was, liet zich aldus uit:

Eer keer de Zon terug van 't Westerpekelnat,
Eer zink de Maan bij dag in 't geurig Oosterbad,
Eer zal de zalm in 't duin, 't konijn in 't water zweven,
En alles d' order der natuurwet tegenstreven,
Eer dat vergetenis of 't woeden van den tijd
Oit uw geheugenis uit mijn gedachten slijt.

Vele vrienden bedienden zich van 't Latijn, sommigen van 't Grieksch, anderen van 't Fransch of Nederlandsch. Er spreekt doorgaande een ernstige geest, en overal een warme vriendschap voor de Roo uit deze inschriften, afkomstig van studenten in Godgeleerdheid, Letteren of Wijsbegeerte. In Maart 1775, het jaar waarin de Roo predikant werd, schreef de student in de Philosophie H. N. Tonis in het album deze regelen:

Vriendschap weet van geen verdenken,
Sauls laster, vloek en ban
Kan geen broeder-vriendschap krenken,
Davids vriend blijft Jonathan.
Vriendschap wou Gods Zoon verwerven,
Vloek nog ban doet haar versterven,
Goël is er 't leven van.

Uit enkele aanteekeningen van de Roo's hand blijkt, dat hij een tijdlang zijn vrienden volgde op hun loopbaan.

Den 17den April 1775 werd W. de Roo bevestigd als predikant te Zuilen door Ds. D. W. Smits, met Rom. 11 : 13b, 14; en 's namiddags hield hij zijn intrede met 1 Cor. 2 : 7a. — Den 31 October 1780 werd hij van zijn dienst te Zuilen eervol ontslagen, daar hij 't beroep had aangenomen naar Haastrecht. De Kerkeraad had, kort te voren een aanklacht, tegen hem ingediend, voor ongegrond verklaard, en „volvaardig met

onderteekening" getuigd, dat hij „ijverig en in zijn wandel stichtelijk en voorbeeldig" was. Van Haastrecht vertrok hij in 1782 naar West-Zaandam. Aldaar mocht hij de zes kinderen van een weduwe tegelijk doopen. De dankbare moeder vereerde hem een paar fraaie zilveren kandelaars met uitvoerig opschrift, thans in bezit van Ds. de Roo's achterkleinzoon, den Heer Mr. K. van Lidth de Jeude te Tiel.

Den 12^{den} Mei 1785 werd hij te Tiel beroepen, en nam aldaar den 1sten Augustus van dat jaar zitting in den Kerkeraad „als bevestigd zijnde."

Zijn ijver voor het lichamelijk welzijn zijner gemeenteleden blijkt uit een door hem in den jare 1808 bij den Kerkeraad ingediend en aangenomen voorstel, om geen bedeeling te verstrekken aan niet-gevaccineerden.

De gelegenheid werd mij gegeven om inzage te nemen van in manuscript door Ds. de Roo nagelaten leerredenen en ontwerpen van leerredenen. Ze zijn keurig geschreven, en doen ons zien met hoeveel zorg deze predikant zich voor zijn optreden voorbereidde. Een preek, om iets te noemen, over Zondag 20 van den Heid. Catechismus, handelend over den H. Geest, houdt zich stipt aan het kerkelijk leerboek, evenwel zooveel mogelijk schriftuurlijk en praktisch. Het blijkt, dat daarbij ook het Schatboek van Ursinus was geraadpleegd. De leerredenen zijn nagenoeg allen op één leest geschoeid. Eerst wordt de tekst uitgelegd, dan zijn hoofdinhoud nader ontvouwd, en met een woord van meer rechtstreeksche toepassing wordt geëindigd. De teleologie bekleedt in deze toespraken een ruime plaats, en op het toekomende leven wordt telkens gewezen. Aan wat men noemt „tale Kanaän's" zijn ze volkomen gespeend; en het niet-diep gaand optimisme dat toen bij zeer velen heerschte, wordt niet verloochend.

Ds. de Roo preekte voor 't laatst over Matth. 20:22^{a}: „Gijlieden weet niet wat gij begeert."

In welke betrekking stond hij tot Gezang 182? Zijn kleindochter Mej. C. de Roo, oud 86 jaar [1]), had de vriendelijkheid mij ter kennisneming af te staan een niet in den handel gekomen bundeltje: „Drie Liederen, op verzoek van eenige zijner vriendinnen opgesteld door Willem de Roo, Predikant te Tiel." Wanneer wij het opslaan, ontmoeten wij een lied: „Een christen bij zijn graf", op de Zangwijze: „Vastes bois, grottes antiques", etc. De eerste twee verzen vormen, behoudens enkele wijzigingen, vs. 1 en 2 van Gezang 182. Aldus luiden zij:

Somber graf, verblijf der doden!
'k Zie U aan met stille vreugd,
Gij zijt de eindpaal van mijn noden,
't Zagte rustbed van de Deugd;
Zouden wij voor 't sterven beven,
Sidd'ren voor dien jongsten nood!
Jesus liet voor ons zijn leven,
Jesus overwon den dood.

Jesus leeft! hij is verrezen!
Jesus leeft in eeuwigheid!
'k Zal eens eeuwig bij hem wezen
Daar hij 't eindloos heil bereid,
'k Zal door hem gewis verrijzen,
Juichend opstaan uit mijn graf,
En dien Heiland eeuwig prijzen,
Die mij 't eeuwig leven gaf.

Vs. 3 is onveranderd opgenomen in ons Gezang.

In vs. 4 is in regel 2 „Slegts *streeft* gij mij wat vooruit", veranderd in: „Slechts *zijt* gij mij" enz. in regel 3: „'k Zal U

1) Zij is nadien in 't voorjaar van 1917, overleed.

zeker", veranderd in: 'k Zal u *allen*"; en in regel 8: „Daar mij 't *eindloos heil* verbeid", veranderd in: „Daar mij 't *hoogst geluk* verbeidt."

Het 5de vs. is weggelaten. Het luidde:

Somber graf! aandoenlijk duister!
Ik vertrouw mijn stof U aan,
'k Zal gewekt, met hemelluister
Tot mijn Heiland throonwaards gaan;
Jesus zal mijn stof vergad'ren,
Mijn geloof en hoop staan pal,
'k Zie dien Morgenstond reeds nad'ren,
Die mijn heil voltooien zal.

Dit gedicht is vervaardigd in 1786.

Hierop volgt: „De beminnelijkheid der deugd, op eene Zangwijze door den kundigen J. Boss, thands organist te Zutphen, daar toe vervaardigd." Het dagteekent van 1788, en ademt den geest van zoo menig Gezang.

Het derde lied is een Lente-Zang, op de Zangwijze: „Un jour pur éclairoit mon âme", etc. Wij nemen van de 5 verzen, waaruit dit gedicht bestaat, het derde over:

Men hoort den hoogen Leeuw'rik zingen,
Het Muschjen sjilpt van vrolijkheid,
Men ziet de dart'le Lamm'ren springen,
Die vreugd is hunne dankbaarheid.
Ja! alles dankt thans 't Opperwezen,
De Worm, het Mugjen, 't grazend Vee,
De Geur zelfs uit 't gebloemt gerezen,
En gij, o Mensch! dankt gij niet meê?

Dit gedicht is vervaardigd in Bloeimaand 1799.

Ds. de Roo was gehuwd met Mej. C. S. van Bosveld, en is 18 Februari 1813 overleden.

GEZANG CLXXXIII.

Anna Maria Moens, die Gezang 183 heeft vervaardigd, is geboren te Hoorn 31 Augustus 1777 [1]), uit gegoede burgers, en schijnt in haar jeugd deugdelijk onderwijs te hebben genoten. Althans, toen haar ouders beroofd werden van hun vermogen, bleek zij in staat te wezen in haar onderhoud te voorzien. Immers opende zij in 1801 op „Wijhe-zigt" bij 't dorp Wijhe een inrichting voor jongens en meisjes. Mej. Moens had toen reeds naam gemaakt door letterkundigen arbeid. In 1795 verschenen van hare hand te Amsterdam: „Dichterlijke bespiegelingen over Gods Voorzienigheid, den dood, het graf en de opstanding"; in 1797 bekroonde de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen haar geschrift over „het Godsdienstig en Zedelijk karakter van Jezus"; en twee jaar later ontving zij van dezelfde Maatschappij de gouden medaille voor haar: „Zedekundig Leesboek." Haar „Dichterlijke proeven over de vriendschap en het wederzien" verschenen te Amsterdam in 1802.

Zij bleef te Wijhe de pen voeren, zoo als blijkt uit haar in 1804 verschenen: „Iets ter gedachtenis van Lavater", en kwam er in aanraking met Feith, die haar gedicht, thans Gezang 183, bracht in de Haagsche Commissie, waarvan hij zoo als wij weten lid was.

Zij heeft een aantal andere gedichten ingezonden; men vond te 's-Gravenhage in den tweeden Coetus „hier en daar trekken van poëtische genie", maar kon er geen waarde genoeg aan toekennen om ze op te nemen. Alleen Gezang 183 vond genade, nadat het hier en daar door A. van den Berg gewijzigd was.

---

1) Men zie over haar bl. 5 v v. van Cornelia, Dames-Almanak voor 1871. Bijeenverzameld door F. H. van Leent. Utrecht, Gebr. v. d. Post; — Frederiks en van den Branden, Biogr. Woordenb. i.v.

Ofschoon Mej. Moens geen examens had gedaan, werd haar bij Regeeringsbesluit van 29 Maart 1817 „een onderscheidend bewijs van goedkeuring geschonken wegens hare bijzondere verdiensten in het vak van onderwijs en opvoeding gedurende vele jaren aan den dag gelegd", en ontving zij, „een buitengewone admissie als schoolonderwijzeres, onder dispensatie van examen."

In Mei 1818 opende zij op den Huize Kernheim bij Ede een Instituut voor jonge Dames, aan welks hoofd zij stond tot haar dood, 10 Maart 1832. Het minder volledige van haar theoretische kennis werd ruimschoots vergoed door haar paedagogische bekwaamheid.

Op den Paaschberg, in de nabijheid van Ede, is een gedenkteeken ter harer eer opgericht, waarop men leest:

Hier rust een ed'le vrouw, de roem van haar geslacht,
Die met de teerste zorg het moeilijkst werk volbragt,
Zij wees aan 't jeugdig hart het spoor naar 't beter leven
En kweekte meen'ge bloem voor 't hemelsch Vaderland.
God nam haar van ons weg — haar taak was afgeweven;
Zij stierf en gaf den geest vertrouwend in Gods hand.

Niet zelden wordt Anna Maria verwisseld met Petronella Moens, de blinde, vruchtbare schrijfster. Beide vrouwen onderhielden een levendige briefwisseling. Zoo als men weet, is Petronella de vervaardigster van Gezang 197.

GEZANG CLXXXIV.

Dit Gezang is een vertaling van een lied, vervaardigd door Nicolaus Hermann. Van dezen merkwaardigen man willen wij een en ander mededeelen [1]). Hij is sinds 1518 leeraar geweest te Joachimstal, en gaf den leerlingen der latijnsche

1) Zie over hem: Koch, t. a. p. Th. I, p. 39 v.v. en de daar aangehaalde literatuur; en een artikel van Wagenmann in Herzog's Real-Encycl.[2] i.v.

school zangles. Hij ging reeds vroeg over tot de luthersche Kerk, en werd „Cantor" onder Luther's trouwen vriend Matthesius [1]). Tusschen predikant en cantor bestond een innige betrekking. Een tijdgenoot verhaalt van laatstgenoemde: „Wanneer de Heer Matthesius een leerrede had uitgesproken, was de vrome Cantor er terstond bij, en bracht den tekst, met wat er bij gezegd was, in den vorm van een Gezang; niet alleen op Zon- en feestdagen, maar ook wat in de weekbeurten gepreekt werd; en zoo heeft onze Heere God Matthesius de eer aangedaan, die den Engel weêrvoer, die Christus geboorte bekend maakte, want toen kwam de menigte des hemelschen heirlegers, God lovende en zingende: Eere zij God in den hooge, enz. omdat bij een goede preek een goed gezang behoort." Als leider van 't gemeente-gezang verbeterde Hermann het koorgezang, en als organist trachtte hij een vóórproef te geven van hetgeen wij spelen en zingen zullen in den hemel met de engelen. Veertig jaren nam hij zijn betrekking waar, en geraakte, toen hij haar wegens voeteuvel moest neerleggen, in kommervolle omstandigheden. Zijn onbezweken vertrouwen op den God van Elia en Elisa werd echter niet beschaamd. In zijn lijdenden toestand behield hij groote frischheid van geest, en dichtte menig lied vooral voor kinderen. Hij was daartoe bewogen o. a. door een leerrede van Matthesius over het Kind Jezus, waarin deze woorden voorkwamen: „Alle moeite, arbeid en onkosten, die wij besteden op aarde aan sieraden, gebouwen en wat dies meer zij, zal alles in het laatste oordeel als spinrag te niet gaan. Maar wie zijn kinderen christelijk

1) Men zie over hem: Dr. Karl Amelung, M. Johannes Matthesius, ein lutherischer Pfarrherr des 16. Jahrhunderts. Gütersloh, Bertelsmann, 1891. In dit werk wordt ook gesproken (zie bl. 208) over Hermann. Verder zie men over Matthesius Hermann Beck, Die Erbauungsliteratur der Evang. Kirche Deutschlands. Erster Theil. Erlangen, Deichert, 1883, bl. 117 v.v.

opgevoed, hen bij Gods Woord gehouden heeft, zal een eeuwigen schat en eeuwigen roem hebben. Dit zeg ik u, mijne geliefde „Pfarrkinder" ambtswege en van Gods wege." Hermann in zijn omgeving als „de oude cantor" bekend, heeft voor oud en jong menig lied op muziek gezet; hun aantal bedraagt 170. Hij kon zich den hemel, ook niet anders denken dan als een „harmonisch, heerlijk zingen, jubileeren en musiceeren in eeuwige blijdschap." Matthesius deelt ons meê, dat Hermann's verwachting was, dat hij in den hemel een organist of luitspeler wezen zou. Hij verlangde met groot verlangen, om tot die vreugde in te gaan. Blijmoedig stierf hij 3 Mei 1561. Onder een lindeboom werd hij begraven, en wat onder zijn portret staat: *vixi*, *vivo*, *vivam*, (Ik heb geleefd, leef, en zal leven) is bewaarheid. Hij leeft voort ook door het lied, waarvan Gezang 184 een vertaling is.

Ph. Wackernagel heeft (Das Deutsche Kirchenlied, Dl. III, N°. 1414, bl. 1211) de oorspronkelijke redactie gegeven. Wij nemen haar hier over:

Wann mein Stündlein fürhanden ist
und sol hinfarn meine strasse,
So gleit du mich, Herr Jhesu Christ,
du wirst mich nicht verlassen.
Mein Seel an meinem letzten end
befehl ich dir in deine Hend,
du wollst sie mir bewahren.

Mein sünd mich werden krencken sehr,
mein Gwissen wird mich nagen,
Denn jr sindt vil wie Sandt am Meer,
doch wil ich nicht verzagen,
Gedencken wil ich an dein todt,
Herr Jhesu, und dein Wunden rot
die werden mich erhalten.

Ich bin ein Gliedt an deinem Leib,
des tröst ich mich von Hertzen:
Von dir ich ungeschieden bleib
in Todes noten und schmertzen:
Wenn ich gleich sterb, so sterb ich dir,
ein ewigs Leben hastu mir
mit deinem Tod erworben.

Weil du vom Tod erstanden bist
werd ich im Grab nicht bleiben;
Mein höchster trost dein Auffart ist,
Tods furcht kan sie vertreiben:
Denn wo du bist da komm ich hin,
das ich stets bey dir leb und bin,
drumb fahr ich hin mit freuden.

Ich fahr dahin zu Jesu Christ,
Meine hend thue ich auss strecken,
So schlaff ich ein und ruhe fein,
kein mensch kan mich auffwecken.
Denn Jesus Christus, war Gottes Son,
der wird uns Chor und tempel auf thun,
ein lassen zu dem ewigen leben [1]).

Deze strofen vormen een van de meest bekende kerkliederen. Men treft ze, min of meer gewijzigd wat den vorm, niet wat den inhoud betreft, in bijna alle duitsche Gezangboeken aan, en het gedicht verdient de eer, dat het onder ónze Gezangen een plaats vond.

Wat van den Berg bewoog, dit aloud lied te vertalen deelt

1) Dit 5de vers komt niet voor in de eerste uitgaaf van dit lied.

hij meê in de Voorrede (bl. XXIX—XXX) voor het eerste Deel zijner „Proeven van geestelijke liederen." Hij verhaalt daar van Prof. Bonnet gehoord te hebben, dat diens schoonvader, de bekende filoloog Wesseling, op zijn sterfbed het lied: „Wenn mein Stündlein vorhanden ist" gedurig uit zijn geheugen opzei, en toen hij kwam aan 't begin van 't derde vers: „Ich bin ein glied an deinem leib, Des tröst ich mich von hertzen" geheel en al in verrukking scheen, en in 't genot van dezen troost verliet hij het aardsche." Van den Berg deelt meê, dat Prof. Voget op zijn sterfbed door Hermann's lied op dezelfde wijs was getroost en gesterkt geworden. De vertaling van v. d. Berg is te 's-Gravenhage door de Commissie hier en daar gewijzigd, zoo luidde bij v. d. B. de aanvang:

Ga 'k eens, bij 't vallen van mijn lot,
Den weg des doods in vrede.

Het innige en naïeve, vooral van vs. 5, heeft bij de vertaling veel geleden. Velingius (Honderd en vijftig geestelijke Gezangen) [1]) vertaalde dit vers aldus:

Zoo vaar ik naar mijn Jezus heen,
Naar Hem strek ik mijn handen;
Ik rust en slaap dan wel te vreên,
Geen mensch breekt deze banden.
Want Jezus min en gunstigheid
Mij eens ten hemel binnenleid,
Om eeuwig daar te leven.

Dit staat minder ver beneden 't oorspronkelijke dan Gezang 184.

---

1) Zie hierboven, bl. 316.

GEZANG CLXXXV.

Wij willen eerst iets mededeelen over den man, aan wien wij dit Gezang te danken hebben. Het is Willem Sluyter de bekende predikant van Eibergen [1]). Hij is geboren 26 Maart 1627 uit een niet onaanzienlijk geslacht [2]), en studeerde in de Godgeleerdheid te Utrecht, waar Gijsb. Voetius zijn voornaamste leermeester was. In 1652 werd hij predikant te Eibergen; hij woonde in de pastorie eerst met een zijner zusters, en toen deze huwde, alleen. In 1662 trad hij in 't huwelijk met Margaretha Sibilla Hoornaart, dochter van den rentmeester der graafschap Bronkhorst en heerlijkheid Borculo. Uit dezen echt werden een zoon en een dochter geboren; maar eenige dagen na de geboorte der dochter, na een tweejarig huwelijk, overleed de moeder op 24-jarigen leeftijd.

In zijn „Doodsecht-Scheydinge" heeft Sluyter een uitvoerig verhaal gegeven van het kortstondig maar innig geluk, dat zijn echtelijk leven hem had geschonken, en van de wijze, waarop zijn gade vol geloof en verlangen naar den hemel was gestorven. Zij had een groot behagen in het stille, van de wereld afgezonderde leven in Eibergen's pastorie, dat aan haar ideaal beantwoordde. Zie hier een tafereel uit haar huiselijk verkeer:

Spraeks' aen den disch: „Lief, wilt gy my besoeken",
Indien se my te lang sag by mijn boeken,

---

1) Hij noemt zich zelf en wordt ook door tijdgenooten nu eens Sluyter, dan Sluiter genoemd. Men zie over hem o. a.: Glasius, Godg. Nederl. i.v. — Dr. J. te Winkel, t. a. p. Dl. II, p. 305 v.v. — Leeskabinet, Jrg. 1865, Dl. II, p. 8. — L. A. J. W. Sloet, Geld. Volksalmanak 1836, bl. 150 v.v.

2) Zijn grootvader was burgemeester van Borculo, en zijn vader bierbrouwer en koornhandelaar te Neede.

„Of sal ik u besoeken desen dag?
„Indien ik op Uw Kamer komen mag"
Dan saten wy, soo lang de tijd kon lijden
En deden elk het onse met verblijden.
Sy werkt' yet met haer hand, terwijl ik las,
Of songen t'saem, nadat het quam te pas.
Geen aerdsche vreugd en kond' haer oyt vermaken,
Haer vreugd was God, of goddelijke saken.

Zij vierde den Zondag zeer stipt; de *rust*dag was voor haar een *lust*dag; merkwaardig is wat Sluyter hieromtrent verhaalt:

Om niet te zijn belet door aerdsch gedruys,
So bleefs', uyt lust, wel met my in Gods Huys.
Na d' eerste Preek was haer niet aengenamer,
Dan datse slechts bleef in de Kerken-Kamer,
Al waerse las, of overdacht, of bad,
Een weynig Brood, slechts tegen flauwheyd at;
Daer wachtte Sy de Noen-dienst af, in vrede,
Na 't eynd' van die, was dikwils noch haer bede
In 't selv' vertrek: „Ei, hef doch eer wy gaen,
Tot God noch eens met my, een Lof-Sang aen.

Aandoenlijk is de wijs, waarop Sluyter zijn leed uitspreekt over 't verlies van zijn gade:

Ach! waer is nu mijn trouwe Gesellinne!
O Dood, hoe scheydt gy sulk een Liefd' en Minne!
Twee herten, soo gantsch vast aen een gevoegt!
Twee zielen, d' een met d' ander soo vernoegt!

Wordt te avond of te morgen een geschiedenis geschreven van onze pastoriën, dan moet het Eibergensche echtpaar daarin een plaats vinden [1]).

1) Jeremias de Decker, die op Sluyter's gedichten een vers had

Daar Sluyter zich met de verzorging van zijn twee zoo jonge kinderen niet belasten kon, vertrouwde hij ze toe aan zijn schoonmoeder, die toen te Deventer woonde. Hij leidde daarop een zeer eenzelvig leven, zijn tijd verdeelend tusschen pastoralen arbeid en de beoefening der poëzie. Hij dichtte o. a. zijn „Buyten-leven"; maar reeds in 1661 had hij in 't licht gezonden een bundel: „Psalmen, Lofzangen en Geestelijke Liedekens", opgedragen aen Elisabeth Charlotte, geb. Gravin van Limburg-Bronkhorst enz. Merkwaardig is de „Nodige Onderwysinge en Vermaninge aen den Christelyken *Sanger* ende *Leser*", waaruit blijkt, dat Sluyter niet alleen een groot minnaar is van 't lied, maar ook dat hij over de eischen, die den „Christelijken Zanger" moeten gesteld worden, ernstig heeft nagedacht. Het gaat hem aan 't hart, dat er zoo veel gedicht en gezongen werd, dat hij moest afkeuren. Hij had een afkeer „van die vreemde en valsche vercierselen der Heydensche fabelen, en van 't noemen harer Goden en Godinnen." Hij ergerde zich aan „soo veele ydele, lichtveerdige, onkuysche liedekens, strekkend tot ontheyliging van den Name Gods, tot onses naasten vermeerdering der quade begeerlikheden des vleesches, ja tot besmetting en verderf van de zielen aller der geenen die se lezen en singen. Wat word er dageliks gedrukt en herdrukt een groote meenigte van soodanige *Sang-boekjens*,

---

gemaakt, dichtte ook: „Troost. Aen den selven" (t. w. W. Sluyter) „over de dood syner Huysvrouwe":

Den hemel uw' Sibylle, uw' perle uw' Margarete,
Soo suyver Sluyter, siende, en heylig van gewete,
Sprack eindlijck, dit juweel dient aan geen slijck vertrout;
Dees perle is al te schoon om in den leem te blincken;
En doet haer leeme kas daer op in d' aerde sincken,
En vat uw perrel op, en setse in 't eeuwig goud.

Het vers komt voor in „Lof der Geldsucht ofte Vervolg der Rym-oeffeningen van J. de Decker." Amsterdam, 1667, 2de Boek, bl. 89.

die men noemt *Minne-beekjens*, *Lust-hoven*, *Zang-prieeltjes*, *Nachtigaaltjes* enz. Vraegt en soekt maer eens in den Boekverkopers winkels, ik ben verseekert, dat gy tegen twee *geestelyke* wel tien wereldsche (opdat ik niet en segge *beestelyke*) liedboeken zult vinden."

't Is merkwaardig, dat het leven van Sluyter, die de rust zoo liefhad, zich heeft gekenmerkt door groote onrust. In 1665 moest hij de vlucht nemen bij een inval der Munsterschen. Na het zijne zoo veel mogelijk in veiligheid te hebben gebracht, begaf hij zich op reis, en vertoefde vaak te 's-Gravenhage. Hij had veel verkeer met zijn vriend Vollenhoven [1]), die meer dan één lofdicht op Sluyter's poëzie vervaardigde, en haar wel eens buitensporig verheerlijkte, bijv. door Sluyter te vergelijken met Orpheus. De pastor van Eibergen had echter geen behagen in de Haagsche levenswijze; hij zegt [2]):

Mijn vrienden deen mij dikwijls d' eer
Om mij te leyden op en neêr
  Na 't Princenhof, of na 't Voorhout,
  Daer m' al wat prachtig is aanschouwt,
Waer in ik wel haer gunst aennam,
Maer, als ik op mijn kamer quam
  Was daer, in plaets van al 't geprael
  In stilheyd weer mijn soetst onthael.

Zijn gemeente zag hem in 1666 met blijdschap terugkeeren, maar ontdekte tevens, dat de lust tot afzondering bij haar leeraar sterker geworden was dan ooit. Hij leidde een „Eensaem Huys- en Winterleven", door hem beschreven in het aldus genoemde uitvoerige gedicht, dat met vele merkwaardige plaatjes versierd, herhaaldelijk gedrukt is. 't Verdient inderdaad

1) Of: Vollenhove.
2) Huys- en Winterleven.

naast meer dan één werk van Cats genoemd te worden. Of hij in zijn kluis de hollandsche zindelijkheid betrachtte, mag betwijfeld worden. Hij zegt zelf:

Hier word niet veel in huys gedaen
Voor spijs en buyk, die t'saem vergaen,
  En nog veel minder werks gemaekt
  Voor 't geen alleen het ooge raekt.
Waer toe 't gewasch, geplasch, geplaer?
Waer toe al 't boenen, voor als naer?
  Al 't vagen, ragen, al 't gewrijf,
  Dat geen ding ongeplaegt en blijf?
Al 't schrobben, tobben sonder endt,
En alles van sijn plaets gewendt,
  En dit soo dag by dag weer aen,
  Soo dat het nimmer is gedaen;
Het hoeft soo net niet, dat het kraekt,
Het hoeft soo reyn niet, dat het blaekt.

Waarlijk, het leven, dat Sluyter toen drie jaren leidde, had veel van 't kloosterleven. Iets, dat ook aan de roomsche kerk deed denken, was zijn in 1669 verschenen „Lofsang der Heylige Maegd Maria." Hij is uitbundig in den lof der gezegende onder de vrouwen; hij wenscht in den hemel na Jezus haar het eerst te zien, en meent God te eeren door haar te eeren. Maar aanbidden doet hij haar niet. Immers zegt hij [1]):

Wij roemen haer niet met de tytel van Godinne,
Of onse Lieve Vrouw, of 's Hemels Koninginne,
De deur van 't Paradijs, der sondaers Patroness',
Den oorspronk der gena, der menschen Midd'laress'.

1) Bl. 58.

Waarom? .... Omdat Gods Woord by ons geloof gewinne,
Welk van een God maar spreekt, en niet van een Godinne.
Welk eenen lieven Heer, die volle macht heeft, noemt,
Maar van geen lieve Vrouw, of liev' Heerinne roemt.
Wilt al de Schrift, van voor tot achter vrij deurblad'ren,
Gy sult'er nimmermeer die tijtels uyt vergad'ren,
Die 't menschlijk by-geloof geeft aen de Maegd Mary, enz.

Overigens is van roomsche sympathiën zeker de man niet te verdenken, die in zijn: „Op de *Mis*-geloovige MISSE" rijmde:

Hier is ter hand,
Een *Mis*-Verstant
Van *Misselyke* Papen,
En van *Mis*-gaende schapen, enz.

Na 1669 had hij nu en dan zijn kinderen bij zich, maar zond hen telkens, uit vrees voor 't weêr uitbreken van den oorlog, naar zijn schoonouders, met wie hij in de beste verstandhouding leefde, zoo als o. a. blijkt uit de Toe-eygening van zijn gedicht: „de Triumpheerende Christus" aan „den Achtb. Ernfesten, Wijsen, seer Voorsienigen Johan Hoornaert, Grafl. Limb. Rentm^{r} der Graeffschap Bronkhorst en Heerlijkheyd Borkeloo en die Eer- en Deugdrijke Margareta van Boeckholt, mijn waerde en veel geëerde Schoon-Vader en Schoon-Moeder."

Sluyter was een der slachtoffers van de oorlogsrampen, welke het jaar 1672 bracht over ons land. Hij moest toen wederom vluchten, en vertoefde o. a. te Alkmaar. Bij gelegenheid, dat hij te Valkoog preekte, liet Justina van Nassau, Vrouwe van Schagen, bij monde van Ds. Cornelis van Aken [1]), pred. te

1) Deze Ds. v. Aken is de stichter van een theol. studie-beurs, waaruit nog jaarlijks 2 maal *f* 300.— wordt uitgekeerd. Zie v. Alphen, Kerk. Handb. Bijlage E.

Harderwijk, en voormalig pred. van Schagen, Sluyter uitnoodigen op haar kasteel het middagmaal te gebruiken. De droefheid, welke hij bespeurde bij zijn gastvrouw over den treurigen toestand van ons vaderland, deed hem besluiten zijn vertaling van Jeremia's Klaagliederen aan haar op te dragen.

In de laatste helft van 1672 nam Sluyter den predikdienst waar te Deventer; en daar hij naar Eibergen nog niet terug kon keeren, nam hij in 1673 het beroep aan naar Rouveen, waar hij slechts korten tijd werkzaam is geweest, want in December van datzelfde jaar is hij overleden ten huize van een zwager te Zwolle [1]), en in de Groote Kerk aldaar begraven. Uit het hier meegedeelde blijkt, dat Willem Sluyter een merkwaardig man is geweest, van wien in zijn omgeving nog zeer lang is gesproken. Hij verdient ook een plaats in onze letterkunde, vooral als dichter van „goedgeslaagde voorbeelden van volksliederen" — een lof hem door Prof. te Winkel (t. a. p. Dl. II, p. 309) toegekend. Uit zijn vele gedichten spreekt zelden of nooit de leerling van Voetius. In zijn „Gesangen van Heylige en Godvruchtige Stoffe", ('t vijfde boek) komen twee liederen voor over 't vieren van den dag des Heeren, waaruit blijkt, dat Sluyter 't in de opvatting van den Zondag niet met Coccejus eens was, maar overigens behandelen zijn gedichten onderwerpen van bevindelijken aard, opwekkingen om te morgen en te avond, om ten allen tijde God te verheerlijken. Sluyter was, ik zou haast zeggen: een hartstochtelijk vriend van muziek en zang. Het gezang vond hij een geneesmiddel van en behoedmiddel tegen velerlei ondeugden. Met Nicolaus Hermann kon hij zich den hemel zonder deze „konst" en „gave van den

---

1) Zijn zuster Maria was gehuwd geweest met Arnoldus Hidding, een ervaren „Genees- en Heelmeester binnen Zwolle." Sluyter dichtte op haar afsterven een „Lijksang."

Heer" niet denken. Dat een teuge wijns „meerder vreugde" bij „soet musyk" schonk, schroomde hij niet te erkennen [1]).

't Verwondert ons, dat in onze Gezangen niet meerdere liederen van hem, al ware het gewijzigd, zijn opgenomen. Ik denk bijv. aan 't vers (zie „Gesangen" Boek IV):

Wat lijdet gy, Niet al voor my,
Lam Gods gedweeg en stille!
Mijn Middelaer, Wat zijt gy swaer
Vermoeyd om mijnentwille!
Een diep gequel, Ja, angst der Hel
En uwes Vaders toren
Uw droeve ziel, Soo overviel
Als ofze ging verloren.

Uw lichaem droeg, Laet ende vroeg
Smaed, banden, wonden, slagen;
Ja, na veel nood, Hebt gy de dood
Des kruyces ook verdragen.
En zijt gy niet, In dit verdriet
Des lichaems en der zielen
Gesonken neer, Opdat gy, Heer,
Den Satan soud vernielen?

O Ja: hij hiel, Mijn lijf en ziel
Gevange in sijn rijke,
Die gy bevrijdt, Wanneer gy lijdt
In lijf en ziel gelijke.
Gy hebtse beyd, in eeuwigheyd
Verlost, sy zijn u eygen:
O helpt my dan, Dat ikse kan
Tot uwen dienst ook neygen.

1) Zie „Gesangen", Eerste Boek.

Al kunnen wij niet altijd instemmen met den hooggestemden [1]) lof van Sluyter's tijdgenooten, en bevreemdt het wel, die verheerlijking van menschen te zien gedrukt vóór zijn ootmoedige liederen — hij verdient naast van Lodenstein genoemd en geëerd te worden.

Wij laten hier het oorspronkelijke gedicht van Sluyter volgen [2]), waarvan wij de bewerking hebben in Gezang 185:

Gebed tot Jesum, om versterkinge en vertroostinge in de uure des doods.

O Jesu! als mijn sterf-uur naekt,
Soo wilt my niet begeven:
Geeft, dat mijn ziel dan na u haekt
Veel meer als in mijn leven.
O! neemt als dan in u behoed
Den prijs, daer gy uw dierbaer bloed
Soo blijd' hebt voor gegeven.

Mijn sterke borgt, mijn doodes dood,
En leven mijnes levens,
Wanneer mijn zonden zwaer en groot,
In zoo veel strijd en strevens.
My t' samen sullen komen voor,
Strijkt gy se door u bloed dan door,
Doet s' al te niete t'evens.

Indien ik dan noch mogt bevreest
Zijn voor de dood bevonden,
Soo wilt door uwen Heyl'gen Geest
My vreugd en heyl verkonden.

1) Niet altijd van wansmaak zich vrijhoudend. Zoo zegt A. Bornius, pred. te Delft, in een gedicht voor Sluyter's „Doods-betrachtingen":

Waarde Vriend, Wilhelme Sluyter,
Aerdig Dichter, konstig Fluyter ....

2) Psalmen, Lofzangen, enz. Amst. de Groot, 1717, bl. 185.

Verdrijft den Satan van my wijd
Dat ik in mijnen lesten strijd
Mijn ziel niet mag verwonden.

Verquikt my in mijn grootste nood
Met uwen angst en pijne,
Als uwe ziel was totter dood
Bedroeft, tot troost der mijne.
Mijn Heyland, en verlaet my niet,
Wanneer ik in mijn zwaer verdriet,
Schier als verlaten schijne.

Doe gy in bang' aenvechting waert,
Quam u het zweet afloopen
Met bloed'ge drupp'len op der aerd,
Die d' een na d' ander droopen.
Gij wilt mijn kouden dood-sweet dan
Daerdoor soo heyl'gen, dat ik kan
In nood en dood vast hoopen.

Uw vrede, tot mijn lesten snik,
Bewaer' mijn hert en sinnen,
Dat ik daer door mag al den schrik
En smert des doods verwinnen,
Soo dat ik met een goed verstand
Mijn ziel beveel in 's Vaders hand,
En voel' uw troost van binnen.

Geeft, dat door liefd' of sorg 't gemoed
Mag aen niet aerdsches hangen,
Maer soo na u mijn eenig goed
Met alle kracht verlangen,
Dat ik mag roepen onverbaest,
Heer Jesu, komt, ey komt doch haest,
Uw liefd' heeft my bevangen.

Als 't vleesch is zwak, wilt gy als dan
Den geest gewillig maken,
Soo dat ik na den Hemel kan
Met lust en ijver haken.
Hoe duyster 't dal des doods ook zy,
Als uwen staf maer leyde my
Sal ik daer door geraken.

Mids gy voor my gestorven zijt,
Kan my de dood niet schaden,
Sy is het eynde van mijn strijd,
Het slot van alle quaden;
Ja Heer, s' is, na u eygen woord,
Des eeuw'gen levens weg en poort:
Dit maekt mij onbeladen.

Moet voor een tijd mijn lijf in d' aard'
Een spijze zijn der wormen,
Als gy sult zijn geopenbaert,
Sult gy het my vervormen.
Opdat het eeuwig in Gods Rijk
Uw heerlik lichaam zy gelijk,
Die kan de dood verstormen.

De bewerking van dit lied voor onzen Gezangbundel is van v. d. Berg.

GEZANG CLXXXVI.

Van den Berg deelt ons meê, dat hij 't lied, voorkomende in zijn „Proeven" (Dl. I, p. 106) heeft vertaald uit het Duitsch van M. [1]) J. G. Krah [2]).

1) Deze M. beteekent „Magister".

2) Van den Berg gaf in zijn „Proeven", Dl. II, bl. 55, nog een gedicht van Krah, „gedeeltelijk en van verre gevolgd."

In de „Allgemeine Deutsche Biographie" komt een levensschets van dezen man voor, geschreven door Lechler. Wij nemen haar over:

„Johann Gottlob Krah, werd 25 Juli 1735 geboren in de nabijheid van Leipzig, en overleed 25 October 1810. Zijn vader was kleedermaker, maar 't gelukte hem, zijn zoon te doen studeeren, die dan ook te Leipzig den titel verwierf van Magister in de Wijsbegeerte. Hij werd in 1763 predikant in een niet talrijke gemeente, zoodat hem tijd overbleef voor letterkundigen arbeid. Na eerst eenige artikelen te hebben geschreven van satyriek-zedelijke strekking, verscheen in 1775 een werkje: „Neue geistliche Lieder zur Unterhaltung der Privatandacht, nebst Nachahmungen einiger alten Kirchenlieder." Altenburg. Zijn eigen gedichten, 24 in getal, zijn subjectieve „Ergüsse", zonder dieper inhoud en hooger vlucht. In de voorrede toont hij een goed begrip te hebben van hetgeen een Kerklied moet zijn; dès te meer moet het verwonderen, dat hij 't gewaagd heeft oude liederen na te volgen of „umzudichten." — „Wenn mein Stündlein vorhanden ist", veranderde hij in: „Wenn meine Zeit dahin nun ist", enz. In 1789 gaf hij in 't licht: „Prüfung der Urtheile über die gewöhnlichen Todesarten." Daarin tracht hij te bewijzen, dat een *zachte* dood niet altijd een bewijs is voor een *zaligen* dood, en omgekeerd een smartelijk sterven geen bewijs voor Gods toorn. — Zijn gedichten, de eigene en de omgewerkte, zijn sedert geruimen tijd „vergessen und verschollen."

Het is ons tot heden, ook na vele nasporingen, niet gelukt, een exemplaar van Krah's gedichten machtig te worden. Ook troffen wij niet een van zijn liederen aan in eenige verzameling van geestelijke liederen. Wij kunnen dus v. d. Berg's overzetting niet met het oorspronkelijke vergelijken. Zij bestaat uit 8 verzen, waarvan er 5 in Gezang 186 zijn opgenomen. Ze zijn hier en daar gewijzigd; zoo is de *tweede* persoon ver-

anderd in de *eerste*, en zijn in vs. 4 de laatste twee regels van v. d. Berg:

Schoon hun stof, in 't graf verteerd,
Tot zijn oorsprong wederkeert,

veranderd in:

Schoon hun vleesch, in 't graf verteerd,
Reeds tot stof is weergekeerd.

Wat nu vs. 5 is van Gezang 186 luidt bij van den Berg:

Gij bewaart mij om te leven,
Waar men God volheerlijk prijst,
Want mijn naam staat aangeschreven
Op de hemelburgerlijst;
Daar verwacht mij 't vol genot
Van mijn Heiland! en mijn God.

GEZANG CXXXXVII.

Dit lied is nagenoeg onveranderd te vinden in Feith's „Werken", t. a. p. bl. 178; alleen is in den laatsten regel van vs. 4 „peluw" veranderd in „sterfbed."

't Is een vertaling uit het Duitsch van Ch. Fel. Weisse; en luidt in 't oorspronkelijke aldus [1]):

Wie sanft sehn wir den Frommen,
Nun bald der Erd' entnommen,
Sich seinem Ziele nahn!
Wo sich des Lebens Freuden
Vom sichern Sünder scheiden,
Da gehn des Christen Freuden an.

1) Zie A. Knapp, t. a. p. N°. 3324.

Er lächelt seinem Ende,
Und hebt voll Dank die Hände
Zu seinem Vater auf,
Der, bei der Welt Verderben
So froh ihn lehret sterben,
Nach einem wohl vollbrachten Lauf.

Sein ruhiges Gewissen
Bebt nicht vor Finsternissen,
Die Grab und Hölle umgibt;
Die schreckensvollen Pfade
Erleuchtet ihm die Gnade
Des Gottes, den er treu geliebt.

Hier fliessen keine Thränen
Der Angst; hier ächzt kein Stöhnen
Der Reu', die ihn zerreisst.
Sein Herz, zu Gott erhoben,
Empfängt den Trost von oben,
Und Friede und Freud' im heilgen Geist.

Er segnet froh die Seinen,
Die um sein Lager weinen,
Ermahnt und tröstet sie;
Und seiner Treue wegen
Erfüllt Gott seinen Segen,
Und weichet auch von diesen nie.

Die Engel steigen nieder,
Vol froher Jubellieder,
Die Seele zu empfahn;
Er stimmt in ihre Chöre
Anbetung, Preis und Ehre
Dem Mittler, seinem Heiland, an.

Lass, Höchster, mich bestreben
So in der Welt zu leben,
Wie mann diess Glück erwirbt,
Damit ich einst als Erbe
Der Seligkeit auch sterbe,
Wie ein Gerechter, Frommer stirbt.

Christian Felix Weisse[1]), de dichter van dit lied, is uit een geleerden-familie 28 Januari 1726 geboren te Annaburg in 't Keurvorstendom Saksen, waar zijn vader rector was. Hij werd in 1745 student te Leipzig, en trad in levendig en vertrouwelijk verkeer met Lessing. Wat vooral den band knoopte tusschen deze beide mannen was hun vurige belangstelling in het tooneel. Wij achten het niet van deze plaats den zeer belangrijken invloed te beschrijven, dien Weisse, positief en negatief, heeft uitgeoefend op de duitsche dramatische poëzie. Hoe Lessing over zijn voormaligen akademie-vriend, als dramatisch dichter oordeelde, kan men zien uit zijn Hamburgische Dramaturgie, 73ste en volgende stukken[2]). Weisse was van 1759—66 redacteur der „Bibl. der schönen Wissenschaften und der freien Künste"; en daarna, tot 1788, redigeerde hij de „Neue Bibl. d. Wiss. u. d. fr. Künste." In 1762 werd hij ontvanger der belastingen te Leipzig, en huwde in 't volgend jaar. Met het oog allereerst op zijn eigen gezin dichtte hij „Kinderlieder" en gaf hij ook uit zijn „Kinderfreund." Hij verkreeg daardoor een bekendheid, die zich ver buiten Duitschland uitstrekte.

Hieron. van Alphen zegt in 't „Voorberigt" van zijn „Proeve

1) Zie over hem Koch, t. a. p. bl. 492. — Dr. J. Minor in Allg. Deutsche Biographie i.v. en de daar aangehaalde literatuur, en König, t. a. p. Dl. I, p. 422.

2) In de uitgaaf van Lessing's werken van Reclam wordt Weisse altijd Weisz genoemd.

van Kleine Gedigten voor Kinderen", dat hij „de Hoogduitsche *Lieder für Kinder* van Weisse en de *„kleine Lieder für kleine Mädchen und Jünglinge* van C. W. Burmann met zeer veel genoegen gelezen heeft; ook hebben zij hem menigmaal op den weg geholpen, schoon hij er eigenlijk geenen uit vertaald of overgenomen heeft."

Dr. H. Pomes [1]) heeft eenige bladzijden gewijd aan de bespreking van v. Alphen's verhouding tot Weisse, die zeer de aandacht verdienen, ook als bijdrage tot de kennis van Weisse.

Iemand (Dr. Minor, t. a. p.) beweert, dat na Gellert's dood, Weisse door zijn geschriften voor kinderen de populairste man is geweest in Duitschland. Hij werd in vele huiselijke, maatschappelijke en zelfs in huwelijksaangelegenheden geraadpleegd; voerde daartoe een zeer uitgebreide correspondentie, en werd om zijn beminnelijk karakter gewaardeerd ook door hen, die zijn letterkundige denkbeelden bestreden.

Deze bewegelijke op zoo velerlei gebied werkzame man had een hart niet alleen voor het wereldsch, maar ook voor 't geestelijk lied. Hij was zeer bevriend met den bekenden prediker Zollikofer, een geboren Zwitser, die te Utrecht heeft gestudeerd, en wiens werken ook ten onzent bekend waren [2]). Hij heeft een Gezangboek samengesteld, (Sammlung geistlicher Lieder und Gesänge, 1766) en daarbij voortdurend den raad en de hulp ingeroepen van Weisse, die in 't 70ste deel van zijn „Neue Bibliothek" meedeelt, welk aandeel hij en anderen in dezen arbeid hebben gehad. 't Aantal liederen, dat hij zelf vervaardigd heeft, is niet groot, en slechts een twee- of drietal

1) Over van Alphen's Kindergedichtjes, Rotterdam, Brusse, 1908, bl. 251 v.v.

2) Men zie over hem een artikel van Palmer, in Herzog Real Enc.[2] en Hagenbach, Kircheng. d. 18. u. 19 Jahrh. Th. I, p. 366; Koch, t. a. p. Dl. VI, bl. 492.

wordt nog wel gezongen. Zoo neemt A. Knapp in zijn Liederschatz een lied op van Weisse (N°. 1662) dat begint met den regel:

Was hilft es mir ein Christ zu sein?

En in 't Neues Gesangbuch zum gottesdienstlichen Gebrauch in der Grafschaft Ravensberg (Bielefeld, 1811) is N°. 415 een lied van Weisse, waarvan wij hier 't 1ste en 5de vs. overnemen.

Wenn ich ein gut Gewissen habe,
So hab' ich grosse Seligkeit.
Es ist des Himmels beste Gabe,
Das höchste Glück in dieser Zeit;
In Freud und Leiden giebt es hier
Die wahre Ruh der Seele mir.

O Seele, darum sey beflissen,
Dasz unverrückte fromme Treu
Dir immerdar ein gut Gewissen
Und Glaubens Zuversicht verleih',
Und du, mein Gott! regiere mich,
Denn was vermag ich ohne Dich?

't Is opmerkelijk, dat Chr. Felix Weisse, die 16 December 1804 overleed, onder ons zoo wel in de kindergedichten van v. Alphen, als in ons Gezang 187 voortleeft.

GEZANG CLXXXVIII.

In van den Berg's „Proeven", Dl. IV, bl. 4 treffen wij 't gedicht aan, dat met eenige wijzigingen ons Gezang 188 werd. Het 6de en 7de vers luiden bij v. d. Berg:

Wanneer de dood, 't zij spoedig, of
't Zij traag mijn sponde nadert,
Wanneer tot mijner vadren stof,
Mij God in 't graf vergadert,

Dan sterf ik blij. Voor Jezus troon
Vindt al wie overwint zijn kroon,
Ook ik zal die daar vinden.

Heer, wat Ge ook over mij bescheidt,
Schenk mij dees' troost in 't harte!
Mij sterke uw zalige eeuwigheid
In al mijn aardsche smarte!
Die zij mijn heil, wanneer ik sterf!
En 't deel, dat ik voor eeuwig erf,
Met al uw lievelingen!

Van den Berg deelt meê, dat hij dit vers vertaald heeft uit: „Sturm, Lieder und Kirchengesänge, Hamburg 1780, bl. 4." Ik weet niet, op welke gronden men als auteur van het oorspronkelijke niet Sturm maar Joh. Georg Pfranger noemt. Dit geschiedt o. a. door Dr. Bennink Janssonius t. a. p. bl. 298. Sturm's Liederbundel zag het licht in 1780; terwijl de gedichten van Pfranger eerst het licht zagen in 1791. Het „Neues Sachsen-Coburg-Meiningen'sches Gesangbuch", dat door Pfranger was samengesteld, en waarin eenige oorspronkelijke en omgewerkte oude liederen voorkwamen, verscheen in 1794. Hij was reeds in 1790 overleden.

Het is dus niet waarschijnlijk, dat Sturm een lied van Pfranger heeft overgenomen, of omgewerkt.

In A. Knapp's Liederschatz vangt N°. 1755 aldus aan:

Ich bin ein Pilgrim hier auf Erden.

Het bevat 6 verzen. Men zou Gezang 188 een vrije bewerking ervan kunnen noemen. In 't Duitsch luiden vs. 2 en 3.

Hier weiss ich keine Ruh' zu finden,
Dort giebt sie mir des Vaters Haus;

Es presst die Bürde meiner Sünden
Mir hier noch manche Seufzer aus.
O Liebe, stehe du mir bei,
Und mach mich von der Sünde frei.

Hier wall' ich unter Klag' und Weinen,
Hier ist noch meine Thränensaat,
Dort oben wird die Ernt' erscheinen,
Die mir mein Gott verheissen hat.
Hier trag' ich Leide bis zum Grab,
Dort wischt mir Gott die Thränen ab.

Knapp noemt den dichter niet.

GEZANG CLXXXIX.

In de door Mr. Nepveu bezorgde uitgaaf van v. Alphen's Dichtwerken, Dl. II, bl. 62 v.v., komt een „Cantate" voor, geheeten: „De hoop der zaligheid". Daaraan is het grootste gedeelte ontleend van Gezang 189. Wij nemen hier over wat v. Alphen dichtte:

Gelijk een landman, moê van 't ploegen,
De nijgende avondschaduw groet,
Verheugt de hoop zich in 't genoegen
Dat hij naar 't huis der ruste spoedt.
De wereld boeit den mensch in zorgen;
Verkoopt haar brood voor angst en zweet;
Wie zou niet hijgen naar den morgen,
Die 't graf is van verdriet en leed!

1) Over v. A.'s Cantates spreekt met veel lof Prof. A. G. v. Hamel, in het April-nr. van „Onze eeuw." 1917.

Het eind der loopbaan zij verborgen
Voor 't oog, dat door geen nevels ziet;
Jehovah zal voor de uitkomst zorgen;
Zij, die gelooven haasten niet.
Geloofd zij God! Hij zal ze ons schenken
Wij stappen moedig neêr in 't graf,
Aan sterven onbevreesd te denken
Is eene vrucht, die 't kruis ons gaf.

Kan het geloof te veel verwachten?
Jezus' beloften zijn gewis.
Faalt het een vriend wel eens aan krachten
Nimmer een vriend als Jezus is
Wie kan er ooit Zijn magt beperken?
Hemel en aarde eert zijn gebied;
Wat zijne liefde wil bewerken,
Weigert Hem Zijn vermogen niet.

Die hoop leert wijs en heilig leven;
Zij stompt de tanden van den druk;
En kan 't verzadenst voedsel geven
Aan 't hart, dat uitziet naar geluk.
Zij leert bedachtzaam, dapper strijden,
Als 't kwaad ons aangrijpt of belaagt;
En kan in boeijen zich verblijden,
Als de onschuld die om Jezus draagt.

Triomf! De strijd is haast volstreden,
Wij zwakken zijn vol moed en vreugd;
En hijgen naar die zaligheden,
Waarvan de voorsmaak ons verheugt.
O morgenstond! o dag der dagen!
Kom schielijk, groote Koning! kom!
Daal neder met Uw gloriewagen,
En voer ons op in 't Heiligdom!

Wat aan deze woorden is toegevoegd, en wat erin gewijzigd is, danken wij aan Ds. A. Rutgers. Het lied werd den 5den Augustus 1805 door de Alg. Verg. na vele discussies aangenomen. Bij den regel in vs. 4: „Zij stompt de tanden van den druk" merkte v. d. Berg op, dat de druk geen verscheurend maar een log dier is!

Men heeft er te 's-Gravenhage over gedacht, de cantate met eenige andere achter de Gezangen te plaatsen, maar 't ontbrak aan tijd, om die gedachte te verwezenlijken. v. Alphen niet alleen, maar ook Feith en v. d. Kasteele hadden cantates gedicht.

GEZANG CXC.

Dit Gezang is de bewerking door Ah. van den Berg van een gedicht van W. Sluyter, voorkomende in zijn in 1670 verschenen „Eybergsche Sanglust" bl. 68, en aldus luidende:

't Hemelsch Jerusalem.

Jerusalem Gods heyl'ge stad hier boven,
Hoe soud' ik u na waarde kunnen loven?
Waer by sal ik uw schoonheid vergelijken?
Gij doet my van verwondering beswijken.
Gy siet'er heerlijk uyt,
Gelijk een rijke Bruyd,
Met feest-cieraed omhangen,
En met veel staet en pracht,
Haer Bruid'gom toegebracht,
Gansch vorst'lijk in haer gangen.

O! dat ik doch in deze Stad mocht wesen,
Daer sal voortaen geen doot meer sijn te vresen,
Maer God sal selfs van ons bedroefde oogen
De tranen eens voor al geheel afdroogen.

Noch rouw, gekrijt, noch pijn,
Noch moeyte sal meer zijn;
Want all' dees' eerste dingen
Zijn t'samen wech gegaen:
Men sal aldaer voortaen
Niet dan van blijdschap singen.

Daer sal op 't licht geen duysternis meer komen,
De blijdschap sal niet weer zijn wech-genomen
Door treurigheyd. Daer sal 't gesontheyd wesen
Die nimmer siekt' of swakheyd heeft te vresen.
Daer is en blijft altijd
De eere sonder nijd,
De liefde sonder listen,
De schoonheyd sonder smet,
Genoegen sonder let,
De vrede sonder twisten.

Geen arbeyd sal meer komen na het rusten,
Geen hertzeer sal weer volgen na de lusten,
De saligheyd verwacht'er geen elende,
Daer is de tijd door eeuwigheyd ten ende.
O grootheyd sonder maet!
O wonderbare staet!
Ja, wien kan 't hier bevroeden?
De vreugd en heerlijkheyd,
Die daer al is bereyd
Gaet boven ons vermoeden.

Wech aerdsche dal, vol jammer en elende,
Vol tegenheyd, waer ik my henen wende,
Al schijnt gy ons een tijd lank schoon voor oogen,
Wy vinden ons ten lesten weer bedrogen.

Ik wil op 't aerdsche goed
Van nu aen mijn gemoed
Soo dwaeslijk niet weer stellen:
Om sulk een ydle niet
Wil ik my met verdriet
Alsoo niet langer quellen.

'k Weet hier geen vreugd, maer sucht'er allen uuren,
Dat nog so lang mijn vreemd'lingschap moet duuren,
't Begint my meer en meer hier te verdrieten,
O! mocht ik daer mijn burgerschap genieten!
Jerusalem, gy zijt
Alleen, die my verblijd.
Ik stell' op u mijn sinnen,
Wanneer uw heerlijkheyd
Van my word overleyd,
Soo moet ik u beminnen.

GEZANG CXCI.

In Feith's „Werken", Dl. IX, bl. 181 komt een gedicht voor: „De Opstanding", dat nagenoeg eensluidend is met Gezang 191.

In vs. 4, regel 4—8 lezen we bij Feith:

Leven, leven, eeuwig leven
Zult gij ons dan weder geven,
Leven zonder zonde of pijn
Zal ons eeuwig erfdeel zijn.

en in vs. 5, regel 6—8:

Wat zal 't zijn, als mijn vertrouwen,
Eens verandert in aanschouwen,
Als een liefde mij bestraalt
Daar geen stoute wensch bij haalt.

GEZANG CXCII.

In v. d. Berg's „Proeven", Dl. II, p. 116 komt een gedicht voor, dat, na eenige wijzigingen, is opgenomen als het laatste der Gezangen. Wat gewijzigd is, ziet men uit het hier volgende:

Vs. 1 luidt bij v. d. Berg:

Na eene proef van weinig dagen,
Is ons een eeuwig heil bereid.
Daar, daar verwandelt al ons klagen
In godlijke tevredenheid.
Hier oefent zich der vromen deugd,
Die de andre wereld kroont met vreugd.

Vs. 2: 't Is waarheid, dat de vrome op aarde
Reeds meenig zalig uurtje smaakt;
Doch geene blijdschap, van wat waarde,
Die hier zijn heil volkomen maakt;
Hij blijft een mensch, 't gesust gemoed
Is wisselbaar, als ebbe en vloed.

In vs. 3 regel 2 heeft v. d. Berg:

Dan 's werelds onbesuist gezucht.

Vs. 5: Hier zoek ik 't slechts, 't wordt daar gevonden.
Daar zal ik, heilig en omstraald,
Al 't godlijk schoon der deugd doorgronden
Waarbij geen andre schoonheid haalt.
Den God der liefde zal ik zien,
Hem eeuwig liefde en hulde biên.

Vs. 6: Daar zal de wil der Albeschikking
Mijn welvaart wezen en mijn lust,
't Vol-op der zaligste verkwikking
Mijn ziel verblijden, in Gods rust. enz.

Vs. 7 de beide laatste regels:

Daar peinst mijn ziel, met lof en dank
De schikking in haar samenhang.

Vs. 8: Daar zal ik voor den rijkstroon dringen,
Waar God, mijn heil, zijn zitplaats nam.
Een heilig, heilig, heilig zingen,
Ter eere van 't geslachte Lam.
En cherubsstem en serafsstem
En al de heemlen loven Hem [1]).

Vs. 10 de beide laatste regels:

Daar zie 'k mijn trousten vriend op aard
In 't zalig englenheir geschaard.

Vs. 12: Wat zijt gij, ondermaansche kwalen,
Geleken met de majesteit,
Die ons hier boven zal omstralen
Van eeuwigheid tot eeuwigheid.
Als niets! Een oogenblik van druk
Is niets bij 't eindeloos geluk.

't Gezang is een vertaling van Gellert's: „Trost des ewigen Lebens", en aanvangend: Nach einer Prüfung kurzer Tagen [2]).

Aan het einde van ons onderzoek gekomen, spreken wij den hartelijken wensch uit, dat de Synode der Ned. Herv. Kerk de samenstelling van een nieuwen, verbeterden Gezangenbundel spoedig moge ter hand nemen.

---

1) 't Is wel de *letterlijke* vertaling van het duitsch:

Da werd ich zu dem Throne dringen
Wo Gott, mein Heil, sich offenbart;
Ein Heilig, Heilig, Heilig singen
Dem Lamme, das erwürget ward;
Und Cherubim und Serafim,
Und alle Himmel jauchzen ihm.

2) Oden u. Lieder, p. 184.

VERVAARDIGERS DER GEZANGEN.

1. Ah. van den Berg, vrij naar 't Duitsch van B. Crasselius.
2. Mej. J. E. van de Velde—Helmcke, naar 't Hoogd. van Nic. Decius.
3. Ah. v. d. Berg, naar 't latijnsch *Te Deum.*
4. A. J. Zubli, uit het Hoogd. van J. A. Cramer.
5. J. Scharp.
6. Ah. v. d. Berg, uit het Hoogd. van B. Münter.
7. Ah. v. d. Berg, uit het Hoogd. van C. C. Sturm (naar J. A. Cramer).
8. W. Bilderdijk, uit het Hoogd. van B. Münter.
9. Ah. v. d. Berg, uit het Hoogd. van B. Münter.
10. R. Feith, naar het Hoogd. van J. J. Rambach.
11. R. Feith, uit het Hoogd. van J. C. Zimmermann.
12. Ah. v. d. Berg, uit het Hoogd. van C. F. Gellert.
13. Ah. v. d. Berg, uit het Hoogd. van J. A. Cramer.
14. R. Feith.
15. H. van Alphen.
16. Ah. v. d. Berg, uit het Hoogd. van C. F. Gellert.
17. A. Rutgers, uit het Hoogd. van G. Neumark.
18. Ah. v. d. Berg.
19. B. van Weemen.
20. H. van Alphen.
21. J. van Lodenstein, bewerkt door A. Rutgers e. a.
22. P. L. van de Kasteele.
23. R. Feith.
24. J. P. Kleijn.
25. R. Feith.
26. R. Feith.
27. H. van Alphen.
28. Mej. C. A. van Lier.
29. Ah. v. d. Berg, uit het Hoogd. van J. A. Cramer.
30. A. Rutgers.
31. R. Feith.
32. Ah. v. d. Berg, uit het Hoogd. van J. A. Cramer.
33. Ah. v. d. Berg, uit het Hoogd. van J. A. Cramer.
34. Ah. v. d. Berg.
35. R. Feith, berijming van *Confession des péchés.*
36. Ah. v. d. Berg, vrij naar het Hoogd. van H. C. Hecker.
37. R. Feith.
38. J. Scharp.
39. J. Scharp, uit het Hoogd. van E. Neumeister.

40. A. Rutgers.
41. Ah. v. d. Berg, uit het Hoogd. van F. G. Klopstock.
42. P. L. v. d. Kasteele, uit het Hoogd. van C. F. Gellert.
43. J. v. Lodenstein, naar de bewerking van A. Rutgers.
44. Mevr. C. F. v. Raesfelt—v. Sytzama.
45. P. L. v. d. Kasteele.
46. P. L. v. d. Kasteele.
47. P. L. v. d. Kasteele.
48. R. Feith.
49. J. Hinlopen.
50. Mej. J. E. v. d. Velde—Helmcke
51. H. v. Alphen.
52. J. Scharp.
53. R. Feith.
54. R. Feith, met wijzigingen.
55. Gedeeltelijk van Ah. v. d. Berg en van Mej. v. d. Velde—Helmcke, naar het Hoogd. van Jer. Hubrig.
56. J. Hinlopen.
57. Ah. v. d. Berg, naar het Hoogd. van C. F. Neander.
58. Ah. v. d. Berg, uit het Hoogd. van J. A. Schlegel.
59. Ah. v. d. Berg, uit het Hoogd. van C. F. Gellert.
60. Ah. v. d. Berg, uit het Hoogd. van C. F. Gellert.
61. J. Scharp.
62. J. v. Lodenstein, bewerkt door A. Rutgers.
63. A. Rutgers.
64. J. Vollenhove.
65. H. v. Alphen.
66. R. Feith.
67. Ah. v. d. Berg, uit het Hoogd. van J. C. Lavater.
68. J. v. Lodenstein, bewerkt door A. Rutgers.
69. H. v. Alphen; alleen het laatste vers is van A. Rutgers.
70. A. Rutgers, zeer vrij naar het Hoogd. van Ph. Fr. Hiller.
71. J. Hinlopen, uit het Hoogd. van C. F. Gellert.
72. P. J. Kasteleyn, met zeer vele wijzigingen.
73. Ah. v. d. Berg, naar C. F. Gellert.
74. Ah. v. d Berg, uit het Hoogd. van J. A. Cramer.
75. Ah. v. d. Berg, naar het Hoogd. van J. A. Schlegel.
76. G. Brandt, naar de redactie van Ah. v. d. Berg.
77. J. Doyer.
78. J. Scharp.
79. Mej. J. E. v. d. Velde—Helmcke.
80. Ah. v. d. Berg.
81. Ah. v. d. Berg.
82. R. Feith
83. Ah v. d. Berg, naar het Hoogd. van C. F. D. Schubart.
84. R. Feith.
85. Mej. J. E. v. d. Velde—Helmcke.
86. Mej. J. P. Drijfhout.
87. H. v. Alphen, naar de redactie van A. Rutgers.
88. R. Feith.
89. R. Feith.
90. Ah. v. d. Berg, vrij naar het Hoogd. van J. C. Lavater.
91. H. A. Bruining.

92. Ah. v. d. Berg, vrije navolging van J. A. Cramer.
93. R. Feith, vrij naar het Hoogd. van Tob. Clausnitzer.
94. A. Rutgers.
95. A. Rutgers.
96. A. Rutgers.
97. A. Rutgers.
98. R. Feith.
99. A. Rutgers.
100. A. Rutgers.
101. Ah. v. d. Berg, uit het Hoogd. van F. G Klopstock.
102. H. v. Alphen.
103. H. v. Alphen.
104. Ah. v. d. Berg.
165. Ah. v. d. Berg, uit het Hoogd. van J. A. Hermes.
106. Ah. v. d. Berg, uit het Hoogd. van F. G. Klopstock.
107. H. G. Oosterdijk.
108. H. v. Alphen.
109. A. Rutgers.
110. R. Feith.
111. P. L. v. d. Kasteele.
112. P. L. v. d. Kasteele, uit het Hoogd. van C. F. Gellert.
113. R. Feith.
114. P. L. v. d. Kasteele.
115. P. L. v. d. Kasteele, uit het Hoogd. van C. F. Gellert.
116. H. A. Bruining.
117. A. Rutgers.
118. P. L. v. d. Kasteele, uit het Hoogd. van C. F. Gellert.
119. P. L. v. d. Kasteele, uit het Hoogd. van C. F. Gellert.
120. R. Schutte.
121. R. Feith.
122. P. L. v. d, Kasteele.
123. J. Scharp.
124. Ah. v. d. Berg, vrij naar het Hoogd. van J. A. Schlegel, (B. Schmolcke).
125. J. Vollenhove.
126. H. v. Alphen.
127. H. v. Alphen.
128. R. Feith.
129. A. L. Barbaz
130. R. Feith.
131. Ah v. d. Berg.
132. B. Elikink.
133. J. Vollenhove.
134. A. Rutgers.
135. Ah. v. d. Berg, naar het Hoogd. van C. F. Gellert.
136. Ah. v. d. Berg, uit het Hoogd. van J. C Lavater.
137. Ah. v. d. Berg, uit het Hoogd. van C. F. Gellert.
138. H. v. Alphen en J. v. d. Roest, bewerkt door P. L. v. d. Kasteele.
139. H. A. Bruining.
140. Ah. v. d. Berg, uit het Hoogd. van G. F. Klopstock.
141. R. Feith.
142. H. A. Bruining.
143. P. L v. d. Kasteele.
144. R. Feith.
145. Ah. v d. Berg, uit het Hoogd. van J. C. Lavater.
146. H. v. Alphen.
147. W. v. d. Velde.
148. H. A. Bruining.
149. P. L. v. d. Kasteele.
150. A. Rutgers.
151. Ah. v. d. Berg.
152. R. Feith.
153. A. Rutgers.

154. Mevr. C. F. v. Raesfelt—v. Sytzama.
155. J. Scharp, naar het Engelsch van Is. Watts.
156. Ah. v. d. Berg, uit het Hoogd. van C. F. Gellert.
157. Ah. v. d. Berg.
158. R. Feith.
159. P. L. v. d. Kasteele, uit het Hoogd. van C. F. Gellert
160. R. Feith.
161. Naar het Hoogd. van A. H. Niemeyer, door meer dan één lid der Commissie bewerkt.
162. B. v. Weemen.
163. Ah. v. d. Berg, naar het Hoogd. van G. B. Funk.
164. Ah. v. d. Berg, (geredigeerd door A. Rutgers) naar het Hoogd. van C. C. Sturm.
165. W. Bilderdijk, naar het Hoogd. van B. Münter.
166. R. Feith, uit het Hoogd. van B. Münter.
167. Ah. v. d. Berg, naar C. C. Sturm.
168. J. C. Boot.
169. R. Schutte.
170. J. Jordens.
171. R. Feith.
172. R. Feith.
173. J. Scharp, (vermoedelijk).
174. W. v. d. Velde.
175. W. v. d. Velde.
176. Ah. v. d. Berg, naar het Hoogd. van J. A. Cramer.
177. Ah. v. d. Berg.
178. A. Rutgers.
179. R. Feith.
180. H. A. Bruining
181. Ah. v. d. Berg, naar het Hoogd. van F. G. Klopstock.
182. W. de Roo.
183. A. M. Moens.
184. Ah. v. d. Berg, naar het Hoogd. van Nic. Hermann.
185. W. Sluyter.
186. Ah. v. d. Berg, naar het Hoogd. van J. G. Krah.
187. R. Feith, naar het Hoogd. van Ch. F. Weisse.
188. Ah. v. d. Berg, naar het Hoogd. van C. C. Sturm.
189. H. v. Alphen.
190. W. Sluyter.
191. R. Feith.
192. Ah. v. d. Berg, uit het Hoogd. van C. F. Gellert.

REGISTER.

A.

Adriani, M. J., 60 v.v., 200, 313.
Alphen, Hier. van, 10, 33, 34, 35, 42, 154 v.v., 174, 193, 241, 267, 275, 306, 326, 327, 337, 364, 365, 384, 394, 476, 480.
Ambrosius, 100.
Augustinus, 100.

B.

Bachiene, W. A., 6.
Bakker, Jan de, 105.
Barbaz, A. L., 366.
Barger, H. H., 3, 5, 17.
Bellamy, J., 43, 234.
Berg, Ah. van den, op bijna elke bladzijde.
Bibliotheek van Theol. Letterk., 197.
Bilderdijk, W., 30, 113, 133, 431.
Boot, J. C., 433.
Brandt, G., 263, 265, 287.
Bremer Beiträge, 148, 249, 252.
Bruining, H. A., 42, 189, 313, 346, 385, 389, 397, 448.

C.

Camphuyzen, D. R., 193.
Clarisse, J., 33.
Clarisse, Th. A., 55, 71.
Clausnitzer, T., 315.
Cramer, J. A., 114, 131, 136, 152, 198, 201, 202, 285, 313, 445.
Crasselius, B., 85, 259.

D.

Decius, N., 92.
Decker, J. de, 464.
Doedes. J. I., 24, 26.
Doyer, J., 291.
Drijfhout, A. J., 305.
Drijfhout, Mej. J. P., 71, 305.
Duker, A. C., 176, 178.
Dulces ante omnia Musae, 42.

E.

Elikink, B., 34, 370.
Engelberts, E. M., 6, 35, 363, 441.

F.

Feith, Rh., 63, 140, 144, 153, 184, 191, 192, 200, 204, 213, 223, 242, 269, 298, 303, 308, 309, 314, 320, 340, 344, 347, 358, 365, 368, 388, 391, 400, 411, 413, 430, 440, 441, 446, 474, 484.
Franck, Joh., 211.
Frederik de Groote van Pruissen, 213.

Fremery, P. J. de, 6, 8, 15, 75.
Funk, G. B., 421.

G.

Geer, L. de, 3, 7.
Gellert, C. F., 117, 119, 147, 159, 223, 255, 257, 280, 283, 341, 345, 347, 349, 380, 383, 407, 413, 447, 485.
Gijzel, B., 57.
Glasius, B., 3, 242, 272, 368, 441.
Grave, C. F., 147, 224, 342, 351, 380, 383, 409.
Groot, P. Hofstede de, 71.

H.

Haan, J. D. Bierens de, 123.
Haar, B. ter, 3, 97, 395.
Hasebroek, J. P., 186.
Hecker, H. C., 207.
Heldring, O. G., 167.
Hermann, N., 457.
Hermes, J. A., 328
Hiller, Th. Fr., 279.
Hinlopen, Jac., 268.
Hinlopen, Jan, 234, 248, 280.
Hofstede, P, 45, 194.
Hubrig, Jer., 244.
Huet, P. D., 85.

I.

Iperen, Jos. van, 11.

J.

Janssen, P., 47, 200. 244.
Janssonius, R. Bennink, 3, 71, 73, 281, 364, 383, 403, 451, 479.
Jordens, J., 97, 437.
Jorissen, M., 7, 30, 156, 157, 180.

K.

Kasteele, P. L. van de, 17, 33, 155, 183, 223, 232, 233, 275, 282, 340, 341, 344, 345, 347, 349, 358, 384, 390, 398, 413.
Kasteleyn, P. J., 281.
Kate, J. J. L. ten, 113.
Kicherer, J. J., 194.
Kleyn, J. P., 43, 186, 235.
Kloek, J., 227.
Klopstock, F. G., 184, 186, 221, 323, 331, 386, 449.
Knapp, A., 120, 127, 131, 149, 417, 422.
Krah, J. C., 473.
Kroon, W., 247.
Kühler, W. J., 78.
Kuyper, H. H., 5.

L.

Labadie, J. de, 177.
Lampe, F. A., 178, 246.
Lange, J. P., 253.
Lavater, J. C., 270, 310, 381, 392.
Lessing, G. E., 118, 476.
Lier, Mej. C. A. van, 194.
Lobwasser, H. A., 32.
Lodenstein, J. van, 86, 176, 224, 258, 274.
Los, F. J., 11.
Lotze, J. A., 53, 180, 201, 216, 348, 351.

M.

Maatschappij der Ned. Letterkunde, 43, 353.
Manger, H., 61.
Maronier, J. H., 13.
Martinet, J. F., 38.

Masman, G., 11, 49, 195.
Matthesius, J., 458.
Meyer Jr., D. C., 209.
Moens, Mej. A. M., 456.
Moonen, A., 265, 290.
Münter, B., 125, 133, 137. 428, 431.
Muntinghe, H, 67, 242, 305, 358.
Muntinghe—Drijfhout, Mevr. J. P., 269, 305.

N.

Napoleon, Lod., 236.
Neander, Chr. F., 249.
Nepveu, J. I. D., 183, 194.
Neumark, G., 163.
Neumeister, E., 213.
Niemeyer, A. H., 425.

O.

Ockerse, W. A., 43, 186.
Oosterdijk, H. G., 337.
Ossian, 184.

P.

Palm, J. H. van der, 236.
Peerlkamp, P. Hofman, 337.
Penon, G., 291.
Peter de Groote, 213.
Piëtisme, 85.
Potgieter, E. J., 163.
Proost, P. J., 176.

R.

Raesfelt—Sytzama, Mevr. C. F. van, 228, 402.
Rambach, J. J., 140.
Raumer, K. von, 149.
Regenbogen, J. H., 56.
Roest, J. J. van der, 199, 384.
Roo, W. de, 415.
Rutgers, A., 6, 11, 40, 167, 180, 199, 218, 227, 244, 259, 260, 267, 275, 277, 279, 282, 305, 308, 317, 318, 320, 321, 338, 366, 380, 398, 401, 419, 425, 446, 482.
Rutgers, J., 71, 199.

S.

Sales, Y. von, 165.
Scharp, J., 17, 124, 152, 163, 193, 213, 214, 242, 244, 257, 282, 293, 360, 363, 404, 422, 441.
Schlegel, J. A., 252, 286, 360.
Schubart, C. F. D., 298.
Schutte, R., 9, 351, 373, 430.
Schuurman, Mej. A. M., 177.
Sluyter, W., 265, 462, 482.
Smit, G., 73.
Souterliedekens, 106.
Spex, J., 265.
Stapel, C., 227.
Steinmetz, Abt, 328.
Sturm, C. C., 425, 479.

T.

Taay, B., 56.
Tersteegen, G. 30.
Til, S. van, 77.
Tollens, H., 28, 290.
Tydeman, M., 42.

V.

Veen, S. D. van, 12.
Velde, W. van de, 94, 395, 442, 443.
Velde—Helmcke, Mej. J. E. van de, 93, 239, 248, 294 304, 395.
Velingius, Abd., 47, 316, 461.

Vilmar, A. F. C., 117.
Voet, J. E., 9, 34, 374.
Voetius, G., 177.
Vollenhove, J., 261, 294, 361, 379.
Vondel, J. van den, 264.
Vries, Jer. de, 273.

W.

Water, J. W. te, 234.
Watts, I., 405.
Weemen, B. van, 62, 171, 418.
Weisse, Ch. F., 474.
Wildschut, D. H., 153, 160.
Woesthoeve, Mej. C. R., 94, 97.
Woltersdorf, 329.

Z.

Zimmermann, J. C., 145.
Zollikofer, G. J., 477.
Zubli, A. J., 120.

INHOUD.

Blz.

INLEIDING . . . . . 1—8.

DE GECOMMITTEERDEN . . . . . 8—73.

HET KARAKTER VAN DEN GEZANGENBUNDEL . . . . . 73—81.

GESCHIEDENIS DER GEZANGEN. . . . . 81—486.

VERVAARDIGERS DER GEZANGEN . . . . . 487—490.

CORRIGENDA.

Bl. 35, r. 4 v. o. Frederiks l. Frederiks en van den Branden.
„ 71, „ 6 v. o. Bl. 108 l 208.
„ 89, „ 2 v. o. „Proeve" l. „Proeven". Ook op nog andere plaatsen moet die verbetering worden aangebracht.
„ 95, „ 11 v. b. Lodenstein, l. van Lodenstein.
„ 121, „ 3 v. o. v. d. Brandeler, l. v. d. Branden.
„ 130, „ 5 v. o. heen en weêr, l. ginds en weêr.
„ 160, „ 4 v. o. van het laatste vs., l. van Gezang 16.
„ 263, „ 9 v. o. Geraerd, l. Geraert.
„ 316, „ 2 v. o. v. d. Brandeler, l. v. d. Branden.
„ 344, „ 4 v. b. Garve, l. Grave.
„ 345, „ 13 v. o. De vertaling, l. De vertaling van v. d. Kasteele.
„ 352, „ 2 v. b. draagt, l. droeg.

Andere feilen gelieve men goedgunstig te verschoonen, en te verbeteren.